Y1
K75

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

ТВОРИ В СЕМИ ТОМАХ

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

ТВОРИ
В СЕМИ
ТОМАХ

«НАУКОВА ДУМКА»

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

ТОМ 5

ЛИСТИ

(1886—1904)

КИЇВ — 1974

У1
К75

Редакційна колегія:

М. С. ГРИЦЮТА, Н. Й. ЖУК, О. Є. ЗАСЕНКО (голова),
Н. Л. КАЛЕНИЧЕНКО, П. Й. КОЛЕСНИК,
С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ, Ф. П. ПОГРЕБЕННИК

Редактор тому
Н. Л. КАЛЕНИЧЕНКО

Упорядкування та примітки
Н. О. ІШИНОЇ

Редакція художньої літератури

К $\frac{70303-207}{M221(04)-74}$ 3-74

© Видавництво «Наукова думка», 1974 р.

М. М. Коцюбинський. *Фото початку 900-х років.*

ЛИСТИ

1886

1. До Марії Міхневич

17—18 липня 1886 р. 5 июля 1886 г., г. Винница.

Мила, кохана Марусе!

Если бы Вы знали, с какой тоской, с каким нетерпением я ожидал и до сих пор ожидаю Вас, то Вы хоть немножко пожалели бы меня и приехали бы в Винницу, не откладывая своего обещания. Мне тяжело без Вас, я хочу видеть Вас, мне, наконец, нужно видеть Вас, чтобы сказать то, чего я не могу и не хочу выразить в письме. С каждым днем становитесь Вы для меня милее. дороже, ближе, и кто знает, что будет дальше со мною, моя хорошая, моя дорогая Маруся!

Быть может, Вы, привыкшая не доверять людям, с сомнением отнесетесь к тому, что я пишу. Допустить это для меня было бы очень больно, потому что не в силах человеческих отнестись более искренне и задушевно к человеку, как я отношусь к Вам.

Странное дело! тысячи мыслей, одна разнообразнее другой, толпятся в моей голове, а я ни одной из них не могу переложить на бумагу! Взволнован я очень, вот и все.

6 июля (на другой день). Прочитал написанное и задумался: вымарать ли все, или оставить? Решил оставить. Не хочу быть по отношению к Вам скрытным.

Жизнь моя с тех пор, как мы виделись, переменилась не многим. В общем — страшно недоволен и собой и своей жизнею. Задумал кое-что писать — да как-то не работается; лето ли мешает, другое ли... например «что-то»... Смейтесь, Мария Федоровна! В последнее время начал

мечтать. Давно подобная оказия случалась со мною, а теперь — смешно становится при одном сознании, что я, не помилованный грубою действительностью,— мечтаю! Но мне кажется, что такое состояние не долго продлится: нужно серьезно работать, да и пора ведь уже начать.

Не пишется Вам письмо. Ожидаю Вас, и все, что имею сказать, откладываю до свидания. Вот Вы теперь, как живая, стоите пред моими глазами, и боже мой! Сколько я могу и имею Вам сказать, а как мало могу написать.

Мама и сестра — ужасно желают видеть Вас: не делайте же всем нам неприятности своим отказом или откладываньем и приезжайте как можно скорее. Посылаю Вам книгу: читайте.

Пока приедете к нам — напишите мне, только в п о л н е о т к р о в е н н о и в с е, как обещали.

Ваш навсегда *М.*

Жду Вас.
Сестра кланяется.

2. До Марії Міхневич

3 листопада 1886 р. 22 октября 1886 г. Винница.

Ждал, ждал от Вас письма — не дождался и пишу первый. Отчего Вы не писали? Здоровы ли Вы? Не случилось ли чего-нибудь особенного? Не забыли ли Вы и про Винницу и про меня совсем? Вот те вопросы, которые и теперь стоят предо мною, как неразгаданная загадка.

Брат Ваш (Володя) такой недобрый. Я ему написал в ответ на его письмо и просил написать мне: молчит, и я не знаю, как ему живется, хотя это и интересно мне. Как будете писать ему — упрекните его от меня.

Живется мне грех сказать, чтобы хорошо. Но не скажу, чтобы совсем худо: бывает хуже, но редко.

Тосковал бы, если бы не занимался серьезно. Днем ребята, которых я учу, а вечером или политическая экономия, или история, над которой я думаю трудиться серьезно (и уже тружусь).

Часто я вспоминаю о Вас и задаю себе вопрос: неужто Вы, в энергию и самостоятельность которой я до

сих пор верю, смалодушествуете и откажетесь сделать шаг к независимому положению? Неужто Вы загрязнете в дзыговской тине и никакие соображения и побуждения не вытянут Вас оттуда? Было бы печально, если бы пришлось утвердительно ответить на эти вопросы.

Но я до сих пор не верю в возможность такого малодушия с Вашей стороны и надеюсь скоро видеть Вас в Виннице.

Имеете ли Вы что-нибудь для чтения? Я приготовил для Вас несколько хороших вещей. Видите, какой я заботливый, а Вы, залезши в Дзыговку, и не писнете оттуда, чтобы я знал по крайней мере, как Вам живется, можется?

Сообщать Вам о винницких новостях? Но ведь они Вам мало интересны: Вы еще не приобщились к нашей жизни. Догадываетесь, вероятно, что в Виннице, как, я думаю, и во всех уездных городках, самою живою, интересною новостью служат скандалы. А их-то везде много.

Как-то так устроено на святой Руси, что скандалы милее нам отца-матери,— милее всех семейных радостей. Они нас питают, согревают и одушевляют...

Кланяйтесь Клавдии Федоровне и просите ее, чтобы она, как Вы будете ехать в Винницу, передала Вами мне свою карточку. Кланяйтесь Ант[ону] Гр[игорьевичу] и всем Вашим.

Приезжайте, а тем временем пишите. Адрес: Винница, дом М о н а ш е к, кварт. Неймана.

Простите, что так пишу: очень спешу. Ваш навсегда

М. Коцюбинский.

(Лидя и мама кланяются и целуют Вас).

P. S. Вы забыли у нас «Дві московки».
Я хотел прислать Вам. Когда приедете — прочтете.

1887

3. До Марії Міхневич

7 червня 1887 р. Вінниця, 26 травня 87 р.

Шановна Маріє Федорівно! Марне надали Ви собі клопоту й праці, накриваючи мене мокрим рядном за те, що я не обізвався ані словечком до Вас. Щире сказати — я не знав, куди обернутися з листом — у Дзигівку, у Михайлівку чи у Немирів, куди Ви мали, як згадую собі, замір переїхати на якийсь час. От ця невідомість і стримувала мене. Я чекав — чи не обізветесь Ви — не подасте звістки о собі... а то писати лист навмання, не знаючи, чи дійде він по адресу, чи ні, якось не випадало. Ге! Якби знаття, що Вам така пригодонька сталась, що Ви занедужали та сумуєте, як і звичайно при такій хоробі,— то я б досі розіслав не іден лист у ті сторони, де ви но можете завітати та забаритися. Усім нам сумно якось стало і сердечне жаль Вас, як дозналися ми про Вашу слабість. І тра ж було лихій годині спіткати Вас аж двічі! Жичу Вам якнайскоріше виздоровлювати і завітати у нашу сторону: тоді Ви переконаєтесь, що надаремне налаяли мене непам'ятливим.

У нас праве жадних новин немає, опріч того, що я вже зо два тижні жию вдома і звідсіля ходжу на лекції. Як виходжу в $^1/_2$ 9 години, то вертаюся з лекцій о $^1/_2$ 8 вечора, не лічучи обіду, котрий займає не більше години. Спервоначалу було мені страх тяжко, а тепер нічого, обтерпівся.

Пам'ятаєте — ще восени розпочав я працю літературну. Схтілося мені збадати стан умислового розвою України в XVII віку.

Лежить тепер моя розпочатая праця — а я і не зазирну ні у папери, ні у книжки. Чи я розледащів, чи то літо мені перескажає, чи може цілоденна праця,— сам не знаю. Здається, усе воно вкупі. Часом, у хвилини спокою, відпочинку — якась муза ледача підмовляє мене віршувати.

Посилаю Вам кілька перекладів з чужосторонніх поетів. Як не до вподоби — вибачте.

Мама дякує Вам за Вашу добру хіть для Олі. Про Льоню нічогісінько з Кам'янця не чутно. Як будете писати до Петра Романовича — поспитайте. Мама цілує Вас сердечно. Сестра також. Усі Недоборовські і старі і молоді кланяються Вам і дуже скучають без Вас. Панчохи, що лежать у мами готовісінькі,— також тужать за Вами.

На цім слові бувайте здорові.

Кланяйтесь низенько Вашим батькові й матері — Афанасії Федорівні, Таїсії Федорівні, а як будете писати у Немирів до брата, і йому.

Пишіть.

От ще що! Напишіть, коли приїдете у Вінницю. Вийдемо гуртом на спіткання Вас на вінницьку австерію.

Ще раз бувайте здорові й веселі.

Щирий для Вас *Михайло Коцюбинський.*

В а ж н е: якнайскоріше вишліть по пошті «Кропивницького твори»: чужа книжка, кажуть звернути найскоріше також.

1890

4. До Івана Белея

14/VII 90 р.

26 липня 1890 р. г. Вінниця, Под[ільська] губ[ернія].

Вельмишановний добродію!

Ті любі спомини, які я заховав про Вас, роблять мені приємними хвилі, в котрі пишу до Вас. Справді — Ви так якось припали мені до серця, відразу зробили на мене любе враження хорошої людини... і я вірю, що Ви так щиро приймете оці слова сердечні, як щиро я їх пишу. Шкода тільки, що за час свого короткого пробування у Львові я не мав спосібності поділитись з Вами своїми гадками, надіями та бажаннями. Сподіваюся, що це діло не втрачене — може коли ще стрінемось.

Тепер хочу побалакати з Вами дещо про діла. Як пригадуєте собі, п. Гладилович просив мене переказати дещо Антоновичеві та іншим людям про свої заміри — видання «Наукової бібліотеки» і запросити їх прийняти уділ в тім виданні своїми науковими працями... Однак мені не довелося виповнити своєї обіцянки: вернувшись з-за границі, я занедужав і ось лиш кілька день звівсь з постелі. Самі розумієте, що годі було думати їхати у Київ. Перекажіть же, прошу Вас, п. Гладиловичеві, що, невважаючи на мою хіть, не міг вволити його волю.

Посилаю для Вашої «Бібліотеки «Діла» переклад оповідання Вагнера «Люди та собаки». Не знаю, чи буде Вам до сподоби. Якби Ви знали, добродію, що я мався з Вашою правописсю! Заходивсь я переписати свій переклад конче галицькою правописсю, щоб Вам було легше злагодити його до друку. Була це єгипетська праця, бо вперве в життю довелось мені ставити дашки та писати замість і — ѣ,

Проте знайдете в рукописі безліч помилок. Не ремствуйте на мене дуже, поправляючи: згадайте мою щиру хіть — зробити Вам пільгу. Скоро знайдете переклад годящим і видрукуєте — зробіть, прошу Вас, відбитку і пришліть мені в листі кілька примірників. Буду дуже вдячний.

Посилаю Вам свою фотографію і сподіваюся, що незабаром зробите мені велику приємність — надішлете свою (обіцяну).

Бувайте здорові!

Не забувайте про мене. Відгукніться.

З поважанням

Щирий *Мих. Коцюбинський.*

P. S. Всіх моїх знайомих поздоровляю.

Будьте ласкаві, оповістіть мене, чи п. п. Барвінський і Шухевич суть у Львові, чи може де виїхали?

5. До Івана Белея

24 серпня 1890 р. 12 серпня 90 р., г. Вінниця.

Шановний добродію!

15-го нашого липня послав я до Вас лист з своєю фотографією і перекладом оповідання «Люди та собаки» і просив Вас відповісти мені, чи друкуватимете той переклад. Не маючи досі відповіді на лист, починаю гадати, що він не дійшов до Вас, хоча й був рекомендований. Дуже прошу Вас — потіште мене скорою відповіддю, напишіть, як Вас бог милує, які новини тощо. А я з дорогої душі напишу до Вас іншим разом дрібненько; тепер я страх як кваплюсь. Поздоровте від мене п. п. Барвінського, Шухевича, Франка і, як Ваша ласка, напишіть мені, чи вони у Львові, бо я збираюся в скорім часі написати до них.

Сердечно жичу Вам всего найкращого. З поважанням.

Щирий *М. Коцюбинський.*

Адреса: Россия, г. Винница, Подольск[ой] губ[ернии]. Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

P. S. Прошу Вас передати прикладану карточку до п. Беднарського.

6. До Івана Белея

14/9 ст. ст. 1890 р.
26 вересня 1890 р. Вінниця, Под[ольская] губ[ерния].

Високоповажаний добродію!

Оце третій раз пишу до Вас, а Ви й словечком не відгукнетесь! В другому листі звертався я до Вас з питанням, чи друкуватимете мій переклад («Люди та собаки»), і з проханням, якщо видрукуєте — прислати мені кілька відбиток. Сьогодні довідався я з 17 ч. «Зорі» з звістки: «Важніший матеріал літературно-періодич[них] видан[ь]», що мій переклад зволили Ви видрукувати. За тим-то ще раз прошу Вас прислати мені кілька відбиток чи то через цензуру (коли вважаєте, що перейде), чи у ковертах. Буду дуже вдячний.

Та й напишіть кілька слів про своє життя-буття, про новини тощо, а то думатиму, що гніваєтесь.

З поважанням. Щирий *Михайло Коцюбинський.*

Адреса: Россия, г. Винница, Под[ольской] губ[ернии], Михаилу Михайловичу Коцюбинскому, собственный дом.

7. До Івана Франка

Вересень 1890.

[...] Вам ще у пригоді. Довідавшись, що я якийсь час слабував, а то ніяким способом не міг дістати тих «Ведом[остей]» у наших попів, бо попаді ще до року ужили їх, печучи на великдень паски тощо, Ви, сподіваюся, не дуже гриматимете на мене.

Нині одібрав я Ваші новели і красненько дякую Вам за них. Якби Ви знали, як охоче читають Ваші оповідання усі мої знайомі, як радіють, що на нашій ниві [...]кові написати до мене кілька слів.

Нині їду я до Києва. Хтіло б ся застати мені п. Антоновича та ще декого з наших. З Києва заїду на могилу Шевченкову, а звідтіля як не майну на пороги (бо ще ніколи не бачив їх), то поїду на село, оселюсь там на якийсь час і за працю! А там, як налагоджу що — відішлю

до Вас, пам'ятаючи обіцянку вказати мені мої хиби та напутити.

Писав я до п. Белея, але[...]

З поважанням. Щирий *Мих. Коцюбинський.*

Адреса: Россия, г. Винница, Под[ольской] губ[ернии], такому-то.

8. До Олександра Барвінського

27 вересня 1890 р.

15 вересня ст. ст. 90 р.
Вінниця, Под[ільської] губ[ернії].

Високоповажаний добродію!

Дуже потішила мене звістка, що «Правда» знов виходитиме. Тим-то вітаю її щирим серцем і бажаю їй якнайкраще служити цілям освіти і свідомості народної. В добрий час!

Красно дякую за Ваші ласкаві запросини — писати до «Правди». З великою хіттю, по змозі, досилатиму під Вашою адресою свої праці. В сій хвилі нічого готового не маю, але незабаром дещо пришлю.

Хочеться мені знати, як там Ваша «Ілюстрована історія Русі»? чи вийшла вже з друку ся безперечно важна для нас праця? Дуже цікава для мене річ — перечитати Вашу книжку. Та не знаю, як дістати її, коли она побачила вже світ?

Порадьте, будьте ласкаві!

Засилаю Вам свою фотографію, на знак високого пошанування і щирості.

З поважанням *М. Коцюбинський.*

P. S. Вп. д. Шухевичеві моє щире поздоровлення. Збираюся писати до нього, та не знаю, чи вернувсь він з подорожі, яку мав літом відбути в гори?

Адреса: г. Винница, Подольск[ой] губ[ернии] (Россия). Михаилу Михайловичу Коцюбинскому, собств[енный] дом.

9. До Івана Франка

28 жовтня 1890 р. Вінниця, 16 жовтня 90 р.

Вельмишановний добродію!

Лист Ваш одібрав я дуже недавно, бо якийсь час не було мене в Вінниці — гостював у знайомих.

Прийміть від мене сердечне спасибі за обіцяну поміч словом і ділом так щиро, як я Вам його засилаю. Дуже я радий, що не зовсім опізнився з присилкою потрібної Вам книжки, і що Ви могли скористати з неї. Як тільки коли і чим я можу стати Вам у пригоді — уклінно прошу розлічати на мою послугу.

В Київ я вибрався «не в добрий час». Нікого з моїх знайомих не застав. Антонович виїхав до Одеси, Левицький — до Стеблева і т. д. і т. д. Так-таки нічого і не чув я в Києві. Звідти поїхав я в Канів, на могилу Шевченка і вже манівцями вернувсь додому.

Кінця новел очікую нетерпляче. Сподіваюся читати Вашу автобіографію, котра, як я довідався з «Зорі», враз з переднім словом п. Драгоманова має бути додана до збірника. Дуже мені хочеться запізнатись з такими Вашими творами, як «Захар Беркут», «З вершин і низин» і др. Будьте ласкаві, напишіть мені, чи можна їх дістати через рос[ійську] цензуру; а як ні, то чи дорого коштуватиме пересилка у ковертах?

Ще як ми бачились у Львові — я натякнув Вам про налагоджений переклад оповідання Потапенка: «Задля хазяйства». Ви позволили мені прислати його Вам, і оце я користуюсь з Вашого дозволу.

Скоро переклад той здасться Вам — прошу видрукувати його в «Народі». Як же він Вам не потрібний, то, будьте ласкаві, передайте його редакції «Зорі»,— може вона друкуватиме його. Буду дуже вдячний.

Ще одна уклінна просьба до Вас, добродію. Справді боюсь, щоб Ви не гнівались на мене, що хочу увірвати Вам хвильку дорогого часу. Наперед прошу вибачити. Ще в липні післав я д. Белеєві переклад оповідання «Люди та собаки» і просив, скоро видрукує, прислати мені як не відбитку, то хоч ті числа, де той переклад буде видрукований. Переклад видрукували в 162—164 чч. «Діла» (знаю з «Зорі»). А від п. Белея ні перекладу, ні словечка, невважаючи на мої листи. Не буду судити — може він часу не має,

чи що — бог його знає. А мені хочеться мати те оповідання. Тому-то я осмілююсь обернутись до Вас з великим проханням — купити ті числа «Діла», де єсть «Люди та собаки», і вислати мені рекомендованими листами. На се посилаю 1 руб. Ще раз прошу не гніватись за мою сміливість.

Ц. Г. Неймап кланяється Вам.

Поклін вш. п. Павлику.

З поважанням щирий
Мих. Коцюбинський.

P. S. Чекаю ласкавої відповіді.

10. До Олександра Барвінського

1 листопада 1890 р. 21 жовтня, г. Вінниця, 90 р.

Вельмишановний добродію!

Лист Ваш з книжкою «Правди» (не цілою) за м[ісяць] жовтень я дістав і дуже дякую Вам за ту посилку.

Ви просили звісток (хоча б і коротких) про наше життя. В сім листі засилаю Вам коротеньку звістку про відносини нашої інтелігенції, живучої по малих городах Поділля, до української справи, до українців. Не знаю, чи до вподоби буде Вам ота звістка.

Давно вже хтів я поспитати в Вас, вельмишановний добродію, чи знайдеться в «Правді» місце для декотрих моїх белетристичних праць, і чи можу я надіслати їх Вам?

Сердечне спасибі, що вилічили кошта пересилки Вашої «Истор[ии] Рус[и]»: незабаром скористаю.

За ласкаву відповідь буду дуже вдячний.

З глибоким поважанням
щирий *М. Коцюбинський.*

11. До Олександра Барвінського

Кінець грудня 1890 р.

Вас, нашого любого сіяча на ниві письменства, щирим серцем посіваю: «Сійся, родися, жито-пшениця, всіляка пашниця. На щастя, на здоров'я, на Новий рік, щоб було на Україні краще, як торік». Будьте здорові з новим 1891 роком!

З поважанням
щирий *Михайло Коцюбинський.*

Вінниця, Под[ольской] губ[ернии].

12. До Івана Белея

Кінець грудня 1890 р.

На новий 1891 рік від щирого серця посіваю Вас щастям, здоров'ям та надією на кращу долю нашої любої України. Щасти, боже!

З поважанням щирий *Михайло*
Коцюбинський.

Вінниця, Под[ольской] губ[ернии].

1891

13. До Олександра Барвінського

18 лютого 1891 р. С. Лопатинці, 6 лютого, р. 1891.

Вельмишановний добродію!

Вибачте мені, будьте ласкаві, що так довго нічого не присилав Вам для «Правди». Останніх 2 місяці забрала мені тяжка недуга матері та переїзд з Вінниці в Лопатинці, де я тепер — на якийсь час — осівсь.

Сьогодні, вибравши вільну хвилину, списав я те, що чув від одного старенького українця про Шевченка, і оце подаю Вам ті спомини, прохаючи видрукувати їх в «Правді». Невдовзі сподіваюся надіслати Вам більшу працю.

«Правду» уклінно прошу вислати по тій самій адресі, у Вінницю. Адресу до листів подаю нижче.

Не знаю, чи одібрали Ви на Новий рік мою карточку, в котрій я сердечно поздоровляв Вас з Новим роком і зичив усього найкращого.

З правдивим поважанням щирий *М. Коцюбинський.*

Адреса для простої кореспонденції: Россия, Подольск[ой] губ[ернии], ст. Рахны-Лесовые. Ю. З. Ж. Д. Лопатинский сахарный завод. Михаилу Мих[айловичу] Коцюбинскому.

14. До Івана Франка

7 березня 1891 р. С. Лопатинці, 23 лютого, р. 1891. Ямпільщина.

Вельмишановний добродію!

Я знаю, що дуже опізнився з подякою Вам за присилку мені «Діла». Сумна причина тої незвичайності. Два місяці мати моя лежала в тяжкій недузі, і за той час чорнило висохло, а пера іржа поїла. Прийміть же хоч тепер моє щире спасибі за Ваш труд.

Дуже жалкую я, що не маю кінця Вашої книжки «В поті чола» (властиво нема новел: «Межи добрими людьми», словника та заголовка). Пригадую собі, що, виїжджаючи зі Львова, я лишив Вам тільки 1 зр[инський], а книжка, мабуть, коштує дорожче, особливо з пересилкою. Уклінно прошу оповістити мене, що я Вам винен, і прислати мені кінець книжки. Буду дуже вдячний.

«Епархиальн[ые] ведомости» — скоро вони Вам непотрібні, прошу прислати: піп, що визичив мені їх, намагається, щоб віддати йому книжку.

Що пороблюєте? Що цікавого пишете? Як ласка — напишіть. Я, як бачите, кинув Вінницю і осівсь на якийсь час в Лопатинцях. Може тут пильніше візьмусь за працю.

Бувайте здорові!

З правдивим поважанням
щирий *М. Коцюбинський.*

Адреса: Россия. Ст. Рахны-Лесовые, Ю. З. Ж. Д. Лопатинский сахарный завод. Михаилу Коцюбинскому.

16. До Олександра Барвінського

19 травня 1891 р. 7 мая 1891 р.

Високоповажаний добродію!

Декотрі обставини присилували мене обернутись до Вас з проханням не висилати мені якийсь час Вашого місячника.

Листом я оповіщу Вас, коли знов можна буде висилати мені Ваше письмо, а поки що остаюсь з великою повагою до Вас повік щирий *Мих. Коцюбинський.*

Ст. Рахны-Лесовые, с. Лопатинці.

17. До Василя Лукича

13 листопада 1891 р. С. Лопа[тинці], 1 падоли[ста 1891 р.].

Вельмишановний добродію!

Мушу поділитись з Вами дуже прикрою для мене пригодою. Листи Кухаренка пропали з моєї хати разом з іншими цінними паперами. Зоставсь лиш один лист, котрий сховав я нарізно від других, як менш цікавий. Довго не писав я до Вас, сподіваючись знайти згубу, але стратив надію і посилаю Вам лиш один лист Кухаренка, писаний до п. З. Недоборовського за 4 місяці перед [с]мертею Кухаренка.

Сердечне спасибі Вам, ласкавий добродію, що помістили в «Літературно-науковому збірнику» мої праці. Дуже мені хочеться мати примірник того збірника. Не знаю, чи перейде він через російську цензуру. Якщо по Вашій думці не пустять його через цензуру, то, будьте ласкаві, вишліть мені його рекомендованими листами, поділивши книжку на кілька частин, і напишіть, скільки маю вислати на кошт пересилки. Буду вельми вдячний.

Призначену для «Зорі» повість «На віру» (без церковного шлюбу) пришлю незабаром.

Вона вже скінчена, але [ще не] переписана.

Остаю з великим поважанням повік щирий

Мих. Коцюбинський.

Адреса: Россия. Ст. Рахны-Лесовые, Ю. З. Ж. Д. Лопатинский сахарный завод, Мих. Мих. Коцюбинскому.

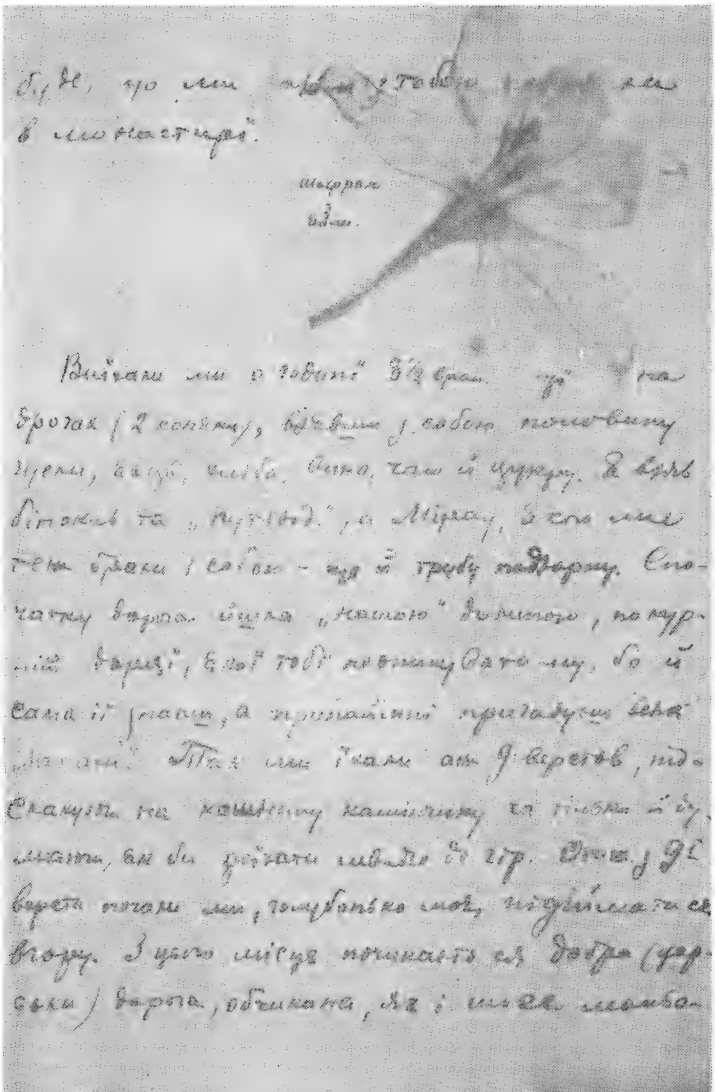

Лист до Віри Коцюбинської від 12 жовтня 1896 р.
Автограф.

1892

18. До Михайла Комарова

15 березня 1892 р. С. Лопатинці, 3 марта 1892 р.

Вельмишановний добродію!

Оце третій день, як я підвівсь з постелі і ледве-ледве плентаюсь по хаті, так змучила мене слабість.

Дуже мені бажалося відгукнутись на Ваші ласкаві запросини — прислати що до збірника, бо, ще не очунявши гаразд, взявся я до роботи і скінчив оповідання, котре я спеціально написав для «Запомоги». Боюсь тільки, що опізнився, і що всі мої заходи ні на що не здадуться. Посилаю Вам (посилкою) «На віру» і оповідання «П'ятизлотник». Не знаю, чи будуть Вам до сподоби, але я дуже дякував би Вам, коли б Ви були ласкаві справили, що можна, та написали мені свою думку щодо моїх праць. «Киевская старина» просить мене перекласти «На віру» на московську мову. Як на Вашу думку — варт це зробить, чи залишити?

Сердечне спасибі Вам, ласкавий добродію, за Вашу обіцянку нараяти мені географічні матеріали, потрібні для описі подорожей. Нетерпляче чекаю Вашої поради в цій справі.

Не менш дякую Вам і за надію, яку Ви подали п. Боржковському. Він послав дещо Вам, та не знає, чи дійшло воно до Вас, бо посилка була не під вашою адресою.

Посилки (одеські книжки) я не одібрав, може вона де загинула на пошті або що іпше сталося з нею, але я не знаю, як і дякувать Вам, що Ви не забуваєте мене. Ще одно сердечне, щире спасибі!

Будьте ласкаві, напишіть мені, як стоїть справа з «Запомогою», коли вона має вийти та чи багато надіслали Вам матеріалів. Це мене дуже інтересує і тому нетерпляче очікуватиму листа од Вас.

Будьте здорові!

З великою повагою до Вас.

Щирий *Мих. Коцюбинський*

Шановній сім'ї Вашій мої сердечні вітання.

Ст. Рахны-Лесовые.
Лопат[инский] сах[арный] зав[од].

19. До Олександра Барвінського

28 березня 1892 р. 16 марця 1892 р., с. Лопатинці.

Високоповажаний добродію!

Редактор «Зорі», д. Василь Лукич, писав мені, що передав редакції «Правди» мою повість — «На віру».

Не маючи досі від Вп. редакції «Правди» ніякої звістки, обертаюсь до Вас, ласкавий добродію, з уклінною просьбою оповістити мене, чи «Правда» друкуватиме «На віру», а також коли це буде і чи можу я мати надію на кілька відбиток тої повісті, як гонорар за працю?

За ласкаву одповідь на мій лист буду вельми вдячний.

З поважанням повік щирий
Мих. Коцюбинський

Адреса: Россия, ст. Рахны-Лесовые, Ю. З. Ж. Д. Лопатинский сахар[ный] завод. Михаилу Коцюбинскому.

20. До Василя Лукича

7 червня 1892 р. 26 мая 92 р. С. Лопатинці.

Вельмишановний добродію!

Посилаю Вам для «Зорі» оповідання «П'ятизлотник». Оповідання це написав я для одеського збірника «Запомоги», але воно не увійшло в той збірник цілком, бо вно-

рядчик збірника д. Комар, дбаючи про те, щоб «Запомога» перейшла через цензуру, мусив викинути з оповідання сцену стягання податків. У нас треба бути дуже обережним, особливо коли видається збірник, бо цензура може знівечити цілий збірник задля одної сценки. Д[обродій] Комар раяв мені подати «П'ятизлотник» у «Зорю» цілком, і оце я посилаю Вам його та буду радий, коли він здасться Вам.

«Рідного зільника», спасибі Вам, маю вже 1—80 стор., а далі, хоч Ви й писали, що висилатимете зі Львова, я не одібрав.

Фотографію Кухаренка і його лист уклінно прошу вислати мені, бо, мабуть, вони вже Вам не потрібні.

Я зовсім виїжджаю з Лопатинець сими днями, тому-то прошу адресувати листи в г. Винницу, Подольск[ой] губ[ернии], собств[енный] дом. М. К.

З великим поважанням
повік щирий *Мих. Коцюбинський.*

21. До Панаса Погибки

14 червня 1892 р. 2 июня 1892 г., г. Винница.

Милостивый государь Афанасий Иванович!

Михаил Федорович Комаров недавно писал мне, что я могу рассчитывать на занятия при филлоксерной комиссии под Вашим руководством.

Охотно соглашаясь занять место, любезно предложенное Вами, я пишу это письмо с целью предупредить Вас, что сейчас приехать не могу, так как семейные дела задержат меня в Виннице 7—8 дней. Надеюсь, что это обстоятельство не будет иметь для Вас большого значения, и что место, обещанное Вами, останется за мной. На всякий случай сообщаю свой адрес.

С совершенным почтением *Михаил Коцюбинский.*

Г. Винница. Под[ольской] губ[ернии], Михаилу Михайловичу Коцюбинскому, собств[енный] дом.

22. До Володимира Шухевича

6 липня 1892 р. 24 червня 92 р., с. Каменча.

Високоповажаний добродію!

Химерна доля закинула мене аж у Басарабію, поміж нарід, чужий для мене і мовою, і звичаями.

Весело на чужині згадать про рідну країну, любо промовить до кого рідною мовою. Тут, у Басарабії, працюю я в філоксерній комісії і потішаюся лишень одною надією — придбати собі за літо здоров'я. Гарний клімат, рух, виноград — все те, сподіваюся, матиме чималий вплив на здоров'я, котрим в останньому часі я не міг похвалитись.

Поки що — я розкошую, дивлячись на чудові краєвиди, котрі зустріваються на кожному ступіні.

Та й Ви, ласкавий добродію, певно не сидітимете ціле літо у Львові, а поїдете в гори подихать гірським повітрям та побільшити свій музеум цікавими речами?

І у сьому листі обертаюся до Вас з просьбами, аж мені соромно, що так часто турбую Вас; та, прошу вибачить, таки насмілюсь і попрохаю — одно — висилати мені «Дзвінок» під новою адресою, а друге — переказать д. Барвінському — коли зустрінетесь з ним,— що я прохаю його надрукувать мою повість «На віру» не під псевдонімом (Захар Козуб), а під моїм власним назвиськом.

Дякуватиму Вам сердечно.

Сподіваюсь, що Ви напишете до мене незабаром і не забудете повік щирого та поважаючого Вас *Мих. Коцюбинського.*

Вп. родині Вашій моє сердечне привітання.

Адреса: Россия. Г. Оргеев, Бессарабск[ой] губ[ернии], в с. Каменчу (филлоксерная комиссия).

23. До Василя Лукича

Вересень 1892 р.

Високоповажаний добродію!

Подаю Вам до бібліографічного одділу «Зорі» коротеньку звістку. Може здасться.

В книзі московської часописі «Русская мысль» за вересень поміщена рецензія — замітка на Руську історичну бібліотеку, видавану О. Барвінським. Сказавши кілька слів про недостачу історичної освіти поміж галицькою молодіжжю, автор замітки подає зміст 12 томів «Бібліотеки» та хвалить мову перекладача, що, на його думку, має велику вагу, бо «недалеко за нами тії часи, коли русофоби кричали: «niema Rusi», а з другого, що українсько-руської мови «никогда не было, нет и быть не может», а існує тільки «паречие», котрим хоч й говорить 20-мільйонова маса, та котре ніколи не буде здатне розвитися до змоги виявлення на ньому наукових понять». Цю ялову суперечку розв'язали самі життєві факти, і те розв'язання можна привітать, як вітається все живе, культурно-поступове, до щастя та свобод людськості. Іще «патріоти» певного сорту можуть називати «жаргоном» мову, на котрій перекладено Біблію і твори Гомера, Данте, Шекспіра та т. ін., але факт од цього не переміняється.

Вкінці автор звертає увагу редакції на безліч друкарських помилок та на вельми високу ціну видання.

24. До редактора «Зорі»

Вересень 1892 р.

Високоповажаний добродію пане редакторе!

Ще в маю, як не помиляюся, послав я для «Зорі» оповідання «П'ятизлотник» під адресою вп. д. Костя Паньківського для передачі редакторові «Зорі». Проминуло вже три місяці з того часу, а я й досі не знаю, що сталося з тим оповіданням: чи дістала його редакція, чи друкуватиметься воно і коли це буде. Тому-то звертаюся до Вас, ласкавий добродію, з проханням оповістити мене, чи «П'ятизлотник» єсть в Вашій теці і коли він побачить світа.

Крім сього уклінно прошу прийняти од мене, як од читача «Зорі», просьбу подавати в кінці кожного числа «Зорі» зміст числа, як се бачимо в часописях польських, московських та інш. Це матиме певну практичну вагу для читачів, бо дасть змогу швидко одшукувать в часописі те, що кому треба. На мою думку, багато передплатників подякує вп. редакції, скоро моє прохання буде виконане.

Лагоджу деякі праці для «Зорі», та лихо, що не знаю, під якою адресою посилать їх: Василь Лукич виїхав з Станіслава (як мені писав), а під адресою д. К. Паньківського не знаю, чи доходять.

Чекатиму нетерпляче одповіді.

З великим поважанням *Михайло Коцюбинський.*

Адреса: Россия. Г. Оргеев, Бессарабской губ[ернии], в с. Каменчу (филлоксерная комиссия). Мих. Мих. Коцюбинскому.

25. До Василя Лукича

13 жовтня 1892 р. 1 ст. ст. жовтня 92 р., с. Джурджулештп.

Високоповажаний добродію!

Лист Ваш не застав мене в Оргєєві, куди Ви ласкаво вислали аркуші «Рідн[ого] зільника», тому-то одібрав я його лише учора та поспішаюсь з одповіддю.

Усе літо довелось мені прожить в умовах, цілком не сприяючих літературній праці, а проте придбав я чимало цікавого матер'ялу та почав одно більше оповідання «Ціпов'яз». Опріч сього лагоджу ескіз «По Басарабії», в котрім чималу частину займе побит українців, що живуть колоніями скрізь по Басарабії. Чекаю тільки осені, себто вільнішого часу, щоб взятись до роботи, і сподіваюсь ще в кінці сього року вислати Вам «Ціпов'яза» та «По Басарабії». В усякому разі на ці дві праці можете розлічувати напевно.

Щодо довшої повісті для «Зорі», про яку Ви пишете, то задля вищезгаданої причини не можу її обіцяти Вам на початок 93 року, хоч і маю багато призбираного матеріалу та готовий план.

Взагалі — усякі більші та дрібні праці з великою охотою посилатиму до «Зорі», бо з часу Вашого редагування «Зоря» стала часописсю, за котру не червонієш з сорому перед людьми.

В Басарабії доведеться мені пробути не довго, тож прошу тільки до 15 ст. ст. жовтня адресувати листи в г. Рени (Бессарабия) в филлоксерную комиссию.

З великим поважанням повік щирий *Мих. Коцюбинський.*

26. До Олександра Барвінського

30 жовтня 1892 р. 18 ст. ст. жовтня 92 р., г. Рені.

Високоповажаний добродію!

З часописі «Зоря» дізнався я, що моя повість «На віру» ласкаво поміщена Вами в «Правді», а д. Шухевич писав мені, що Ви обіцяли вчинити мою волю — вислати мені відбитки моєї повісті.

Отже, тепер обертаюся до Вас, ласкавий добродію, з уклінною просьбою висилати мені відбитки «На віру» в ковертах, опріч того, як Ваша ласка, пошліть один примірник через цензуру, може, вона пропустить, тоді можна усе заразом вислати, без тієї замороки висилання в ковертах. Проте усе ж таки прошу вислати мені поки що хоч 1—2 примірники повісті в листах, за що складатиму Вам щиру та велику подяку.

Я тепер пробуваю в Новій Басарабії, на Дунаї, листи ж прошу висилати не на мою адресу, а в г. Винницу, Под[ольской] губ[ернии] Лидии Михайловне Коцюбинской, для передачи М. К.

Бажаючи Вам, ласкавий добродію, усього найкращого, остаю з високим поважанням *Мих. Коцюбинський.*

P. S. Нетерпляче чекаю Вашої посилки, бо, не маючи «Правди», ще й досі не бачив своєї праці.

27. До Василя Лукича

5 грудня 1892 р. 23 ст. ст. падолиста, 92, Вінниця.

Високоповажаний добродію!

Сердечне спасибі Вам за «Рідн[ий] зільн[ик]», останній аркуш котрого я тільки що одібрав. Справді матиму любу пам'ятку від чоловіка, котрого вельми та щиро шаную.

Поспішаюся з одповіддю на Ваше запитання щодо «По Басарабії», щоб Ви могли помістити заголовок цеї подорожі на властиве місце, бо згадана стаття буде написана в формі подорожі.

Маю я декілька фотографій, на мою думку, придатних для «Зорі», та не знаю, що скажете Ви, добродію, на це.

Єсть у мене 4 види Кам'янця-Подільського (себто: загальний вид міста, вид на новий міст, на турецьку фор-

тецю та на Кам'янець — з польських фільварків). Я міг би зладнати історичну монографійку г. Кам'янця та подати її враз з фотограф[ією] до «Зорі».

Що Ви на це скажете?

Маю теж фотогр[афію] з патрета Гонти та оден тип: кремезний дід-чумак. Про малюнок Шевченковий (видання краківськ[ої] академічної громади), мабуть, нема чого й згадувать, бо Ви його, певно, маєте та подасте в «Зорі».

Якщо захочете покористуваться згаданими малюнками, прошу написати мені, а я вишлю їх Вам, сподіваючись, що вони будуть звернені, скоро минеться потреба в них.

Подаю Вам теж матер'ял до «Ілюстрованої України»; здається, ще не був надрукований в «Зорі».

Видання «Родины»: Пісні Кольцова, ілюстров[аний] альбум (1892).

Дідова пісня — Микешина.

Нічліг чумаків — Полякова.

Подорожний — Полякова.

Видання ч[асопису] «Север» (1892).

Альбум до повістей М. Гоголя:

1. Патрет М. Гоголя — Рєпіна.
2. Пропавша грамота — Зічі.
3. Пропавша грамота — Тихомирова.

4 і 5. Зачароване місце — М. Клодта.

6 і 7. Ніч перед різдвом — Загорського.

8. Майська ніч — Зощенка.
9. Майська ніч — Кондратенка.
10. Сорочинський ярмарок — Рєпіна.

11 і 12. Страшна помста — Микешина.

Альбум до ч[асопису] «Нива» (1892).

Сховались — Котляревського.

«Сборник артистов-иллюстраторов» (1892).

Малороссия — А. П. Шільдера (до вірша А. Толстого, під тим же заголовком).

«Иллюстрированный мир», 1892, ч. 14.

Стара ратуша у Львові.

Очікуючи від Вас скорої відповіді, остаю з високим поважанням повік щирий *Мих. Коцюбинський.*

Адреса: г. Винница, Под[ольской] губ[ернии], Лидии Михайловне Коцюбинской

для М. К[оцюбинск]ого.

28. До Олександра Барвінського

6 грудня 1892 р. 24 ст. ст. падолиста, 92, Вінниця.

Високошановний добродію!

Тільки що повернув додому і застав Ваш лист та один примірник «На віру». Жаль мені дуже, що не так склалося, як ждалося. Не маючи надії на грошовий гонорарій, я гадав, що принаймні матиму книжку, чепурно видану... Ну, та що казать, коли інакше, як пишете, не можна було! Тому-то прошу Вас, ласкавий добродію, висилайте мені обіцяні примірники оповідання на подану нижче адресу.

Для «Правди» лагоджу велику працю — переклад «Пана Тадеуша» Міцкевича. Тепер саме в українській літературі помічається пекуча потреба в перекладі на нашу мову європейських класиків, щоб нам не доводилось (як досі) — зазирати за всьогосвітнім добром до чужої хати.

Тому-то д. Самійленко заходивсь перекладати Данте, Боровик перекладає «Втрачений рай» Мільтона, а я взяв собі «Пана Тадеуша». Не знаю, чи буде вдатний переклад, проте скоро перекладу 1-шу частину, пришлю її на Ваш суд.

Прошу не забувати високоповажаючого Вас
та щирого *Мих. Коцюбинського.*

Адреса: г. Винница, Под[ольской] губ[ернии] Лидии Михайловне Коцюбинской
для М. К[оцюбинско]го.

29. До Олександра Барвінського

15 грудня 1892 р. 3 ст. ст. грудня, р. 92, Вінниця.

Високошановний добродію!

Недавно повернувши додому, я пізно одповів на Ваш лист на подану адресу, у Відень.

Через це саме я й не певен, чи Ви одібрали мій лист, і оце на всякий випадок пишу до Львова, знов прохаючи вислати обіцяні примірники «На віру» на подану нижче адресу. Сподіваюся, що мій лист, писаний у Відень, дійде до Вас, і тому не подаю змісту його.

Поздоровляючи Вас, ласкавий добродію, з надходячими святами і сердечно бажаючи Вам здоров'я та усього найкращого, остаю з великим поважанням щирий

Мих. Коцюбинський.

Адреса: Россия, г. Винница, Подольск[ой] губ[ернии] Лидии Михайловне Коцюбинской, для К[оцюбинско]го.

30. До Василя Лукича

26 грудня 1892 р. 14/XII ст. ст. 92 р., Вінниця.

Високоповажаний добродію!

При нагоді різдвяних свят складаю Вам, ласкавий добродію, свої найщиріші бажання: дай боже Вам ще довгого та гарного віку!

Оце саме одібрав я звістку про те, що 23 ч. «Зорі» не пущено в Росію. Звістка справді дуже сумна, але сталося те, чого можна було сподіватися, бо, як самі знаєте, справа висилки «Зорі» до Росії не могла стояти добре, залежачи від якогось там поштового цензора!

Та ще цензор, спасибі йому, доволі порядна людина, коли досі не дуже-то пильно нишпорив в «Зорі» та аж коли схаменувся! Добре, що не заборонив для українських передплатників «Зорі», а тільки натякнув, що такий випадок можливий, бо якби на другого, то довелось би попрощатись з дорогою для нас часописсю.

Маючи ж на увазі, що тепер будуть дуже пильно переглядати «Зорю», добре було б на деякий час залишити друкування таких речей, як остання повість Чайченкова.

Маю до Вас, шановний добродію, велику просьбу. Зробіть мені ласку, за котру дуже дякуватиму. Не одібравши 23 ч. «Зорі», я не матиму повного річника часописі за 92 р., не прочитаю кінця повісті Чайченкової. Тому-то прошу Вас вислати мені 23 ч. листами, в ковертах, розділивши число на два листи. Зробите мені велику ласку, за котру буду вельми а вельми вдячним.

В надії, що не одмовитесь вволити мою волю, остаю з високим поважанням щирий *Мих. Коцюбинський.*

Адреса: Россия, г. Винница, Под[ольской] губ[ернии], Лидии Михайловне Коцюбинской, для М. К[оцюбинско]го.

31. До Панаса Погибки

10 січня 1893 р. 29 XII, р. 92. Вінниця.

При нагоді свят складаю Вам, високоповажаний Опанасе Йвановичу, мої найщиріші бажання: дай боже Вам здоров'я та долю щасную!

Заразом сердечно дякую за пам'ять й за заходи визволити мене з прикрих обставин.

Валер'ян Васильович привіз мені од Вас 10 карбованців і додав, що Ви обіцяли висилати мені по 20 карбованців щомісяця усю зиму, а потому, влітку, одлічувать по частинам цій гроші з пенсії, що братиму на філоксері.

Фінанси мої тепер в дуже поганому стані, тому-то я з вдячністю згоджуюсь на подані умови і уклінно прошу, хоч би й сими днями, вислати мені обіцяну позичку. Сердечне дякуватиму.

Нашим спільним знайомим прошу передати мої привітання.

З високим поважаням до Вас щирий *Михайло Коцюбинський.*

Адреса: г. Винница, Под[ольской] губ[ернии], Лидии Михайловне Коцюбинской, для М. К[оцюбинск]ого.

1893

32. До Олександра Барвінського

23 січня 1893 р. Вінниця, 11 січня ст. ст., р. 93.

Високоповажаний добродію!

Ласкавий лист Ваш од 26/XII н. ст. отримав-ем. З великою охотою вчинив би Вашу волю — прислав би і переклад Міцкевича, і оповідання, та, на лихо, зараз не маю нічого готового, хоч сподіваюся незабаром вилагодити до друку і одне (1-шу пісню), і друге.

Щодо «Пана Тадія» — то буду щасливим, побачивши його і в читанці гімназіальній.

«На віру» дістав я, спасибі Вам, вже 6 примірників. Не знаю, може вислали Ви й більше. Прошу Вас дуже, ласкавий добродію, не висилайте повісті так часто, бо па це звертають увагу, а у нас, як самі здорові знаєте, до халепи недалеко.

Тому-то прошу Вас висилати «На віру» не частіше, як двічі на місяць. Так буде краще.

Бажаючи Вам, ласкавий добродію, усього найкращого, остаю з високим поважанням *Мих. Коцюбинський.*

33. До Василя Лукича

26 березня 1893 р. 14 ст. ст. березіля, р. 93, м. Вінниця.

Вельмишановний добродію!

Одібравши Ваш лист з 21 н. ст. с[ього] місяця, зараз таки взявся я до перероблення тих сцен мого оповідання, які, по Вашій думці, не догодять цензурі, бо, сказати

щиру правду, мені приємніше було б побачити «Ціпов'яза» на сторінках «Зорі», ніж у «Правді».

Переглянувши пильно справу з граматкою, я цілком згоджуюсь з Вами, що вона, щодо форми, нецензурна. [...] Щодо тої сцени, де становий б'ється з Семеном, то я змінив її цілком та, щоб догодити цензурі, зробив станового не вовком, а плохою овечкою, і певний, що з цензорського погляду мій становий буде вважатися за ідеал станового в белетристиці. Сподіваюся, що тепер вже не буде перешкоди до друкування «Ціпов'яза» в «Зорі».

Щодо матеріалів для літературної частини календаря, то маю надію незабаром, може, ще з кінцем сього місяця, надіслати Вам дещо.

Спасибі за вияснення справи з Словарем. Гроші на Словар вишлю до адміністрації.

Зробите мені, добродію, велику ласку, одповідаючи мені, коли змога, не гаючись, чи задовольняють Вас одміни, пороблені в «Ціпов'язі», а також, коли гадаєте друкувати його?

Скоро не матимете часу на довший лист, то прошу звістити мене хоч би карткою. З високим поважанням

Мих. Коцюбинський.

Адреса до свят — у Вінницю.
Сцену з становим долучаю.

34. До Панаса Погибки

30 березня 1893 р. 18 березіля, р. 93. Вінниця.

Вельмишановний Опанасе Йвановичу!

Дякуючи за 15 карб., посланих мені через д. Боровика, насмілююсь ще раз потурбувати Вас, звертаючись з просьбою.

До сьогоднішнього дня чекав я од Вас листа, чекав, правду сказати, й грошей, котрі тепер, минаючи вже свята, притьмом потрібні мені, щоб рятувати родину мою од недостатків, бо по щирості признаюсь Вам, що з пами круто. Отже, сподіваюся, що Ви вважите, ласкавий добродію, на моє благання та вишлете мені, коли ласка, якнайшвидше, не п'ятнадцять карбованців, а 30, вважаючи, що

мені потрібні будуть гроші на дорогу до Телешова, чи куди зволите вказати мені прибути.

Позичені гроші з вдячністю верну Вам, одлічаючи по часті з мого жалуваня, а за порятунок при лихій годині опріч того буду повік щире дякувати.

Бажаючи Вам од серця веселих свят та сподіваючись ласкавої одповіді на лист сей, з високим поважанням

Михайло Коцюбинський.

35. До Василя Лукича

18 травня 1893 р. 6 травня, р. 93, с. Пересічина.

Вельмишановний добродію!

Не гнівайтесь, прошу ласкаво, що не прислав Вам досі обіцяної праці для календаря «Просвіти». Офіціальна праця забирає в мене стільки часу (особливо по весні та влітку), що годі вільно зітхнути, не те що листуватися або працювати для літератури. Я, не вважаючи на цілком виношені і в серці і в голові праці, не маю змоги перекласти їх на папір, не можу вдовольнити одної з головних потреб мого життя.

Що ж робити! Може колись обставини покращають, може колись матиму змогу робити, що хочу.

Ще в лютому налагодив я для «Зорі» образок «Помстився». Посилаю його тепер Вам для календаря «Просвіти», скоро він буде придатним для цього видання. Коли ж Ви знайдете його не придатним для календаря, то прошу помістити в «Зорі».

Цікаво, що сталося з моїм «Ціпов'язом»? Я вволив волю Вашу — змінив сцену з становим та прохав Вас змінити другу сцену, а одповіді на останній лист мій чомусь і досі не одібрав.

Будьте ласкаві, оповістіть мене, що з моїм «Ціпов'язом» та що гадаєте зробити з «Помстився». За одповідь буду вельми вдячним. Незабаром пришлю для «Зорі» казку під з[аголовком] «Хо», де головною фігурою — страх людський.

Очікуючи незабаром одповіді на цей лист, остаю з високим поважанням

М. Коцюбинський.

Адреса: г. Оргеев, Бессарабск[ой] губ[ернии], с. Пересечина. Расследователю виноградников при Одесской филлоксерной комиссии Мих. Мих. Коцюбинскому.

NB. Вибачайте за короткий та недбало написаний лист: хапаюсь скінчити.

М. Коцюбинський.

36. До Панаса Погибки

15 вересня 1893 р. 2 сентября 1893 г., с. Ишновец.

Многоуважаемый Афанасий Иванович!

Прежде всего пишу о главном. Сегодня перед вечером на виноградниках Симеона Крешуна при осмотре 50-го куста наткнулся я на слабое заражение. Нездоровый вид кустов вокруг заражения обратил мое внимание, и я осмотрел покустно вокруг больные кусты — 15 кустов, из которых (2 параллельные ряда) 9 оказалось с довольно интенсивным заражением. Вечер помешал нам обследовать виноградник хоть 4-м кустом и определить площадь заражения.

Сегодня я объявил сельским властям об открытии филлоксеры для принятия мер против распространения ее. Завтра мы подробно осмотрим виноградник Крешуна; но тем не менее я считаю необходимым сообщить Вам о всем сейчас же и ожидать дальнейших указаний.

В Ишновец приехали мы вчера вечером. Я написал уведомление о цели нашего приезда управляющему имением — Викулу и хотел начать осмотр с экономических виноградников (так удобнее в Ишновце). Управляющий не ответил на уведомление и даже уверял соцкого, что нас не пустит. Я хотел было составить протокол об этом, но управляющий, узнав мое намерение, перетрусил, пригласил нас в 12 часов для переговоров, угостил обедом и просил приступить к осмотру экономич[еских] виноградн[иков] завтра (3-го сент[ября]). Сегодня же, ввиду этих недоразумений, я начал осмотр поселянских (?) виноградников (чтобы не терять времени), но к сожалению, не успел осмотреть ни одного урочища: виноградники так страшно запущены, что не знаешь, как приступить к кусту.

По дороге из Телешова в Пашканы с нами случилось маленькое происшествие: мы опрокинулись и обломались, вследствие чего несколько опоздали и не нашли в Пашканах ни старосты, ни соцкого, ни даже свободного человека. День пропал. Зато на другой день мы осмотрели все виноградники и, слава богу, ничего подозрительного не обнаружили.

Письмо это посылаю нарочным завтра утром (3-го) и буду ждать с нетерпением ответа.

С почтением

М. Коцюбинский.

37. До Панаса Погибки

7 жовтня 1893 р.

Многоуважаемый Афанасий Иванович!

Только что прибыли рабочие из Телешова (теперь половина десятого (9 $^1/_2$) вечера). До самого вечера ожидал я прибытия рабочих этих и, не дождавшись, поехал в Рышков за рабочими, где и нанял 10 человек. Иначе я рисковал бы остаться совсем без рабочих, так как из местных обещали придти 3-4 человека. Что теперь делать? Крайне неприятное положение, хотя я и не считаю себя виновным в случившемся. Если бы телешовцы и каменчане прибыли хотя к 6 часам — ничего подобного не случилось бы. Впрочем, как-нибудь устроимся с рабочими: можно будет по мере надобности сократить число их.

Все будет сделано согласно инструкции Вашей. Будьте уверены, Афанасий Иванович, что мы постараемся сделать все возможное для лучшей и успешнейшей работы.

Каменчан поместил с полтавцами. 13 бочепков углерода принял.

Расписки:

за подводы на	5 р. 80 к.
и за рабочих на	21 р. 80 к.
А всего на	27 р. 60 к.

посылаю.

4 пустых боченка и выметку за сентябрь относительно работ в Ишновце тоже прилагаю.

С почтением *М. Коцюбинский.*

26.IX 93 г.
Ишновец.

38. До Панаса Погибки

1 листопада 1893 р. 20/X 1893 г., с. Сирецы.

Многоуважаемый Афанасий Иванович!

Посылаю Вам выметку о работах по отравлению на виноградниках Цули и Чокая.

Кроме того имею к Вам большую просьбу. Дело в том, что, посчитавши, сколько мне нужно для расплаты с долгами и для поездки домой (на дорогу), я пришел к заключению, что мне необходимо m i n i m u m — 25 руб., а у меня к 1 ноября не будет ни копейки денег.

Поэтому я обращаюсь к Вам с покорнейшей просьбою выдать мне авансом на ноябрь месяц 25 рублей. Надеюсь, что несколько дней не составят разницы для Вас, для меня же сделаете большое одолжение, избавив от крайне неприятного положения.

Деньги прошу передать через г-на Овчинникова, который по приезде в Сирецы передаст мне.

Еще раз прошу не отказать в просимом, иначе я буду лишен возможности выехать из Телешова.

С совершенным почтением

Мих. Коцюбинский.

39. До Михайла Комарова

6 грудня 1893 р. 24/XI, р. 93. Вінниця.

Вельмишановний Михайле Федоровичу!

Не знайду слів, щоб скласти Вам ту щиросердечну подяку, яка повік зостанеться в серці моєму за Вашу прихильність до мене, прихильність, на яку я справді не заслуговую.

Лист Ваш втішив мене вже тим, що д. Симиренко, порушений Вами, обіцює при нагоді дещо зробити для мене.

Прошу відписати д. Симиренкові, що бухгалтерія звісна мені настільки, що я можу самостійно вести щотоводство. Опріч того мушу поділитись з Вами деякими своїми міркуваннями. Я думаю, що для д. Симиренка однаковісінько — на яке місце рекомендувать мене — чи на місце помічника бухгалтера, чи на місце бухгалтера. Для мене ж це має велику вагу. Правду сказати, мені вже так обридло

бідувати, що я хтів би, скоро з'являється можливість, трохи краще обставити життя своє. Отже — чи не могли б Ви, шановний Михайле Федоровичу, в листі до Симиренка політично натякнути, що він може рекомендувать мене й на місце з більшою платнею, ніж я маю (я беру 50 карб. на місяць). Для нього — це однаково, для мене, ще раз замічу, має величезну вагу.

Сподіваюсь, що надії мої не розійдуться димом, і що за це я знов дякуватиму Вам.

Бувайте здорові!

З високим поважанням щирий *М. Коцюбинський.*

Вп. родині Вашій з низеньким уклоном засилаю сердечне привітання.

40. До Панаса Погибки

29 грудня 1893 р. 17.XII 1893, г. Винница.

Многоуважаемый Афанасий Иванович!

Только что получил Вашу телеграмму и отвечаю не телеграммою, а письмом, рассчитывая, что завтра Вы уже получите его.

Прежде всего примите сердечную благодарность за память обо мне, которую я всегда сумею оценить.

Место экономa в приюте, конечно, было бы для меня очень желательным местом, если бы некоторые соображения не удерживали меня от согласия занять его.

Во-первых, я не одинок, у меня есть семья, а с семьею жить в Одессе на 25 руб., хотя бы и при бесплатной квартире и содержании, для меня, согласитесь, по меньшей мере затруднительно. Во-вторых, живя в Одессе, пришлось бы увеличить расходы на одежду, да и вообще большой город увеличивает потребности, а удовлетворять даже самые скромные потребности целой семьи за 25 руб. в месяц — невозможно. В-третьих, я чувствую себя совершенно неподготовленным к занятиям, сопряженным с обязанностями экономa, больше того, я даже не обладаю практичностью, хозяйственными способностями, необходимыми при ведении хозяйства.

Впрочем, несмотря на все эти соображения, я б ы л б ы

вынужден занять предлагаемое место, если бы был без места в данную минуту, а так как свое место в комиссии я считаю более выгодным (несмотря на все неудобства его), то мне трудно согласиться занять место, представляющее гораздо меньше выгод от занимаемого мною теперь.

Поэтому, еще раз благодаря Вас за память обо мне, я должен отказаться от места экономa в приюте, хотя очень и очень чувствуется потребность в месте, более щедро оплачивающем труд и дающем возможность жить по-человечески.

11 или 12/XII писал я Вам, прося выслать мне жалованье перед 20-м с. м. Теперь позволю себе припомнить мою просьбу, увеличенную еще тем обстоятельством, что деньги у меня вышли совсем и что теперь, более чем в другое время, я нуждаюсь в них.

От всей души желая Вам «веселых свят» и всего наилучшего, остаюсь с совершенным почтением.

Щирий *М. Коцюбинський.*

1894

41. До Михайла Комарова

13 січня 1894 р. 1 січня, р. 94. Вінниця.

Вельмишановний Михайле Федоровичу!

Од щирого серця вітаю Вас з Новим роком, бажаючи Вам якнайдовшого, найщасливішого життя на користь людям і Вкраїні.

З великою вдячністю згоджуюсь зайняти місце помічника бухгалтера в Дитятківській торгівлі паперових виробів в надії, що надалі моя пильність та працьовитість поможуть мені здобути краще місце в тому самому Товаристві.

Тому-то, несказанно вдячний Вам за турботи для мене, поспішаюся з одповіддю на питання Товариства. Одповідь ту помістив я в заявленні, котре посилаю з листом цим, і сподіваюся, що вона вдовольнить їх.

Сими днями сталася мені дуже прикра пригода. Сани з дровами, коли проходив я по вулиці, пішли в затоки і, наскочивши на мене, побили мені ноги. Доктор заспокоїв, що нічого поважного немає, бо кість не втовчена дуже, але мушу лежати ще зо 2 тижні. Коли б місце помічника треба було занять зараз, то звістіть мене, прошу, і я, не вважаючи на слабі ноги, якось зважуся приїхати. Але зробили б мені велику ласку, коли б попрохали зачекати мене зо 2 тижні, аж поки я зовсім не одужаю. В кожному разі прошу Вас якмога швидше звістити мене, як стоїть справа, а буду повік вдячним.

Вп. родині Вашій складаю з Новим роком бажання всього найкращого.

З високим поважанням.

Щирий *М. Коцюбинський.*

42. До Михайла Комарова

29 січня 1894 р. 17 січня, р. 94. Вінниця.

Вельмишановний Михайле Федоровичу!

Одповідаючи на Ваш останній лист з 29 студня, прохав я оповістити мене, чи згоджується «Дитя[тковское] товар[ищество] писчеб[умажной] фабр[ики]» дати мені посаду помічника бухгалтера в Одеській торгівлі і, якщо згоджується, то коли приїздити мені в Одесу.

Тим часом так нетерпляче очікувана відповідь не надходить, і я не знаю, чи маю надіятися на обіцяне місце, а чи шукати іншого.

Я вже зовсім одужав, тож мушу рушатися, мушу шукати собі якогось місця, бо па філоксеру так не хочеться їхати, як вмирати. Не тому з'явилась у мене нехіть до філоксери, що там багато важкої праці. Я не боюся найважчої праці, навпаки, я шукаю справжньої роботи. Але в мене єсть свої, окремі причини тої нехоті, котрих я не можу в листі виявити Вам. Однак приневоленим буду їхати на Басарабію, скоро до весни не трапиться жадного місця.

За кілька день гадаю поїхати до Києва, може там, з поміччю добрих людей, вдасться що зробити. Зачекаю, однак, на відповідь Вашу, може, мені й не треба буде їздити до Києва.

Будьте ж ласкаві, шановний Михайле Федоровичу, напишіть мені, як стоїть справа з місцем в «Дит[ятковском] тов[ариществе]», щоб я знав, як собою покерувати надалі.

З високим поважанням

щирий *М. Коцюбинський.*

43. До Панаса Погибки

26 березня 1894 р. 14 марта, 1894 г., г. Винница.

Многоуважаемый Афанасий Иванович!

Выезжая из Одессы, я уже чувствовал себя не совсем хорошо, в дороге же, благодаря, по всей вероятности, тому, что в вагоне было невыносимо жарко, я простудился,

результатом чего получился бронхит, свалivший меня в постель.

Хотя я теперь чувствую себя гораздо лучше, однако доктор абсолютно воспретил мне выходить из комнаты minimum дней 10, так что ранее 25 марта я никак не могу выехать на работы. Последнее обстоятельство заставляет меня уведомить Вас о случившемся. Быть может, выкорчевку в Ишновце нужно сделать обязательно в этом месяце, тогда не мог ли бы г. Боровик поехать вместо меня в Ишновец? Если нужны деньги и дневник, напишите, я немедленно вышлю.

Во всяком случае, покорнейше прошу сообщить мне, куда я должен отправиться по выздоровлении.

Одно только утешает меня в моем горе — это отвратительная, невозможная для работ погода: беспрерывно (почти) чередующиеся снег с дождем сделали почву настолько влажной, что никакие работы на поле пока невозможны.

В ожидании дальнейших инструкций, с совершенным почтением *М. Коцюбинский.*

Адрес: Винница, Под[ольской] губ[ернии], собств[енный] дом.

44. До Бориса Грінченка

18 червня 1894 р. 6 ст. ст. червня, р. 94, с. Джурджулешти.

Високоповажаний добродію!

Лист Ваш з 17 травня сього року не застав мене в Вінниці, через що я, мандруючи по Басарабії, одібрав його лишень сими днями; тож не здивуйте, що одповідаю так пізно.

Не зупиняюсь довго над тим, як мені до мислі Ваш замір надрукувати серію книжок для народу та дітей; зазначу тільки свою радість, що власне Ви взяли цю справу в свої руки, бо вже давно почувається пекуча потреба в упорядкуванні видань для люду.

З великою хіттю згоджуюсь дати свою «Харитю» та «Ялинку» до Вашої серії. Коли ласка, спишіть ці оповіданнячка з «Дзвінка», повиправляйте всі гріхи, які-по знайдете в мові, та подайте до цензури. Про гонорар мені

байдуже, що ж до 50 авторських примірників, то дуже прохав би Вас, ласкавий добродію, по надрукуванню книжки вислати мені їх.

«П'ятизлотник» тепер саме списується з «Зорі»; незабаром буде подано його в цензуру, хоч, правду сказати, і в мене мало надії на те, щоб цензура розв'язала його. Скоро розв'яже — зараз пришлю рукопис на Вашу адресу.

В «Дзвінку» за р. 92 надруковано мою казку «Завидущий брат», а за рік 93-й оповідання «Маленький грішник». Чи не здали б ся Вам ці дрібнички? Прошу переглянути.

Нових творів поки що не маю, та й не сподіваюся до зими мати, бо, поставлений в неможливі для літературної праці умови, мушу закинути перо на ціле літо.

Сподіваюся, що Ваш перший лист не буде останнім і що при потребі згадаєте щиро поважаючого Вас

М. Коцюбинського.

Адреса: г. Рени, Измаильск[ого] уезда, Бессарабск[ой] губ[ернии]. Старшему расследователю Одесской филлоксерной комиссии.

Михаилу Коцюбинскому.

45. До Василя Лукича

24 червня 1894 р. 12.VI ст. ст. 94, с. Джурджулешти.

Вельмишановний добродію!

Лист Ваш з 7 н. ст. травня не застав мене в Кишиневі, бо службові обов'язки змусили мене переїхати в другий куток Басарабії, на південь, саме в м. Рені, Ізмаїльського повіту. Тому-то так й опізнився я з одповіддю на Ваш лист.

Сердечно дякую Вам, що, пам'ятаючи на мене, припоручили адміністрації «Зорі» висилати мені часопис. Досі одібрав я лишень деякі числа, бракуючі — рекламував.

З великою охотою прислав би я Вам «По Басарабії», та боюсь завести Вас, як добр[одій] Старицький. Стаття моя не викінчена ще й наполовину, а я не маю надії взятись за працю раніш осені; служба моя відбирає у

мене весь час, так що й листа часом ніколи написати. Вибачте мені, ласкавий добродію, цю мою загайку; мені вже й самому соромно так довго тягти обіцяну працю, та що ж вдієте, коли така клята служба! Осінь та зиму матиму вільніші — тож гадаю докінчити «По Басарабії» та спробувать свої сили на більшій праці, наприклад, повісті. Потому докладніше напишу Вам про се.

Щодо тих докорів, які Ви робите мені за уживання наріччевих форм, то, цілком згоджуючись з думкою Вашою про потребу вироблення одностайної літературної мови, дозволю собі помітити, що редакція «Зорі», виходячи з вище приведеної засади, не цілком консеквентна, бо нігде не повиправляла в співомовках Руданського слова «їден», «їдна» на «один», «одна»; у Старицького та у других — «пришлий», «пришлість» на «будучий», «будучість» і т. і.

Що ж до слова «звомпити» (а не звонтпити,— може я помилився, переписуючи), то це слово щиро народне і нічого не маюче спільного з польським «zwątpić» або московським — «усомниться». «Звомпити» одповідає московському «струсить», «потерять присутствие духа» і в такому значінні уживається у нас серед народу та занесене в словницю Піскунова.

Зрештою прошу Вас виправити такі слова, як «їден», «їдна», «їднак» на оден, одна, однак і т. і., скоро «Зоря» має поручення викидати усі наріччеві форми.

Бажалось би мені побачить казку «Хо» незабаром в «Зорі». Прошу звістити, коли се буде. Щодо передруку з мого «Хо», то, бажаючи його конче мати, уклінно прошу оповістити мене, скільки коштуватиме передрук казки (примірників 50 або 100, не більш) на гарному папері, на такому, наприклад, на якому друкувалась торік «Зоря». Раз «Хо» буде складено в друкарні для «Зорі»,— передрук не мусить дорого коштувати. Зробите мені велику ласку, оповістивши, с к і л ь к и й к о л и маю вислати на передрук 50 або 100 примірників казки.

Ще одна велика просьба до Вас, ласкавий добродію! Восени минулого року, в одному з чисел «Народу» (не знаю в якому) була замітка д. Драгоманова про моє оповідання «Ціпов'яз». Замітки тої я не читав, а дуже жаль, бо в ній показуються деякі хиби мої, що для мене має велику увагу. Коли б Ви згодилися стати мені у великій пригоді — переслати незабаром те число «Народу», де по-

міщено цю замітку (Вам не трудно буде одшукать її),— то я був би Вам за це повік вельми вдячним. Не забудьте моєї просьби, шановний добродію; може я коли матиму змогу і Вам віддячити чим-небудь.

Щодо матеріалів для Календаря, то — «рада б душа до раю,— та гріхи не пускають»: ніколи.

Д[обродій] Чайченко писав недавно до мене, прохаючи дозволу надрукувати в Чернігові мої оповідання «Ялинка», «Харитя» та «П'ятизлотник». Я згодився. Рукописи будуть подані у цензуру.

Бувайте здорові, не забувайте поважаючого Вас та щирого *М. Коцюбинського.*

Адреса: Россия. Г. Рени, Измаильского уезда, Бессараб[ской] губ[ернии]. Старшему расследователю Одесской филлоксерной комиссии (в с. Джурджулештах) — такому-то, до востребования.

P. S. Очікую ласкавої відповіді.

46. До Бориса Грінченка

2 вересня 1894 р. 21.VIII 94, с. Джурджулешти.

Високоповажаний добродію!

Повернувши з мандрівки та одібравши Ваш лист — зараз же відповідаю, сердечно дякуючи пасамперед за Ваші книжечки, що прислалисьте мені в дарунок. Не менше спасибі й за заходи Ваші коло видання моїх оповіданнячок. Бажав би прислужитись Вам чим змога — та тим лихо, що праць тих літературних у мене, як кіт наплакав. Особливо для народної лектури. Таких оповідань, як «На віру», «Ціпов'яз», «Хо», цензура не пустить («На віру» таки двічі заборонено) — та й не всі вони здатні до читання народові. От хіба образок «Помстився», поміщений в 2 ч. «Зорі» за сей рік? Може б його куди дало б ся притулити? Покладаюся з цим на Вашу думку.

Щодо віршів, гожих дітям, то справді не знаю, чи набереться їх на 28 сторін друку. Про се подам звістку хіба восени, коли перегляну свої папери дома та побачу, що там є.

З великою хіттю пристану до перекладання книжок для дітей, тільки знов не раніш осені, бо тепер мені ніко-

ли часом і листа написати. Радити Вам, які саме книжки поперекладати,— не почуваюся на силі, бо це питання великої ваги, а я мало знаю сучасну літературу. З старих книжок бажалось би бачити в перекладі Жюля Верна, де в займаючій формі зазнайомлюється зі здобутками науки, «Хату діда Хоми» Бічер-Стоу, котра, як пам'ятаю, зробила на мене такий добродійний вплив... Врешті це діло Ви, мабуть, обсудите гурточком, а поклавши, що перекладати, звістіть мене, тоді я й не полінуюся стати Вам у помочі своєю працею.

З Василем Трохимовичем як бачився у травні, та й досі. Він далеченько від мене, верстов 300 або й більше. Мені й самому гірко за його стан, а помогти — ніяк. Сталих посад у нас в комісії дуже мало, і сподіватись на якусь вільну — дуже трудно.

От ще що: в моїй партії працюють полтавські селяни. Вони залюбки читають українські книжки. Ото ми вкупі з ними й надумали, як би закласти в їхньому селі (скоро вони повернуть додому) хоч невеличку бібліотечку. Отже, звертаємось до Вас, шановний добродію, чи не запомогли б Ви деякими своїми книжечками й виданнями цю бібліотечку? Може, хто з Ваших знайомих теж причиниться до доброго діла якою здатною для сільської бібліотеки українською книжкою. Будемо за все вдячні. Книжки можна вислати на мою адресу.

А поки що — бувайте здорові та не забувайте на щиро поважаючого Вас

М. Коцюбинського.

Адреса: Рени, Изм[аильского] уезда.

47. До Бориса Грінченка

5 вересня 1894 р. 24.VIII 94, с. Джурджулешти.

Високоповажаний добродію!

Недавно писав до Вас, а оце вдруге пишу, звертаючись з проханням.

Справа ось яка: у нас, в комісії, є тепер 2 вільних вакансії на посаду розвідача з платнею по 40 крб. на місяць· хата та паливо теж даються. Місця ці можна зайнять зараз же і то чим скоріше, тим краще. Робота буде

до 20/XI. Потому, звісно, не платитимуть, себто в неробочий час.

Посада ця має ту добру сторону, що на другий рік вже з березоля можна приїхати на роботу й робити аж до осені.

Бажалося б ся, щоб місця ці дістались людям певним, тож коли хто з наших інтелігентних українців, шукаючих праці, згодиться на такі умови, попрохайте приїхати якомога швидше в м. Рені, Ізм[аїльського] повіту (можна машиною аж до Рені), а звідти вже підводою в ті партії, в які їх призначать.

В Ренях радив би поспитать Єлисавету Чебан на Базарній вулиці: там буде звісно, як і де розшукати мене. Одповідь про згоду — телеграмою: Рени, Коцюбинскому. Чи не знаєте Ви часом д. Баптиданова у Чернігові? Цей добродій вже другий тиждень, як звістив мене телеграмою, що їде, а тим часом і досі немає його. Не знаю, що про це й гадати.

Вибачайте, що турбую Вас, та заразом простіть і за неохайний лист: страшенно хапаюсь.

З високим поважанням повік щирий

М. Коцюбинський.

В усякому разі прошу відмовити.

P. S. Кошти дороги не звертаються; підводи на місце — казенні.

48. До Бориса Грінченка

26 жовтня 1894 р. 14/X, 94, с. Вальни

Високоповажаний добродію!

Листа, «Робінзона» і посилку, спасибі Вам, одібрав. Полтавці, що вже давненько знають Вас з праць Ваших, прохають мене висловити від них сердечну подяку Вам за дарунок. Вони так зраділи, одібравши книжки, що мені аж любо було дивитись на їх радість, і я ще більше запевнився, що книжки дістались у добрі руки.

Я дуже радий, що цензура пустила мої діточі оповідання. Давно вже бажалось мені побачити їх в окремій книжечці на Вкраїні — та аж тепер, дякуючи заходові

добрих людей, випірнуть на світ божий. Авторські примірники, коли ласка Ваша, можете прислати мені на звіспу Вам адресу до 10.XI; пізніше — у Вінницю, Под[ільської] губ[ернії].

«Помстився», йдучи за завжди дорогою для мене радою Вашою, виправлю та вкупі з другим оповіданнячком, що маю доточити до нього, пришлю Вам аж перед різдвом. До того часу сподіваюся упорядкувати й зшиток віршів до Ваших видань.

Щодо мов, з яких я можу перекладати, то мені аж сором признаватися, бо їх не гурт, а навіть дуже мало. Опріч московської знаю годяще польську, а з французької та болгарської міг би тоді лишень зважитись перекладати, коли б не знайшлось нікого, що міг би взяти переклад з цих мов. Прошу, однак, подати мені список книжок, які мають перекладатися.

Ще до Вас проханнячко, шановний добродію! Справа, бачите, ось яка: один мій приятель, щирий українець (військовий) написав комедію п[ід] з[аголовком] «Шляхта», де змалював (на мою думку дуже вдатно) побут дрібненької шляхти на Україні. Однак він не може зважитись випустити її в світ, не почувши заздалегідь думки тямущих людей про вартість утвору. Я знаю, що у Вас мало вільного часу, що той час дорогий для Вас,— проте насмілюсь прохати дозволу Вашого прислати Вам ту комедію на перегляд і оцінку.

Вказавши хиби й вади утвору — зробите добре діло молодому авторові, а може, й літературі нашій.

Сподіваючись скорої відповіді, засилаю Вам сердечне привітання та бажання усього найкращого.

Не забувайте повік щирого

М. Коцюбинського.

P. S. А що з «П'ятизлотником»? Чи надруковано вже його? Коли він вийшов з друкарні — не відмовтесь прислати мені кілька примірників.

Ваш *М. Коцюбинський.*

49. До Бориса Грінченка

20 грудня 1894 р. 8.XII 94. Вінниця.

Вельмишановний добродію!

Повернувши сими днями з Басарабії, я застав Ваш лист, адресований в Вінницю.

Позаяк вирушаю взавтра до Києва, а пробувши там день 5, гадаю майнути й у Чернігів — з великою радістю приймаю Ваші милі запросини — одвідати Вас в оселі Вашій.

Привезу й «Шляхту» д. Єремієва, котра теж тільки-йно настигла від автора.

А поки що — бувайте здорові та людям милі.

З високим поважанням щирий *М. Коцюбинський.*

1895

50. До Бориса Грінченка

4 березня 1895 р. 20.II 95. Вінниця.

Вельмишановний добродію!

Не писав до Вас, бо був слабий. Оце зо два дні, як звівся з постелі — і берусь за перо, щоб сердечно подякувать Вам за перегляд і рецензію на комедію мого приятеля, а також і за фотографію Вашу, якою зробили мені велику приємність. Жалую, що не можу зараз послати Вам свого поличчя, бо ще не встиг сфотографуватися. Скоро ж матиму — зараз пришлю.

Хочу попрохати Вашої ради і сподіваюся, що Ви не відмовите її, тим паче, що справа не цілком особиста. Говоритиму про тую ж «Шляхту», але щоб бути зрозумілим — мушу дозволити собі коротеньку прелюдію.

Д[обродій] Єремієв (автор комедії) — людина слаба, нервова. Хороба ця — дочасна і, сподіваюся, за рік, а мо й скоріше, мине. Поки ж що — він у такому стані, що сам навряд спроможеться переробити комедію; на превелику силу я змусив його скінчити її: він, бачте, так зневірився у власних силах (звичайно, хора людина), що ні за що не хтів братися до неї. А шкода хлопця, котрий, як Ви справедливо помітили, має хист. Я гадаю, що якби він побачив яку заохоту, наприклад — свою працю надрукованою, це дуже підбадьорило б його, дало б силу і далі працювати, а таким робом — хто знає? — може б він і справді був корисним на — поки що — не так-то багатій нашій ниві літературній. Справа стала так, що треба порятувати людину. Я б сам узявся переробити та виправити «Шляхту», коли б мав хоч найменшу здатність до цього. Я ніколи

комедій не писав — і написання комедії для мене здається непереможною труднацією.

Тому-то я й звертаюся до Вас з великим проханням порадити — до кого б мені звернутися, щоб схотів взяти на себе перероблення комедії та видання її, коли можливо, в Росії.

Я боюся прохати у Вас активної помочі, бо знаю, що у Вас мало вільного часу, але гадаю, що не одмовите мені в пораді, котра теж матиме велику для мене вагу.

Щодо обіцяних віршів моїх, то вибачайте на цей раз, мушу зректися обіцянки. Переглянувши пильно ті вірші, я запевнився, що то така мізерія, котрою не варт вдруге компромітуватися. За брак оповіданнів маю жаль до слабості своєї, котра попсувала багато моїх замірів. За цих кілька день, що лишились мені до початку філоксерних робіт (виїжджу на роботу в перших днях березоля) — мушу написати щось для «Зорі», бо вже справді соромно одбирати часопис. Матеріали етнографічні пришлю (їх не багато) — дайте тільки хоч трохи прочуматись по хоробі.

Обіцяних примірників книжечок моїх — чекатиму. Коли зможете прислати їх до 1 березоля — то висилайте в Вінницю; як же пізніше, то зачекайте, поки не подам нової адреси.

Вп. жінка Ваша писала до мене про свого дядька, що хтів би мати місце в комісії нашій. Я подав умови — але не маю відповіді, хоч мені треба б було знати, чи затримувати посаду для дядька жінки Вашої, чи ні. Прошу одповісти.

Посилаю Вам примірник казки своєї на знак високого поважання повік

щирого *Мих. Коцюбинського.*

Вп. дружині Вашій моє привітання.

51. До Бориса Грінченка

26 травня 1895 р. 14 ст. ст. V, 95 р. Ялта.

Високоповажаний і любий добродію!

Соромно мені, що досі не зібрався відповісти на Ваш останній лист та подякувати за клопоти біля видання

книжечок моїх. Правду мовити — вільного часу в мене було обмаль, а все ж можна було ввірвати хвилинку на лист, хоч коротенький. Ну — тож кажу — соромно мені — і вибачайте, що так сталося.

Прийміть же від мене хоч пізно, але щиру, сердечну подяку за зроблене Вами!

Видання мені сподобалося: то дурниця, що папір не з кращих,— аби можна читати. Зате дешево і старанна коректа.

За «Живі струни» теж спасибі! Цею гарною і корисною книжечкою зробилисьте неабияку вкладку в народну бібліотечку.

Як бачите, доля закинула мене аж у Крим: мене переведено в Кримський комітет філоксерний. Працюватиму ціле літо недалеко від Ялти — в Сімеїзі (біля Алупки), Кастрополі і др. Нині виїжджу в Сімеїз. Не буду описувати, яке враження зробив на мене південний берег Таврії,— Ви, здається, самі добре знаєте тутешні місця, принаймні я так міркую, пригадуючи «Сонячний промінь». Шкодую тільки, що Боровик далеко від мене: він аж у Феодосії.

Щоб не забути. В кінці березня писав я до д. Дружиніна, але відповіді й досі не маю. Отож прошу Вас, напишіть з а р а з, або й телеграфуйте йому, хай, коли хоче, їде в Рені на роботу. Умови такі: перший тиждень дурно працювати (практика), а потому — 40 карб. в місяць, хата, світло і паливо. Їхати треба на «Роздельную — Бендеры — Рени» і звернутися там до експерта Антона Петровича Ейсмонда, покликаючись на мою рекомендацію.

Добродій Дружинін лічиться кандидатом на розвідача — і варто йому тільки приїхати, щоб мати місце. Я б сам написав, та не знаю адреси.

Зі «Шляхтою» справа кінчилась так: автор сам узявся переробити її. Так воно справді найкраще.

За зиму написав я тільки 2 оповідання, та й то незадоволений з їх. По слабості писалося нашвидку, бо вже мало лишалось вільного часу — отож наслідки такої гарячкової праці й помітні в тих оповіданнях.

Що Ви тепер пишете, добродію? Я з великою приємністю читаю в «Зорі» Ваш переклад «Вільгельма Телля». Яка чиста мова, який гучний вірш! Другого такого гар-

ного перекладу в перекладній літературі українській я не знаю.

Посилаю Вам в дарунок 2 таки ж Вами видані книжечки мої.

Щодо віршів моїх — то коли вже хочете, помістіть їх де-небудь межи іншими в збірничку. Окремою книжкою їх, справді, не варт друкувати.

Вп. дружині Вашій — мій уклін.

Всім знайомим — теж вклоняюся.

Бувайте здорові та не забувайте повік щирого

М. Коцюбинського.

Адреса: Алупка. Таврич[еской] губ[ернии].
Старш[ему] расследователю филлоксерного комитета.

52. До Михайла Комарова

9 червня 1895 р. 28 травня, р. 95. Сімеїз.

Вельмишановний Михайле Федоровичу!

Крим зробив на мене таке сильне враження (краса природи не тільки вразила мене, а й пригнітила), що я ходив тут як уві сні — і тільки тепер, через 3 тижні, оговтавшись трохи та звикнувши, зміг взятись за перо, щоб написати Вам кілька слів та заслати обіцяні д. Волошинові колядки.

Дякуючи Вам д. Імшенецький прийняв мене дуже тепло. Я теж вельми уподобав собі цю добру, делікатну та симпатичну людину.

Назначено мене в Сімеїз, 18 верстов од Ялти, де я й роблю з менонітами — москалями. Несподівано стрів я в Сімеїзі Німцевича, що служить тут виноробом,— і оселився в нього. Німцевич засилає Вам уклін.

Робота тут — особливо в порівнянні з гарячковою діяльністю в Басарабії — видалась мені дуже легкою. Маю чимало вільного часу і поклав покористуватись дозвіллям.

Вибачте, шановний Михайле Федоровичу, що не звертаю Вам тепер довжка: за цей місяць мав таку силу видатків, що зовсім ні з чого було увірвати; тож у червні вже — з подякою зверну той довг.

Виписую для д. Волошина ті колядки, що знайшов у себе; не знаю тільки, чи стануть вони йому в пригоді.

Бувайте здорові та не забувайте щире поважаючого Вас *М. Коцюбинського.*

Вп. родині Вашій засилаю уклін.

Адреса: Алупка, Таврическ[ой] губ[ернии]. Старшему расследователю Крымского филоксерн[ого] комитета.

53. До Бориса Грінченка

4 липня 1895 р. 22 ст. ст. VI, р. 95. Кастропіль.

Високоповажаний та любий добродію!

Листа і «Пісні та думи», спасибі Вам, дістав; що ж до решти виданнів Ваших, про які писалисьте, що висилаєте, то вони не дійшли до мене: може де в дорозі згубилися. А цікаво б мати цілу серію чернігівських виданнів, тож, коли ласка, вишліть удруге, долучивши збірничок пісень «Живі струни» (яку в мене зачитано); висилайте хоч би «с наложением платежа».

Вітаю лавреата!

Сердечно поздоровляю Вас з першою нагородою, якою визначено на конкурсі «Зорі» Вашу «Хатку в балці».

Я певний був, що коли послалисьте новелу на конкурс, перша премія не мине Вас.

Нетерпляче чекатиму надрукування «Хатки в балці».

На превеликий мій жаль не можу вволити Вашої волі — прислати до виданнів Ваших ті оповідання, що написав цього року для «Зорі». Ви видаєте книжки переважно для селян, а мої оповідання не придатні для сільської бібліотеки.

Питаєте, спасибі Вам, чи поздоровішав я? Ні, погано мені.

Не те, щоб яка слабість мордувала мене, а так якось погано: нудьга жере мене, чогось мені сумно, журно та нудно у цьому розкішному закутку, нерви розворушені вкрай...

Щастя моє, що живу в повній самотині, бо Кастропіль — це покинуте майно, де живої душі не чуть, де навіть пес не забреше, бо не забіжить у цю пустелю.

З півночі — гори, з півдня — море, а з боків... треба кілька верстов бігти до людської оселі...

В самотині якось легше, ніщо не дратує. Тільки й потіхи меї, що лист з України, а тут і листів тих, мов кіт наплакав. Пишіть хоч Ви, добродію любий; до речі буде пригадати обіцянку Вашу «написати трохи згодом цікавіше дещо» під умовою прислання поличчя мого.

Отож посилаю його Вам на знак високого поважання до Вас та сердечної прихильності.

Дійшла до мене чутка, що буцімто «Киевская старина» має дозвіл друкувати вкраїнську белетристику. Чи це правда, чи може дзвона де виливають?

Цікаво мені.

Чекатиму обіцяного листа, а поки що — бувайте здорові та людям милі.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

Вп. дружині Вашій моє привітання.

Адреса: ст. Кекенеиз, Таврич[еской] губ[ернии] (Южный берег Крыма). Стар[шему] расс[ледователю] і т. д.

54. До Василя Лукича

6 серпня 1895 р. 25 ст. ст. липня, р. 95, з Криму.

Високоповажаний добродію!

Давненько вже мав я од Вас вістку. Мій останній лист (з травня місяця) так і лишився без відповіді.

Погадавши, що у Вас мусить бути мало вільного часу,— пишу оце вдруге, додаючи до листа й оповіданнячко для «Зорі» — «Пісню».

Коли сподобається вона Вам,— видрукуйте її ще сього року, а на той рік я вже пришлю Вам трохи більше, бо сподіваюся мати чимало вільного часу зимою.

Хочу з Вами порадитися. Як Вам відомо, оповідання моє «Задля загального добра» дістало третю премію на конкурсі «Зорі».

Я не хтів би брати тої премії гріхми. Хай би частка тих 25 зр[инських] пішла на передрук мого оповідання з «Зорі» (примірників хоч 50), а на решту бажало б ся

мені виписати деякі книжки, от як «Граматику» [...], 2-й том Словаря абощо.

Не знаю, до кого маю звернутися в тій справі,— порадьте.

«Зоря» по забороні в Росії не погіршала, як сподівалися у нас на Вкраїні, а покращала навіть, за що й складають Вам велику подяку усі мої знайомі, що читають «Зорю». Чи не маєте, часом, надії на легальне розповсюдження її в Росії?

Бувши недавно у д. Комара в Одесі, бачив у нього поличчя Ваше, і, правду мовити, жаль мені стало на Вас, що не прислалисьте мені своєї фотографії в заміну за мою, послану ще в 92 році, здається.

Отож зробите мені велику приємність і ласку, прославши своє поличчя, котре повсякчас нагадуватиме мені одного з найщиріших і найбільш поважаних у нас діячів наших.

Живу тепер у Криму, на південному березі — і, як і в Басарабії, воюю з філоксерою. Цікавить мене життя татар тутешніх, котре, може, колись і опишу.

Сподіваюся, що на сей раз відпишете мені, а поки що бувайте здорові!

З високим поважанням щирий *М. Коцюбинський.*

Адреса: Россия. Ст. Кекенеиз. Таврическ[ой] губ[ернии] (Южный берег Крыма). Старшему расследователю Крымского филлоксерного комитета.

55. До Василя Лукича

13 вересня 1895 р. 1 ст. ст. вересня, 95.

Високоповажаний добродію!

Лист Ваш і фотографію тільки що відібрав і засилаю оце Вам велике та сердечне спасибі за зроблену мені ласку й приємність. Поміщу фотографію Вашу поміж патретами кращих, найбільш заслужених діячів наших та патріотів, бо там її справжнє місце. Саме перед одержанням листа Вашого писав я Вам, що, не маючи від Вас звістки, прошу одповісти на мій лист. Прохав

теж вислати «Грам[атику]» [...] (другий примірник) на адресу: Винница, Лидии Коцюбинской, а на мою обидва томи творів Трохима Зіньківського. Ще раз прошу уклінно оповістити про це д. К. Паньківського. За згоду надрукувати «Пісню» ще сього року — дякую дуже. Бажаючи Вам усього найкращого, остаюсь повік щирим.

М. Коцюбинський.

Ст. Кекенеиз, Крым.

56. До Костя Паньківського

8 листопада 1895 р. 27. ст. ст. X, 95. Кекенеїз.

Вельмишановний добродію!

Перший том творів Тр. Зіньківського, спасибі Вам, одібрав уже. Другий том, а також і «Зорю» з 1-го падолиста ст. ст., прошу висилати не в Крим, а на адресу: Винница, Подольск[ой] губ[ернии], позаяк я на зиму переїжджу туди з початком падолиста.

Вичитавши в «Зорі», що недавно вийшов з друку мій переклад оповідання Потапенка «Задля хазяйства», яко томик Вашої дрібної бібліотеки, звертаюся до Вас з просьбою вислати мені, коли ласка Ваша, кілька примірників тої книжечки, а буду Вам дякувати за це вельми.

У мене є ще оден переклад мій оповідання Ожешкової — і коли б він здався для Вашої «Дрібної бібліотеки», я радо прислав би його Вам.

А по сьому — бувайте здорові! Засилаючи разом з високим поважанням і бажання усього найкращого, остаю повік щирий *Михайло Коцюбинський.*

57. До Костя Паньківського

22 грудня 1895 р. 10 ст. ст. XII, 895. Чернігів.

Вельмишановний добродію!

Листа Вашого, а також і дві книжечки «Задля хазяйства», спасибі Вам, одержав. Згоджуючись цілком з

Вами, що друкувати для галичан переклади з польського річ цілком зайва, я постараюся дати для Вашої гарної «Дрібної бібліотеки» яку-небудь оригінальну працю і сподіваюся, що Ви не відмовитесь надрукувати її.

Тепер обертаюся до Вас, шановний добродію, з уклінним проханням вислати мені в ковертах на попередню адресу, себто в Вінницю, ось які книжки: Зіньківський Тр. II-й том творів, Кримський А. Повістки і ескізи, Барвінський Ол. Ілюстрована історія Русі-України, і, коли знайдеться у Львові — роман Мирного: Хіба ревуть воли, як ясла повні.

Скоро на висилку цих книжок не стане грошей з 25 зр[инських] моєї премії,— звістіть, будьте ласкаві, а вишлю решту.

Пишу Вам з Чернігова, куди завітав на деякий час в гостину до знайомих, але завтра виїжджу на Київ, а звідтіль додому.

Здоровлячи Вас сердечно з наступаючими святками і Новим роком, бажаю Вам усього найкращого, а найбільше здоров'я і сили для такої ж, як досі, праці на користь рідній країні.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

58. До Віри Дейші

12 січня 1896 р. 31 студня, р. 895.

Коли б ти знала, голубко, який я лихий! Каторжна негода зруйнувала усі мої плани. На третій день різдва як почало крутити, як почалась хуртовина, то й пса жалко було вигнати з хати, не то пускатися кіньми в дорогу. Я лютувавсь не менш за негоду, і хоч сьогодні втихомирилось надворі, навіть одлига, а в серці мому таки лишився жаль за втраченим часом, а ще більш за тим ділом, яке я мав на меті. Бачиш, все так погано складається, що я не маю надії швидко поїхати на село. Зараз по Новому році приїздить до мене в гостину Боровик з жінкою, а потому деякі справи (грошові переважно) затримають мене вдома аж до виїзду в Чернігів.

Як же здолаєш збагнути, як мені хотілося поїхати, то зрозумієш цілком мою прикрість.

Тільки що принесено твого листа з пошти, Вірусенько-донечко. Спасибі тобі, моя єдина, за привітання з Новим роком. Вони такі щирі й хороші, що мене аж коло серця залоскотало, коли вичитав їх, тільки... тільки я б не написав так: щодо щастя свого, задоволення, то, ведучи розмову про них, я виключив зі свого лексикону займенники: «я», «моє», «мені», а почав уживати «ми», «наше», «нам»... і т. д. Отож з новим роком побажаю я нам долі тихої, погожої та роботящої, обопільного зрозуміння, поважання та пошанування, єдиної стежки й мети та ще... Юрка! Голубонько, такого маленького, маленького Юрка, щоб він простягав до нас рученьки та лепетав: «тато! мамо!».

Не гнівайся на мене, раю мій, за цей алюр в краї родинних втіх... Ти знаєш свого поганого, бридкого Мусю: йому часом страх як хочеться попустувати трішки.

Сеї ночі приснiться мені ялинка. Я це напевне знаю. А на тій ялинці побачу я велосипед, машину, бомбоньєрки... бо посилки ще не одібрав.

Ну, слухайте Ви — Віро, Богданко, Лізе! Ну, навіщо так балувати Вашого Мусю, псувати йому серце, бо воно, серце те, від щирості Вашої стає таким м'яким, чулим, так хоче пригорнути Вас всіх, як близьких, як рідних.

Спасибі Вам, мої милі. Маєте від мене по поцілункові.

Новелу свою, чи краще образок з життя молдуван, почав уже. Нині думаю стріти новий рік за працею, з пером в руках.

Коли б ти не заборонила мені, а я не був такий слухняний, я б дуже і дуже сумував нині за тобою, голубонько!

Що не кажи, а ці святки, цей свят-вечір, Маланки, ці колядки й щедрівки мають для мене значення, промовляють до мене згадками щасливих дитячих літ, віють поезією давніх, доісторичних часів... і як, коли б ти знала, хочеться переживати ці враження з любою, милою істотою, з моєю хорошою та коханою Вірусею!

Ну, не лай: я вже не сумую.

Наша мати так зжилась з образом твоїм, виснутим після слів моїх, що недавно призналась мені, що вже кохає тебе та хоче скоріше пригорнути, як і Мусю свого.

А тимчасом цілує тебе та бажає красної долі. Сестри теж обіймають тебе. До другого листа, рибонько моя! Цілую тебе палко й без кінця. Твій *Муся.*

Сивого, В. І., поздоров від мене та нагадай про поличчя. Богданці долучаю картку, бо не знаю її адреси.

59. До Василя Лукича

12 січня 1896 р. 31 ст. ст. студня, р. 895. Вінниця.

Високоповажаний добродію!

Щирим серцем вітаю вас з Новим роком! Пошли Вам, господи, щастя та здоров'я та сили й надалі працювати на користь нашої любої країни!

Фотографію Вашу, спасибі Вам, одержав і помістив її серед найчільніших наших патріотів, межи найсимпатичнішими мені людьми. Ще раз складаю Вам сердечну подяку за приємність, яку зробилисьте мені присилкою свого поличчя.

Скажу кілька слів про свою новелу, визначену на конкурсі «Зорі».

Насамперед прошу змінити заголовок: я хтів би, щоб заголовок читався не «Задля загального добра», а просто «Для загального добра». Тому прошу те зайве «за» викинути.

Далі — щодо коректи. Переглянувши свою «Пісню», надруковану в ч. 22 «Зорі», я помітив, що коректор навіщось попереробляв деякі слова, напр. «гострий» — переробив на «острий», «вогнище» — на «огнище» і т. д., що дуже негарно гучить особливе по словах, що кінчаються на голосозвуки. Напр.: «те остре, до фізичного болю остре...», «догоряє огнище» і др. Наш народ, що має музикальне вухо, по змозі обминає натовп голосозвуків або шелестозвуків і намагається розкласти так слова, щоб заховати закони евфоніки. Отож і я намагаюся по змозі додержувати ту евфоніку, і дуже мені прикро, коли хто псує мені ту роботу. Тому-то попрохайте, будьте ласкаві, від мене ш[ановного] д[обродія] коректора оглядатися на оригінал, котрий з цього боку виходить у мене готовим уже до друку.

Передрук новели «Для загальн[ого] добра» прошу робити на такому ж папері й такого ж формату, як і

«Хо», а коли вийде книжечка, сподіваюся, вишлете мені кільканадцять примірників у ковертах, звичайно.

Я саме тепер пишу для «Зорі» оповідання і ще в січні сподіваюся прислати його Вам.

А що чути у Вас про «Життя й слово»? Чи воно виходитиме в р. 96, чи загинуло вже навіки?

А по сій мові бувайте здорові та не забувайте високошануючого Вас, прихильного *Михайла Коцюбинського.*

Адреса: Винница.
Сподіваюся відповіді.

1896

60. До Віри Дейші

17 січня 1896 р. 5 січня, 1896 р. Вінниця.

Спасибі тобі, Вірусенько, за дарунки на ялинку; не дурно ж снилась мені ялинка: дідусь-Чернігів привіз мені на білому коні і ялинку, і велосипеда, і машину — і то достоту такі, як уявляв собі та хвалився матері,— вирізані з паперу. Цілую ще раз і за сорочки й за застіжки, що дуже сподобались нашим. Цукерки ми поїли з великим смаком. Хатинка та кицька стоять у мене на столі та нагадують Лізе. Словом — куди не піткнись — повно чернігівським духом.

Вклонившись од мене Богданці та Лізе й подякувавши їм за дарунки,— перекажи, будь ласка, Лізе, що я ніяким робом не можу приїхати 10-го до Чернігова.

Я тобі дуже вдячний, дитино моя, за пропозицію прислати мені грошей, але обійдуся напевно і без твоєї присилки. Коли маєш, голубонько, яку копійку, ховай її про всякий случа́й, бо, як сама добре знаєш, ми люди небагаті.

Буду якомога поспішатися приїхати до тебе, може встигну на 15—16, а може й скоріше виберусь. Мені теж тут чимало діла, всякі домашні клопоти; треба ж і попа поєднати, і одежу собі справити і всякі інші дрібниці.

Нічого не пишеш мені, чи справила собі весільну сукню, чи ні, чи попродали дещо, наприклад, фортепіан, канапу, бо забрати з собою геть все чисто не можна буде. Такі речі, як шафу для одежі, комоду, матраци — не продавай, бо воно здасться і вдома. Коли б я при-

їхав 16-го, то, побувши два дні у тебе, 18 ми виїхали б з Чернігова, а 19-го були б уже вдома. Ні, так не зручно: в Києві треба пробути хоч день. Значить, тільки 20 ми були б у Вінниці. Тоді весілля треба відкласти не на 21, як я гадав собі, а на 24, чи що. Скажи свою думку. Як їхатиму, звіщу тебе телеграмом, щоб ти стріла мене на вокзалі.

Богданці нагадуй частенько про обіцянку її бути у нас на весіллі, а я боюся, щоб вона не змикитила часом.

У нас усі чогось киснуть: мати нездужає, сестра теж стогне, я вже третій день — знервований та лихий, що не можу нічого робити,— нуджу світом та хапаюся за голову, що чогось, дурна, розболілася і невгаває.

Боровики чомусь не їдуть — тільки що більш дратує оте очікування з кожним потягом. Коли б хоч швидше приїздили, а то ми зовсім скиснемо.

Ага! Щоб не забути. Розпитайсь добре, чи не треба тобі мати свідоцтво від попа про те, що ти дівчина ще, що не маєш чоловіка. Я цих порядків, далебі, не знаю, а як буде яка притичина, то піп не схоче вінчати. Та й про сповідь, здається, треба брати свідоцтво. Я гадаю висповідатися так 13—14.

Запрохав я на весілля ще одного з братів — капітана, що служить аж у Володимирській губ[ернії]. Не знаю, чи приїде, а хотілось би.

А що чувати про твою справу? Не мала вісток від брата? Коли б уже скінчилась та справа хутчій.

Не гнівайся, рибонько, за цього недоладного листа: голова болить, думок не зберу. Пиши мені зараз, як одбереш лист цей. Цілую тебе, моє кохання, без ліку. Твій повік *Муся.*

Богданочці та Лізе — поцілунок. Знайомим — уклін і щирі привітання.

Мама і сестри цілують тебе.

61. До Бориса Грінченка

31 березня 1896 р. 19 березня, р. 896. Алупка

Любий земляче!

Аж нині, по довгому переїзді та по всяких клопотах, зібрався я відповісти на Ваш любий лист та подяку-

вать сердечно і від себе, і від жінки за прислані книжечки.

Заразом щиро поздоровляю Вас лавреатом на конкурсі драматичному. Пошли Вам, боже, й надалі силу та змогу працювати на користь улюбленій країні нашій! Нетерпляче чекатиму нагоди прочитати «Ясні зорі», бо «Нахмарило» читав уже.

Чи читали Ви нову цікаву книжечку, що недавно вийшла у Львові? Ось як переказують мені зміст праці д. Ю. Бачинського — «Україна irredenta», присвяченої «Товаришам — молодіжі українській»: автор розглядає причини нещасного економічного стану селян в Галичині (на підставі теорії Маркса), що змушені мандрувати до Бразілії та Росії, вгадує наслідки суспільно-економічного процесу в Галичині, відтак переходить до України і Росії взагалі, розвиває широко федеративну програму (тримаючись Драгоманова) і вкінці малює свій ідеал України — irredenta. (Між іншим автор, тримаючись наукового соціалізму, каже, що національна боротьба є конечною внаслідок суспільно-економічного процесу, де подібно тому, як капіталізм визискує пролетаріат, так і сильніша пануюча нація утискує для свого вжитку слабшу націю, але як капіталізм, пройшовши свою фазу, мусить впасти і його заступить новий устрій соціально-демократичний, так поруч з сим і деспотичні централістичні держави мусять розложитися, перейти в федерацію народів, що їх складають).

Як бачите, книжечка цікава, і я вже передплатив її собі.

В Адесі, де ми пробули кілька день, тихо, навіть більш ніж тихо. Громадяни впірнули з головою у свої «Помои и скуки» та уявляють собі всякі страхи, через що не то щоб святкувать роковини, а бояться й голос подати, й пальцем поворухнути.

По довгому антракті (переїзд, розташування) берусь дописувати своє оповідання з життя молдуван.

А що у Вас нового та цікавого?

Бажаючи Вам з родиною цілою веселих свят, я й жінка моя засилаємо уклін вп. пані Вашій та п[а]нні Насті.

Ваш *Мих. Коцюбинський.*

62. До Василя Лукича

1 квітня 1896 р. 20 ст. ст. березня, р. 896. Алупка.

Високоповажаний добродію!

Запізнився з відповіддю на Ваш останній лист, хоч, далебі, не моя в тому вина: далекий переїзд з Вінниці до Криму, клопоти всякі, поки розташувався, та службові справи були причиною мого спізнення.

Аж оце листом до Вас починаю серію відповідей до моїх ласкавих кореспондентів.

Тішуся на звістку про передрук мого оповідання. Сподіваюся, що видання не буде гіршим за видання попереднього оповідання мого — «Хо». Будьте ласкаві напряміть книжечки (ковертами) на мою кримську адресу: Алупка, Таврическ[ой] губ[ернии], старш[ему] рассле д[ователю] филлоксерного комитета.

Щодо того оповідання, яке лагоджу для «Зорі», то воно буде прислано Вам не раніш 1 травня, бо переїзд перепинив мені роботу.

Незабаром пришлю для «Зорі» комедію молодого українського письменника д. Єремієва «Шляхта» з побуту дрібненької шляхти на Вкраїні.

Комедію ту читав гурточок кращих письменників наших (Чайченко, Сивенький і др.) та видав дуже прихильний осуд як талантові автора, так і згаданій комедії.

Тільки що дістав «Байки Л. Глібова», що вийшли в Чернігові. Видання гарне, з поличчям байкаря і передмовою д. Б. Г., написаною дуже «незграбно».

У нас, в Криму, як Вам певно звісно, проживає О. Я. Конiський. Здоров'я його поправилось. Скучно тільки йому в Ялті, от він і наважився переїхати сими днями в Алупку, до нас, чому і я радію вельми, бо так важко на чужині без своїх людей, що й не сказати!

Я чув од д. Комара, що він послав для «Зорі» оповідання Левенка «Per pedes apostolorum». Чи скоро ми побачимо на сторінках Вашої часописі працю цього симпатичного письменника?

Пишіть, як Ваша ласка, а поки що бажаю Вам при нагоді свят усього найкращого та прошу не забувати повік щирого *Михайла Коцюбинського.*

63. До Василя Лукича

7—9 травня 1896 р. 25—7/IV 96. Алупка.

Високоповажаний добродію!

Насамперед сердечно дякую за піклування коло видання новели моєї «Для заг[ального] добра». Видання дуже мені до вподоби: папір гарний, друк виразний, помилок друкарських не вельми багато. Ціну за нього, як бачу з бібліографії «Зорі», покладено не високу, всього 20 кр., тож гадаю, що вдасться продати кількадесят принаймні примірників. Хотів би я, аби ті гроші, що зберуться від продажі, йшли до одних рук, з яких я вже міг би дістати їх собі. Порадьте, як це зробити, а буду вельми вдячним Вам.

Посилаю Вам тепер рекомендованою бандероллю моє оповідання для «Зорі» п[ід] з[аголовком] «Пе коптьор» та коротеньку замітку наукового змісту, подану моєю жінкою. Цю останню (Мірмікофільні рослини та мурахи) прохав би Вас надрукувати в найближчому числі «Зорі». Жінка моя, яко натуралістка по освіті, гадає подати до «Зорі» цілу серію популярних статей з поля науки, які, на мою думку, дуже потрібні для ширших верств читаючої публіки.

Що ж до мого оповідання «Пе коптьор», то мушу подати деякі умови: так, я бажав би, аби воно було надруковано в одному числі, а не розділено на 2 чи скільки; відтак прохав би, аби редакція власним коштом зробила з нього для мене хоч 100 відбитків на такому папері, на якому друкувалось «Для заг[ального] добра». Гадаю, що мої бажання справедливі — і для редакції «Зорі» не важкі, особливо беручи на увагу невеликі кошти, потрібні для передруку такої малої речі, як моє оповідання.

З конкурсом, оголошеним «Зорею» в січні, вийшло якось не зовсім добре. Перше — дуже короткий термін ($2^1/_2$ місяці, бо ми дістали 1-е число «Зорі» коло 15 ст. ст. січня). У нас мало людей, які б займались виключно літературою. Кожен з наших письменників, особливо молодших, має спромогу уділити, поза офіціальною працею, дуже мало часу на роботу літературну. Отож термін — $2^1/_2$ місяці для написання оповідання в стор. 150 друку — занадто короткий. Я, наприклад, дуже хотів подати

на конкурс свою працю, але, поміркувавши, що не встигну за короткий час сього зробити, махнув рукою.

Ще гірше вийшло з продовженням терміну на жадання д е я к и х письменників. Цього вже, вибачайте, я не розумію. Таке відрочення здається мені несправедливим, бо дає спромогу деяким письменникам, що війшли в умову з редакцією «Зорі», за довший час краще обробити свою працю, чого не могли зробити ті письменники, які увірили в непорушність визначеного терміну і мусили хапатися, аби встигнути на 1-ий термін. Таке відрочення витворює неоднакові шанси для письменників, що подали вже або ще подадуть свої праці на конкурс, а значить, і сам конкурс не відповідатиме вимогам справедливості та рівних прав для всіх його учасників. Така моя думка про цілу цю справу, і не можу потаїтися перед Вами з тою думкою.

Для «Зорі» думаю написати незабаром довше оповідання, яке й пришлю на Ваші руки.

А поки що — бувайте здорові! Сподіваюся одповіді на цей лист.

З високим поважанням повік щирий *М. Коцюбинський.*

Моя адреса з 1 ст. ст. травня: А л у ш т а, Таврич[еской] губ[ернии], старш[ему] расследов[ателю] филлокс[ерного] комитета.

Посилаю Вам шматочок весни кримської в образі квіток.

64. До Бориса Грінченка

24 травня 1896 р. 12 травня 96. Ст. Біюк-Ламбат.

Спасибі за лист. Я так радію кожному листові отут, на безлюдді, що коли б мої знайомі змогли відчути тоту радість мою, я певен, що кожна пошта щось приносила б мені.

На пропозицію Вашу — подати до цензури думи, а также і жалітися, скоро це потрібним буде, цілком пристаю. Прохаю тільки зачекати трохи, а от чому.

Гадаю подати до цензури збірник власних оповідань з молдуванського життя, томик стор[інок] 300 друку.

Роздратована моєю «жалобою» до міністра або й царя, цензура напевне не пустила б уже моїх оповідань, а я цього не бажав би.

Ще одно. Я був тричі скомпрометованим, чи не завадить це справі оскарження заборони цензурою дум? Як на Ваш погляд?

Чи не краще б Вам звернутися до Боровика (Феодосия, Таврич[еской] губ[ернии], эксперту филлоксерн[ого] комитета), який, я думаю, залюбки пристав би на Вашу пропозицію — і то зараз, бо ніяких других справ з цензурою не мав і не має, ще й до того людина не скомпрометована.

Як уважаєте. Пам'ятайте тільки, прошу, що коли не знайдете нікого, відповідного цій справі, я беру її на себе і обіцяю довести до краю.

«Доброї поради», на превеликий жаль, не дістав, хоч дуже цікавлюся всякою новою книжкою, виданою Вами.

Оповідання з життя молдуван скінчив уже і послав до «Зорі».

На конкурс нічого не посилав, не встиг. Користатися ж відроченням терміну я не схотів, бо саме продовження терміну (на прохання деяких письменників) уважаю несправедливим.

Незабаром пришлю Вам своє оповідання «Для загального добра», яке вийшло окремою книжечкою. Тільки з пересилкою його стільки маю клопоту, так вона йде мляво, що тепер саме не маю вільного примірника і мушу зачекати трохи, аж Паньківський вишле знов.

Щодо посади в Чернігові, то я охоче взяв би її на умовах 800—900 кар[бованців] річної платні.

Жінка моя й я засилаємо сердечне привітання цілій родині Вашій.

Не забувайте на нас.

Повік щирий *М. Коцюбинський.*

Адреса (на 1 місяць) — Б и ю к - Л а м б а т, Таврич[еской] губ[ернии], а потому в Алушту.

Просимо переказати уклін д. Сивенькому.

65. До Костя Паньківського

6 червня 1896 р. 25 ст. ст. травня, р. 96. Ст. Біюк-Ламбат.

Вельмишановний добродію!

Бракуючі числа «Зорі» одібрав. Велике Вам спасибі за це!

Не пам'ятаю, чи в попередньому листі писав я Вам, що оповідання свого «Для заг[ального] добра» маю 4 кінці, себто з 25 сторінки; початків до тих кінців не дістав — і не знаю, чи вони пропали в дорозі, чи ще лежать у Вас.

Мені конче треба мати кілька примірників того оповідання для моїх близьких знайомих, яким обіцяв я свою книжечку в дарунок.

Порятуйте ж мене, будьте ласкаві, у клопоті: вишліть початкові аркуші до тих кінців та ще опріч того примірників 10 мого оповідання. Хоч я й веду рахунок (вважаючи на кошта пересилки й вартість присланого), а проте не знаю гаразд, чи ще лишилося у Вас ще з 25 зр[инських] премії моєї, бо д. Лукич писав мені, що вона у Вас.

Отож, будьте ласкаві, звістіть мене, чи треба й скільки треба дослати грошей, аби покрити кошта висилки бажаних книжок.

Вичитавши з 10 ч. «Зорі», що з друкарні вийшов уже 2-й том Зіньківського, пригадую Вам моє давнє прохання вислати мені його, але не зараз, а згодом трохи, коли вислані будуть 10 примірників «Для заг[ального] добра».

Я, певно, так уже докучив Вам своїми листами й проханнями, що Ви не раді дістати від мене кілька слів.

Що ж, мені самому прикро, що мушу часто турбувати Вас, але, зважившись Вашу ввічливість й готовність стати у пригоді землякові (за яку складаю тут щиросердечне спасибі Вам) — та беручи на увагу конечність для нас, українців, тісніших зносин з Галичиною, сподіватимусь дістати від Вас ласкаве вибачення за часті турбації своїми листами й проханнями.

Все вислане доходить до мене, здається, добре, тож великих антрактів межи одною посилкою а другою не конче треба робити.

Бувайте здорові!

Бажаю Вам усього найкращого. Щирий *М. Коцюбинський.*

P. S. Чи дістали 2 рукописи для «Зорі»?

Адреса: ст. Биюк-Ламбат, Таврич[еской] губ[ернии].

66. До Василя Лукича

12 липня 1896 р. 30 ст. ст. VI, 96. Алушта.

Високоповажаний добродію!

Листа Вашого з 4 н. ст. VI, спасибі Вам, дістав.

Рівночасно з цим листом посилаю рекомендованою бандероллю для надрукування в «Зорі» рукопис п[ід] з[аголовком] «Шляхта», комедія д. Г. Єремієва.

Д[обродій] Єремієв (військовий, капітан) — людина ще молода, і «Шляхта» — це перший літературний твір його. Комедія ця читана була в невеличкому гурті літераторів (Чайченко, Самійленко і др.); всі стали на тому, що хоч «Шляхта» і має деякі вади, а проте гарно малює побит дрібної шляхти на Вкраїні, написана літературно і свідчить про талант автора.

Варто б заохотити молодого письменника до праці надалі,— і я був би дуже радий, коли б Ви згодилися надрукувати комедію в «Зорі».

Опріч того прохав би Вас порозумітися з «Руською бесідою», котра, як здається, керує театром,— чи не схотіла б вона покористуватися комедією д. Єремієва для вистав на сцені.

За турботи, які сполучені з моїм проханням, уклінно прошу вибачити мені.

Прохав би Вас, коли можна, невдовзі звістити мене, яка доля чекає «Шляхту», бо автор дуже зацікавлений долею своєї праці і нетерпляче чекатиме на Вашу резолюцію.

Для «Зорі», на початок р. 1897, лагоджу більше оповідання на грунті побутово-історичнім, то ж надіслане оповідання моє («Пе коптьор») можете друкувати ще сього року.

Пані моя певно теж незабаром пришле дещо для «Зорі».

Чекатиму на відповідь Вашу.

Засилаємо з жінкою моєю Вам найсердечніші привітання!

Повік щирий *М. Коцюбинський*

67. До Бориса Грінченка

22 липня 1896 р. 10.VII 96. Алушта

Любий добродію Борисе!

Незважаючи на те, що довго не маю відповіді на останній мій лист до Вас, пишу оце кілька слів, аби привітати Вас при нагоді посилки книжечки моєї «Для заг[ального] добра».

Прийміть цей убогий дарунок так щиро, як я презентую його Вам!

Недавно довідався, що Ви згодилися писати до «Життя і слова», і дуже зрадів. Варт підтримати цей часопис. Франко і мені писав, прохаючи до співробітництва. Цікаво, чи дістали першу книжку і якою вона видалась Вам?

Прочитали ми Вашу «Хатку в балці». Дуже нам (за винятком деяких місць) сподобалось це оповідання. Що тепер пишете нового?

Цікаво теж, що тепер друкується в Чернігові Вашим заходом?

Ми нічого не знаємо.

Новин чернігівських теж ніхто нам не повідає, забули на нас цілком.

Живеться нам в Алушті так собі; місця тут гарні, читать є що (московські журнали),— та тільки мені ніколи й читать. Роботи (не так роботи, як ходіння) так багато, що часом ледве дихаю.

От і зараз такий стомлений, що якби не велика хіть перекинутися з Вами словечком, не взяв би пера в руки!

Шкрябніть часом до мене, любий добродію!

Не поймете віри, як рідне слово на чужині освіжає, бадьорить людину.

Засилаємо з жінкою наше сердечне привітання цілій родині Вашій!

Бувайте здорові та людям милі.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

Адреса: А л у ш т а, Таврич[еской] губ[ернии]. Филлоксерный отряд.

P. S. Тут пробудемо до середини серпня.

Другий пакет прошу віддати д. Самійленкові.

68. До Осипа Маковея

10 ст. ст. серпня, 96.

22 серпня 1896 р. Алушта (филлоксерный отряд).

Високоповажаний добродію!

Вибачте, прохаю, за пізню відповідь на Ваш любий лист. Мені просто ніколи було відповідати, а тут ще й спека африканська!

Бо коли Ви, редактор, сидячи в хаті, «працюєте в поті цілого тіла», то що сказати про «філоксериста», що по спеці мусить виходити по виноградниках часом верстов 30 на день!

Та от незабаром спека спаде, настануть довгі вечори, і я матиму більш вільного часу — значить зможу відгукнутися на Ваше прохання прислати що-небудь до «Буковини».

І з тим більшою хіттю пришлю Вам дещо, що за останній час «Буковина» під кермуванням такого талановитого й рухливого редактора (кажу це цілком щиро) стала цікавішою, живішою й вартнішою газетою.

Числа «Буковини», в яких видрукована була стаття жінки моєї, спасибі Вам, дістали.

Питаєте, чом не видаю своїх оповідань вкупі? Насамперед оповідань тих у мене як кіт наплакав, а потому — видати — гріш треба який видати на це, а з цим добром теж не густо.

Та й признаюся Вам щиро — на писання свої я поки що дивлюся, як на спробу пера і — знов по щирості — й сам досі не відаю, що з мене буде: торба чи міх? як каже приказка.

Дуже буду вдячний Вам за кожне слово, яким обізветеся до мене. Коли б Вам не видалось дуже сміливим

моє прохання, я б попрохав у Вас фотографію Вашу. Мені так хотілось би побачити поличчя людини, яку я давно вже знаю з літератури й праці якої, дякуючи гарній ідеї, здоровому гумору, сприту й красі форми, дали мені стільки приємних хвилин!

Сподіваюся, що не забудете прихильного до Вас

М. Коцюбинського.

Жінка моя засилає Вам низенький уклін.

69. До Михайла Комарова

11 вересня 1896 р. 30 серпня, 96. Алушта.

Високоповажаний Михайле Федоровичу!

Посилаючи разом з сим комедію д. Єремієва п[ід] з[аголовком] «Шляхта», мушу сказати Вам кілька слів про самого автора комедії, а потому звернуся з великим проханням. «Шляхта» — це перший твір молодого ще автора, непевного у власних силах, поставленого в тяжкі для писання умови: д. Єремієв офіцер, загнаний аж у Володимирську губернію.

Від долі першої літературної дитини його — «Шляхти» — залежить, може, вся прийшла літературна діяльність його.

Тому-то, бажаючи підбадьорити автора, я й послав його комедію на суд гурточка письменників наших, які й признали д. Єремієву талант, але не зважились сказати, не будучи спеціалістами, наскільки п'єса придатна для сцени. Без певності ж, що п'єса піде на кін, не варт посилати її до драматичної цензури.

Отут-то й місце для моєї уклінної просьби до Вас, шановний Михайле Федоровичу!

Саме тепер прочув я, що д. Кропивницький збирається з початком вересня до Адесу, і, певне, Ви побачитесь з ним.

Чи не були б Ви ласкаві попрохати д. Кропивницького переглянути «Шляхту» й сказати,— чи годяща вона для сцени та чи варто посилати її до драматичної цензури. Я певен, що д. Кропивницький зробить це для Вас, і таким робом Ви вчините початкуючому авторові велику ласку.

Коли б д. Кропивницький не приїхав до Адесу або чому-небудь не зміг перечитати «Шляхту», то чи не можна б послати її на перегляд д. Карпенкові-Карому?

Будьте ласкаві — зробіть, що дасться, для д. Єремієва, а то справа з комедією його так затяглася (з різних причин), що автор вже й руки опустив, гадаючи, що тій справі й кінця не буде.

До 1-го падолиста (значить 2 місяці ще) пробуду в Криму, тож прошу ласкаво писати мені до Алушти (филлоксерный отряд).

Нетерпляче чекатиму на відповідь, аби подати д. Єремієву якусь звісточку про його працю.

Живеться нам в Алушті добре. Наймаємо окрему дачку, купаємося в морі. Людей тільки обмаль, так і рвешся у свій край.

Недавно послав я Вам своє оповідання «Для загального добра». Не знаю, чи одібрали Ви його? Що нового чути у Вас? Як «Словарь»?

Жінка моя засилає уклін вп. пані Вашій і Вам. Од мене теж сердечне привітання цілій родині Вашій.

З високим поважанням.

М. Коцюбинський.

70. До Осипа Маковея

14 вересня 1896 р. 2 ст. ст. IX, 96. Алушта.

Високоповажаний добродію!

Посилаю Вам тим часом коротеньку допись. Скоро надрукуєте, пришліть з ласки своєї на алуштинську адресу те число «Буковини», де помістите допись. Сподіваюся дістати від Вас одповідь на попередній лист мій, а поки що бувайте здорові та людям милі!

Повік щирий *М. Коцюбинський.*

Дружина моя засилає Вам сердечне привітання.

71. До Віри Коцюбинської

1 жовтня 1896 р.

Алушта,
19.IX, 96, а моєї ери:
день 1-й без Віри.

Поганий день: не то щоб скучно, а якась апатія, пригнобленість. Так наче мене обікрали, ув'язнили — абощо. Почався він (день) з $^1/_2$ до 3-ї вночі, коли я од думки, що ти сідаєш на потяг, прокинувся. З того часу я був з тобою, моя голубко, шукав тобі місця, бігав, хвилювався — а найбільш — цілував на прощання.

Чогось мені нестає сьогодні. Чого? Знаю вже: нестає твоїх поцілунків, до яких я так звик; хочеться поцілувати тебе і в устоньки, і в бровенята [...]. Нема цієї звичайної порції — і наче дня нема, пропав день.

Коли б хоч звісточка від тебе з дороги, як ти доїхала до Сімферополя, на яку дорогу видано квиток тобі, як почуваєшся. А то прийшов нині листоноша — і ще здалеку, з кислої фізіономії його дізнався я, що нічого для мене нема.

Відколи Микола, крекчучи та надсаджуючись, допхав на тачці мої речі, а я зайняв свій «номер» — почуваю себе, наче в Ялті в готелі перед виїздом. Рух тут безупинний, і вдень, і вночі торохтить, море бухає, в повітрі вогкість й специфічний дух моря, нема жадного краєвиду, бо дерева закривають море, сумно так, похмуро. Сусід мій з другого «номеру» вічно трумкає на п'яніно, чим наводить ще більший сум на душу.

Читається погано — ти заважаєш. Не ти сама (на жаль!) — а думка про тебе. Правду мовити — мене таки дуже турбує, як ти доїдеш. Особливо моє нечисте сумління докучає мені тепер. Гляди ж, моя донечко єдина, як тільки приїдеш додому, напиши мені хоч коротенько, як доїхала та чи здорова. Щасливий бонза: вчора дістав вже телеграми з Петербурга: «доїхали добре». Я аж позаздрив йому.

На моє щастя, чи, краще, на щастя моїх нервів — натомився нині дуже. Ходили аж за село Шуму (ти проїздила через село те вчора), лазили по таких місцях, де лиш чорти кублються, пріли, поки води стало в тілі — та зате ж осолодили собі свою мандрівку склянкою татарської кави в Шумській кав'ярні та ще в товаристві

сільського старости. Кава була чорна — тільки не сама по собі, а од не дуже чистої склянки...

Серце моє Вірунечко, рибочко моя, голубочко, донечко єдина. [...] Пиши, моя голубочко. В суботу писатиму знов.

Поцілуй од мене маму і скажи, що я здоров. Не слабуй, серце, і не давай мамі слабувати. Чи довезла гостинці?

Цілую всіх, а тебе найбільше.

Твій *Муся.*

72. До Віри Коцюбинської

3 жовтня 1896 р.

21.IX, 96. Алушта.
3-й день без Віри.

Дуже я зрадів твоїй відкритці, кохана Вірунечко. Жаль мені тільки на той Сиваш з його сіллю та на тих, хто вигадав такий куценький формат відкритки: одно й друге не дало тобі написати, як твоє здоров'я, а це мене турбує. Може, нині відберу другу писульку і заспокоюся.

Нині о 5-й годині ти будеш вдома. Як то ти доїдеш, чи втомишся дуже, чи не застудишся в дорозі? Коли б ти догадалася та телеграфувала мені з Вінницької станції — та ба, певно, не здогадаєшся, і мені доведеться чекати листа. Так довго!

Ти казала мені все писати про себе, про своє життя, настрій. Отож дозволь мені, голубко, не писати тобі сьогодні про настрій — він такий, як і по твому виїзді.

Якась приголомшеність, та я не турбуюся, знаю, що мине хутко і я знов урівноважуся.

Курю по цілих днях.

Вчора пошта принесла мені візитову картку від Боржковського. Поздоровляє з іменинами та жаліється, що ніхто до нього не пише. Він тепер не в Іркутську, а в Ачинську Єнісейської губ[ернії]. Добре, що не посилав ще посилки. Нині чи завтра посилаю йому лист. Єремієв теж писав. Лишається, здається, в Москві і радіє, що видобувся з глухого Преславля. Обіцяє прислати оповідання.

Серце моє! Так мені тужно за тобою, так мені хочеться хоч раз, хоч $^1/_2$ раза поцілувати тебе, пригорнути свою дитину кохану. Не маю до кого заговорити, та й не хочеться ні до кого. Бонза мовчить, теж сумує — і в нас на балконі в обід чи за чаєм так тихо, що чутно, як мухи літають. Боюсь, щоб не поніміли.

Годують нас... далебі не згадаю як, так мені це байдуже... здається — добре.

Пробудемо тут певно до 3—4 жовтня. Тим краще.

Напиши мені, голубонько, як тобі видалося у нас, як здоров'я мамине й Лідине. Не забудь зо два дні добре спочити з дороги, а потому гуляй щодня та не застуджуйся. Не забудь купити ванну. Чи написала до Лізе, щоб швидше приїздила?

Не сумуй, донечко, за мною. Я тобі писатиму щодня хоч потрошки, аби тебе розважити. Правда, не такі листи, як цей, такі не розважать. Але хутко й я повеселішаю, особливо коли ти мені будеш здоровенька й не забуватимеш на свого Мусю — писатимеш частіш.

Як там Юрок? Чи вибрикує? Передай піваркушик мамі і поцілуй її від мене.

Яка погода в Вінниці? Цілую тебе, моя рибонько, міцно-міцно, так, як кохаю. Твій *Муся.*

Пиши.

Чи дістала багаж з «Надежды»?

Зумисне не заклеював листа до пошти: думав, одберу відкритку од тебе.— Нема!

73. До Віри Коцюбинської

4 жовтня 1896 р.

22 вересня, 96. Алушта.
4-й день без Віри!

Добридень тобі, моя ясочко! Чи добре виспалась? Дай свої устоньки, очки, бровенята. Цілую без ліку.

Так мені жалко моїх колишніх ранків, вони мали для мене стільки привабності, стільки поезії!

А ти — чи скучаєш за ними?

Я гадаю — ти ще й [не] розглянулась вдома, ще й не спочила гаразд. Коли то до мене напишеш, як ти доїхала. Вчора не мав одкритки од тебе — і так турбувався тобою. Певно, нині дістану.

Бонза поїхав в Куру-Узень, а я лишився, бо болять зуби. Дурниця це, тільки псує настрій. Трудно бути веселим, коли зуб ниє. Читати навіть не можу.

Ходив нині над море. Погода у нас чудова — а я так засидівся за тими листами, що аж обридло. Боржк[овському] мусив написати довжезного листа, одписав Львовичеві+твої листи та до мами.

Ходив теж по Алушті — по самих глухих вуличках, по дахах, заходив до школи татарської, скрізь; нанюхався всяких запахів — але задовольнив почасти свою цікавість та записав дещо до записної книжечки. Конче хочеться мені написати дещо з алуштинського життя.

Забув учора написати тобі, голубко, в справі «Русск[их] ведом[остей]». Коли привезеш доволі грошей додому — то справді випиши на 3 місяці, тільки посилай гроші (3 карб. 50 к.) заздалегідь, ще сього місяця, а то не висилатимуть газети з 1 жовтня. «Научн[ое] обозр[ение]» я вже не дістав в минулий четвер. Чи пропало число, чи вже на нову адресу послане,— не знаю. Останнє ч[исло] було 37 (воно у мене лежить). Скоро ти не маєш 38-го — напиши відкриткою до контори, щоб вислали.

Скоро вже має прийти листоноша — і це заважає мені писати, бо сподіваюся звістки від тебе. О! йде.

Нема! Голубонько моя, що воно за знак? Я неспокійний. Не думаю, щоб ти забула моє прохання писати з кожної більшої станції. Може, ти занедужала в дорозі? Може — я знаю хіба, що «може»?

Коли не писала — то недобре зробила Вірусенько. Я вже оце третій лист пишу до тебе, а ти мовчиш.

Не можу більше писати, так мені погано.

Як і завтра, борони боже, не буде,— телеграфую.

Не муч мене, рибонько, пиши, пожалуй свого Мусю, що кохає тебе більше за життя власне.

Цілую тебе так міцно, як кохаю. Твій навіки.

Маму поцілуй од мене.

74. До Віри Коцюбинської

5 жовтня 1896 р.

23.IX, 96. Алушта.
5-й день без Віри!

Голубонько моя! Я такий радий, що одібрав сьогодні від тебе писульку, що аж поцілував її замість тебе.

Коли б ти доїхала вже додому... Правда, ти вже давно доїхала; це я так під враженням листа твого розігнався.

Тепер чекатиму листа од тебе з дому вже — і тоді заспокоюся, а то я все в непевності, все турбуюся та почуваю неспокій.

Вчора зробив собі операцію — вирвав зуба — і почуваю себе добре, мов на світ народився. Од того капосного зуба і залозки були напухли в мене. Не турбуйся мною, дочечко кохана, я здоров, не застуджуюся. Та й погода у нас тепер стоїть така, що трудно застудитися. Спека, як в червні, аж голова болить од жароти. Море — ані дихне, як дзеркало: пролетить баклан над морем — і одбивається в воді.

Тільки що дістав «Житє і слово». Дивуюся ввічливості Франка.

Зміст — так собі, здається: ще не читав, а тільки переглянув. Більше статей Франкових. У вістях з Росії є про Марту Бакуринську та про обвинувачування її. Подав звістку, здається, генерал. Є стаття про штунду того Л. С., що обробляв штунду Зіньківського. Скоро схочеш — вишлю, а то — привезу сам.

Почав читати — чи краще — розвів психологію.

Про Куру-Узень оповідає бонза, що це гарна місцина над самим морем. Є гарних дімочків чимало, значить, квартира буде. Певно один з двох дідичів згодиться нас харчувати. Виноградників чимало — десятин 60—70 — значить, не доведеться забиратися далі Куру-Узеня. Якось-то воно буде. Тільки я знаю, що без моєї дитини і в раю скучно мені було б.

Вибачай, дочечко єдина, що так мало і безладно пишу. Так буде, аж поки не дістану від тебе листа з дому вже та не заспокоюся. А тепер я сам не свій, то й листи наче не мої.

Пишу ж аби погомоніти хоч кришку з тобою, серце моє, щоб хоч сказати тобі «добридень» та поцілувати сердечно. Пиши про все, всяка дрібничка мене

обходить, скоро вона зв'язана з життям твоїм. Як здоров'я? Що — Юрок наш коханий?

Цілую тебе, рибонька моя. Будь мені здоровенька та веселенька, не журись, не сумуй, а підскакуй, тільки не дуже.

Маму од мене і всіх поцілуй.

Твій *Муся.*

Це — 4-й лист. Рахую на те, аби знала — чи не пропав який.

Цілую й кохаю.

75. До Віри Коцюбинської

6 жовтня 1896 р.

24 вересня, 96. Алушта.
6-й день без Віри!!

Люба моя, кохана, спасибі тобі за відкритку, що знов сьогодні принесено мені. Я такий радий, що вам не зовсім погано їхалося — та що тобі нічого лихого не трапилося.

Коли б діждатися листа з дому вже — от би тоді й не так погано почував себе. А то я певно за твою дорогу більш намучуся, ніж ти, їхавши.

Живеться мені — так собі, аби день до вечора. З такою приємністю одриваю картки з календаря — що це найприємніша хвилина у мене з цілого дня.

Ти тепер й не пізнала б мене, таким я став байдужним і до втоми, і до ходіння, і до їжі. Хоч би й до Сімферополя дійти на роботі — байдуже, нічого вдома не чекає мене цікавого. От — правда — листи од тебе, донечко моя красна! Про обід — ані гадки, чи смачний, чи не смачний — однаково. Добре тільки лягти ввечері на ліжко, сказати собі: «слава богові, кінчився день» — і заснути.

Певно, така апатія не довго потягнеться; скоро переживу цю найгострішу фазу розлуки з тобою, звикну до самотині та увійду в звичайну колію. А тепер погано... хай йому цур!..

Дуже ти мене зворушила, за серце просто взяла, своїм піклуванням про мене. Добре, моя єдина, добре: замовлю і тютюну, куплю й вина, все зроблю, як хочеш.

З палицею мені дуже добре. Тепер земля холодна і небезпечно сідати долі, от палиця стає у великій пригоді.

Я здоров, щастя ти моє, тільки сумно мені без тебе, страх як сумно. Я вже думаю, чи добре отак звикати, як я до тебе, що яких 6 день розлуки даються так взнаки, як мені?

Дістав нині листа од Миколи Міх[нов]ського. Подам дещо з листа й тобі, може, цікаво.

Про Боржк[овського] він пише: «Ми зобов'язані покарати найгостріше за ту образу, яку умисне вчинено нам (брат[ст]ву) з боку Борж[ковсько]го, і огидливу несправедливість, яку виявив один брат до другого брата (?). Тут справді є те, що Ви звете «очевидною підлотою». Справа власне стоїть так, що тут іде не тільки за невимовні страждання Б[оржковсь]кої, але й за нашу (б[ратсь]ку) гідність» ...19-го с[ього] м[ісяця] одібрано телеграм од Б[оржковськ]ої, що прибуде до Києва з початком жовтня. Крамницю ще не відкрито, бо бояться (от чудні!), щоб не загинули ті гроші, що назбирали на крамницю. Хотять добути ще зо 2 сотки. Просить нас приїхати в кінці жовтня, «бо принципіальна постанова справи досягла тепер кульмінаційного пункту і має закінчитись в кінці жовтня»... «Коли б мене спитано, пише далі, в якім стані є наша власна справа, відповів би по щирості: будова потріскалась, крізь великі щілини шурхає вітер, навіть деякі стовпи захиталися, а шашіль, що без упину точить кожну найменшу балку, лякає, що небавом впаде ціла будівля. Тепер власне такі хвилини, коли треба скупчити всі можливі сили хоч би й на те, щоб зробити атрофію»... Зліть бере на таке писання. Пише людина самими загадками, замість того, щоб ясно зазначити те й друге, та ще й прибирає в квітисту форму! Буду знов лаятись.

Дадено з каси на видання Словниці Тимченкової (коло 700 карб.) — і зроблено підписку вже на І том — ц[іна] 1 карб. 50 к., замісць 2 карб. номінальної по виданню.

Всі тобі вклоняються.

Голубонько моя! Нині якраз рік од «Святої трійці». Скільки згадок, скільки поезії навівають оті згадки! Чи ти хоч згадала сьогодні про ті роковини? Цілую тебе палко, як тоді, на згадку щасливої днини.

Як то тобі живеться вдома? Чи здорова, чи спиш добре? Яка погода в Вінниці? Чи ходиш на прохідку? Чи виписала «Рус[ские] вед[омости]»? Чи писала до Лі-

зе? Що Юрочок маленький наш? Чи наші всі здорові? Чи дістала речі з «Надежды» та чи все є? Чи пам'ятаєш свого бідного Мусю, що так далеко од тебе, а так рветься кожної хвилини до свої ясочки, до свої дитини коханої?

Чи дістала вже який лист?

Поцілуй од мене маму.

Вже 9 година увечері: Пенер чекає на лист, щоб однести на пошту, тож кінчаю. Кожний вечір я сам бігаю на пошту кидати до тебе листа.

Бувай здорова, серденько моє. Цілую тебе в оченьки, брівоньки, устоньки та у всі пальчики.

Твій *Муся.*

76. До Віри Коцюбинської

7 жовтня 1896 р.

№ 6.
25 вересня, р. 96.
Алушта.
День 7-й без Віри!

Цілую тебе, серденько, за лист з Козятина — Вінниці. Мені аж легше стало, коли довідався, що ви благополучно доїхали, хоч нема повної певності, що потрапили додому. Може Лідя не пізнала свого дому — і вас завезено куди інде. Та й сміявся ж я читаючи, як Лідя не пізнала Вінниці!

Щодо турбот з приводу того, що я не помістив в маршруті Козятина, то, далебі, це не моя вина, бо я вважав зайвим згадувати ту стацію, позаяк ти вже знаєш (їхала в січні) дорогу од Києва до Вінниці — а Козятин на тій дорозі. Ну та цур йому, минулося, доїхали. Боюся тільки, чи не зашкодила собі, «вискакуючи» з потягу в Вінниці. Напиши, серденько моє, заспокой мене, тільки пиши правду, не таїсь, бо так найкраще, так повинно бути межи нами.

За презент дуже дякую. Хтів би пригорнути тебе, та ба! Жалкую, що такі короткі руки маю, не можу тебе дістати.

Що то ти робиш тепер? Тепер 8 година вечора. Певно, п'єте чай, сидите в столовій та розмовляєте. Так живо

уявляю собі ту сцену, що аж живий жаль бере, чому нема мене з вами.

Мені так хочеться почути твій голос, що я оце сиджу часом, заплющу очі і викликаю в пам'яті твій образ, пригадую голос, вираз очей, рухи.

Сонечко моє! Без тебе мені поночі, похмуре все, невеселе. Коли б швидше додому, а тут тільки 25! Не хочу рахувати, скільки ще лишилося до кінця розлуки нашої, щоб не стало ще сумніше.

Нині снідали у адміральші Іванової. Така кумедна особа: в оповіданні усе цитує промови до неї знайомих, що називають її «ваше превосходительство». Вона поважно думає, що має такий «чин». Проте гарно нас прийняла, а я навіть дебютував: пив горілку!

Дістав відкритку від Боровика. Каже, буцім не має часу писати більше. От лукавий! Нині п-ні Олена виїздить на Адес. Про Василя Трохимовича пише, що він і досі в Болграді; зимувати не хоче в Чернігові та прохає Б[орови]ка знайти йому яку-небудь роботу на зиму.

Погода у нас гарна. Тихо і тепло. Тільки море бурхає. Такий шум, наче в нашій мишоловці під час вітру. Я не купався ще, то боліли зуби, а то вода стала холодна. Може вже й не купатимуся.

Як тобі спалося сеї ночі, єдина моя? Що снилося? Ти мені сливе щоночі снишся, аж обридло вже. Не віриш?

Чи приїхало вже Лізе? Я дуже хотів би, щоб воно скоріше було з тобою.

Напиши мені — як виглядає мама, чи поправилася, чи змарніла, бо мама сама ніколи правди не напише. А ти нищечком од мами напиши. Бережи, голубонько, її здоров'я, не давай застуджуватися та й сама не застуджуйся. Поцілуй маму од мене, а я вже тобі зверну з великими — жидівськими — відсотками. Обіймаю тебе, пригортаю до самого серця, а цілую без ліку. Бувай здорова, кохання моє, до завтра.

77. До Віри Коцюбинської

8 жовтня 1896 р.

№ 7.
26 вересня, Алушта.
8-й день без Вірунечки!

Добридень тобі, моя дружинонько! Не дістав нині од тебе нічого. Спочатку мені сумно стало, а далі зловив себе на егоїзмі — і подякував тобі, що не писала зараз по приїзді — не мучилась, бувши і без того втомленою. А все-таки так нетерпляче чекаю на лист твій з дому, так його виглядаю, що певен в завтрашній пошті, яка принесе мені дорогу звістку од моєї милої.

Сьогодні у нас свято, не ходили на роботу. Сливе цілий день просидів над морем. Тихо, сонячно. Повітря таке прозоре, що Демерджі, здається, от-от за плечима. Море синє, аж чорне, тільки білою піною б'є об берег. Свіжий вітер з моря зриває ту піну і кидає в обличчя дрібненькі бризки. На морі нині багато човнів під вітрилом, а над берегом літають голуби.

Дуже гарно. Такі дні бувають тільки в Криму і то восени.

Алушта опустіла. Лиш де-не-де стрінеш парочку, яку вже на другий день не побачиш: то переїжджі, мабуть.

Дратують мене оті «парочки», заздрісно стає, хоч і чую, що це негарно, що недобре нарікати на свою долю, яка тільки на деякий час розлучила нас. Так що ж поробиш, коли розум з серцем не завжди живе у згоді.

Дістав «Зорю». З нових речей надруковано «Бобо», оповідання галичанина якогось, та огляд літературної діяльності Комаря (з патретом). Статтю ту написав А. Кримський. На превеликий жаль, нема ані Щурата, ані Масляка, тож не маю чим душу одвести. Взагалі, число мало цікаве.

Обізвався врешті і Гегела. Пише, що посилає 6 примірників «Св[ятого] письма» по 1 карб. та ще має 15 прим[ірників]. Напишу до Києва, щоб забрали решту, бо це дуже недорога ціна.

Маємо теж нову книжку (IX) «Рус[ской] мысли». Половина книжки — белетристика. Є стаття проф. Левитського про хліборобські спілки в Херс[онській] губ[ернії]. «По морю...» теж друкує полеміку поміж Левитським та Борисовим (секрет[арем] земск[ой] упр[авы]) про ті ж спілки. Тепер ця справа (спілок) вияснює-

ться — і шкода, що ти, пишучи, не могла покористуватися цим матеріалом. А що твій ацетилен?

Я хотів би подати що-небудь до «Життя і сл[ова]» — та, повіриш, зовсім не маю часу. Приходимо з роботи $^1/_2$ до третьої, на обід, чай і спочинок — 2 години найменше — є вже $^1/_2$ до 5-ої. Приносять листи, газети. Треба перечитати, напитись ввечері чаю, написати до тебе листа, однести на пошту — от і минає вечір непомітно, а о $^1/_2$ до десятої — лагодишся спати. Просто ніколи, та й годі. Я вже мовчу про те, що далеке ходіння однімає чимало сили.

Як то ти почуваєш себе нині, мила моя дівчино? Чи гуляєш, чи маєш апетит? Як самопочуття? Чи купила ванну, купаєшся? Про все пиши, моя єдина втіхо, радосте моя єдина! Цілую тебе на добрий апетит, бо, певно, дістаєш листи перед обідом. Поцілуй од мене маму. Як її здоров'я? Ну, давай устоньки, оченьки та бровенята. [...] Отак твій до загину *Муся.*

78. До Віри Коцюбинської

9 жовтня 1896 р.

№ 8.
27 вересня, 96. Алушта.
День 9-й без моєї дитини!

Спасибі, велике спасибі тобі за лист, моя ти ясочко, моя квіточко наддесенська! Аж нині відітхнув я вільніше, бо знаю, що ти здорова та щасливо доїхала.

Як ти описуєш, як там та що у Вас діється, то мені так жалко, що я не з Вами,— аж-аж.

А я нині пиячив, голубко моя. Почали роботу у доктора Молчанова і то «со страхом божієм», бо чули, що то п'яниця і розбіяка. Отож робимо собі, коли приходить до нас людина в червоному піджаку, брудна, засмальцована, і рекомендується хазяїном виноградника. За хвилину йдуть вже обійми та ревне запрошення на обід. Хазяїн врешті зникає, а на його місце появляються на виноградник 2 пляшки вина та чарка — це поки що. Ми того вина, звісно, не пили, а оддали москалям. По роботі йдемо, що ж робити. Межи цинічними розмовами (з боку хазяїна, звичайно), самохвальством та диким витріщуванням очей, мусили ми черкати склянку за склянкою, пляшку за пляшкою. Врешті «пачеркалися» так, що бонза на мою пропозицію пройтись по одній дошці — зго-

дився — і пішов поперек помосту, себто через всі дошки... Мене лиш голова розболілася. Додому вже нас довезли, з вином на возі, звичайно. Справили Бахуса!

Тепер мені нічого, як бачиш. Задрімав годинку, тільки бонза розбудив своєю грою на п'яніно. [...] Ніколи не звертає уваги, чи спочиваєш, чи працюєш, поводиться, мов ведмідь у лісі. Готов ревти не своїм голосом та на чотири ноги бряжчати на п'яніно.

Та годі вже про це. Все воно таке мерзотне, що мені й не хочеться каляти ним мого листа до тебе, моя ти ясочко чиста й хороша!

Жалко мені, що нудишся. Чом не береш книжок у Харжевського? Посилаю тобі картку до Тжцінського. Вклади у коверту, напиши по-вкраїнськи адресу (Вп. д. Павлові Тжцінському у Вінниці) і хай Льоня чи хто там однесе та візьме книжки.

Капосна Лізе і досі не прислала мені вкраїнських карток [...].

Пишу я тобі, єдина, щодня хоч потрохи. Так буде аж поки не виїдемо до Куру-Узеня, а це наступить коло 4—5 жовтня, значить за тиждень од нині. На покрову збираємося в Кузьмо-Дем'янівський монастир, але чи вийде що з цього — не знаю, бо як погода, так і настрій бонзин — капризні. А хочеться.

Чи дістану од тебе завтра листа, Вірунечко? Чи ти уявляєш собі, який я бідний без тебе, так як прагну того клаптика паперу од тебе, що для мене тепер особливо дорогим стає!

Пам'ятай це, моє щастячко.

Я здоров. Поцілуй од мене маму. Бережіться застуди і будьте мені здорові та веселі. Кохаю тебе, рибочко, і цілую палко, як тільки вмію. Твій *Муся*.

Другу картку оддаси тітці на покрову на іменини.

Ще раз цілую.

79. До Віри Коцюбинської

10 жовтня 1896 р.

№ 9.
28 вересня, 96. Алушта.
10-й день без жінки!..

Добридень, серденько! Чи сподівалася листа од мене? Як бачиш, я добріший за тебе: щодня пишу листи, хоч не щодня відбираю від тебе.

А нині пошта принесла мені чимало. Насамперед — «Св[яте] письмо» — 6 примірн[иків]. Обійшлись вони мені по 1 карб. і 5 коп., а продаватиму по 1.50: лишок піде в карнавку, у яку, nota bene, з твого виїзду й копійка не попала. Відтак — Маковей прислав «Буковину», те ч[исло], де надруковано кореспонденцію мою. Прохає, коли мене «нападе муза» і напишу яке оповідання, прислати йому. Далі — несподівану посилку дістав... од А. Кримського з Звенигородки, Київ[ської] губ[ернії]. Прислав мені свою книжку «Повістки і ескізи», яка вже є у мене. Так як книжка без надпису — подарувати її хіба на карнавку, себто продати. Як порадиш? Щоб не бути в довгу, послав йому нині ж своє опов[ідання] «Для заг[ального] добра», а позавтру пишу до нього листа. Він цікава для мене людина.

Дістав далі відкритку од Василя Трохимова з Болграду. Написано якось дуже холодно, звеличано мене «Високоповажаним М. М.» і т. д. Зміст такий: До 20-го с. м. сказано йому приготуватися до виїзду. Отож упакувались, ждуть, коли ж експерт приїздить, і каже, що не має чим розплатитися, бо комітет обанкрутився. В[асиль] Тр[охимович] лишається до 1-го X м[ісяця] і тоді, як вияснить ся, напише про себе.

Прийшов лист і од Мальованого з Києва. Лист якийсь сумний. Каже, що скрізь панує якась апатія, всі повісили носа на квінту. Щось діється в б[ратст]ві, бо Тарас боїться за його цілість, гадає, що дехто вийде, ба що може розпастися ціла громада. Нарікає на Віталя, що ні до кого не обізвався за літо й словечком. Намагається, аби скликати на осінь з'їзд, аби вияснити собі наше становище. Пише про все доволі темно, а я бажав би фактів, бажав би яких певних симптомів слабості, аби її хоч трохи ясніше собі уявити.

Дістав врешті листа од Хоржевського. Нічого цікавого не пише і засилає уклін тобі й Ліді та питається, чи скоро будете вдома. Звернись до нього за журналами, він не відмовить. Напиши відкритку. Цілий день нині читав листи та розгортав посилки, не встиг навіть і спочити. А спочити треба, бо збираємося на завтра до Кузьми-Дем'яна. Вже й підводу наняли (дроги — 6 карб.), вже й гуску засмажили. Кортить мене побувати там, жаль тільки, що тебе нема зі мною, моя ти кохана рибочко! Зате опишу тобі все, що бачив. Може, завтра не встигну

написати тобі листа, бо пізно вернемося, тож вибачай і не турбуйся. А може, хоч словечко вкину в скриньку поштову.

Якби ти знала, як мені хочеться знати, що там з тобою, як ти! Адже уже 10 день минуло, як ми розлучилися. Як самопочуття твоє, голубко? Чи звикла вже без Мусі? Я ніяк не можу звикнути, пусто мені скрізь, самотно. Чи приїхала Лізе? Пиши мені все і часто, бо без листів твоїх загину. Я пишу тобі щодня. До завтра або позавтру, моє щастячко. Цілую тебе й кохаю тебе. Маму поцілуй од мене. Всіх цілую. *Муся.*

80. До Віри Коцюбинської

12 жовтня 1896 р.

№ 10.
30.IX, 96. Алушта.
12-й день без коханої Вірунечки!

Цілую тебе, міцно цілую тебе, єдина моя порадонько, доленько моя, за лист (з 24—25), що нині одібрав. Два дні не було звісточки від тебе — і я, сумний та невеселий — перечитував перший твій лист, щоб хоч обдурити себе.

Не писав вчора до тебе (звичайно — пишу щодня), бо пізно вернувся від Кузьми-Дем'яна, куди ми врешті вибрались таки. Як я жалкував, коли б ти знала, що ми не зібралися разом з тобою улітку ще! Місця там кращі, ніж я уявляв собі. Щоб задовольнити хоч трохи твою цікавість, хоч трохи, блідо показати тобі, що я бачив, опишу тобі всю подорож нашу — і мені здаватися буде, що ми разом з тобою побували в монастирі.

Виїхали ми о годині $8^1/_2$ вранці на дрогах (2 коняки), взявши з собою половину гуски, яєць, хліба, вина, чаю й цукру. Я взяв бінокль та «Путевод[итель]», а Мірау, якого ми теж брали з собою,— ще й трубу підзорну. Спочатку дорога йшла «нашою» долиною, по курній дорозі, якої тобі не описуватиму, бо й сама її знаєш, а принаймні пригадуєш всякі «запахи». Так ми їхали аж 9 верстов, підскакуючи на кожному камінчику та тільки й думаючи, як би доїхати швидше до гір. Отож з 9-ї версти почали ми, голубонько моя, підійматися вгору. З цього місця починається добра (царська) дорога, обтикана, як і шосе, мальованими стовпами. Тут тільки я

одітхнув вільніше, протер очі від куряви і оглянувся навкруги. Днина чудова. (Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було). Ми підіймаємся все вище та вище, крутячись так, що Чатир-Даг забігає то вправоруч, то вліворуч од нас. Гори — Урага, Бабуган та др. ростуть на очах, а долина, з якої ми виїхали, опускається додолу, мов лізе в яму. Починається рідкий ліс — дубина. На дорозі — ні пилиночки. Тумани сливе щоночі гуляють вже тут і змочують дорогу. Горизонт ширшає. Видко могутній бік Чатир-Дага, вкритий лісом, поміж вершків гір ховаються вузькі, замкнуті, чорні міжгір'я (богази по-татарськи), дна яких ми не можемо побачити. А ми все ліземо вгору. Перед нами виростають дві гори, одна другої вище. Візник каже, що ми підніземося на самий вершечок і тоді вже спустимся додолу. Ліс більшає, густішає. По дорозі — ні лялечки, ні душечки. Глухо. Війнуло холодом. Візник каже, що близько бук. Знов ліземо. Голий вершок Чатирдага, як зуб який, стирчить поміж деревами. Мене вже розбирає нетерплячка, де ж той бук, хочеться побачити вже швидше, а тут все дуби, липа, дерен. Холод стає гострішим. По дорозі — стрічаються калюжі, бо тінь не дає висохнути болотові. Врешті — перше, невелике ще деревце буку, чудово зелене, з гіллячками розчепіреними, як у ялинки, з гладким блискучим листом. Далі друге, третє... врешті в'їздимо в густий, чудовий буковий ліс, що росте на Яйлі вже. Я зупиняю підводу і йдемо пішки. Могутні дерева з рябими стовбурами полізли з одного боку на стрімку гору, з другого — в крутий яр. Гора — суцільний камінь, суцільна скеля, лиш де-не-де вкрита землею. Дерево не пускає коріння вглиб, бо камінь, а розкидає коріння навкруги, обхоплює ним, мов гадюками, камінь і, так причеплене, лізе догори, до сонця. Світло в лісі — чудове, якесь зелене, мов все осяяно зеленим бенгальським вогнем. Повітря розкішне. Тихо незвичайно. Тільки й чути, як тріскаються й падають на землю букові горішки. Падають безустанно, як дощ. Серед кущів на вогкій землі процвітає шафран, який і посилаю тобі. (Далі буде).

Любочко моя! Я здоров, всіх рад твоїх слухаю, хоч все-таки сумно мені без моєї донечки єдиної.

Цілую тебе міцно й щиро; кохаю без краю. Твій.

Поцілуй маму і всіх. Завтра писатиму знов.

Твій *Муся.*

81. До Віри Коцюбинської

13 жовтня 1896 р.

№ 11.
Слава богові 1 жовтня, 96,
без Віри день 13-й! Алушта.

Сонечко ти моє! Ти мені світиш і грієш. Твої листи для мене — половина життя. От і нині дістав листа од тебе — і так мені добре, так легко і весело. Я мало не з'їв того листа, таким він був мені солодким, а найпаче од грушової підливки. Ай, ті груші: побились, потовкліись та напустили такого соку, що лист твій та бонзині книжки як душенина упріли в тому сокові. На превелику силу одліпив я його од коробки і тільки що розклав на столі, щоб хоч місцями прочитати, коли знов лихо: оси зачули, що прийшов лист од Віри, і роєм назлітались його читати. Мусив кинути листа та ганятись за осами, і тільки по їхніх трупах знов добрався до мокрого, страшного й загнилого вже аркуша паперу. А проте прочитав все: де не розібрав, там серце підповіло мені, що Вірунечка кохає мене. Про це сказав мені на вухо і мундштучок, а я його за те поцілував і обіцяв завжди прикладати до уст.

В коробці ж було справжнє бойовище: груші всі полягли у бою, тільки шкура та кості лишились, а яблука лиш покалічені та потовчені. Ложка певно сьорбала юшку, бо була повна соку. Коверти якимсь чудом, дякуючи, може, своїм лояльним штемпелям, вийшли сухими з води.

А проте все ж таки дякую тобі, Вірунечко, й мамі за яблука: дуже мені смачними видалися.

Дуже радий, що ти здорова. Аби здоров'я — а там про все байдуже. Я теж здоров, вогкості не боюся, бо на балконі не сидимо.

Прислала мені Лізе врешті картки: задоволений. Дістав лист і од Лукича: і до тебе. Ось що він тобі пише: «Вашій Вп. пані кланяюсь низенько і дякую за гарненьку, а при тім ще дуже цікаво і популярно написану статтю наукову, котру я помістив в «Зорі». Коли б ще були ласкаві щось такого надіслати, то я з приємністю надрукував би ще сього року».

Я навіть дивуюся: як ти щасливо дебютувала, моя голубко! Треба тобі конче, як тільки будеш вільною, писати популярні статті наукового змісту. Новина: Лукич

з нового року одмовляється редагувати «Зорю». Про «Шляхту» пише, що не може надрукувати сього року, а на той рік — що другий редактор скаже. Горе мені з тою «Шляхтою».

Дістав листа і од Німцевича. Нічого цікавого не пише, навіть не одповідає на питання мої. Каже, що тесть кличе його господарювати до себе, так що, може, кине Крим і поїде в Харківщину. Питає — чи скоро хрести[ти]мемо. Кланяється тобі. От і все, що я дістав нині. Жалієшся, що пишу мало. Далебі, голубонько, не маю часу. От і сьогодні свято, а я пишу вже п'ятий лист. Деякі великі, от як до Міхновського, Єремієва, Тараса. Ти знаєш, як пишу поволі, трачу багато часу; мене вже й спина болить і рука од писання. А ще хочеться описати тобі подорож до Кузьми й Дем'яна, що розпочав учора. Тільки перш поцілую тебе, а тоді почну.

Отож ліземо вгору. Ми вже на півверсти над рівнем моря. Ліс все міцнішає, потужніє. Сливе жодного дерева другої породи не стрінеш: самий бук і бук. Суща буковина. Стрічаються справжні велети. Деякі звали[ли]сь вже, лежать, мов трупи, та гниють. Глухо. Враз перед нами з'являється пірамідальна гора з білим скелистим вершком, що мов складений з кількох верстов, як слойоний пиріжок. Вся вона вкрита густим-прегустим сосновим лісом, що своєю темною барвою так одрізняється од ясно-злотистого бука. Це — Наратлй (соснова гора), а од неї півколом йде височений хребет — Хамни́-буру́н — і заступає нам дорогу. Межи нами і Наратли глибокий яр, вкритий лісом. Там шумить по каміннях річка Алма́, якої ми не бачимо за деревами. Ліземо вище. Ось ми вже на найвищому пункті, сідаємо на підводу і з головоломною скорістю спускаємось з гори. Нічого не можна роздивитись. Дерева тільки скачуть і крутяться за тобою, перед тобою, з лівої руки, з правої. В'їхали в міжгір'я. З одного боку стіна, з другого — стіна. Над деревами биндочка неба, мов блакитна дорога. А міжгір'я все вужчає і вужчає. Куди ж це ми заїхали? Нічого, близько монастир, потішає Амет. Між деревами, попід колесами сливе, з'являється струмок, чорний, як чорнило од грунту та тіні. То Савли́х-Су (здорова вода), який і вабить богомільних та забобонних. На горі між буком чорніє подекуди сосна, а над струмком стоять горіхи (ліщина). Провалля все вужчає. Страшно стає, наче під

землю їдеш. Коли ж край? Та от провалля трошечки розширилось і уперлось в зелену велетенську стіну Хамни́-буруна, а на тлі свіжого, як по весні, лісу показується біла мурована брама, з-за якої визирають кулясті чорні баньки церкви з золотими зірками. Приїхали.

(Далі буде).

Вірунечко моя! Дитинко єдина! От зараз так схотілось пригорнутися до тебе, взяти твою руку і вицілувати усі пальчики... Що ж, терпи, козаче, кажу собі зітхнувши.

В четвер переїздимо, бо завтра кінчаємо роботу в Алушті. Отож хоч і писатиму щодня, а висилатиму раз на тиждень. Ну, бувай здорова. Спи мені добре, їж ще краще. До завтра!

Поцілуй од мене маму за те, що так тебе доглядає. Цілую тебе, серце кохане, міцно і міцно. Твій *Муся.*

82. До Віри Коцюбинської

14 жовтня 1896 р.

№ 12.
2 жовтня, р. 96. Алушта.
2 тижні без Вірунечки.

Пишу тобі, моє кохання, останній раз з Алушти: завтра виїздимо в Куру-Узень. Поїдемо, певно, човном, коли море буде таке тихе, як нині. Коли ж не буде тихе, то хоч не страшно плисти, а погано пристати до берега, тому поїдемо підводою.

Може, я ще встигну написати тобі і завтра, але не знаю. Треба пакуватися, а тут, як на лихо, приїхав Мишанецький, такий самий начинений філоксерою та з філоксерною підливкою ще, як і завжди. Заважає.

З пошти нічого не одібрав, нині навіть од Вірунечки не було листа. Потішаюся надією, що моє щастячко єдине згадає бідного Мусю, як він там сумує без розмови з донечкою своєю, і незабаром напише.

Уявляю собі, що там у вас діється вдома. Певно, Лізе саме приїхало і засипає тебе, як з мішка, новинками. Аж заздрісно. Перекажи їй від мене найсердечніше привітання. Я знаю, що вона тебе і догляне, і порадить, і розважить. Тож вона здається мені спільником в кампанії... не проти тебе, а за тебе. Якщо Ліза привезла

які цікаві і для мене новинки,— напиши, серце. Ага! Щоб не забути: скажи мені, кого пророкує Ліза: Юрка чи дівчинку? Вона мусить знати.

Пишу до тебе і їм яблуко. Здається мені, що я в Вінниці, зо всіма вами.

Нового нічого не сталося за добу. На останній день довелось найдалі ходити: аж за 12 верстов! Зморився здорово, так що весь час по роботі лежав,— та й тепер такий несвіжий, важкий. В Куру-Узені доведеться теж далеко ходити (часом за 8 верстов), але не весь місяць. Є й близько виноградники.

Позаяк цікавого не маю що писати, тягтиму далі свою подорож, хоч, може, вона тобі теж не цікава.

Перше, що я почув у монастирі,— це чиста, чудова, запашна вкраїнська мова. Це мене зразу розвеселило. Загомонів до мене старий чернець, йдучи у ліс по опеньки. Про нього — потому.

Через браму в білій мурованій стіні вийшли ми у двір — вузьку вулицю, котра не що інше, як річка Алма́, закрита дерев'яним помостом. З одного боку подвір'я — церква і кілька хаток; з другого — теж церква і кілька хаток, між ними одна на 2 поверхи — то «готель». Брудно там так, як у свинушнику. Ми з півгодини блукали, поки знайшли «гостинника», щоб поставив нам самовара. Як самовар, так і посуда покриті верствою віковічного бруду. Поки пили чай, я дізнався, що братії в кіновії 30 чолов[ік] (10 черців — решта послушники). Послушники переважно на зиму пристроюються, а повесні розлазяться по всіх усюдах. Черці сливе всі українці, ігумен теж. Біля монастиря нічого не росте. Сніг лежить часом до травня і червня, сонце світить коротко, бо небо — вузеньке над міжгір'ям. Навкруги густий і високий ліс.

По чаї пішли оглядати «святу воду». В капличці стоїть мов хрещальниця, куди вливається «Савлих-Су». Вода така чиста і прозора, аж блакитна. З тої хрещальниці витікає вода по ринві в дерев'яну купальню, що переділена на дві: мужську і жіночу. Це просто чорні, страшні ями з дерев'яним помостом, з холодною 6° водою. Навіть подумати страшно, що тут купаються хворі. Візник наш оповідає, що щороку вмирає кілька дітей і дорослих, застудившись в «святій воді». А що заразитися тут якою причепливою хворобою — то дуже латво.

Бруд і тут страшенний. (Мимохіть згадав я «Лурд» Золя, про який ти мені оповідала). Не можна було довго пробути там: гидко. Надворі лазять, мов сонні мухи, черці. Але вони лиш здаються сонними. Доволі зачепити їх — і вони зараз розворушаться і почнуть викладати хатнє сміття. Сплітки тут, сварки, заздрість. І ігумен дурень, і економ шахрай — і, послухаєш, кожен з «братів» злодій і розбійник.

Моральна, внутрішня неохайність доповняє картину неохайності знадвірної. Серед розкішної чистої природи — монастир з його «братією», святощами та забобонами — здається якоюсь гидкою плямою, смердячою купою гною.

Я швидше втік з монастиря та подався до царського двірка. Так собі дімочок; перед ним фонтан б'є вгору, навкруги квітки. Все це дурниця, але коли б ти знала, моє золото, що я там побачив... ах, що я там побачив, то вже певно не скоро вдруге побачу. Мені дуже хочеться на цьому місці покласти перо, таке слабе і немічне щоб описати те, що я побачив. Та нічого діяти, мушу писати, бо це саме те, для чого варто їхати до Кузьми-Дем'яна... Я, моя рибочко, опинився в г о р а х. Величний гірський пейзаж. Грізний Хамни́-буру́н підковою обгорнув глибоку долину, сивим гребенем підпер крайнебо. Там, де підкова розходиться, долину замкнув Чатир-даг. На дні тої відгородженої від світа цілого макітри лягла круглобока гора, мов ведмедь в барлозі. З обох боків її глибокі-глибокі долини, немов здоровезні шпари. Все це вкрито такою могутньою хвилею зелені, таким ріжнозеленим лісом — від чорної сосни до ясного бука, все це так осяяно сонцем або вкрито тінню, так виповнено блакитною імлою, що голова морочиться од захоплення і серце перестає битись в грудях. А в додаток до всього з високої гори спадає водоспадом річка Алма́ і піниться, і скаженіє, і наповня долину та ліс диким риком. Нестає тільки, щоб олені та дикі кози (а це часто буває) чередою прийшли пити воду з Алми́.

Не хочу перечитувати того, що написав, бо знаю, що воно бліде і не може змалювати розкішного гірського образу в Кузьмі-Дем'яні. Тому-то кладу пера і обриваю подорож до завтра.

(Кінець буде).

М. М. Коцюбинський з дружиною Вірою Устинівною.
Фото 1897 р.

Люба моя, дитино кохана! Я писав би тобі без краю і кінця, та вже пізно, треба спочити, бо завтра дорога. Отож цілую тебе міцно і пригортаю до серця. Будь мені веселенькою і здоровенькою та не забувай, що маєш такого Мусю, що тебе дуже і дуже кохає. Бережи, серце, і мамине здоров'я, гляди, щоб не застуджувалася. Поцілуй її за мене.

Пиши, пиши. Цілую всіх, а тебе найбільше, під секретом, звичайно.

Твій *Мусь*.

83. До Віри Коцюбинської

15 жовтня 1896 р.

№ 13.
3 жовтня, 96. Алушта.
2 тижні + 1 день без донечки.

Добривечір, моє серденько! Адже ти дістаєш листи ввечері.

Нині ми не поїхали, бо море бурхливе. Поїдемо вже завтра, і не морем, а на підводі. Тож несподівано пишу тобі ще й нині з Алушти.

Недавно дістав твого листа, серце єдине. Спасибі тобі за твої листи, лучші й довші за мої, але що ж діяти, не гнівайся на мене за короткі листи, бо (вір) мені ніколи більші писати. Тепер ми ходимо так далеко, я так втомляюся, а до того в останні часи так багато мав переписки, що сливе щодня писав по 2-3-4 листи опріч твого. Всі твої листи дістав. Відкритки теж. Пишу тобі, як бачиш, щодня, хоч потрохи. Листи нумерую, щоб ти знала, чи не пропав який лист. З Куру-Узеня посилатимемо на пошту раз на тиждень, здається, у п'ятницю. Ти ж пиши щодня і посилай в ковертах стільки аркушиків, скільки можна на одну марку. Хоч і назбирається за тиждень в алуштинській пошті кілька листів од тебе, то я всі їх заразом одберу.

Чи приїхала врешті вже Ліза? Якщо і досі не приїхала, то звернися, Вірунечко моя, до другої акушерки та поспитай у неї, що тобі робити. А то я дуже турбуюся, щоб ти не прогавила потрібний для всяких попередніх маніпуляцій час і тим собі не зашкодила. Зроби це, серце моє, не забувай і не відкладай. Заспокой мене.

А в мене тепер пакування. Здається, не багато речей, а ці дрібнички докучають страх як, треба все обгорнути та вкласти. А тут ще начальство паше заважає. Говорив з ним щодо чергових місяців. Згодилися, що знов поїду на весняні місяці і знов в Алупку. Що ж, там краще, ніж де-інде.

Щоб не забути: кланяються тобі бонза і Мишанецький.

Скінчу вже врешті свою подорож, яка певно докучила тобі гірш за редьку гірку. Де ж, розтягти аж на 4 листи таку дрібницю!

Так ото слухай, скінчу вже в двох словах.

По оглядинах царського двірка, подались ми назад у монастир. Тут ми оглянули церковну крамницю з хрестиками, книжками, каблучками, пляшечками на «святу» воду і т. і. крамом. Тут я купив собі «Житіє Кузьми і Дем'яна», а тобі, голубко, ложку і виделку дерев'яні до салати на пам'ятку подорожі в монастир. Привезу, як приїду.

На чай вечірній запрохав я того черця, що стрів мене вкраїнським привітанням. Отець Левко розказав свою біографію. Він попович з Київщини, з Черкас. По смерті батька дадено його на 12 році до монастиря, де він прожив 50 літ! Себто не в одному монастирі, а в ріжних. Бачив багато кривди та лиха, знає дуже добре, що в монастирі не спасаються, а ведуть розпутне життя, що монастир — зло, а проте, проживши черцем до старості, звик вже, та й де шукати другої посади? Черців не любить. Він поет і індивідуаліст. Любить ліс. З черцями не їсть, а сам собі готує страву, що-небудь смачніше, а то й скоромінку, як признавався. Симпатична людина, і я дуже жалкую, що не міг ближче познайомитися з ним, бо стало смеркатися — і зразу обняв нас холод. О п'ятій годині виїхали ми з монастиря, жалкуючи, що так недовго довелося пробути там. Туди треба їхати не на день, а хоч на тиждень. Коли ми виїхали з монастиря, ліс почав вже гаснути. Вогкість і пітьма лізли з глибоких долинок, де на дні тихо жебоніла Алма́. Гори околишні почорніли, небо стало густо-синім, а рогатий місяць, злегка причепившись до вершечка чорної гори,— нагадував нам, що ми знов повертаємо в край аллаха і Магомета...

От і кінець. Ще раз вибачай, ясочко моя, що так

блідо описав тобі цю пам'ятну для мене подорож. Але в листах, хапаючись, трудно передати все, що бачив і пережив. Як приїду, постараюся доповнити те, чого нестає в оповіданні.

Вибачай теж, що на сей раз цим кінчаю і лист: треба поспішатись на пошту, а то виберуть з скриньки, і лист не піде нині, чого я не хтів би. Коли-то вже дістану од тебе листа, Віро моя єдина? Цілую тебе міцно і сердечно, даю тобі заразом всі належні «порції».

Поцілуй од мене маму і всіх. Якщо Ліза приїхала, то передай сердечне привітання.

Новин жодних. Може, в тебе є. Цілую ще раз, рибочко моя. Спи мені добре.

Не забувай твого довіку

Мусю.

84. До Віри Коцюбинської

18—22 жовтня 1896 р.

№ 15.
6 жовтня, р. 96.
18-й день без Віри! Куру-Узень.

Дитино моя кохана! І жаль мені, що тебе нема тут, і радію заразом, що не довелось тобі закушати тих невигод, якими ми ситі вже.

Вчора виїхали з Алушти о годині 2-й — і лиш по 7 доплентались сюди. 25 верстов їхали 5 з лишком годин. Шосе (тільки слава, що шосе) проведено так нерозумно, що воно раз у раз лізе вгору, долазить до самого Демерджі, 100 раз спускається пазад до моря і 100 раз знов підіймається на кручі.

Рослин сливе нема, все чагарник та суха жовта трава. Під вечір стало холодно, аж мусив озувати калоші, дорога тряска, курява неможлива. Змучені, змерзлі і голодні під'їхали ми до Куру-Узеня.

Хата наша — 2 кімнати — нічого собі. На другому поверсі. Над нами — третій, де сидить хазяїн, а замість подвір'я — дах кав'ярні. Кожна кімнатка має двері на балкон і одно вікно, стіни грубі, білені, ще й грубка є, значить, холодно не буде, а це діло першої ваги. Я взяв собі меншу хатинку, яка хоч і має ту недогоду, що з неї є двері до хазяйської пекарні, але зате в моїй хаті

не буде їдальні, значить, чистіш буде. Двері од пекарні забив я старою бонзиною ковдрою та заставив кошиком, на стінку прибив килимок, а до нього приставив залізне ліжко (хазяйське); стіл і стілець доповняють омеблювання. Навіть гарно в хатині. Температура +13½. А на балконі ще краще. Море близенько, так як в Алушті од пошти до берега, над морем з одного боку панський двір і сад, далі мечеть з гарним мінаретом, татарська вулиця і знов море, а з другого боку пристань, [себто] кілька великих човнів на березі, жовті гори, хати татарські одна на одній і ріжок Демерджі. Берег моря такий, як і в Алушті. Краєвид веселий. Та, як каже московська приказка: «хоть жить весело, да есть нечего». Нині мусили обходитись одним менонітським борщем на обід та яйцями. Завтра чекає нас та ж перспектива. Дідич тутешній був колись філоксеристом і, як ренегат (якого N В. вигнано з служби), сердиться на все, що має спільність з Комітетом нашим. Тож од нього нічого сподіватися ласки. Другий дідич — Княжевич, за 2 верстви звідси — великий пан і теж не схоче годувати нас, це вже ми помітили, бувши нині у нього. Ну, та наплюєм на них і шукатимемо собі яку просту жінку, щоб за плату харчувала нас або готувала. Не варто прохати у якогось там пана ласки. Крамниці тут є, в Кучук-Узені навіть добра, тож можна все дістати. А то й побідуємо, недовго вже, й місяця нема. Недовго — кажу, а самого страх бере, що доведеться, може, захопити кілька день падолиста, бо виноградників тут сила, десятин 150, або й більш, тож нам сказано, що як не скінчимо, маємо сидіти тут, аж поки не скінчимо. Правда, робитимемо все, аби на час скінчити: наймемо робітників, не прогайнуємо і годинки, аби тільки небо не було проти нас. Бо як піде дощ, то нічого з ним не вдієш.

Ходили нині до Кучук-Узеня. Село незвичайно оригінальне. В перспективі — гарні гори (наче ялтинські), а в долині жовтий голий горб, з одного боку котрого немов приліплено здорового стільника — і т о л і т е р а л ь н о, так хати без дахів скупчені, приліплені одна до другої, одна над другою. Я нарахував 11 поверхів! Ні билиночки. Голо. Здається, що перевернено вуль і ти бачиш стільник з порожніми дірочками. А над тим стільником здіймається догори тонкий мінарет з яспо-блискучим зо-

лотим місяцем. Ефектно незвичайно. Двір Княжевича, особливо парк — наче перенесено з південного берега. Розкішні кипариси, плющ, гліцинія, лавр і т. інше. Тут так гарно, як в якому закутку алупкинського парку, тільки більш культури, яка особливо відбивається при азіатському селі, де не знають других екіпажів, як допотопні двухколесі арби, що скриплять, як у чесних людей.

Взагалі місця тут доволі цікаві, справжнє татарське царство [...], але дуже і дуже хочеться скоріш вирватися з цих гарних місць до моєї коханої Вірунечки, до мого щастя, раю мого, до нашого маленького Юрочка. Тепер кожен день стає мені за десять. Якісь довгі тепер дні, довгі ночі, довгі години, довгі хвилини... Додому, додому, додому!..

Ходжу, як сонна муха. Навіть читати не хочеться. Живу твоїми листами, цілую тебе в думці, кохаю уві сні навіть. Голубко моя! Рибочко!

До п'ятниці чекати. На лист твій чекати. Довго.

Щоб скоріш пройшов час — лягаю спати. На добраніч, серце моє! На добраніч, єдина. [...]. На добраніч.

7 жовтня, понеділок. Такий блідий, бідний враженнями день! Найбільш вражень дістали ноги, і коли б вони мали дар слова, оповіли б багато. А то мовчать і болять. Виходили нині — силу. Москалі зробили більш як по 100 кущів. Татари бунтуються проти нас: що це таке, ходять по винограднику — і не їдять винограду. Барін, єш виноград! Салдат — кушáй, сколько влезет... Кушáй, гаварю!.. Можна!..

А нам і байдуже про те «кушáй»! Як блискавка, ні, як табун диких коней, мчимося ми по виноградниках, перелазимо 130 разів через окопи, колемо руки, ноги і др. частини тіла, деремо одежу — і біжимо, біжимо, наче нас жене щось. А жене нас страх, що не встигнемо с[ього] м[ісяця] скінчити. Настрій нервовий. Не чуєш втоми, проходив би, здається, ще стільки. Приходжу додому, їм нашвидку 1 обідню порцію — невеликий шматок м'яса, викурюю 2 заразом папіроси — і тоді помічаю, що я голодний та що в мене болять ноги. Погано. Ще й досі не знайшлось куховарки. Хоч докладаємо кишку яйцями і сиром — але все це не те. При такій інтенсивній праці треба добре їсти. Нині сказав вже кухарям, щоб нам готували по 2 страви. На щастя, в одної

гатарки (на ціле село!) знайшлося молоко, значить будемо пити какао. Правда, серце, яка це скучна історія, навіть говорити про неї не варто, та що ж, коли тепер в нашому житті шлунок займає не останнє місце — і щоб була повна картина життя нашого, мушу писати тобі і такі подробиці.

Погода поправилась. Тільки хмарки на обрію раз у раз полохають нас, все здається, що от-от дощ піде. Яка одмінна психологія наша, коли прирівняти до літа! То, було, як не знаю чого виглядаєш дощу, а тепер в кожній хмариночці бачиш ворога. А все через Віронечку. Де б я не був, що б не робив, думки мої раз у раз коло моєї дитини. Як то вона спала, чи добре їсть, чи гуляє, бере ванни, робить собі що за радою Лізи; як почувається, що думає, читає. Чи не скучає, голуб'ятко, чи не свариться з Юрком... Все це мимохіть лізе до голови, чистий клопіт, та й годі! Тепер би я кожному порадив: не женись... коли хочеш бути егоїстом, коли не хочеш зазнати великого й солодкого щастя — жити щастям і горем другого, мати приятеля — жінку, сподіватися Юрочка... Отак би я сказав кожному.

Так, знаєш, чудно без пошти. Немов на краю світу опинився. Нема газет, нема листів. Вже 4 дні не маю од тебе звістки, а ще 4 чекати, аж одберу. А так мене кортить знати, що діється вдома. Як здоров'я мамине? Матінко кохана! Чом Ви мені і словечка ніколи не напишете? Невже Ви думаєте, що я за Вірою забув Вас, або що мені не цікаво знати, що з Вами та як у Вас? Поспитайте Віру, вона Вам розкаже, як Ви турбуєте мене, мовчучи подовго. Прохаю Вас, серце, не застуджуйтеся і не турбуйтеся нічим дуже. Я хочу, щоб Ви були здорові і веселі. Цілую Вас міцно.

Віронечко! Прочитай мамі написані вище слова. Напиши й ти мені, як мама почувається, та бережи, моя ти розумна дівчино, маму, щоб не застуджувалася, а я вже за це зокрема поцілую тебе.

Турбує мене невідомість: приїхала вже Ліза — чи ні; що каже про твій стан. Уклонись їй від мене низенько. Дбай, серце, щоб їй було добре у нас, не закидай її роботою, бо як ти мені писала, що вона має робити, то мені аж страшно стало за Лізу. Не давайсь, Лізо, не потурай їм!

Забув я тобі описати деякі подробиці в нашій оселі.

З вулиці веде на наше подвір'я (= дах кав'ярні) кам'яна ступанка, якраз така, яку можна побачити на малюнках Венеції, Рима, або Неаполя. Ступанка кінчається (на дахові) будинком, який незручно назвати. Другий такий будиночок стоїть на сусідньому дахові. Опріч того на подвір'ї маємо два муровані комини, дим з котрих, коли схоче, вільно може входити просто до наших дверей. Але, так мовити, чудо у нас, це дерево (справжнє, живе дерево) росте на дахові і навіть дає тінь...

Хотів би я змалювати тобі краєвид на мечеть — та, далебі, не маю часу. Кінчаємо роботу о 3-й годині, а там за обідом, чаєм, спочинком і листом до тебе сходить весь вільний час. Та й по заході сонця годі рисувати. Кінчаю пити листа: вже 10, пора спати. Коли-то діждуся звістки від те[бе], любочка моя? Обіймаю, пригортаю і цілую. Цілую в устоньки і бровенята. Очі підставляй сама, коли хочеш. Спи мені добре.

8 жовтня, вівторок. І знов день минув. Блідий, одноманітний, немов вчорашній день. Тільки втома, перевтома навіть — і більш нічого. І знов поставив я червоним олівцем хрестик в календарі, вимазавши минулий день. Здається, радіти б, що минув день, бо ближче до стрічі з тобою, ближче до волі, а якось тужно, якось сумно робиться, коли згадаєш, що марне пропав день короткого життя, пропав без користі для других й для себе. Почуваєш нічим не нагороджений мінус — і живий жаль мимохіть обгортає тебе. Коли ж буде інше?

Навіть читати не можу, особливо поважної книжки. Перед очима кущі, кущі і кущі; далі балки й перелази, татари й виноград. От і завтра лагодимся в далеку дорогу — на татарські виноградники в Кучук-Узені: верстов 8, 10 або й 12. Куру-узенські татарські виноградники сливе закінчили, лишилось ще на $^1/_2$ години роботи + 30 з лишком десятин у дідича... Та цур їм, тим виноградникам: я і так пишу тобі такі листи, що можеш сміливо друкувати їх в «Ялті» замість «отчета о ходе филлоксерных работ». Мені часто здається філоксерист одним з паразитів на винограді. От знов почав! Годі.

Палко бажається спочити хоч хвилину в товаристві Вірунечки, отож виймаю з кишені фотографію і ставлю перед себе. Дивляться на мене мої гарні та розумні сірі очі і нагадують багато, багато хороших хвилин. Згадки

переносять мене в той момент, коли вперше побачив я ті очі... «шельмовські очі», подумав я тоді. Далі — носять мене згадки по Сімеїзу, Кучу-кої, Св. тройці... переносять в три затишненькі кімнатки, де я досхочу міг дивитися в ті очі, то знов в той час, коли лиш сон одіймав їх у мене. Ворушать мене ті згадки, зо дна серця здіймають вдячність й тиху радість, солодке щастя. На одну згадку про них я спочиваю. Хотів би поцілувати їх [...] — та ба, мушу цілувати фотографію.

Серце моє! і хтів би — і не можу писати про це. Серце моє повне ущерть, а слова убогі не можуть цього показати. Та й не треба. Ти й сама знаєш.

Не пишеться нині. Треба б цілий том написати, щоб висловити все, що в оцю хвилину на серці у мене. Краще пущу поводи мрії — хай буяє на волі. Тільки й втіхи тепер у мене. Цілую тебе, радосте моя, бувай здорова.

9 жовтня, середа. Три тижні без тебе. 21 день! Скільки поцілунків пропало, скільки «порцій»... хто мені верне мою страту?

Я оце жартую, а мені не до жартів. Цілий тиждень не мати від тебе й словечка, не знати, що з тобою діється, особливо при такому стані, в якому ти тепер — дуже важко, і щоб зрозуміти це — треба пережити таку невідомість. Може, тобі аж нічогісінько, може, ти здорова і вибрикуєш собі, але я не можу задовольнитися тим «може». А ще тільки середа, 2 дні ще до п'ятниці.

Та й скучно ж мені без тебе, серце моє єдине. Признаюся тобі під секретом. Я так звик до тебе, ні, це слабий вираз, краще, так поріднився з тобою, що ти мені потрібна, як повітря, як вода...

Боюся перечитати те, що написав за останні дні. Може б тоді і не послав тобі цього листа, таким він, певно, видасться тобі нудним і одноманітним: Вірунечка, Вірунечки, Вірунечку... кохаю, кохаєш, кохає... і т. д. Те, що я створив собі культ моєї дружиноньки і ношу його в серці — може видатися тобі нудним і нецікавим. Тоді раджу пропускати такі місця в листах, бо інакше я н е м о ж у.

Описувати тобі мій день — не варто. Весь він в трьох словах: робота, втома і лист до тебе. Всіх, і менонітів і нас, обхопила тепер немов гарячка яка: всі рвуться, вилазять з шкури, аби скінчити роботу до 1-го. Всім

осміхається чарівний вираз: «додому». З якою втіхою дивишся, як тануть виноградники, як їх стає менше і менше. Але ще — сила. Аби погода — скінчимо напевне. А небо щось віщує: хмарно, навіть капало вже. Тихо і тепло. Море шумить. Море так близько від нас, що, одчинивши двері і лежачи на ліжку, бачиш кожну хвилю, кожен човник.

Досі годують нас москалі. Куховарки не можемо знайти. Гірше горе: не можемо знайти прачки, і я вже не відаю, як обійтися без неї: особливо хусточки, вони у мене скоро виходять.

Читаю тепер «Глеба Успенского». Це оден з любимих моїх московських авторів. Ні газет, ні журналів не маємо. За Куру-Узеньом кінчається для нас світ. До п'ятниці, правда. В п'ятницю матимемо щось з 14 чч. газет, а листів!.. Може, тільки од Віри — та й годі. Але це для мене найважніше, тому й не турбуюся про решту.

Кінчаю — поцілунком, щирим і гарячим. Будь мені веселенька і здоровенька. До завтра, лебідочко!

10 жовтня, четвер. Завтра на пошту! Я такий радий, немов бадьорішим став! Тільки що прийшов Мірау, каже, що за годину або дві вирушає на човні в Алушту. Тож спішу написати до тебе хоч кілька слів, потішити тебе, що робота посувається дуже добре, що я здоров і згори дивлюся на всі недогоди куру-узенського життя. От коли б у мою світличку прилетіла звісточка од Віри — мені нічого більше не треба б було. Не відаю тільки, чи дізнаюся з листів твоїх про все, що мене цікавить. Чи береш ванни? Чи робиш собі що? Що пророкує Ліза, або краще — к о г о пророкує? Чи здорова зовсім, чи не нудишся? Чи гуляєш, спиш добре? Чи читаєш що? Чи пишеш? Я нічого не знаю — і почуваю себе таким бідним, що аж самому себе жалко.

Вірунечко моя єдина! Я так давно прохав тебе бути обережною, що боюся, чи не забула ти мого прохання. Отож нагадую, єдина. Дбай про гарний настрій. Не сумуй, не журись, не нудись. Дивись на мене і бери приклад. Я в гірших умовах за тебе, а «нічаво сєбє», як каже Віталь. Написав нині до нього, щоб разом їхати на Адес. Чи одписала ти п-ні Олені? Вона незадоволена тим, що ти не одповіла їй на лист. Напиши.

Погода у нас тиха і тепла, хвала аллахові (бога у нас, нема, лишень аллах). Я так боюся вітрів, бо вони тут страшні, особливо осінні. Як задме — не щодня ходитиму на роботу; ми вже так підігнали роботу, що лишається небагато і форсувати нічого.

Голубочко, напиши мені, чи гарні сорочечки для Юрка? За таку цікавість вибач мені: адже це перша дитина наша. Правда, вибачиш? Я тільки благаю аллаха, щоб воно було таке гарне, як ти.

Пора скінчити, а то ти осмієш мене, скажеш: ото дурний батько! не навчить й сина розуму.

Бувай здорова, серце моє, ясочко моя, квіточко моя наддесенська. Цілую тебе скрізь. Цілую оченьки, бровенята, устоньки, шийку і ручки. Не забувай свого куруузенського в'язня. Пиши. Поцілуй од мене маму, наших і Лізу: вона теж наша. Правда, Лізо, чи ні?

Напиши мені, донечко, чи всі листи мої дістала, я їх нумерую. Це 15-й.

Яка у вас погода? Чи сухо? Чи холодно?

Бувай здорова. Не хочеться мені розставатися з тобою, та мушу, бо Мірау от-от надійде по листи. Ще раз цілую. Твій повік *Муся*.

NB. Тютюну не можу замовити, бо тут не кришуть машинкою, а в папушках недобрий.

85. До Віри Коцюбинської

24—29 жовтня 1896 р. № 16.

12 жовтня, 96. Куру-Узень.

Люба моя Вірунечко! Вчора було для мене таке свято, якого я давно вже не мав: дістав аж 3 листи од тебе. Твої листи так мені подобаються, ти про все так широко, докладно і ясно пишеш, що я кожен раз, читаючи твої листи, цілую мою милу жіночку за них. Останні листи трохи засмутили мене; не листи властиво, а Ліза. Я, бачиш, мало вірю в скорий поворот її з Петербурга; там, де замішавсь в справу амур,— годі сподіватися акуратності. А мені так хотілось би, щоб Ліза була з тобою весь час: вона хоч і боїться приймати, а все ж, як тямуща людина, могла б якнайкраще догледіти тебе до родин і по. Турбує мене, що не знаю, яка в Вінниці найкраща крайбабка. Треба, голубонько, аби ти яким-будь чином зазда-

легідь довідалась про це. Може б поспитати ради Зелёная. Все ж, як тобі, боронь боже, доведеться звернутися за радою до родин, щоб знати вже — до кого звертатися. Потішила ти мене своїм здоров'ям та нормальністю. Молодець, моя Віра, думаю собі, вона й вродить — жартуючи.

Друге, що зробило мені прикрість — це те, що потурбували Лізу і зробили їй прикрість, пославши до поліції. Мама ж добре знає, що поліція тут нічого не вдіє, бо вже мала раз таку справу,— значить взагалі не треба було звертатися до неї,— а головне посилати Лізу на прикрість, якої можна було сподіватися наперед. Третє — щоб вже збутися — це твоє обвинувачення в секретах перед тобою. Той телеграм — то якесь непорозуміння, в якому я найменше винеп. Я не посилав жадного телеграму Богданці. Раз, на іменини Богданчині, ми телеграфували їй, от і все. Я не відаю, серце моє, з якого джерела маєш ти звістку про той якийсь міфічний телеграм, тільки думаю, що в самому джерелі лежить помилка.

Жаль мені тої прикрої хвилини, що ти пережила, погано думаючи про наші відносини, а я так хотів би бачити тебе веселою, спокійною і щасливою. Я ж за це, рибочко моя, залюбки оддав би половину життя свого, життя такого привабного й дорогого, відколи осяяло й зігріло його сонечко моє — Вірунечка.

Ще одну нагадав неприємність: пошта, та далека пошта, до якої тільки раз на тиждень можна дістатися. Питаєшся про татар, чи не можна б через них діставати. На це я тобі відповім, що звід[с]и і поїхати нічим, бо в селі немає воза. Є тільки двоколесі арби, якими далеко не їздять. Довідався я, що звідси двічі на тиждень посилають на пошту, але хто ж? Поліція. Через такі руки я не хочу діставати кореспонденцію — і волію терпіти та чекати. Коняка ж окульбачена — 2 карб. коштує, а це для нас дорого. Я турбуюся (згадав про гроші), що ви потребуєте копійки і нічого про це не пишете мені. Може, треба вислати — я позичу і вишлю. Напиши зараз.

Зараз уявив собі тебе в капоті і так схотілося побачити тебе, як от дитині часом захочеться чого, до сліз. А мушу терпіти.

Питаєш про тютюн, голубко моя сиза. Ти вже певно дістала картку мою з проханням вислати $^1/_2$ фунта тютюну, бо Альянаки обдурив мене. Поки що маю ще трохи і до посилки стане. Взагалі — живемо не погано, або кра-

ще сказати — увага наша так заполонена чимсь другим, що не звертаємо уваги на дрібні недогоди життя тутешнього. Харчують нас досі москалі — та й до кінця місяця харчуватимуть, мабуть, бо на куховарку — даремна надія. Маємо на обід щодня борщ з бараниною і з перцем — такий вже смак у меноніт ів — та баранячу печеню, бодай не згадувати. Вранці п'ємо какао, а ввечері їмо яйця, сир і навіть суху ковбасу! Чого ж більш? Прачки так-таки і не знайшли. Мусив зібрати найпотрібніше хустя й послати до Алушти до нашої таки прачки. За тиждень, як їхатимуть на пошту,— привезуть. Робота на виноградниках у нас кипить. Вже починаємо жахатися, що як погода потриває, не стане нам роботи. А погода як на те — добра. Тихо і тепло. В хаті +16°. Вчора тільки й сьогодні такий туман густий пре з моря, що сусідньої хати не видко. Але тихо і тепло. Татарські виноградники вже обдивилися, лишаються ще вин[оградники] Княжевича в Кучук-Узені та тут панські. Коли б швидше, а то хоч за втомою і гарячковою роботою і не помічаєш, як тяжко отак жити, зате хвилини свідомості бувають дуже важкими. З такою радістю стрічаєш кінець дня, що аж соромно стає.

Я, голубко, почуваю себе добре, здоров зовсім. Тільки втомлюємось дуже. О четвертій кінчаємо обід і мусимо лежати до 6—7, а потому лягати спати о 10, аби спочити, набрати сили й бути готовим до роботи на другий день. Тож не здивуй, що так небагато пишу тобі.

Живемо так одноманітно, що вже далі йти не може. Вражень — жадних. Робота, обід, сон... Сон, робота, обід... В антрактах думка буяє десь вдома, коло Вірунечки — і солодкою буває лише хвилина, що вже минула. Тільки й свята — п'ятниця (мов у татар): посилають на пошту. Вчора, окрім твоїх листів, пошта принесла мені «Зорю» та лист од Вороного. Про це завтра, а нині — 11 година вечора й пора спати. Коли б хоч приснилася Віра. На добраніч, серденятко моє миленьке. Цілую очки.

13 жовтня. Сьогодні неділя. Туман наводить сум. Кожен з нас сидить в своїй хаті замкнувшись. За весь день може десятьма словами перекинулись. Не говориться. Я писав цілий день листи. Написав до Комарова в справі «Шляхти». Питаюся, чом мовчить і не пише. Одповів Вороному і Німцевичам. Лист Вороного весь наповнений

галицькою політикою. Схотілося всім партіям з'єднатися та виробити програму для спільних виборів. (Тільки барвінщуки були на боці). І от зараз на тих зборах радикали заявили, що нічого спільного з москвофілами не мають і на жадну роботу з ними не підуть. Опозиціоністи романчуківського табору збрехали, сказавши, що в акції виборчій будуть виступати тільки яко окрема народовська партія, не бажаючи дратувати ані москвофілів, ані радикалів, але річ певна, що з москвофілами вони утворили потайну згоду. Вахнянин говорив якусь промову в парламенті Віденськім, і говорив так, як каже Вороний, мов зрадник і Юда. Стоячи на становищі польських панів, каляв все, що є кращого і чесного у радикалів і народовців. За те посипались до нього телеграми з різних кінців Галичини з прокльонами та лайками. Барвінський чує, що під ним грунт усувається, і збирає собі яку-небудь партію, хоч би клерикальну. Словом — горох з капустою, нічого не розбереш, що там діється. Кипить, мов в горщику. Прохає Вороний, аби дати що-небудь до «Життя й слова», а також нагадує, що чекає на фотографію од мене. Тобі низенько кланяється. За літо він був в Ростові, Катеринодарі, Новоросійську, Анапі, Харкові та 8 день пробув у Києві. Про киян нічого не пише.

«Зоря» мало цікава. «Не той став» в слідуючому числі скінчиться, хвала богові. Нудне, як і спочатку «Бобо», оповідання галичанина, неможлива дурниця. Навіть іскорки таланту не помітно у автора. Співомовки Руданського, деякі масні дуже, за ними йде вірш Уляни Кравченко — «неудобочитаемый». Критика Кримського на казку Франкову і посмертна згадка про брата нашого Ол. Кривка. Писав, здається, Липа, під псевдонімом І. Січовик. От і все. Патрет Кулішихи (Ганна Барвінок) — та водоспад на Буковині. Хроніка нецікава. Ще лиш одно число «Зорі» дістану тут — 20, а 21 пришлють вже до Вінниці.

Забув: Сивенький прислав «Земский сборник» № 7 та «Журнальн[ые] постановления» за р. 95. В збірнику є цікава стаття про флору болотну в Чернігівщині якогость А. Ракочі, а в «Постановл[ениях]» про домашній промисел в Чернігівщині. Голубко моя! Чи ти ще пам'ятаєш наш план щодо роботи над домашн[ім] промислом на Вкраїні? Я не забув — і радію кожному придбаному матеріалові. Щось ти обіцяла написати до Лисенка про

матеріали, та й забула. Ну, хай потому, як будеш вільніша.

А як твоя стаття про ацетилен? Чи пишеш? Мені дуже цікаво знати про це. Твої праці всіх зацікавили, як в Галичині, так і тут, і я дуже радію за мою кохану авторку. Сподіваюся, що вона колись утне щось поважне і гарне навдивовижу усім. А я, моя любочко, не знаю гаразд, чи почну що для «Ж[иття] і сл[ова]». Ніколи, а головна річ — не свіжі сили, що певно відіб'ється на роботі. Може, краще відкласти на Вінницю, де я буду спокійнішим і бадьорішим. Листи до Сивенького і до киян напишу теж з дому вже. Хочу попереду побачитися з Віталем та порозумітися з ним і порадитися. Та й чекаю відповіді з Києва на останній лист мій. Не турбуйся, голубко, я обережний — і ні собі, ні справі не пошкодю.

Добре, що ти маєш польські книжки, тільки жаль, що такий малоцікавий автор попався тобі. Вільчинський писав давно вже, він не з кращих письменників, хоч і у нього є нічогенькі речі, особливо гумористичні, напр., «Dla dobra dzieci», «Pamiętniki plotkarza», «Woły robocze» і др., вже як я приїду — сам виберу тобі що краще. А тим часом вчися читати. Прочитай Міцкевича, особливо «Пана Тадеуша», здається, том III-й. Дуже гарна річ.

Читай, пиши, гуляй — тільки не турбуйся, не сумуй, не кисни: настрій повинен бути у тебе добрим, це тобі дуже потрібне. Попрохай од мене і наших, щоб не киснули, не охали, та не настроювали тебе. Нічого такого вже дуже погапого нема, все якось буде, якось зробиться. Не забувай мого прохання, серце моє єдине, втіхо моя, жіночко моя хороша. А тепер до завтра, бо втомився, пишучи цілий день. Цілую тебе й пригортаю до серця.

14 жовтня, понеділок. Почали роботу у Княжевича. Виходила на роботу стара паня-«генеральша» та її синок «чиновник особ[ых] поруч[ений] при губер[наторе]», «почетный мировой судья», «помещик», пшют, дурень etc. Все воно таке несимпатичне, таке дурне, невиховане, псевдоаристократичне. Не знає навіть елементарної ввічливості. Не питаючись, чи розуміє хто з нас по-французьки, говорить з сином тільки на цій мові. Я вже на

демонстрацію хотів заговорити по-молдуванськи до бонзи, але дав спокій, бо не варто. Гвалтом прохали на обід. Нині якось викрутилися, а завтра таки підемо, хоч і не хочеться. Якась дурна делікатність причепиться часом і не можеш одмовитися зробити те, що не по душі. Аж злість бере. Треба завтра натягати свіжішу одежу, прасовану сорочку й слухати за столом всякі нісенітниці з уст «ея превосходительства». Та цур їм! Шкода на них часу й паперу.

Коло 12-ї туман зник і запекло сонце. А на душі і досі туман. Так чогось невесело, недобре так. Ніяк не можу звикнути до самотнього життя, воно просто гнітить мене. Давніш, ще за часів парубкування, здавалось мені, наче у мене вовча натура, потребуюча самотини; тепер, закушавши розкóші товариства рідної душі, не переношу пустки. Кожна година здається мені вічністю. Час так лізе поволі — як ніколи. Викликаю всю енергію свою, щоб щонебудь робити і не киснути. Берусь за читання, але воно скоро докучає. Часом радієш втомі. А цього добра знов побільшає. Показалося, що ми переборщили, хапаючись швидше скінчити роботу,— і у нас не стане роботи тут до кінця місяця, бо погода й не думає псувати[ся]. Тож, певно, оглянемо виноградники ще в с. Улу-Узені, верстов 12—15 звідси. Ходити далеко буде дуже, а що ж зробиш. Як буде погана погода — вітер, наприклад, я не піду туди на роботу, а поїду. Найму собі волову двоколесу арбу, і на цьому скриплячому інструменті поїду на роботу.

Забув тобі розказати, що несподівано дістав листа од пані Німцевички. Чудна паня! Прохає довезти з собою, як буду їхати до Ялти, знайому її — Ремньову, ту саму, у якої вона раяла нам кватиру — на базарі — пам'ятаєш? Мусив написати їй, що навряд чи зможу це зробити, бо з Алушти гадаю вирушити мальпостом — то як же я її підвезу? Німцевич з жінкою обіцяє приїхати 31 с[ього] м[ісяця] до Ялти, щоб побачитись зі мною. Я прохав його привезти угорського вина, хочу взяти додому.

Чом ти, серденько моє, не напишеш мені, чи купила ванну — чи ні? Де ти купаєшся? Чи в теплій хаті, чи не дме часом з дверей? Гляди мені — не застудись, бо тепер всяка застуда пошкодить двічі. Якби я був тепер з тобою, не дав би я тобі застудитися, не дав би сумувати, скучати, турбуватися. Правда, сподіваюся на маму: вона тебе догляне замість мене. А ти гляди мені, до-

ню, не розсипся без мене, а то буду гніватися. Почекай вже на Мусю.

Ну, цілую тебе й Юрочка сердечно. Не забувай на мене, пиши мені частіше, хоч по кілька слів, аби я знав, що з тобою і як почуваєш себе. Я твоїх листів дожидаю завше, як сонечка, як єдиного мого щастя отут на чужині. Цілую тебе ще раз, ще і ще. Без краю. Кохаю тебе, моя рідна. До завтра!

15 жовтня, вівторок. Слава богу, минув ще день оден — і до того день не з приємних. Обідали у Княжевичів. Було велике товариство: 6 чи 7 старих панів, що тільки й розмовляють про Ніццу, Рів'єру й Париж, військовий з генерального штабу з блідою у всяких розумінняx жінкою й ми. Льокаї в фраках, брудних манішках і засиджених мухами білих краватках. Голені й криволиці. Все претендує на шик — а пригадує другорядний ресторан. Обід: борщ з кашею, голубці, курчата й солодке. На балконі кава з лікерами — і безконечні розмови про закордонні вигоди й приваби, причім так, немов ненароком, згадується про князів, графів та сенаторів — знайомих. По хаті літає нудьга. Всі такі нецікаві: наперед знаєш, хто що скаже. Здається, що всіх уже десь бачив, знаєш, такі всі звичайні, ординарні, без ясної фізіономії. Прохали й завтра приходити на обід, та мені не хочеться і, певно, не піду.

Од дурних розмов, вина, шартрезу і кави розболілася голова. Так добре б прокататися тепер на човні, освіжити голову. Лихо, що немає човна тут, хоч пройдуся по дворі. Погода незвичайно гарна. Ціле літо не було такої погоди. Тепло, навіть душно буває, тихо й хороше.

Знаю, що скривишся, коли скажу: бувай здорова на сьогодні, бо більш не можу писати. Та що ж подію, коли голова болить і навіть якої-будь думки не витисну з дурної голови. Не гнівайся ж. Пишу хоч скілька слів. Цілую тебе, рибочко моя, доленько моя ясна!

16, середа. Добривечір, голубко! Пишу ввечері, тому так і вітаю. І знов не минула нас нині лиха година: тільки що збиралися закінчити роботу, одійшовши наперед далеко од дому, як біжить лакизка з проханням на обід.

М. Коцюбинський, В. Самійленко, Б. Грінченко та ін.
Фото 1898 р.

Хоч-не-хоч, мусили йти. Сьогодні я вже почував себе краще: вже знав, чого мені від кого сподіватися — і хоч сам розмовляв мало, але зручними репліками розворушив товариство і дізнався од кожного, чого тільки мені треба було, щоб краще з'ясувати фізіономію бесідників. Скільки там гною, сміття й всякої гидоти, якби ти знала, моя мила! Раби і підніжки всякої влади, палять фіміам навіть земським начальникам. Хоч би тобі одна благородна думка, хоч би одно людське слово! Анічогісінько.

В бібліотеці, повній старих книжок, висять патрети поважних предків; дивляться вони розумними очима на виснажених нащадків, що не тільки не заклали нової бібліотеки, а навіть стару оддали мишам на сніданок. А нащадки бавляться: збудували в парку літній театр і під час вистави пускають татар постояти оддалік од «благородної публіки», а для порядку закликають десяцьких і урядника!!

Вибачай, серце моє єдине, за те, що спинив твою увагу на таких поганих людях: це має дві причини: 1) у мене нема нині других вражень і 2) вийшовши з такого морального смітника, з хліва такого, мені хочеться спочити душею коло моєї чистої, хорошої Вірунечки, і тому-то я ділюся з тобою своїми враженнями та своїм обуренням[...]

Зі всього такого поганого — зверну на гарне, на погоду. Просто дивно, яка у нас осінь. Властиво — жадних прикмет осені нема: скрізь зелено, море тихе й блакитне, на небі — ні хмариночки, а тепло так, що всі ходять по-літньому. Вдень припікає — таки добре, немов літом. Коли б потривала погода весь місяць, бо як згадаю торішній осінній вітер, то аж страх обіймає.

Голубко моя сиза! Хочу тебе поцілувати. Я вже забув цілуватися, не вмію. Доведеться тобі вчити мене, скоро ти ще пам'ятаєш цю науку.

Завтра кінчаємо у Княжевичів. Позавтру їдемо (не йдемо, а їдемо) в Улу-Узень, де в суботу закінчимо роботу. Відтак — 3 дні свят, а там робота в Куру-Узені, а там подалися на Алушту, а там до Адесу і до моєї коханої донечки. Коли б швид[ш]е.

Цілую тебе й пещу, дитино. До завтра, серденько! Побажай мені доброї ночі.

17, четвер. Місяць минуло од твоїх іменин, а здається — вік цілий. Так мені нудно, так нудно без тебе, що мало вже не плачу. Усе дивлюся на календар — і тих 2 тижні, що лишилося до 1-го — видаються мені неможливо довгими. Коли б уже хоч до Адесу дібратися — все б уже легше було. З Адесу я тобі телеграфую, коли саме приїду, так що Ви не лякайтеся телеграму.

Тільки що дістав лист од Віталя з Судака: привіз москаль з його партії. Лист порожній, без змісту: прохає примірник Євангелія та каже, що сими днями дістав од Андрієвського відкритку з Басарабії. Пише, що не матиме посади на зиму. Згадує про Галинку: мале починає вже балакати (щось швидко дуже!), через що Віталь прохає знайти йому з-під Вінниці дівчину літ 14—15. От і все.

Я такий радий, що завтра дістану од тебе листи. Серце моє! Якби ти відала, як я упиваюся ними, просто стаю божевільним і в той вечір, як одбирається пошта, не тямлю себе од радощів.

Як твоє здоров'я і самопочуття? Пиши, рибочко, не забувай мене. Цілую тебе міцно, довго і найсердечніше. Поцілуй од мене маму і всіх. Я здоров зовсім.

Бувай здорова і сподівайся скоро побачитися. Ще раз цілую, ще й ще. Твій повік *Муся.*

86. До Михайла Комарова

25 жовтня 1896 р. 13 жовтня, р. 96. Куру-Узень (пошта — Алушта, Тавр[ической] губ[ернии]).

Вельмишановний Михайле Федоровичу!

Так довго не дістаю від Вас одповіді на мій останній лист. що вже гадаю, чи не пропала часом посилка («Шляхта», комедія), а разом з нею й лист. А тим часом я, а ще більше автор комедії — Єремієв, нетерпляче чекаємо на Вашу ласкаву відповідь й поміч в звісній Вам справі.

Коли Ваша ласка, звістіть мене незабаром, що сталося з «Шляхтою», чи є надія, що вона попаде на сцену, та чи варто посилати її до цензури. Мені вже хотілось би так чи сяк заспокоїти зрозумілу цікавість авторову.

Дуже і дуже приємно мені було побачити патрета Вашого у «Зорі» та почитати хоч коротеньку біографію Вашу, написану Кримським. Читачі «Зорі», знайомі з попередніми працями Вашими (між ними і я), давно вже бажали побачити поличчя Ваше поміж кращих та найбільш заслужених працівників на полі вкраїнської літератури. Отож — дай Вам боже ще довгих, щасливих і корисних для Вкраїни літ життя!

З новин — може для Вас і не новини вже — маю межи іншими ось які: Лукич писав мені, що безповоротно одмовляється од редагування «Зорі» з початком р. 97. Варто б вплинути в справі виборів нового редактора в такий спосіб, щоб ним (редактором) була людина, близько стояча до нас, українців, а то як виберуть якого «запеклого» галичанина, а він як схоче «чистити» мову вкраїнських письменників, то до «Зорі» рідко хто й писатиме звідси, через що вона багато втратить.

Тимченкові цензура дозволила друкувати «Словницю» — і перший том (А — О) друкується вже. В Києві вийшла повість Левицького «Не той став», що саме тепер друкується в «Зорі».

Чи читаєте «Житє і слово»? Я дістав уже 3 книжки; цікаві.

Живу тепер за 25 верстов од Алушти, в глухому татарському селі — і бідую. Жінка — от уже місяць минає — подалася додому. 1-го або 2 падолиста вирушу й я додому через Адес — тоді побачимося, а поки що все ж прохаю Вас написати мені в справі комедії Єремієва.

Що у Вас нового й цікавого чувати? Як здоров'я Ваше?

Родині Вашій засилаю сердечне привітання.

З високим поважанням щирий *М. Коцюбинський.*

87. До Віри Коцюбинської

31 жовтня 1896 р. 19 жовтня, 96.
Куру-Узень.

Голубко моя єдина, спасибі тобі. Я так зрадів, діставши від тебе аж 3 листи: два в ковертах, а один в посилці. Чула моя душа наче, що буде посилка (ну й користолюбна душа, подумаєш певно), і я дав Пенерові пленіпотенцію заздалегідь. Все дійшло дуже добре. А добрá ж, добрá!

Ковбаси і квітки, тютюн і коверти, мило і сало! Ціла крамниця у малому містечку. Не знаю, за що почати дякувати тобі, серденько моє; все прийшло так в пору. І тютюн (останню папіроску викурив), і закуски (не було чим повечеряти), і мило... Цілую тебе, голубко, сердечно.

Дуже радий, що ти зверталася до акушерки та що вона знайшла все нормальним. А все-таки випиши Лізу, якось спокійніше буде. Не сумуй тільки, голубочко моя, не тужи: коли я читаю про таке, мені аж серце крається. Я ж скоро приїду, здоровий і веселий, скоро вже обійму, пригорну і поцілую мою милу Вірунечку.

З Куру-Узеня виїду, певно, 31-го, а з Ялти — не знаю коли, бо з 1-го пад[олиста] пароплави ходять вже по зимовому розпису. Відпливу першим пароплавом — і коли 1-го — то 3-го можу бути вдома, а коли пізніше, то на дня 2—3 по тому. З Адесу телеграфую тобі, а може, з Ялти ще.

Пишу тобі нині дуже мало з двох причин: 1) вже 2 дні приходимо додому о 5-й годині увечері і робимо по верстов 35 чи більш. Нині субота, а вернулися з роботи по 5-ій. Нині скінчили Улу-Узень і дуже раді, бо досі була гарна погода, а тепер саме (10 година вечора) пустився дощ. Натомилися так, що аж схудли за ці два дні, все болить, кожна кісточка, і коли б не друга причина (завтра москаль біжить до Алушти раненько, вдосвіта) — то не спромігся б написати до тебе нині і кілька слів, такий змордований. Але здоров, не застуджуюся.

Маємо 3 дні свят і з середи почнемо обдивлятися панські виноградники в Куру-Узені, які, напевне, закінчимо до 1-го. Ходити близько.

Годують і досі москалі. Обридло вже, та й на шлунок не дуже добре. А проте байдуже: скоро додому.

Опріч твоїх листів дістав тільки 1 лист: од Перебенді. Лист штучний, я б такого не зумів би написати, ба й переказати не можу, бо на 3-х сторінках знайшов лиш одну новину: погода в Києві досить добра!..

Прислали «Естествозн[ание] и географ[ию]» № 7. Мало цікавого. Другим разом подам зміст.

Серце моє, ясочко! Прошу тебе, на все — будь тепер обережною, не пошкодь собі чим, не обтяжай шлунка, не турбуй себе сумними думками. Коли досі все було нормально — то, можна гадати — й скінчиться нормально, аби ти тепер не стала на перешкоді тій нормальності. Кожен раз

згадай, серце моє, що від твого вчинку залежить спокій і щастя наше. Я так рвуся додому, що весь час мов у гарячці. Хочу себе заспокоїти тим, що маю жінку розумну і що вона не зробить нам лиха. Вибачай, єдина дитино моя, за куций лист на сьогодні: москалі лагодяться спати і Пенер стоїть над душею. Кохаю й цілую тебе сердечно, твій *Муся*.

Наших поцілуй всіх.

88. До Віри Коцюбинської

1 листопада 1896 р. 20 жовтня, р. 96.
Куру-Узень.

Нині знов дістав од тебе листа, Вірунечко моя кохана. Радості моїй не було кінця, хоч і переболів душею, читаючи те місце, де ти пишеш про свої нерви і смуток. Єдина моя! Дружино! Не турбуйся, не сумуй, голубонько. Посилаю на пошту, кожен раз при оказії — і якби ти знала, як мені самому важко так рідко посилати тобі листи й так рідко діставати од тебе! Клену-проклинаю цю пустиню без пошт й без всяких (сливе) засобів комунікації. Завтра наймаємо вже Плєта, щоб одніс листи на пошту, але можемо позволити собі на такий спосіб тільки дякуючи 3-м святним дням, бо в неділю, наприклад, не можна ганяти людину так далеко: за робочі дні всі так наморяться, що й з хати вилізти од втоми трудно. Годись, коли можеш, голубонько моя, з сумним фактом.

Всі твої листи — і той, де пишеш про приїзд Лізин,— дістав. Здається, кореспонденція не пропадає. Цей лист — 18-й, чи всі дійшли до тебе?

Вчора писав тобі і послав через москаля простим листом, а в п'ятницю вислав рекомендованим.

Сьогодні пропав у мене день, як колода лежав без руху. По вчорашній подорожі все так болить, я весь такий сколений тими колючими перелазами, що вчора 60 раз мусив перелазити через них! Читав лиш газети. «Крым[ский] вест[ник]» і «Русск[ие] вед[омости]» приходять теж раз на тиждень — 14 чисел: треба ж усе проковтнути! Надвечір встав трохи бадьорішим і з таким апетитом підвечіркував вінницькими ковбасами та дякував тобі, голубко, й так мені весело ста́ло, що аж дим з папіроси од тої

веселості жвавіше закрутився по хаті. А тут і листа твого принесено. Зараз же, щоб не забути, одповім тобі на питання й ради твої, хоч знаю, що вийде горох з капустою, так ті відповіді будуть перемішані. Отож маєш: сплю нічого собі, особливо коли не дуже натомлюся. Лягаємо о 10-й годині, а о 6-ій встаємо вже, бо о 7-й виходимо на роботу. 8 годин доволі спати, вдень не доводиться, та й ніколи. Хустя досі не бракувало мені; раз оддавав до прачки в Алушту, а тепер випере, що потрібніше,— Плєт. Примус, певно, куплю в Адесі, бо справді це річ потрібна. Він хоч трохи чадить, але дуже мало. Бонзиха пише, що здорова, тільки схудла, собі на радість. Присилала якось бонзі книжки («Вестн[ик] Европы») — а я й скритикував посилку, що в ній нема цукерків. Бонза й доніс про мою критику, в результаті чого — обіцянка прислати цукерків в другій посилці. Завтра бонза сподівається дістати посилку — і в ній цукерки.

Разом з твоїм листом дістав нині ще два листи: од Єремія та од Ліхнякевича. Обидва не цікаві. Єремій лишається, здається, в Москві на якійсь кращій посаді «осаули»; про комедію пише, що покладається цілком на мене: роби — що хоч. Не мала баба клопоту, та й... і т. д. Це я жартую. Ліхняка напала апатія вже. Не пише про ляхів анічогісінько. Що ж більш пише? Сам себе питаю — і не можу собі одповісти, бо в листі, опріч паперу та чорнила, нічого нема. Обидва уклоняються тобі, а Ліхняк, правда, ще й дякує тобі, що працюєш на «ниві письменства вкраїнського».

Обіцяв вчора подати тобі зміст «Естествознания» — та й не знаю, чи варто. Скінчено про антокіан. Два перекладні: «Проблемы ботаники» — і «Заметка из истории океанов», останній зробив твій Павлов. Далі якісь ботанічно-сибірсько-географічно-педагогічні дрібнички. Цікавого мало. Передивишся сама.

Пожаліюся тобі хоч, донечко моя єдина, бо й кому ж пожалітися? Так болять мене ноги, що аж докучають. Ще не спочив. Завтра вже певно нічого не болітиме. Лягаю рано спати, щоб одною кулею двох зайців забити: закінчити день і спочити.

Якось змарнувався у мене нинішній день. Читав газети, а по обіді ходив над море наймати човен. Потому сподівався пошти (а тоді нічого не можу робити, так нетерплячка обхоплює мене), а не діставши од Віри листа,

з горя взявся варити картоплю в мундирах до сала і з кожним шматочком сала згадував Вінницю й все дороге там для мене. Повечеряв добре.

А, бодай йому: Пенер прийшов по лист, бо москалі лягають спати, а завтра вдосвіта мандрують на Алушту.

Цілую ж тебе, серце моє кохане, без ліку. Давай очки, бровенята й устоньки, мої хороші смачні устоньки. Коли то вже пасправжки поцілую їх?

Пиши, голубко, як твоє здоров'я? Дбай про настрій, він у тебе повинен бути добрим, бо Юрок все почуває.

Цілую ще раз міцно, міцно.

Твій повік *Муся*.

Маму і всіх поцілуй од мене.

89. До Віри Коцюбинської

2 листопада 1896 р.

№ 19.
21 жовтня, 96.
Куру-Узень.

Рибочко моя! Не дістав я нині од тебе нічого, хоч і як сподівався. Так мені гірко стало, от як тобі часом при таких же умовах. Потішаюся лиш надією дістати завтра листа од тебе, голубко моя мила. Так мені пощастило, що на сьому тижні вже четвертий раз посилаємо на пошту: кожен раз приносять з пошти оповістку на грошовий лист кому-небудь з менонітів, от на другий день вже й біжить хто з москалів на пошту, а я, дізнавшись, зараз за перо й бесідую з моїм щастячком, з моєю Вірунечкою. Дістав нині лиш одного листа — од Панича. Чудний, адресував на Алупку, тож лист блукав по всіх усюдах, був і в Біюк-Ламбаті, і врешті дістався до Алушти.

Бідний Панич! І не їсть, і не п'є, і не спить, а все коректує свою словницю, по 5 корект держить нещасний! Вирахував мені детально, що коштуватиме видання першого тому. Результат — 800 кр. Жаліється, що з рухомого фонду нічого взяти не можна, бо сими днями приїздить Боржковська (коли ж вона врешті приїде?) і буде отворено крамницю (якби не Борж[ковсь]ка, то й крамниці, здається, не було б). На крамницю піде весь нерухомий фонд, а його мов кіт наплакав — 75 карб. (лишечко!), бо сього року зроблено значні видатки: часописи, книжки (30 карб.) і позичено людям коло 58 карб.

Про пелад поміж киянами пише, що нічого такого страшного нема. Так, дехто прошпетився. Микола, наприклад, та Андрій. В чому справа — не знати з листа. Обурюється на Віталя. «Віталь, каже, був улітку в Адесі тиждень цілий і яко громад[ський] голова не почувавсь до обов'язку зайти до Тараса, ні запросити його навіть до себе: де ж його цікавість справами? Загруз в філоксеру і знати нічого не хоче. Що се — зневір'я чи брак на карпість? Чи се ми починаємо обростати буржуазністю? Чи се не наводить на думку, що йому більш до серця філоксера та заспокоєння тільки власних потреб, ніж наша народна справа, яка, значить, не є потребою його душі, серця й думки?»

Панич думав, що в київських непорозуміннях (які вони — й досі не знаю) винні потроху усі, але гадає, що все перетреться і вийде на добре. Кияни переконалися, що стоять значно нижче своїх засад і проводирів, що поставили собі, а се може направити їх на добру стежку. Лист, на превеликий жаль, ані на волосинку не виясняє для мене справи.

Паничева жінка тільки сими днями повертає до Києва.

Тільки що був у нас Княжевич. Запрохав нас на спектакль в четвер. Що ж, треба піти та подивитися, все ж якась забавка буде.

Думали нині поплисти човном в с. Туак, за 6 верстов звідси. Море чудове, тихе, та лиш біда в тому, що не знайшли вільного баркаса. Княжевич, почувши про це, збирається повезти нас туди кіньми.

Прислала бонзиха цукерків. Бонза зараз допався і строщив за одним заходом півкоробки. А цукерки погані, препогані. Навіть в Вінниці у нас кращі. Певно пожалувала гроші пані бонзиха або й в цьому не тямить смаку. А бонза жує та хвалить.

Читаючи твої листи, я аж жахаюся, скільки у тебе роботи через того кап... ні, коханого Юрка! Чи не занадто, серце? Чи не мучиш ти себе тою роботою? Хай може потому вже дещо пошиється й без тебе, аби ти себе не мордувала. Краще гуляй більше, тільки не застуджуйся. Одягайся тепло, бо тепер погода капризна. У нас тепло, в хаті менше 15° не буває. Тільки вчора й нині крапає часом дощик. Тихо. Я взагалі так не люблю й боюся застуди, що бережуся й здоров цілком. Та й умови роботи тепер будуть у нас кращі — і застудитися трудніше. Не

бійсь, приїду додому здоровим, аби застав всіх здоровими. Глядіть же мені.

Цей лист дійде до тебе певно 26-го. З 26 не пиши мені вже на Алушту, а коли хочеш, пиши через Боровичку, на її адресу: (Старо-Портофранк, д. Юрченко, 32). Як приїду до Адесу — застану там листа од тебе. Я ще тобі писатиму 25-го, а потому не знаю, чи варто вже, бо щоб мій лист не довелось самому ж одбирати в Вінниці. Побачу. З Ялти чи з Севастополя, чи з Адесу телеграфуватиму, що виїхав уже. Телеграм не лякайся, значить.

Боже, коли б уже звідси, коли б уже! Так мені хочеться бути вже біля тебе, так я вже змучився тою самотою, так мені дорого коштує розлука ота! Особливо, коли знаєш, що й тобі без мене не дуже солодко, що ти потребуєш рідної й близької душі. Ну, не будемо журитися: вже не довго. Чи не купити тобі чого-небудь в Адесі? Напиши, серце моє, а поки що — цілую тебе, зіронько моя ясна, виціловую скрізь. Будь мені здорова й весела, не застуджуйся, не муч себе роботою, спи добре й гуляй та сподівайся Мусі, що тебе так щиро, так добре кохає. Цілую жінку й сина. Всіх поцілуй од мене.

90. До Віри Коцюбинської

3—5 листопада 1896 р. 22-24 жовтня, вівторок.

Єдина моя дитино!

Пропав у мене якось нинішній день. То листи писав — межи іншими до Лукича,— а це, як знаєш, для мене річ неприємна, потому їздили в море під вітрилом. Зо 2 години довелося чекати, поки приладнають судно, здорове, нове судно турецьке, привезене з Царгорода. Спочатку море було спокійне, а як од'їхали верстов 15 в море, знялася хвиля, і нас почало гойдати. Гарно було дуже, тільки зі мною трапилася оказія: морська слабість. Перший раз на віку дізнався, що то воно таке, хоч доводилося їздити й в бурю. Правда, за 5 хвилин я вже зовсім оправився і навіть краще мені зробилося, так що з приємністю пробув у морі 3 години. Потому, як наблизилися до берега, показалося, що трудно пристати, бо велика хвиля. Отут-то було й цікаво. Закликали людей, москалів кордонних, наші тур-

ки пороздягалися та вискочили в море і ледве-ледве витягли на берег. Ми з бонзою щасливо вискочили, користуючись хвилиною відпливу, так що й ніг не замочили.

Уявляю собі — як мама довідається про це, зараз почне охати! Ах! Як можна, небезпечно, а тим часом небезпечності й найменшої не було, бо судно таке, що й море переплисти на ньому можна, та й перепливали вже турки.

Більше не поїду, бо дорого: за три години взяли у нас 3 карбованці, по 1.50 з кожного. Мене вже й сумління мучить, що позволив собі таку дорогу приємність, коли ж так хотілося хоч раз вибратися в море, так кортіло, що я вже не витримав, серце моє.

Вечір так збіг неспокійно, бо хоч і читав свою психологію, а проте частенько одривався та вибігав дивитися, чи не йдуть москалі з пошти. Мали прийти о 6 годині, а вернулися по 10-ій. З великою нетерплячкою очікував листа од тебе, зате ще з більшою приємністю дістав його.

Я такий щасливий, що ти здорова й обережна. Розумну й добру жінку маю, сказав я собі, прочитавши лист, а на питання твоє: «чи кохаю?» тільки осміх[н]увся, але коли б ти могла побачити той осміх — не питала б уже, а лиш поцілувала.

Кохання моє! На добраніч тобі, бо вже початок 12-ї, треба лягати, бо завтра — робота. Цілую тебе щиро, дружинонько моя люба.

23, середа. Ще раз перечитав твій лист: я часто роблю собі таку приємність. На душі легше стає, коли одірвешся думкою од цеї пустині, де все для тебе чуже й непривітне. Так мені докучив той Куру-Узень, виноградники, татари, сморід в селі й бонза, що все стає несимпатичнішим, коли придивишся до нього ближче. Такий він мертвяк, такий грубий і дуже грубий егоїст, закоханий в себе, що дуже нагадує щедрінівську «торжествующую свинью». Я все частіш і частіш тікаю до своєї хати, аби не бачити тої неохайності, в якій він живе: з хати своєї зробив свинушник і, лежачи на ліжку з задертими ногами, серед запльованої й засміченої хати, реве не своїм голосом [...] пісні. Ну, такий, як був в Біюк-Ламбаті, а то ще й гірший.

Та хай йому абищо! Добре, що не в одній хаті живемо.

Нині почали останній (панський) виноградник. Мусимо робити поволі, тихо, щоб стало до 1-го. Ходитимемо тепер двічі на роботу, щоб більш виходило часу, бо якби

робили нормально, то лишилось би зо 2 дні вільних од роботи, і тоді що хоч роби, хоч переїзди в друге село. Погода у нас починає псуватися. Ще вчора було тепло, як літом, і ясно, ані хмариночки, а нині повіяв холодний вітер, хмариться й накрапає дощик. Та вже тепер байдуже: коли треба — й за два тижні встигнемо скінчити. Ходити близько. Почуваю себе добре, здоров цілком.

Прохаєш, серденько, змалювати тобі мечеть й балкон наш. Не знаю, чи вдасться: з мене маляр поганий, а тут ще й холод починається. Якщо змалюю, пришлю, вже як буде, так буде, аби ти знала, що в нас щодня перед очима.

Дістав вчора кілька слів од Німцевича. Обіцяє 31-го чекати на мене в Ялті коло мальпосту. Дуже буду радий побачитися з ним.

В п'ятницю, 25-го, нарада в нашому комітеті. Боїмося, щоб не було яких реформ по наказу з міністерства. А то як скажуть: «годі вам зимою сидіти, згорнувши руки, їдьте-но на яку станцію залізниці обдивлятися лози», тоді буде зовсім погано. Ну, та вже як там буде, а я поїду додому, візьму «отпуск», а потому заслабну, або як пораджу собі. А може, все буде по-старому. Не знаємо.

Ну, до завтра, моє серденятко. В п'ятницю, певно, знов дістану од тебе лист і вже наперед радію й наперед дякую тобі, ясочко моя, радосте моя єдина! Цілую тебе, милую, пригортаю до серця. Будь мені здорова й весела!

24, четвер. Добридень, Вірунечко!

Нині йду на роботу і стрічаю... Соломоновського. Пам'ятаєш таке замліле кошеня — служив у Мілютіна в Сімеїзі і бував у Німцевичів? Він тут, в Куру-Узені, виноробом і управителем вже 3 місяці. А я, маючи тут знайомого, й не відав про це. Дуже зрадів недавно спечений винороб тій стрічі. Запрохав нас в підвал — і тут ми начастувалися. Мені ще нічого, а от бонза заслаб навіть, й на роботу по обіді не зміг піти. Тепер поправляється.

Нині так холодно, такий вітер... Не йдемо навіть на спектакль, та й певно й не буде його, бо театр літній. А як пропустимо — теж не біда, не багато втратимо.

Треба буде, як прийде Соломоновський, здерти з нього дещицю в карнавку, а то вона дурно хліб їсть, лежачи в чемодані. Од твої присипки ($5^1/_2$ к.) — не прибуло ані шеляга. Здеру з Німцевича, з Віталя та ще, може, з декого.

Дуже я не радий холодові. Мушу натягати теплу сорочку, чоботи з халявами, а завтра доведеться й пальто взяти, хоч шкода мені його таскати по виноградниках. Що б то почекати холоду ще з 10 день, та й би я додому вже приїхав за тепла.

Межи винами куру-узенськими є одно дуже добре солодке вино — Lacrima Christi. Дурний дідич не продає пляшками, а то конче привіз би хоч пляшечку на спробунок. Тільки що прочитав написане і осміхнувся: так тут помішані і холод, і вино, і тепла одежа — що нагадує вінегрет. Та правду мовити, і в дійсності тепер все це мішається в мішму та виповняє убоге кращим життя.

Завтра — пошта, значить, лист од Вірунечки моєї милої. Голубко, скучно мені без тебе, сумно мені, пустка. Коли б швидше додому! Не знаю, чи встигнеш одписати вже на цей лист. Він повинен прийти до тебе 30-го, а 31-го я вже буду (або краще, гадаю бути) в дорозі. Напишу ще раз до тебе, та й годі, бо швидше сам буду, ніж лист дійде. Цілую тебе міцно, щиро й без ліку. Кохай свого Мусю. Поцілуй од мене маму і всіх.

Ще раз цілую тебе, рибочко, серце моє кохане.

91. До Костя Паньківського

11 січня 1897 р. 30 ст. ст. XII, 96. Вінниця.

Вельмишановний добродію!
З Новим роком!

Сердечно поздоровляю Вас і бажаю Вам здоров'я, довгого віку та всього, найкращого!

Вже давно збирався я написати до Вас, та тяжка слабість поклала мене на 2 місяці до ліжка, і хоч тепер краще мені, а все ще не ходжу й погано володію рукою.

З жалем дізнався я, що д. Лукич складає з себе обов'язки редактора «Зорі», ба, як писав мені перед 2-ма місяцями, не відає навіть, хто буде його замістителем.

А тим часом мені цікаво та й таки треба знати, хто буде впорядчиком літературно-наукової часті «Зорі», знати, до кого можу звертатися в справі моїх праць, призначених для «Зорі».

От і тепер: розпочав я обіцяне д. Лукичеві більше оповідання і з кінцем січня або з початком лютого хтів би послати до Львова. Жінка моя вилагодила вже науково-популярну замітку про ацетилен — і теж не знає, до кого вдатися з тою своєю працею. Будьте ласкаві, звістіть мене, хто з новим роком буде редактором «Зорі» і на яку адресу до нього писати.

Маю ще одну уклінну просьбу до Вас, ласкавий добродію! З ч. 24-го «Зорі» довідався я, що коштом редакц[ії] «Зорі» вийшло окремою книжечкою оповідання моє «Пе коптьор», і хтів би мати кілька примірників тої книжечки. Тому-то, як Ваша ласка, прошу вислати мені в конвертах кілька примірників згаданого оповідання, хай це буде немов гонорар за мою працю!

«Зорю» на 97-й рік прошу поки що висилати на вінницьку адресу. Книжечки сподіваюся дістати незабаром.

Ще раз бажаючи Вам усього найкращого, остаю з високим поважанням щирий *Михайло Коцюбинський.*

Винница, Подольск[ой] губернии.

1897

92. До Михайла Комарова

5 лютого 1897 р. 24 січня, 97. Вінниця.

Вельмишановний добродію Михайле!

Пишу до Вас, лежачи в ліжку: застуда вже третій місяць не пускає мене звідти. Отак змарнувався мій вільний час, моя хіть зробити щось за зиму. Ще як на лихо відняло було мені праву руку — і хоч плач, ані стрічки надрябати! Та от уже тижнів за три поправилась трохи рука, і за цей час написав я лиш оповіданнячко для «Життя і слова» п[ід] з[аголовком] «Посол від чорного царя». Але яке там писання в ліжку!..

Згадав я собі, що Ви обіцяли написати до мене про долю комедії Єремієва «Шляхта». Дуже мене цікавить, а ще більше автора, що сказав про комедію Карпенко, а Ви, як пам'ятаю, обіцяли віддати йому на суд працю Єремієва.

Будьте ж ласкаві, звістіть мене про результати Карпенкової критики, бо автор наполягає на мене.

Посилаю Вам рекомендованою бандероллю своє оповідання «Пе коптьор». Повиправляйте тільки собі друкарські помилки, бо їх там як за гріш маку.

Жінка й дитина, хвала богові, здорові, вибрикують.

Разом з жінкою посилаємо Вам і цілій родині Вашій найсердечніші привітання.

Ваш щирий *Михайло Коцюбинський.*

93. До Бориса Грінченка

12 квітня 1897 р.

31 березня, 97.
Київ, Назарьевская, 15, кв. 1.

Любий земляче!

Я був дуже зворушений, коли жінка, повернувши з Чернігова, оповіла мені, як Ви зацікавились та перенялися думкою про те, щоб мені пристроїтись при Вашій управі.

Я вам безмірно вдячний за щирість до мене, ота щирість Ваша подає мені надію й на Вашу поміч.

По довгому а довгому ваганні я врешті зважився податися на посаду секретаря губ[ернської] управи.

По ходу речей має скластися либонь так, що ту посаду буде запропоновано Вам.

Коли б Ви прийняли її,— це врадувало б мене, бо Ви безперечно маєте найбільше прав на неї.

Але я чув, що Ви з певних причин одмовляєтесь од тої посади — і ось тут матиме місце моє прохання до Вас: замовте за мене д. Уманцеві прихильне слово, це збільшить мої шанси, дуже невеликі, мушу признатися Вам.

Коли б сталося таке, що Ви згодитесь секретарювати, то чи не міг би я попасти на Ваше місце, себто «делопроизводителем»?

Я вже давно рвусь на Україну, і коли б мені довелось оселитись у Чернігові, я був би дуже щасливий.

Радьте і помагайте: вдячність моя без краю за цеє.

Спасибі сердечне і Вам і шановній Марії Миколаївні за книжки, якими мені, хорому, зробили велику приємність.

Здоров'я моє поправляється. За два тижні, певно, вже хоч потихо, а ходитиму.

Не забувайте повік щирого *М. Коцюбинського.*

94. До Бориса Грінченка

31 травня 1897 р.

19.V, 97.
Київ, Бібіковський бульвар, 54.

Любий пане Борисе!

Тільки що дістав листа Вашого і оце одповідаю.

Спасибі Вам сердечне за Ваше піклування за мене, я й сам добре розумію, що найкраще було б приїхати ме-

ні до Чернігова — та не все лихо у тому, що з а р а з я н е м о ж у приїхати.

Справа моя стоїть так, що я ладен взяти навіть посаду в складі, хоч з матеріального боку ох як трудно мені буде на тій посаді.

Поки що — маю «отпуск впредь до выздоровления» від нашого комітету, а проте до Криму мені страх не хочеться їхати, та й навряд чи зможу з моєю ногою (принаймні цей рік) лазити по горах.

Отож приїхати не можу зараз і покладаюся на долю та на добрих людей; як доля вивезе, а добрі люди схотять допомогти й мене назначать на одну з посад («делопроизв[одителя]» або «заведующ[его] складом»),— тоді лишень приїду до Чернігова.

А поки що звістіть мене з ласки свеї — чи буде що з отих надій та заходів, а чи все на марне.

Мене чогось дуже тягне до Чернігова — чи то тому, що Чернігів в останні часи найбільш заявив себе, чи то особисті симпатії приваблюють мене туди.

М. Міхновський просив мене нагадати Вам його прохання щодо висилки якнайскорше книжок, на які мається тут великий поспит.

Разом з жінкою засилаємо Вашій родині свої сердечні привітання.

Не забувайте прихильного та щирого

М. Коцюбинського.

95. До Бориса Грінченка

20 червня 1897 р. 8.VI, 97. Вінниця.

Любий земляче!

Листа Вашого з 25.V, спасибі Вам, дістав. Важкенькі порядки настали тепер у складі — та що ж вдію — мушу згодитися на запропоновану посаду.

Предсідатель, як пишете, бажав би скоріш бачити мене у Чернігові. Так видите — поки не матиму офіціальної оповістки про те, що мене назначено і затверджено,— не зручно мені їхати до Чернігова, бо, не маючи такого офіціального паперу, я не ризикую одмовитись од своєї посади в Криму, щоб часом не сісти на лід.

Отож поки що мушу чекати та поправлятися на дозвіллі по хоробі.

Не пишу більше — побачимось — побалакаємо.

Засилаємо з жінкою щире привітання вп. родині Вашій і Вам.

Ваш повік щирий *Михайло Коцюбинський.*

Адреса: Винница, Подольск[ой] губ[ернии]. Собств[енный] дом.

96. До Бориса Грінченка

27 червня 1897 р. 15.VI, 97. Вінниця.

Телеграму і листа дістав. І спасибі Вам і вибачення прошу за клопоти, що чиню Вам у своїй справі. Пишете «приїздіть», а тим часом — Ви самі добре це знаєте, страшно «рисковать» людині з родинними обов'язками. Я певний, що мене затвердять, бо ж держать мене на службі і не бояться, а проте — хто його зна: всі ми ходимо під... «начальством»... Я гадаю, що управа, скоро хоче мене зараз мати, повинна б ще раз звернутися до губернатора, прохаючи прискорити затвердження і не гаючись прислати мені офіціального папера, щоб я міг зірвати з Кримом. Вдячний Вам і щирий *М. Коцюбинський.*

97. До Віри Коцюбинської

23 листопада 1897 р. 11.XI, Мінель, ч. 38.

Моя ти Вірунечко мила! Знаєш, дитинко, що й дихнути ніколи! Зараз 10 година увечері, а я тільки що з контори. Як піду туди о 9 год. вранці — то даю собі спочинку лиш о 4-ій годині — до ½ до шостої на обід. По обіді біжу знов в контору і сиджу там до 10-ї. За нікольством не встиг навіть піти на нашу кватиру подивитися: завтра піду.

Треба розказувати спочатку. [...] Увечері пішов на «Аїду». Сумно було так, що я дав собі слово нікуди більш

не ходити до твого приїзду. Не сподобалась мені тутейша опера, хоч житомирці й захоплені.

В неділю Коген поїхав і я лишився на хазяйстві в «Волині». Сумне моє хозяйнування, невеселе й сонне хазяйство!

Запущено й попутано так, що нічого ніхто не розбере. Конторщика нема, а той жидочок, що сидить у конторі, дурень набитий.

Грошей теж нема. Типографія кричить без грошей, різні кредитори лазять, а в касі — копійки. Обіцяв Коген вислати або привезти нині 700 карб., а тим часом ні його — ні грошей. А я хвилююся, а мене голова болить і сон тікає від мене. Так багато роботи, що не знаєш, за віщо взятися й що почати. Фідлер відноситься до мене більш ніж холодно, не дає мені всіх газет — ми навіть мало говоримо. З мого секретарства поки що нічого не виходить, бо, наприклад, відділ «Світ і тіні» не виходять. Я такий стурбований, неспокійний та невеселий, що абсолютно нічого не можу писати. Тільки ти не лякайся, серденятко моє, і не хапайся приїздити не спакувавшись, як тоді у Чернігові. Може, звикну і заспокоюся, хоч ще багато до того треба. Коли б хоч ти, моє щастя, була зо мною — мені в 1000 раз легше було б на душі. А то ні одного привітного погляду, ні одної прихильної людини, як десь па засланні. Піду до Багріновського, може хоч він загріє мене радою купити картоплі на зиму: все ж таки зичливість. Я здоров тілом...

Коли то буде лист від тебе? Сподіваюся завтра, а проте не знаю. Напиши мені про себе, голубочко моя мила, про Юрася, маму, Лідю, може мені веселіше буде. Адресуй на готель.

Чи не було якої кореспонденції?

Цілую тебе, сонечко моє далеке, обіймаю тебе міцно й щиро, як кохану. Наших всіх поцілуй. Пиши, голубко.

98. До Бориса Грінченка

14 жовтня 1897 р.

Про Дікарєва, себто про те, що він в Катеринославі має організувати статистику, писав мені Чикаленко[...] Оце й все, що знаю про Дікарєва. Де саме він тепер — не ві-

даю. Список книг для Чаплієвської бібліот[еки] повинен бути в складі, звідки я жадних паперів не брав.

Про себе поки що не маю чого казать.

Засилаємо наші привітання.

99. До Віри Коцюбинської

24 листопада 1897 р. 12.XI 97. Житомир. Мінель, № 34.

Спасибі тобі, велике спасибі за лист. Я хоч на хвилинку спочив душею.

А то я тут замучився. Так-так: замучився. Хай це тебе не турбує, все це минеться — і буде добре.

Тільки — поки буде добре, натерплюсь всякого. Кожен день одкриває мені щось нове, і те нове не тішить мене. Справа з газетою стоїть, здається, дуже погано. Кругом довги, в касі нічого нема, ані служащим, ані співробітникам по кілька місяців не плачено, Коген як поїхав до Києва — так і носа не показує, ані грошей не присилає, друкарня одмовляється випускати номери без грошей, в конторі хаос, о[д] якого голова болить у мене, жидочки нічого не роблять: один дурний і тільки плутає, другий — теж дурний, хоч і вдає розумного, а нічогісінько не хоче робити.

Я теж мало роблю, бо мушу розриватися на 100 частин.

Мені здається (може, воно т і л ь к и з д а є т ь с я), що я влетів, взявши цю посаду. Все те гірше, чого я боявся був, коли мені пропоновано ще посаду,— справдилося і так далеко стоїть од рожевих надій та мрій Миколиних!

Може, це й легкодухість, але я дуже і дуже задумуюсь — чи краще зробив, виїхавши з Чернігова. Контрактом же я так зв'язаний, що не можу кинути службу раніш, як за три місяці після того, як одмовлюся від неї. Голова йде кругом. Не хотіло б ся смутити тебе, а не можу скрити від тебе цього всього. Може, ти, свіжою головою, порадиш мені, голубко моя єдина, потішиш мене, знімеш вагу з мого серця.

Знов-таки кажу — може песимізм мій хвильовий, викликаний поганим самопочуттям, але досі у мене не було ні одного потішаючого вигляду на будуче. Мені здається, що у мене не стане ні енергії, потрібної до такого діла, як

велике і дріб'язне хазяйство, хазяйство запущене, без грошей, без робітників, не стане тої любові до діла, що піднесла б енергію, а нічого не робити — я не можу, не в моїй натурі. Порадь мене, голубко.

Вдома я не сиджу, а ночую, хоч і не сплю. Як ти виїхала, перебрався наниз, а сьогодні знов наверх. Нанизу було вогко. Тут такий дурний звичай, що кожного тижня треба платити за №. Хазяїн вже двічі присилав, а у мене нема чим заплатити. Ще викинуть з готелю. Маю ще лиш на 2 обіди в кишені, а тютюну нема. В касі не можу взяти грошей, бо з порожнього не наллєш. Пришли мені, голубочко, кілька карбованців, щоб не пропасти з голоду. Ну, годі про погане.

Напиши про себе і всіх. Потіш мене, зогрій, приголуб. Я потребую. Порадь теж, у тебе голова свіжіша, а я замакітрився тою конторою. Завтра напишу. Був на квартирі. Вікна вставляють завтра. Сьогодні перший раз топили. Цілую тебе міцно.

Хочеш могорича з мене, а на мене звістка про губер[натора] не зробила ніякого вражіння: однаково.

100. До Віри Коцюбинської

25 листопада 1897 р. 13, четвер. 10 година увечері. Мінель, ч. 34.

І знов велике, велике спасибі тобі, моє голуб'яточко вірне, за лист. Мені аж легше стало, коли почув приязне слово, побачив твій начерк. Якось тепліше.

Ти певно дістала вже 2 мої листи + відкритку і певне або не задоволена мною, або сумуєш сама.

Що ж діяти, коли справи не потішаючі. Щодня щось нового чую. Так нині почув, що Коген не тільки не платить служащим, але навіть не звертає часом залогу. Тобто він і платить врешті, і залог звертає, але не скоро, не акуратно і ціною великих неприємностей дістається служащим те й друге.

Раз дійшло до того, що Когена вже мав арештувати судебний слідчий за «растрату залога», і Коген цілував та на колінах благав того, що подав в суд на нього, щоб той почекав з залогом. Правда, залог він виплатив, але через півроку і після всяких неприємностей. Потому ме-

не лякають довги Когена. Нема, здається, такої людини, щоб їй не був винен Коген. В друкарні тисячний довг, першому властителю «Волині» 4 тисячі, всім служащим, всім магазинам,— словом, скрізь. Батько, як кажуть, не хоче давати йому грошей на «Волинь», а своїми силами газета не потягне. В касі на завтра 46 коп., а щоб число вийшло, треба 43 карб. найменше. Не знаю, що будемо завтра робити.

Певно скінчиться тим, що або «Волинь» стане за місяців 2—3, або доведеться її продати, якщо тільки знайдеться покупець.

Все це мене лякає.

Сьогодні я зморився страшенно. Уяви собі: я ще не зовсім знайомий з технікою видання, тут треба знати тисячу дрібничок. В конторі є оден жидок, що 16 літ служив при газеті, він все й вів це, бідолашний, та працював як віл. Сьогодні він заслаб і не прийшов на роботу, і я мусив сам випустити число! Звивався, як муха на окропі, в редакцію ані зазирнув, ніколи було. Мусив продавати газету в конторі, приймати підписку, об'явленія, писати адреси і т. д. і т. д. Втомився дуже. Якщо конторщик той заслабне дуже, то я не знаю, як справлюся: доведеться заморитися, і так сиджу в конторі по 12 годин на день.

Гроші у мене вийшли. Маю лиш на завтра на обід. Як не буде в касі, доведеться голодувати.

Відносини мої з Фідлером зимні, як лід. Ми мало говоримо. Я не подаю повода, але він старається як можна далі бути від мене. Ну і чорт з ним, папькатися з ним не буду.

Все це не може тішити нас з тобою, лебідочко моя! Але й не смутись дуже: мабуть, чарка отрути не до кінця випита нами, хоч колись і дно побачимо. Пиши мені, радь мені, серденяточко єдине. Тільки на тебе й на твій здоровий розум у мене надія. Ти порадиш якнайкраще, я знаю.

Цілую тебе, сердечко, цілую й обіймаю міцно, як ніколи досі. Не забувай мене, пиши. Поцілуй наших. Ще раз цілую тебе, Вірунечко.

Твій *Муся.*

101. До Віри Коцюбинської

15 грудня 1897 р. 3.XII, Мішель, 22.
Середа.

І знов нічого з пошти! Хоч би від тебе, голуб'яточко моє, кілька слів, а то я тут пропадаю з тривоги: лишив тебе слабкою, й невідомо, як тобі тепер. Напиши мені зараз, серце моє, зараз же, скоро мене хоч трошки кохаєш. Мені все здається, що ти ще й досі нездорова,— і я мучуся, що так далеко від тебе і не тільки не можу полегшити твого терпіння, але й не бачу, не знаю, що з тобою діється.

Зовсім пропаду, якщо й завтра надія одурить мене й листа від тебе не буде.

Зо мною нічого нового не сталося. Я зовсім здоров, їм з апетитом колишнім, погано сплю (мабуть, з тривоги), з неохотою ходжу на роботу, хоч особливих неприємностей не маю. Когена ще й досі нема, а з ним нема й обіцяних грошей. Фідлер дується, мов ворона на мороз. От тобі і всі наші «газетні» новини. Ти, певно, звернула увагу на переклад оповідання з українського в одному з чисел «Волині», посланих мною вчора. Перекладав хтось з киян, певно, Микола. Оповідання — мізерія, не варт було й друкувати. Коли це алегорія — то така незрозуміла, що читач хіба у самого автора, при стрічі, розбереться. Коли ж перекладалося тільки задля останніх кількох слів про матір-руїну, то чи варто було брати на себе роботу перекладу!? Та й слова ті так не припасовані до цілого оповідання, так мало в'яжуться з ним, що роблять навіть неприємне враження.

Був сьогодні у фотографів. У Попова ще не готова карточка, а в Корицького взяв. Не посилаю тобі зараз, бо позавтру й Попов обіцяв дати — тоді разом і вишлю. Та карточка, що взяв у Корицького, не сподобалась мені. Ми так мало скидаємося на себе. Особливо ти. Взагалі фотографія, на мою думку, певдатна. Побачимо, що то ти скажеш. Чи зважишся замовляти у Корицького 6 штук, чи зовсім одмовишся від фотографій.

Не посилаю тобі нині газети: нема марки, завтра пришлю 2 числа разом. Поки що — нічого ще не роблю, хоч сьогодні чи завтра приймуся за роботу.

А як ти, моя мила, може, вже почала перекладати?

Пиши мені, голубочко, про себе якнайбільше. Може, що прийшло з пошти — то пришли.

Як-то там наш Юрасик? Ти йому щодня кланяйся від тата, щоб він не забув, що має його. Може б, йому прищепити вже віспу? Порадься з Михалиною, і хай вона познайомить його з вакциною.

Цілую тебе, моя ти зірочко ясна, моя ти лебідочко. Думаю про тебе щохвилини й пещу тебе в думках.

Поцілуй від мене маму й Лідю та попрохай, щоб не застуджувалися й були здорові.

Ще раз цілую. Твій довіку *Муся.*

Сьогодні бомбою влітає в редакцію Лубенець. Обличчя сяє, в рухах еластичність, помолодшав навіть. Весь секрет метаморфози у тому, що він п е р ш и й пошив собі форму (про яку привіз звістку, пам'ятаєш?), і одягшись у неї, прибіг похвалитися. Виглядає, як свиня в хомуті.

102. До Віри Коцюбинської

16 грудня 1897 р. 4.XII, четвер, Мінель.

Зрадів несказано, моє голуб'яточко, діставши нині од тебе відкритку. Пишеш, що всі здорові, але мене це не заспокоїло: нічого не пишеш про власне здоров'я, а я лишив тебе слабенькою.

Дитиночко, Вірусенько єдина, ластівочко моя мила! Скучно мені без тебе, сумно мені без тебе, всі думки мої, все серце — біля тебе.

Почуваюся одиноким тут.

Тож не можеш собі уявити, як я зрадів, коли учора ввечері, проходивши повз вікна мінелівського готелю, побачив Тжцінського. Він приїхав сюди випадково: хтось з його родичів помер, і його викликано сюди з Варшави. Ну, натурально, дуже ми зраділи оден одному. Зараз я забрав його до себе і цілий вечір прогомоніли.

Тжцінський подумує кинути адвокатуру і взятися за літературу. Для того він став співробітником «Газети варшавської» (польської), де веде оден виділ. Лякає його тільки непевність зарібку. Праця велика, забирає у людини всі сили, а взамін дає дуже мало, а врешті і з голоду можна згинути. Це я говорю про періодичну, особливо газетярську, пресу. Тжцінський написав велику по-

пулярну астрономію в 4 томах і тепер шукає видавця. Дуже турбується, що не може видати сам, бо на те потрібно вже грубих грошей. Мені радить тікати з газети, але це я й сам знаю. Пробуде він тут ще зо 2—3 дні, значить, мені буде трохи веселіше за цей час.

Дістав врешті листа від Боровика. Про посади вільні в Криму поки що й сам добре не відав, тому-то не подає мені звісток. Написав він в цій справі до Імшенецького — і коли дістане відповідь, напише мені.

Жаліється, що Олена слабує: тепер у неї пропасниця, а Галинка кілька день була страшенне недужа на запалення мізку, через що психіка у неї й досі не зовсім нормальна, хоч потроху й одужує. На різдво збираються додому — в Луцьк і обіцяють на день (20-го с[ього] м[ісяця]) заїхати до мене. По новому році Віталь з жінкою й дитинкою поїде до Галичини. Ото щасливі!

Когена й досі нема. Нема й грошей, що 1-го нам належаться. Скотина.

2 числа «Волині» посилаю тобі сьогодні.

Я здоров зовсім, не застуджуюсь. Одно лихо, що погано сплю. Мабуть, не дуже спокійний. Пиши мені, рибочко моя, про себе, про Юрася й про все, що сама чула й знаєш. Попрохай Богданку, щоб насіла на обох земських Петрів: може, що трапиться в земстві, щоб мали мене на увазі.

Цілую тебе, серденько, якнайміцніше, якнайсердечніше. Твій *Муся*.

Кохана матінко! Пишучи до Віри, я заразом завжди пишу й до Вас, бо Віра Вам розкаже про мене усе. Отож Ви можете бути спокійною. Я тільки прошу Вас не дуже журитися розлукою: певно, незабаром усе улаштується і ми знов будемо разом. Ви тільки, кохана мамочко, не застуджуйтеся, бережіть своє здоров'я, бо тепер зима і застудитися латво. Цілую Вас сердечно, Ваш *Муся*. Лідю цілую. Богданці й Лізе уклін. Юрася цілую наостанці, але й найміцніше.

Боровик усім Вам шле уклін.

103. До Віри Коцюбинської

17 грудня 1897 р. 5.XII, Мінель, 22.

Дитиночко моя рідна!

Тільки що дістав од тебе листа, і таким теплом на мене тхнуло, наче лист той прийшов не з півночі, а з півдня.

От тільки переболів душею за тебе, голубочко моя слабенька. Коли б швидше минулася хвороба твоя, щоб ти була мені веселенька, й здоровенька, й щасливенька: на останнє ти маєш усі права.

Серце моє, Вірунечко єдина!.. Цілую тебе.

Нині взяв я фотографію у Попова. Погана, зовсім мене не задовольнила. Порівнюю обидві і не знаю, котра з них гірша. Обидві гірші, здається. Завтра пошлю їх тобі рекомендованим листом (посилкою хоч і дешевше на кілька копійок, та мені трудно зробити посилку, бо не маю у віщо загорнути); отож вибери, серденько моє, яку з них, чи, може, тобі обидві сподобаються, чи, може, забракуєш обидві. Мене вони не задовольняють.

Новин жадних не маю. Ніхто не пише, дні сходять у мене дивно однаково, без особливих вражень. Нині, правда, дістав листа від Когена: пише, що приїде в понеділок (8-го) і привезе гроші. А тим часом просить мене забрати свою платню з каси. Трудна річ доволі, правду мовити: каса порожня. Хвалиться Коген, що його справи стоять добре.

Я потрошки збираю матеріали для повісті на тлі газетному. Трудна тільки буде ця робота; чим більше думаєш над планом повісті, тим ширші горизонти відкриваються. Показується, що наша газета — дуже мала фабрика, щоб її брати за прототип. Вона навіть не типічна і скоріш смердить стоячим багном. А проте я не трачу надії покористуватись і тим, що є під руками. Це така тема, що ніхто й не чув, щоб вона ким оброблялася. Свіжа і оригінальна. Побачимо, що буде. У мене вже й фабула складається. Поки що не писатиму тобі про неї, бо це плід невиношений.

Зараз зібрав щось коло сотні газет (по 1-му числу кождої) і хочу зробити характеристику щоденної преси. Може, ти прочитаєш де-небудь в журналах що-небудь таке, що відноситься до характеристики або руху преси в Росії,— напиши мені про це. Взагалі переглянь журнали,

як будеш мати час і охоту, і поодмічай все цікаве. А поки що — цілую тебе найгарячіше, моє ти золото щире, моє ти щастячко єдине. Ще раз цілую, твій *Муся*.

Поцілунок нашим предкам і нащадкам.

Пиши і не слабуй. До завтра!

104. До Віри Коцюбинської

18 грудня 1897 р. Субота, 6-е XII.

Добридень тобі, моє серденяточко! Як тобі спалося? Чи болить ще щічка? Цілую тебе в оченьки, бровенята [...] і устоньки. Чи доволі?

Посилаю тобі фотографії і не можу не приписати кілька слів, хоч нині увечері знов писатиму до тебе.

Я здоров, тільки сплю погано: погода у нас доволі тепла і в хатах душно, хоч і не затикаємо вже кагли у грубці. Ну, та це дурниця.

До вечора, моє дитяточко. Чи дістану від тебе листа нині, чи ні? Твій *Муся*.

Цілую.

105. До Віри Коцюбинської

18 грудня 1897 р. 6.XII, субота, Мінель, 22.

Твій лист зробив мені сьогодні несподіванку, серце моє любе! Я вже не сподівався твого листа, думав навіть, що я частіш пишу до тебе, аж дістаю твого листа і мало не скачу від радості.

Це вже я вдруге пишу до тебе сьогодні: бачиш, моє серденько, я налагодив для тебе фотографії рекомендованим листом і написав кілька слів. Та на лихо моє забув, що сьогодні табель і на пошті не приймають листів. Так ні з чим і повернув з пошти. Завтра вишлю. Твоя щока болить мене. 4-го ти пишеш до мене, а ще не зовсім здорова. Побережись, моя зіронько єдина, не виходь, не застуджуйся. Чує моя душа, що ти не бережешся: от, певно, ходила сьогодні на бібліотечне зібрання, невважаючи на застуду й холод... Не роби так, серденько.

Я живу, як і перше. Ніхто до мене не заходить, навіть Тжцінський, як був раз тоді, то й досі не з'являється, десь пропадав. Я теж нікуди, опріч на роботу, не ходжу. Нині берусь за писання, хочу скінчити ту роботу, що давно вже розпочав. Переглянув написане, і коли дещо виправлю, буду задоволений з початку. Доволі цікаво. Хотів навіть зараз почати — та мушу побігти до бібліотеки й взяти назад залог. У мене нема часу багато читати, тож не варто так дорого платити за одну книжку на місяць, бо я за місяць перечитав лише одну книжку. Буду читати журнали й писати.

Вчора узяв трохи грошей в касі: 40 карб., завтра або позавтру маю надію взяти решту і тоді пришлю додому 70 карб.

Купив собі калоші і шикую в нових. Слизько тут було так, що в старих калошах страшно було й на вулицю вийти.

Коли хочеш знайти рукопис В. Гр. і оддати генералові — пошукай її в шуфлядці у столі.

Нині посилаю тобі 2 ч. «Волині». Життя у мене таке бідне враженнями, за день так мало збирається матеріалу, що мушу писати тобі коротенькі й нецікаві листи. Ну, та дарма́. Зате пишу щодень, щоб ти щодня знала, що Муся про тебе думає, кохає тебе й цілує. Може, це матиме для тебе яку вартість.

Так мені жаль, що Юрась не може до мене написати листа. Як би то було приємно! Поцілуй його від тата і сама пиши про його. Як здоров'я мами? Поцілуй її від мене. Лідю теж. Ну, а врешті, на кінці листа, як і спочатку й посередині, цілую тебе, моє янголяточко, й кохаю без краю. До побачення. Твій *Муся*.

106. До Віри Коцюбинської

19 грудня 1897 р 7.XII, неділя, Мінель, 22.

Яка ти добра, моя голубочко! Не забуваєш мене, пишеш. Мені так приємно обмінятися з тобою хоч кількома словами, поцілувати тебе, дізнатися, що робиться вдома, що навіть розлука з тобою переживається трохи легше.

Ще маю потерпіти зо 2 тижні, а тоді знов побачимося.

Не ремствуй на мене, Вірунечко моя, що я не роблю гімнастики: далебі у мене нема часу. До 3-ї, а то й пізніше сиджу в редакції, потому треба пообідати й написати до тебе — глядиш, уже й 6, треба знов бігти в контору. Увечері маю спочинок і свою роботу.

Просто не знаю, коли вибрати вільну годину, щоб робити ту гімнастику. Хіба от як: буду їздити — бо ходити не встигну — по 5-ій, може, до 6-ї встигну, а звідти просто в контору. Піду завтра й умовлюся. Мені й самому не хочеться лишитися калікою на весь вік.

Так якось час у мене тікає, що не встигнеш озирнутися, як день і пропав. От і нині, вранці ходив на пошту — здати тобі рекомендованого листа з фотографіями (у вівторок дістанеш), звідти забіг в контору. а потому зайшов до мене Тжцінський і просидів до обіду. Тільки що повернувся з обіду, а вже 4-а година. Поки напишу тобі листа — і смеркнеться. От і день збіг, аж дивно. Увечері знов сяду за роботу, коли що не стане на перешкоді.

Вчора писав уже. Тільки поки розпишешся — так якось помалу йде. Ледве-ледве написав 3 сторінки!.. Не знаю, чи встигну скінчити до різдва. Напевне навіть не скінчу, бо оповідання вийде чимале, та й не тільки ним буду займатися, а й студіями для свого роману, який поки що здається мені ще доволі проблематичним.

Як тільки зовсім одужаєш, серденяточко любе, поведи Юрася до фотографа — і то конче. Мені так хочеться мати його карточку.

Листів не маю жодних. Воно, правда, й моя вина у тому: ні до кого не пишу, бо таки ніколи. А вже таки мушу вибрати часинку й написати. Може, вдома буде який лист до мене, пришли разом з «Зорею».

Я здоров. Тільки скучно мені без тебе, єдина. Не тільки скучно, а й нудно. Ні, таки я без тебе не можу жити й почувати себе задоволеним.

Пиши хоч до мене, не забувай мене. Напиши, чи розпочала переклад і як він йде тобі. Ну, до завтра, серденяточко! Цілую і обіймаю і знов цілую.

Твій *Муся*.

Наших цілую теж.

107. До Віри Коцюбинської

20 грудня 1897 р. 8.XII. понеділок.

Спасибі тобі, Вірунечко, за нинішній лист. Я тепер щодня переживаю приємну емоцію, біжучи з редакції й сподіваючись дістати від тебе кілька слів. Я дуже радий, що ти поправляєшся, дитиночко моя, тільки побережи себе і не застуджуй слабого місця. Не знаю, чи і у Вас така мерзенна погода, як і «у нас на Волині»; тут падає дощ і сніг разом, мокро, гнило. Тож я кутаюсь і не виходжу без потреби, бо так хочеться бути здоровим, щоб мати хоч одну втіху — працю. Я тепер пишу і думаю щодня писати. Треба б розпочати вже «Свет и тени» в Волині, та так не хочеться, так якось не тягне до цеї роботи. Сьогодні вранці сидів вже за вирізкою матеріалу, потрібного для цеї роботи, та матеріалу цікавого щось мало.

У мене новин жадних. Листів нема. Часу нема. Треба б сфотографуватися, треба б скупатися, треба б познайомитися з Кравченком та піти до Мачтета, а ніколи. Просто ніколи. Не маю часу навіть листів написати, а це теж конче треба.

От зараз біжу на Миколаївську дізнатися про гімнастику, тому-то й не заклею листа, аж припишу тобі кілька слів про результати своїх одвідин врачеб[ного] кабінету.

Когена й досі нема, нема й грошей. Всі, кому належиться платня, пищать. Хоч бери та знов телеграфуй до Когена. Аж обридло.

Чому ти мені не напишеш, зіронько моя, чи Юрась краще ходить, чи так, як і перше. Адже він з кожним днем повинен тепер краще ходити. Ти йому скажи, щоб конче навчився сам ходити на різдво, а то нічого не дістане від тата на ялинку.

А чи не писав чого наш кум? Щось довго мовчить він.

Я тобі, моя дитиночко, пишу щодня, тож щодня мусиш діставати листа від мене. Коли б якого дня не дістала — то винна пошта, а не я.

Повернув лихий з врач[ебного] кабінету, чекав там $1^1/_2$ години і не дочекався лікаря. Завтра прохав лікаря бути $^1/_2$ до шостої. Піду і умовлюся, хоч, здається, там нема того, що мені потрібно. Для гімнастики є тільки драбина та гирі, а цього для моєї ноги мало. Побачу завтра.

Спішу кінчити листа, щоб по дорозі кинути, бо спеціально ходити трудно — дуже слизько. Погода неможлива!

Бувай здорова, моя кохана жіночко! Цілую тебе, серденько, міцно й щиро, твій повік *Муся*.

Поцілуй Юрася, маму, Лідю. Пиши.

108. До Віри Коцюбинської

22 грудня 1897 р. 10.XII, середа.

Голубочко Вірунечко!

І сьогодні маю твій лист, і сьогодні дякую за нього й цілую. А до того ще поздоровляю з виходом на повітря. Тільки коли у Вас така холоднеча, як у нас, то краще не виходь з хати, аж поки зовсім не одужаєш, і не винось Юрася. У нас два дні холодюка, мороз з вітром. Ступенів, певно, —18.

Я навіть не йду гуляти, хоч доктор дуже настоював, щоб я гуляв щодня, бо це потрібно і для ноги, мускули якої можуть атрофуватися од сидіння, і для моїх нервів, котрі, на його думку, потребують, щоб їх укріпити. Треба слухати доброї ради; доктор, невважаючи на те, що він доктор, дуже мені сподобався. Видко, дуже тямуча й сумлінна людина. Врешті всі так кажуть про нього. Надавав мені дуже багато корисних гігієнічних рад, радив звернути увагу на сон і спокій. Та, здається, легше давати ради, ніж їх виконувати. Який тут спокій у мене! От навіть і сьогодні мав гостру розмову з Фідлером, мало зовсім не посварилися. Я, вибравши вільну годину, взявся за «Свет и тени» і дав для завтрашнього № статтю. Отож редактор не згоджується з моїми поглядами на справу — і нам довелось дуже сперечатися та лаятися. Хоч я й одстояв половину статті, та цікавіша половина пропала, бо Фідлер, вичеркнув її, опираючись на свої права одвічального редактора. От і пиши тут! Я залюбки одмовив би ся писати «Свет и тени» — та не можу, бо це входить в круг моїх обов'язків. А писати так, як мені скажуть, я не хочу, ба й не можу.

Всі ці причепки редактора я передбачав, знаючи його погляди на газету і відносини до мене, але мені від того не легше і мушу псувати собі кров.

Такий сьогодні знервований, що, мабуть, і писати не буду. Піду, може, до Кравченка, трохи розважитись. Побачу — що за людина. Завтра зверни увагу на «Св[ет] и тени» — то мої. Не знаю, правда, чи вийдуть ще, може, цензура не пустить, хоч вони й обрізані редактором.

Ет, хай йому хрін з таким писанням, при таких умовах.

Мало не цілий лист наповнив всякою поганню. Вибач мені, дитиночко єдина! Так життя складається погано!

Я здоров. Їм все ж з апетитом, невважаючи на неприємності. Мною не турбуйся. Живу надією скоро побачитись.

Грошей в касі нема, Когена нема — нині телеграфував Когенові.

Бувай, серденятко моє любе, дитиночко кохана, мила моя квіточко, бувай, Вірунечко, здорова. Цілую тебе міцно. Твій *Муся*.

Всіх наших цілую.

109. До Віри Коцюбинської

23 грудня 1897 р 11.XII 97. Четвер.

Дитиночко моя єдина, Вірунечко люба! Коли б ти знала, який я лихий на себе: скортіло мене піти розвіятись трохи, а замість того тільки знудився. Пішов я до Кравченка, генералового знайомого, а по дорозі заскочив до нашого конторського ляшка, бо вони живуть в одному домі з Кравченком. У ляшка було скучно, навіть дуже. Наскільки він сам симпатичний, настільки жінка його не сподобалась мені: неінтелігентна, нецікава, суща корова (вибачай за вислів!). Прохали мене найняти у них 2 хати й стіл, бо це буде дуже дешево коштувати мені, але я, звісно, од цього одмовився. Посидівши там з півгодини, пішов до Кравченка. Той як схопив мене, так зараз почав мені читати свої твори, писані по-московськи. Дурне, безграмотне й нецікаве. Читати почав він з невеликого зшиточка, потому зараз, не даючи мені отямитись, вийняв з шафи грубшого зшитка, далі ще грубшого, а далі зразу витяг таку силу писаного паперу, що справді, без пересади, можна б було дві зими тим папером топити всі грубки в кватирі. Захоплюючись, не даючи ані собі, ані мені

відітхнути, не даючи слова промовити, він мені читав і читав всяку нісенітницю аж до 12 години вночі. Ледве вирвався.

Кравчепко, мабуть, дуже добра і щира людина, але дуже обмежована.

Посилаю тобі число «Волині», де є моя замітка («Св[ет] и тени»). Вона обрізана. Сьогодні мав цілу баталію з редактором. Для завтрашнього № я знов дав статтю, вдатно написану, з добрим світлом. Отож це дуже не сподобалось редакторові (він, очевидячки, заздрить мені), і він вичеркнув ціле переднє слово до замітки — і написав своє. На його думку, стаття написана нецензурно. Я тоді розсердився і сказав, що не хочу підписуватися під переробленою статтею і взагалі при таких умовах не хочу писати. Я хочу мати одну цензуру, коли вже без неї не обійдешся, а не дві.

Перепалка була гаряча і скінчилася тим, що ми посердилися. Чекаю Когена і мушу все це вияснити. Одно погано — що це недобре одзивається на моїх нервах: я дуже знервований.

Моя голубочко! Тобі сподобались фотографії Попова і ти радиш замовити 12. Чи не краще було б замовити 6, а в Чернігові знов сфотографуватися. Може б ми там краще вийшли. Яка твоя думка про це? 6 штук я замовлю конче, а других 6 тоді, як напишеш свою думку.

Масаж ще не починав робити, ніколи. Просто дихнути ніколи! Хочу написати кілька слів до Віталія, тож хапаюсь скінчити. Цілую тебе, голубочко моя єдина, серденько моє! Цілую тебе в очки, бровенята, устоньки й рученьки. Скрізь. Не забувай свого коханого Мусю. Наших всіх цілую.

110. До Віри Коцюбинської

24 грудня 1897 р. 12-го XII, п'ятниця.

Кохана Вірунечко!

Дістав тільки відкритку від тебе, а посилки не дістав, бо оповістки дійшли до мене пізно, як вже зачинено було пошту.

Сьогодні не буду багато писати до тебе: так мене сьогодні болить голова страшенно, що не знаю, куди подітися.

В редакції ледве висидів та й не міг нічого робити. Певно, нежить розібрав. То було так тепло, мокро, а тепер мороз великий — тож схопити нежить не трудно.

Ти тільки не турбуйся, не думай, що я застудився. Все це пройде завтра, і я знов буду здоровим і, наскільки можу,— бадьорим.

Новин не маю ніяких. Листів нема. Щось два чи три (так, три) вечори пропало у мене, не писав, і тепер сумління гризе мене. Так за день втомлюся, стільки всяких неприємностей, що увечері — мов звареяий.

Ти, голубочко моя, нагадуєш мені про ванну певно з причини гігієнічних уваг доктора. Ні, не в тому річ. Доктор радив мені не носити фуфайки взагалі, або хоч не надягати її на тіло, бо, як він каже, прачки погано їх миють, не так, як біле хустя, на котрому бруд видко. Потому радив невисоку температуру в хаті, рослинну страву, проходки на чистому повітрі і т. ін.

Правда, ні одної з тих рад я ще й досі не виконую. Масажу теж не роблю, ніколи: постараюся, однак сими днями піти до масажиста й умовитись. Якийсь Шнейдер. кажуть, добрий масажист.

Ой, голова болить. Треба прийняти хіни, може, легше стане. А ще маю нині написати 1 лист (до Соломоновського, до Криму, по просьбі конторщика, що хоче вчитися виноробства).

Серденько моє, Вірунечко, квітонько моя! Не сердься за нинішній лист: сьогодні й я й лист мій погані.

Цілую тебе, рибочко єдина.

Твій коханий *Муся*.

Наших всіх, і маму, і Юрася, й Лідю цілую міцно.

Уклін знайомим.

Чи акуратно дістаєш «Волынь»? Я щодня висилаю Бувай здорова. До скорого побачення.

111. До Віри Коцюбинської

26 грудня 1897 р. 14-го XII, неділя.

Лихо мені, голубочко, з тими знайомими! Тільки що сів за писання, прибіг Кравченко й накричав мені повну хату і набалакав сім мішків гречаної вовни. Симпатична

людина, певно, добра й щира,— тільки нецікава. Так-таки й не дав мені писати. Вже $9^1/_2$ години вечора, а ще маю написати до тебе й однести листа.

Здоров'я моє трохи краще, хоч ще не зовсім здоров. Вранці почував себе бадьорішим, бігав у контору, замовив 6 карт[очок] у Попова (будуть на неділю) і навіть сфотографувався у Корицького. В понеділок обіцяв дати пробну карточку.

Так збіг мені час до обіду, а по обіді мусив сісти за «Св[ет] и тени», бо два дні нічого не давав. «Св[ет] и тени» вийшло у мене «инородческое», бо все наповнено тубольцями Сибіру й Комлицького степу. Боюсь тільки, що Фідлер знов обріже, а було б шкода. Цікаве.

Словом — у мене так часто пропадає вечір, що аж жаль живий бере. Я аж сумую. Хочеться писати — і не можна, ніколи. Тепер знов Когена чекаю завтра або позавтру, знов, певно, братиме у мене вільний час вечорами.

А тут ще мені сумно без тебе, без вас всіх, як не знаю чого чекаю того 23-го, коли гадаю виїхати. 24-го вранці, значить, буду вдома — і аж тоді буду зовсім щасливим!..

Тоді вже досхочу націлуюся тебе, моя ти Вірунечко люба! Так хочеться, так хочеться поцілувати!.. Коли б хоч не слабувати, а то я не хочу бути кислим удома. Вже й стережуся, а проте чогось нездужається.

Ти знаєш, моя рибочко, що я не маю часу читати. Опріч газет нічого не читаю, та й газети читаю не так, як слід, не все, а лиш те, що мені для моєї роботи треба. Просто можна здичіти серед тої повіді газет.

У нас стоїть погана погода: то був страшенний холод — мало не 20°, а зараз зірвався такий вітер, що аж гуде. Мушу закутатися зараз, односячи тобі листа, щоб не застудитися часом.

Тішить мене, що Юрась здоров та такий балакучий. А як приїду, то, певно, не знайду великої ріжниці в його розвою. Певно, забуде тоді всі свої штуки і не буде вміти ходити. Ти йому щодня нагадуй, щоб був розумним і добре ходив, як тато приїде. Нічого не пишеш про своє здоров'я й мамине, про Лідю. Хай мама не журиться, листи і від Льоні і від Хомки будуть. Поцілуй од мене маму і попрохай не журитися.

Що тобі привезти, дитиночко моя, на ялинку? Скажи мені під секретом на вушко. Поки що, цілую тебе, друже

мій, серденько моє, коханнячко солодке. Твій *Муся*. Всіх цілую. Твій.

Пришли поличчя Юрасеве й «Зорю». Цілую ще.

112. До Віри Коцюбинської

27 грудня 1897 р. 15.XII, понеділок.

Серденько моє! Ти мене так засмутила звісткою про те, що не дістала в суботу ні мого листа, ні газети. Я щодня пишу і щодня сам одношу листи в поштову скриньку. Не було дня, щоб я тобі не написав. Це не може бути, щоб лист пропав, може, пошта опізнилася через що-небудь, і ти в неділю дістала разом 2 листи і 2 газетних номери. Дуже мені це неприємно, дуже досадно за твою неприємність. Ніколи листи не пропадали — тож дивно було б, коли цей лист і навіть газети загубилися.

На кожний випадок посилаю тобі другий примірник газети з четверга, адже там моє перше «Свет и тени».

З тими «Св[ет] и тен[и]» чиста біда. Доводиться бути дуже обережним, не виявляти себе, хоч так часом кортить освітити, як слід, факти. Зверни, голубко моя, увагу на завтрішню мою замітку про комликів та якутів. Самі факти такі цікаві, що й освічувати не треба. Фідлер, наляканий, певно, моєю одмовою писати цей одділ газети, прийняв статтю, хоч дуже крутив носом.— «Это положительно не цензурная статья... Это слишком смело, слишком сильно, в особенности для нашего края. Киевские газеты ни в коем случае не поместили бы такой идейной вещи... Впрочем, я возьму... у нас цензура слишком глупа, может быть, пропустит...»

Побачимо, чи пропустить; мені хотілось би, бо цікаві факти.

Що це з Юрасем? Щоб мав все краще й краще ходити, то він з кождим днем гірше ходить. Скажи йому, що він «гага!» Мусить конче ходити, бігати навіть, бо він великий вже хлопець. Так мені хочеться подивитись на нього, з такою нетерплячкою чекаю його поличчя. Певно, не раніш як у четвер дістану посилку.

У Вас холода, а у нас нині відлига, мокро страх, слизько, сніг пропадає.

Моє здоров'я не то що поправляється, але й не гіршає. Щодня вранці у мене легкий жар — та й сил не дуже багато. Проте я держуся, не піддаюся, роблю, як і щодня, от тільки ввечері не можу писати. Лежу й читаю, або так спочиваю. Все це дурниця. Мине день-два і все буде гаразд. Додому приїду здоровим. От тільки ти, Вірунечко мила, не дуже ганяй. Ти вже застуджена трохи, то тобі треба берегтись.

Завтра сподіваюся Когена. Добре було б, коли б він мене пустив раніш 2-х місяців. Поговорю.

В надії, що все на краще переміниться, кінчаю цього коротенького листа. Треба бігти в контору. По дорозі кину в скриньку.

Цілую тебе й обіймаю, дитиночко моя єдина, коханнячко моє гаряче.

А от тобі вірш, якраз до тебе!

В тихім повітрячка чи́стого ле́скоті
Все мені по́ступ твій милий вчува́ється;
Білої хви́лоньки в мо́рському пле́скоті
Перс твоїх хвиля неначе здимається.

В шелесті ні́жнім гнучкої топо́ленькн
Марить ся шепіт твій милий, живісенький,
В цілому світі не знаю до́леньки,
Крім тебе, друже, коханий, однісенький!

Ти моє сонце, південне промінняч ко,
Місяць сріблястий, зірка тихесенька,
Ти — моя радість і горе-болінняч ко,
Ранок мій ясний і нічка темнесенька!

Цілую тебе, твій *Муся*. Наших всіх цілую. Поцілуй Юрка від тата.

113. До Віри Коцюбинської

28 грудня 1897 р. 16.XII, вівторок.

А бачиш, моє серденяточко: дістала всі листи, а подумала, що Муся забуває тебе. Ні, моє серденяточко єдине, я тебе не забуваю, щодня думки мої й серце моє біля тебе. Я тільки й живу надією скоро побачити тебе та міцно, міцно пригорнути. Ти моє сонечко!

І знов день збіг без особливих вражінь, блідо, не корисно, неприємно. Пошта тепер спізняється, і я сиджу в редакції до 4-ї години. Тільки що пообідав, а вже $^1/_2$ до шостої. За $^1/_2$ години треба знов йти на роботу.

Тільки й маю радості, що лист від тебе. Нізвідки не дістаю листів, жодних новин у мене нема.

Навіть Когеп, якого сподівався сьогодні, не приїхав. Чорт його знає, того Когена. Раз у раз дурить, грошей нам не платить, що він собі думає — хто його зна.

Мені все це так обридло, так остогидло, що я рад буду, коли моя мука скінчиться.

Сердепько моє! Ти мені пишеш, щоб я почав масаж; хай, моя дитиночко, це буде по святах, бо тепер я не зовсім здоров, та й перерив буде на кілька день, як поїду додому. Тоді вже, по святах, як почну, то буду робити не переставаючи.

Ванну теж прийму, але як зовсім добре буду почуватися. Я хоч і не слабий, а все ж і не здоров. Часто голова болить, в'ялість така в цілому організмі, самопочуття погане. А все ж мені сими днями вже краще.

Серденько, ти мені не пишеш, що тобі привезти на ялинку. Я, знаєш, не дуже догадливий, а так хочеться щось Вірунечці подарувати. Порадь, серденько, поцілую за те. Тільки не одмовляйся, що нічого не треба, порадь, голубочко.

В сьогоднішньому числі газети не знайдеш моєї роботи. Не встигли набрати «Св[ет] и тени», так що воно появиться завтра, якщо цензура не з'їсть.

Я дуже радий, що тобі так добре перекладається. Тобі навіть не треба моєї помочі, а це добрий знак. Напиши мені, який розділ перекладаєш, щоб я знав, чи багато вже зробила. Вибачай, голубочко моя єдина, що мушу кидати листа: пора бігти в контору.

Ну, цілую тебе, дитиночко моя любима, не забувай свого Мусю, що тебе так сильно кохає.

Юрасика цілую, маму цілую і всіх.

Твій навік *Муся.*

114. До Віри Коцюбинської

29 грудня 1897 р. 17.XII 97. Середа.

Дорога дитиночко моя! Вже два дні дістаю лише відкритки від тебе, але й за те спасибі. Сьогодні думав — дістану фотографію Юркову, аж нема посилки. Певно, завтра буде.

Ти, дитинко, не турбуйсь моїм здоров'ям: мені вже краще. Шлунок у мене весь час нерегулярний, через те мусив купити собі пляшку вина червоного і щодня по обіді п'ю за твоє здоров'я. Їм теж яблука, доктор радив мені фрукти, особливо при ресторанному столі.

Посилаю тобі «Волинь», де мої «Св[ет] и тени». Знаєш, рибочко, замість того, щоб щодня наліплювати марки на 2 коп., я заплатив в конторі за місяць 60 коп., і ти будеш таким робом діставати газету раніш, бо зараз, як вийде. Так тобі буде вигідніше.

Коген знов обдурив. Знов я дістав телеграму, що він не може зараз приїхати і що за три дні приїде. А тим часом нема грошей. Словом — стара історія.

Я, рибочко, нікуди не ходжу, жадних вражінь не маю, листів не маю, нічого не читаю, газета й контора засмоктала мене, аж страшно стає, коли подумаю, що є люди, які живуть так цілий вік.

Погане це життя такого газетчика, та ще й у такому паршивому органі, як «Волынь» наша. Будь це ще газета з симпатичним напрямком, стій коло нього живі люди, легше б було співробітникові. А то маєш таке почуття, наче сидиш в купі гною, а навкруги тебе всякі паразити. Бридко!

З одного тільки радію, що навчуся видавати газету й буду все знати деталічно. Може, коли здасться.

Щодо грошей, то треба тягти щодня по кілька карбованців або навіть копійок, щоб вибрати собі платню. От думав нині взяти 20 карб.— та на лихо приходить коректор, прохає грошей, бо у нього вмерла дитина. Мусив оддати. В кожному разі за кілька день пришлю тобі, що зможу взяти.

От вже й час тікати! Бувай здорова, моя мила, єдина й кохана Вірунечко, не сумуй, не застуджуйся, кохай мене й не забувай. Поцілуй од мене всіх, Юрася теж.

Цілую тебе без ліку, без міри, цілую в оченята, бровеняточка мої любі, устоньки, рученьки, ноженьки і скрізь. Ще раз, ще два і т. д. Цілую. Твій *Муся*.

115. До Віри Коцюбинської

30 грудня 1897 р. 18.XII, четвер.

Серденяточко! Питаєш, чи не одвик я від тебе? Коли я прочитав те питання, то мало не розплакався. Не соромлюся навіть признатися у цьому. Я терпів, терплю й досі — розлуку, але скільки це коштує мені, як це мені трудно обходиться, не писав тобі, щоб тебе не тривожити. Мені так гірко, так тяжко без тебе, що я часто обурююсь на долю всіма силами душі і таки стараюся здержатись, щоб не стати цілком нещасним. Я тільки й живу думкою, що скоро, за кілька день буду з тобою й спочину від всього, чим серце наболіло. Серденько моє єдине, друже мій вірний та рідний! Не так я тебе кохаю, щоб одвикнути від тебе, аби помиритись навіть з розлукою. Я завжди й скрізь з тобою, про тебе думаю, тебе кохаю, тобою живу.

Ти сама винна, що мусиш все це читати. Ото другий раз не зачіпай мене до сліз.

Не турбуйся, моя Вірунечко, здоров'ям моїм: мені вже далеко краще, тільки мало не щодня маю всякі неприємності. Сьогодні мав неприємну розмову з редактором. Влетів, коли мене не було в конторі, і напустився на ляшка, що контора «не по разуму усердствует». Я, дізнавшись про це, просив його насамперед не позволяти собі справляти крик в конторі, а також всяких гострих висловів не вживати і взагалі в конторські діла цілком не втручатися. Він тут не «начальство», хай це добре знає і собі багато не позволяє. В результаті Фідлер двічі прохав у мене вибачення, але мені особисто вся ця історія дуже неприємна. Боже, яка це мерзенна істота, отой Фідлер! Це просто «лакейська» душа, бо коли мовчиш, він позволяє собі самі грубості, а як прикрикнеш на його, стає тихше води, нижче трави і, мов цуцик, хвостом мело. Гидко!

Лубенцеві, як побачу, перекажу. Фотографії наші привезу, все зроблю, що казала.

А я й досі не дістав посилки. Маю в кишені оповістку з пошти на посилку, одберу лиш завтра. Коваленкові, коли матиму час, напишу.

Завтра пошлю тобі 50 карб. Не буду писати, бо не сам однесу на пошту, а пошлю з редакції, тож не хочу, щоб читали.

Можемо листуватися тільки до неділі. В суботу я напишу тобі останнього листа, в суботу й ти напишеш останнього. В понеділок дістанемо наші листи, а у вівторок вранці я виїду, щоб бути в середу вдома. Яка радість! А чом ти не напишеш, серденько, що тобі привезти на ялинку? Я ж прохав тебе.

Цілую тебе, моє кохання, міцно. Твій *Муся*. Наших всіх цілую.

116. До Віри Коцюбинської

31 грудня 1897 р. 19.XII, Мінель, 22.

Серденяточко! Нині не було від тебе листа; правда, дістав посилку і на тім потішився.

Фотографії Юрасеві препогані: робота неможлива, все якесь сіре, і обличчя й фон однакового кольору. Завстидай Чарнецького за таку партацьку роботу. Юрась хоч і скидається, але такий він невиразний на фотографії, такий якийсь заспаний, що аж неприємно. На мою думку, не варт брати ні одної карточки, краще вдруге сфотографувати його, з умовою, щоб робота була хоч можлива. Врешті, коли тобі подобається — возьми по 3 кожної. Наші поличчя будуть готові на неділю, моя пробна — в понеділок. Всі привезу.

Я, моя дитиночко, сливе зовсім здоров, тільки трохи втомлений таким життям, яке доводиться вести: цілий день я у роботі, спочинку не маю, обідаю пізно, а через те їм холодне й недобре. Так хочеться хоч на кілька день вирватися з цього пекла!

Тут у нас Льдов, п о е т з Петербурга. Властиве — це Розенблят чи Розенталь [...]. Він читає лекції про Пушкіна, Фета, Лермонтова і других — освітлює їх містичним світлом, приплів чогось до поезії бога і думає цим заохотити публіку. Нині був у редакції і всунув мені безплатного білета на свою лекцію. Не піду, шкода вечора, та й не цікаво все це. Хай йому абищо з його лекціями!

Когена нема. Нині пишу до нього, щоб, як не приїде, виїхав до мене на вокзал в Києві для наради.

Новин у мене жодних. Ніхто не пише і я ні до кого.

В неділю сподіваюся Боровиків, не відаю тільки, чи приїдуть.

Вчора ходив до Мачтета і знов не застав його вдома. Хай йому хрін із ним. Ніколи його не буває вдома.

Мене щось затримує: не пиши, не пиши, скоро побачишся і про все розкажеш.

Ой, вже 6, треба бігти, а ще лист до Когена!

Отаке моє: година, як прийшов з контори, і вже знов бігти, а увечері треба написати «Свет и тени», бо вдень ніколи.

Цілую тебе, серденяточко єдине, миле моє, голубонько моя! Поцілуй від мене маму й Юрася, а також всіх наших.

Твій *Муся.*

Нині послав тобі 50 карб.

Чи акуратно дістаєш «Волинь»?

117. До Віри Коцюбинської

2 січня 1898 р. 21, неділя.

Голубонько! Пишу тобі й сьогодні кілька слів. Більш листів од мене до різдва не матимеш.

У вівторок вранці виїду — в середу вранці буду вдома.

Балуєш ти мене, серденяточко! Купуєш мені всякі гостинці, що ж я тобі подарую?

Я не хочу бути гіршим за тебе.

Взяв свою пробну карточку. Погана знов! Не скидаюся на ній. Просто біда мені з тими фотографіями! Наші карточки будуть готові завтра.

Сиджу тепер і чекаю Боровиків. Хоч листа не дістав од них, а проте може приїдуть нині, бо 20-го мали виїхати з Адесу. Коли до 8-ї не будуть, мушу піти до Кравченків. Тільки що прибігав і в страшній претензії, що я у їх не буваю. Мусив дати слово, що сьогодні буду, а за це мені обіцяли прочитати «дещо» з власних творів. Можеш уявити, яка приємна перспектива!

Листів знов ні від кого не було.

За цей лист мусиш, дитиночко моя, доплатити 4 коп., бо я не спостеріг, що у мене нема марки, тільки на 5 коп. знайшов. Зате можна бути певному, що дійде. Невже правда, що Юрась с а м бігає? Це мені здається чимсь з «тисяча й одної ночі». Ніяк не можу собі уявити, що він

бігає. Ну, цілую тебе, голубонько моя єдина, серденько моє любе. До скорого й так бажаного побачення. Цілую ще раз. Всім нашим поцілунок.

Твій повік *Муся.*

Я здоров.

118. До Віри Коцюбинської

10 січня 1898 р. 29, понеділок.

Моя єдина Вірунечко! Доїхав я добре, хоч цілу ніч не спав, бо було тісно. Льоня ще до Крут загубив свою шапку: вона злетіла йому з голови, коли вийшов на площадку. Так без шапки й доїхав до Києва. Тільки що приїхав сюди, а вже дістав твого листа, того, що ти писала до свят ще. Лист йшов до Житомира аж 7 день. Так було мені приємно прочитати твого листа, що я аж вдячним був пошті за передсвятний нелад. Дістав одкритку від Боржковського, який гостював у Боровиків. Пише, що не заїхали Боровики через слабість Олени і що Віталь сам поїхав додому. Обіцяє заїхати до мене в січні. Така досада! Того самого дня, як я виїхав додому, приїздив до Житомира Єремієв. Дізнавшись, що я поїхав додому, він, не розпитавшись, поїхав до Вінниці і тільки там дізнався, що ми в Чернігові. 31 має бути в Москві, а через те не побачимось. Когена не застав, зате дістав аж 2 телеграми від нього; от вони: І. «Выехать не могу в интересах самого скорого и окончательного разрешения дел Волыни и Вашего личного прошу принять все меры довести до конца» (до якого?!).

2. «Ввиду самого недалекого и окончательного рассчета по делам Волыни просим до нашего приезда не стеснять контору. Войцеховский, Коген». Як це розуміти, і досі не знаю. Ну, побачимо. До завтра, моє голуб'яточко єдине! Цілую тебе міцно. Твій *Муся.*

Поцілуй всіх наших і Юрася. Прийшла депеша: Делянов помер.

Читай з лупою, як не розбереш. Ще раз цілую.

119. До Віри Коцюбинської

11 січня 1898 р. 30.XII, Мінель, 22.

З Новим роком, моя ти дитиночко кохана! Цілую й обіймаю тебе нині міцно й щиро. Бажаю, щоб нам з тобою не розлучатися в новому році, а кохатися так, як кохалися і в минулому. Бажати більшого кохання був би гріх.

Не хочу тебе смутити, а тому не напишу, як мені сумно буде стрічати новий рік без тебе. Треба якось втихомиритися і не дуже сумувати, бо цим не поможеш. Маю надію, що скоро побачимось, може, скоро зовсім покину Житомир, бо ті телеграми від Когена щось-таки значать, мабуть, щось віщують: або він справді матиме гроші і тоді зверне мені залог, або продасть газету, а тоді знов-таки матиме спроможність вернути залог і раніш пустити мене. В кожному разі розв'язка наближається, і ми скоро, надіюся, будемо вкупі.

Не хотілось би тільки лишитися знов без посади, а через те треба старатися, щоб заручитися чимсь у Чернігові. Не знаю, що тобі одписав Малявка на твого листа, може, справді треба мені подати просьбу. Розпитайся, дитиночко, дізнайся про все, про що можна дізнатися, і напиши мені, порадь, як зробити краще.

Так як у мене є надія і на повітову і на губернську управу, то я боюсь гнатися за двома зайцями, щоб, бува, часом ні одного не спіймати.

У мене так багато було нині роботи, треба було надолужити те, що пропустив за свята. Та й тепер, перед підпискою, таки багато роботи.

Пишу тобі нині лише кілька слів, завтра напишу більше.

Я здоров, в дорозі не застудився. Новин не маю жадних.

Вчора стрівся в редакції з Мачтетом, але я хапався, змучений з дороги, додому і через те нічого з ним не балакав. Видався мені несимпатичним.

Серденяточко моє єдине, зіронько моя ясна, не сумуй, не журись, не турбуйся: вір, все буде краще. Будемо разом, будемо щасливі, ми маємо на це право. До вчорашнього листа не маю нічого додати, всі новинки написав уже тобі вчора. Ще раз цілую тебе, серце моє миле.

Твій *Муся*.

Кохана матінко! Цілую Вас і поздоровляю з Новим роком. Бажаю Вам од серця здоров'я та задоволення. Не журіться і не сумуйте, не забувайте, що Муся Вас кохає і скучає за Вами. Цілую Вас, мамочко, ще раз. Ваш *Муся.* Лідю й Юрасика поздоров і поцілуй. Чи здорові у вас всі?

Ще раз цілую тебе, Вірунечко моя, в оченьки, устоньки та ручки. Твій *Муся.*

120. До Віри Коцюбинської

12 січня 1898 р. 31.XII. Мінель, 22.

Сподівався я нині від тебе листа, голубочко, та не дістав. Значить, ти не мала часу або пошта зробила мені таку штуку, що задержала його. Завтра, певно, вже матиму свою єдину житомирську втіху — читати твого листа. Не забувай Мусі — пиши. Я вже пишу 3-ій лист.

Нині доведеться стрічати новий рік. Стрічатиму його один, за своїм столом, з думкою про моє щастя, про мою втіху — Вірунечку. Цілуватиму тебе в думці, пеститиму — може, легше буде. Згадаю Юрасика, маму, Лідю — може, легше буде. Все ж таки у любому гурті, не зовсім один, серед чужих, холод[н]их готельових стін.

Мій лицар (над канапкою) насупився чогось, певно згадав свою родину, бідний, певно, йому невесело стрічати новий рік, хоч він вже звик до самотині.

Отак ми обидва, я й лицар, стрічатимемо нині новий рік, далекі од всього милого, дорогого, чужі серед новорічних веселощів незнайомого нам города.

А де ти, щастя моє, будеш нині? Чи згадаєш Мусю, коли тебе вітатимуть з Новим роком?

Отже, перше й найщиріше поздоровлення маєш від мене.

Напиши мені, серденько єдине, де ти була перед новим роком, чи весело стрічала, з ким бачилась.

Сьогодні забігав в контору Чебанов. Їхав на весілля — виходить заміж Шпігель, співачка, що ми чули її в «Міньйоні». Обіцяв Чебанов написати до тебе: хоче приїхати колись до Чернігова — дати концерт (не правда ж сміливий?) на користь бібліотеки громадської.

Роботи маю по горло. Саме підписка, в конторі не встигають всього зробити.

Завтра частину дня пробуду в конторі, а частину вдома. Нікуди не піду, та й куди б мав йти? Не цікаво.

Листів не маю.

Коли дістала «Зорю», пришли мені. Коли почуєш які новинки од «Ілі», напиши.

Не посилаю нікому новорічних карток: чи варто?

Голубочко моя! Не гнівайся на мене, що я зараз попрохаю тебе не забувати моєї просьби — берегтись, не робити ніяких небезпечних рухів, не бігати прудко, не застуджуватися і взагалі дбати про себе й про того милого мені вже гостя, якого ми сподіваємося. Серце моє, не сердься, а лучше поцілуй мене в думці, як я оце роблю зараз з тобою.

Бувай здорова, моя квіточко гарна, моя дитиночко, серденько моє, долечко. За 2—3 дні вишлю тобі гроші.

Цілую тебе ще раз сто. Твій *Муся*. Цілую маму, Юрасика, Лідю.

1898

121. До Віри Коцюбинської

13 січня 1898 р. 1 січня, 98.

Перше поздоровлення дістав я від тебе, моя ти єдина. Рано, о шостій годині, дістав я телеграму — саме тоді, коли ти мені снилася, серце моє.

Мені снилося, що ти приїхала до мене на Новий рік з Богданкою, і поки я, неодягнений ще, цілую й поздоровляю тебе, Богданка стукається в двері, щоб її пустити. То стукався телеграмщик.

Спасибі тобі, Вірунечко, за пам'ять, спасибі за телеграм, хоч ще більше спасибі мала б за лист, якого я з такою нетерплячкою чекав нині, хоч не дістав. Сьогодні ти вже 2 листи моїх матимеш, а я ще ні одного. Потерплю до завтра.

Тільки що виправив візитьорів — Кравченка й Чебанова. Обіцяв їм не віддати візита, бо це противно моїм поглядам. Кравченко вже щось написав (певно в 2-х томах) за ці дні і кликав слухати. Каже, що й мене там виставив. От небезпечна людина, сущий письменник. Не піду сьогодні, нецікаво. Чебапов просидів щось 2 години, розказував про себе й про свій замір дати концерт в Чернігові, а потому вступити на царську сцену, а потому дістати пенсіон, а потому оселитися десь в жінчиному (нової жінки) майні і т. інші рожеві мрії починаючого артиста.

Кликав до себе, подивитись на дочку.

Дістав від Шрагів карточки. Мушу їм послати свої.

Вчора стрічав Новий рік з Мопассаном. Читав «На воді». Яка це гарна, чаруюча річ, скільки в ній поезії, гнучкої думки, блискучих місць і фарб! Чудова річ, варто

перечитати. Я вже скінчив книжку і вишлю тобі посилкою.

Дитиночко моя! Маю до тебе прохання: пришли мені з а р а з, як дістанеш листа цього, обидва «Путеводители по Крыму» — і Головкінського і Москвича. Коли б не знайшла Москвичевого путеводит[еля], то позич де-небудь, його можна дістати в Чернігові. Він мені дуже потрібен через татарський словар, що на кінці його.

Обидві книжки мені потрібні для маленького оповідання для збірника в честь Франка, яке хочу написати і присвятити Франкові. Чим скоріше пришлеш, тим скоріш напишу.

Ну, а ти, моя дитиночко кохана? Як тобі, що з тобою? Така досада — 4 дні нічого не знати про Вірунечку, не чути її слова. Невже й завтра не матиму листа?

Так хотілось би дізнатися про всіх Вас, почути, чому навчився за цих 4 дні Юрась, наскільки порозумнішав, чи всі здорові й веселі... Завтра мушу мати твого листа.

Пишу кілька слів Богданці й Лізе. Передай їм. Завтра знов писатиму тобі, а поки що цілую тебе, серденько моє миле, цілую без ліку й міри.

Кохаю тебе. Твій *Муся.*

Наших всіх поцілуй.

122. До Віри Коцюбинської

14 січня 1898 р. 2/I, 98.

Нарешті дочекався від тебе кілька слів, моє ти голуб'яточко.

Я аж посумнів, не маючи так довго звістки про тебе. Думаю, що ти розумієш мене, і через те не прохатиму частіш писати.

Учора ввечері нікуди не ходив, сидів удома, читав. Нікого не було.

Сьогодні знов нікуди не піду, бо й ні до кого. Воно у будні, в робучі дні нічого ще, а в свята, коли знаєш, що всі веселяться, якось ніяково почуватись таким самотнім, не мати до кого промовити слова.

А й справді — я тут літерально не маю до кого заговорити щиро, по душі. Хочеш не хочеш — замикаєшся сам

в собі, розмовляєш сам з собою. Одні листи твої й до тебе рятують мене. Отож можеш зрозуміти, як сумно, коли нема від тебе звісточки.

А тут ще так мені остогидла та контора, а найпаче редакція з тою грубою худобиною — Фідлером. Якби міг, одного дня вирвався б звідси. З Києва, однак, нема жадної чутки. Всі ті телеграми — певно, лиш фарс, не більше.

А що, серденько, чути в Чернігові? Чи ти не писала до Малявки, чи не діставала одповіді від нього? Що в губернській управі? Чи є надія на посаду?

Спасибі, донечко, що написала, коли посилати оповідання для збірника Франкового. Напиши ж ще куди його посилати, бо ти забула подати мені адресу.

Коли будеш присилати «Зорю» (24 ч.) і «Путеводители», пришли мені моїх вкраїнських карток візитових, бо у мене нема їх зовсім.

Не забудь, голубочко.

Я ще не ходив до масажиста, бо в дорозі натомилася нога й 2—3 дні боліла. Тепер вже не болить, але мушу зовсім спочити, а тоді робитиму масаж. В неділю думаю сфотографуватися у Попова, бо до неділі не матиму часу.

Листів жадних не маю, новин теж не маю.

Пишучи до тебе щодня, я мов видаю другу щоденну газету — для моєї коханої Вірунечки. Тільки ця друга газета виходить і по святах, щодня. В ній все перемішане, горох з капустою (по рецепту Фідлера), бо пишу хапаючись, в ту вільну $^1/_2$ годинки, що лишається у мене по обіді.

Серденько моє, голубочко, ластівочко мила! Цілую тебе палко, моє кохання. Не забувай свого вірного Мусі.

Маму цілую, Юрася й Лідю теж. А що Юрась?

Знайомим уклін.

Пиши.

123. До Віри Коцюбинської

15 січня 1898 р. 3 січня, 98.

Серденько моє, чого ж це у тебе такий настрій поганий? Причин не пишеш, а я тут турбуюся, думаючи, що б таке було моїй дитині, чи здорова вона, чи не має якої при-

кості, чи не закохалась врешті безнадійно — бо, далебі, не можу придумати, що б тобі було, серденяточко моє!

Шкода, що не дістала листа мого на Новий рік, може б я розвеселив тебе трохи, розважив, бо в лист до тебе я вклав своє серце. Ти не знайшла його там?

Радію, що весело стріла новий рік.

Тільки я з листа твого зрозумів, що новий рік стрічали у нас. Чи правда?

Нині послав тобі 70 карб. Аж прикро мені, що не міг послати більше, бо поїздка додому і тут всякі видатки (за квартиру тощо) забрали чимало грошей. Коли тобі зараз треба більше, напиши, а я вишлю. Чи ти, дитинко, всі листи мої дістаєш, чи не всі? Я пишу щодня, почавши з понеділка, себто з 29/XII.

Не сумуй, дитиночко, не кисни, єдина. Отак би взяв тебе в обійми, зацілував би, закрутив по хаті, розважив, розбуркав. Ти, моє серце, повинна бути веселою й міцною духом: адже недурно я думаю, що ти зліплена не з звичайного жіночого тіста, а з якогось кращого, міцнішого й дорожчого матеріалу.

Я здоров, Вірунечко. Нога ще не зовсім спочила з дороги, через що не роблю масажу і не купаюся, хоч ти й нагадуєш і про те й про друге.

Скоро послухаю тебе, дитино.

Ти мені мало пишеш про Юрка. Пиши мені про кожне нове слово, яке він навчиться говорити, щоб я знав, як побільшується його лексикон. Адже, певно, за яких 2 тижні можу вже написати до сина коротенького листа, і він все зрозуміє.

А віспу йому не забудь прищепити.

Я ніде не буваю, сиджу вдома. Роботи так багато, що і вдома тільки вечір маю вільний, так з години 9-ї. Це так мало, що й спочити не встигаю, до 12-ї й не оглянешся, як збіжить час.

Маю для тебе картку новорічну од... Фідлера. Прислав 2. Я йому не посилав і візити не робив, а сьогодні ще й висміяв його за візити.

З «Буковини» дістав куценького листа, пише якийсь Лев Турбацький, обіцяє присилати за «Волынь» «Буковину» і прохає «хоч пару стрічок» для «Буковини».

Ото і всі мої новини. Більш нічого не маю.

Погода у нас неможлива: мокро, слизько, морозу нема. Мушу їздити, аж сумно.

Цілую тебе, сердечко, не сумуй і дбай про гарний настрій. Не забувай за цілком твого Мусю.

Юрася поцілуй.

Кохана мамочко! Як Ваше здоров'я? Цілую Вас. Я молодцем, тільки часом, як багато роботи, не скучаю. Обізвіться коли до мене словечком, а то Ви зовсім забуваєте мене. Ще раз цілую Вас. Будьте здорові.

Ваш *Муся.*

124. До Віри Коцюбинської

16 січня 1898 р. 4/I, 98.

Аж повеселішав я, моя ти люба Вірунечко, дістався від тебе такого бадьорого, хорошого листа. А то мені так сумно було читати твої листи, так якось безнадійно погано, що я не знав, що й гадати.

Сьогодні й я веселіший став після твого листа. Так мені було сумно, що м у с и в розважитись. Вчора ходив до театру на концерт, що давали студенти на користь бідних товаришів. Перша частина пройшла препогано, зате друга вся дуже добре, з приємністю прослухалася. Публіки було сила, по концерті танці, але я, надивившись на них з $^1/_2$ години, поїхав додому.

Цілу ніч снилась музика, особливо скрипка, чудова, співуча скрипка. То був найкращий № програми. Посилаю тобі програму.

Сьогодні ходив фотографуватись до Попова. Фотографував двічі, велика голова буде на карточці. Завтра побачу негативи.

Почав писати листа, коли це влітає Кравченко й тягне до себе. Насилу одпрохався, щоб написати листа до тебе, голубочко моя: за $^1/_2$ години прибіжить знов і потягне до себе. Суща біда. На завтра теж тягне їсти у нього кутю. Мусив згодитися, хоч у мене шкура потерпає од перспективи слухати твори Кравченкові. Та не мине мене «чаша сія».

Листів знов ні від кого. Дістав лиш картку новорічну од пані Сивої. Сивий чомусь не вклав своєї.

Од Когена — ні словечка. Це мене непокоїть, мушу написати до його, нагадати його обіцянку пустити мене раніш терміну контрактового. Серце моє, мені так захо-

тілося кинути Житомир й «Волынь», що я справді послухав би твоєї ради і приїхав би до Чернігова раніш, ніж буде посада. Хоч воно й дуже неприємно сидіти без посади, а все-таки я згодився б і на цю неприємність, аби вирватися звідси.

Як подумаю, що моя Вірунечка, донечка моя єдина сама там у Чернігові і нема кому її приголубити, поцілувати, то так мені гірко стане, так хочеться зараз, незважаючи на все, сісти на потяг і опинитися біля моєї квіточки. Серце моє! Цілую тебе й обіймаю. Моє ти золото! Скарбе мій найдорожчий!.. Цілую знов. Пиши, твій *Муся*.

Юрасикові від тата поцілунок.

Маму й Лідю цілую.

Знайомим уклін.

А що, «Зоря» прийшла?

125. До Віри Коцюбинської

17 січня 1898 р. 5.I 98.

Дорога дитино моя!

На всі питання твої — як мені живеться й що зі мною діється, я вже одписав тобі раніш, в попередніх листах. Там було й про масаж, якого я й досі не роблю, й про здоров'я, й про самопочуття.

Не написав тільки, що спиться мені тепер непогано, хоч часом кручуся під слизькою ковдрою. Я ще й досі не підшив її. Хотів підшити, коли ниток нема. Одклав на другий день. На другий день — субота, крамниці замкнено. На третій день купив ниток, а на четвертий забув підшити. На п'ятий день було ніколи. Так і досі сплю під непідшитою. Завтра свято, і вже напевне підшию. А не маю часу чорт зна через віщо: то до театру ходив, а то вчора був у Кравченка. Проклинав себе й його, слухаючи його довгі нісенітниці. Він просто комік, щоб не сказати психопат. Уявляє себе великим художником, більшим від Гоголя — і навіть не хоче читати ні Золя, ні Мопассана, ні Бурже, щоб часом вони своїми творами не зробили впливу на його «вільну музу». Він хоче бути оригінальним і затемнити письменників цілого світу. Всі знайомі «преклоняються перед ним», називаючи його геніем (це він

сам каже). Одна тільки жінка не признає таланту в свого чоловіка (от єретичка!) і прохає, аж свариться, щоб він не докучав людям чорт зна чим. Цікавий примірник, той пан геній-акцизник, тільки дорого коштує знайомитись з його оригінальністю. Нині дав слово бути у нього на куті — і аж сумно. Голова мене чогось болить (певно, од неможливої погоди — слякоті),— а тут треба йти. Може, скоро викручусь звідти. Тільки щось мала надія, бо вчора ледве вирвався о 12-ій.

Листів нема. Ця стереотипна фраза, певно, докучила тобі.

Коген не пише. Заліз в Київ і ані словечка. Завтра пишу до його, бо нині не встиг.

Ти, моє сердечко, недобре робиш, що не ходиш на вечорниці: треба тобі, конче треба розважитись часом, повеселитись. Ти ж ще молода людина. Послухай ради кохаючого тебе Мусі і веселись, тільки не до перевтоми, серденько, бо нашій дівчинці буде погано.

Цілую тебе й її. Юрася поцілуй. Він мене тривожить своєю нервовістю. Може б порадитись у якого доброго лікаря? Бувай здорова, дитинко люба, серце Вірупечко.

Кохаю тебе. Цілую міцно, без ліку. Твій *Муся.*

Маму й Лідю цілую. Як їхнє здоров'я? Напиши.

126. До Віри Коцюбинської

18 січня 1898 р. 6.I 98.

Тільки що дістав твого листа, Вірунечко. Через свято листоноша опізнився, і я при світлі читаю твого листа й зараз одповідаю.

Дивна річ: звістка про те, що посада в повітовій управі зайнята вже, анітрішечки не засмутила мене. Десь у глибині тліла, певне, у мене нехіть до тої посади. Мені чогось більше хочеться попасти в губернську управу, хоч не знаю, справді, чи є яка надія попасти туди.

Може, так скрутять, як і в повітовій. Ти накажи всім, кому можна, щоб стежили і не пропускали вакансії, тим більш, що бонза формально обіцяв мені першу, що трапиться, посаду. Так хочеться, так сердечно хочеться бути вже разом з тобою, мати щось стале, надовго.

Ти мені мало пишеш про себе, голубочко мила. Я не знаю, як тобі час упливає, чи весело провела святки, де була, що робила. Я, серденько, був вчора на куті. За вечерею мало не дійшло до сварки межи чоловіком і жінкою. Ще й кутю не з'їли, а вже Кравченко приніс цілий оберемок своїх творів і почав читати, забувши про вечерю. Так-таки й не їв нічого. Жінка свариться, що він мені заважає їсти, ба й сам не їсть, але чоловік не звертає уваги на злосливі уваги жінчині і чита, і чита, і чита. Вже й од вечері встали, вже й чай п'ємо, а він читає. Хазяйка надулася, бо їй хочеться хоч слово сказати за весь вечір,— де там, чоловік не дає, читає. Хазяйка з горя, лиха, надута пішла спати, не попрощавшись навіть зі мною, а я все слухав, чи робив міну, що слухаю, і так до 11 годин. Ото причепа! Обіцяв колись прийти до мене і принести свої твори для прочитання. Куди мені сховатися? Хоч тікай з Житомира.

Дістав, голубочко, перше ч[исло] «Галичанина» й «Буковини». Обидва дуже нецікаві. Різняться не змістом, а лиш правописом. Осип Маковей вже не редактором «Буковини», за редакцію одповідає якийсь невідомий — Іван Хромовський. А все ж приємно було побачити вкраїнський часопис. На обгортці стоїть «Д. Ц.», значить, можна мати для редакції такі часописи закордонні, яких цензура не пускає для приватних осіб. Забув тобі сказати, що «Буковина» буде виходити не щоденно, як досі, а тричі на тиждень. Вона, очевидячки, погіршала. Хочу виписати «Діло» і «Вістник» в редакцію.

Опріч того, випишу для себе через редакцію «Заліссє», повість Маковея і «Царівну» — певно, прийде під бандероллю. Сьогодні я вдома сиджу. 3 дні вже голова мене болить і то дуже. Певно, через погану погоду. У нас так мокро, морозу нема, вітер, дощ — дуже погано. Ходив дивитися до Попова на негативи своєї фотографії. Здається — вийшов добре. Тільки 15 буде пробна карточка. Вишлю тобі. Може, хочеш «Галичанина» й «Буковину»? Можу вислати, як назбирається кілька чисел. Цілую тебе, серце моє єдине, голубочко моя хороша, Вірунечко кохана.

Наших цілую, Юрася теж. Твій *Муся*.

Од Солонин дістав новорічні картки.

127. До Віри Коцюбинської

19 січня 1898 р. 7/I, 98.

Дістав тільки відкритку від тебе. Оповістки на посилку ще не маю. Ну, хвала богові, що поганий настрій твій минувся, серденько моє миле. Не допускай себе киснути: веселись, бувай між людьми, не журись, не турбуйся. Я тут буду спокійнішим, коли знатиму, що моє серце почуває себе добре.

Спасибі тобі, голубочко, за те, що таки знайшла мені Москвича. Може, я таки напишу сими днями яку дрібничку для Франка, хоч у мене так мало часу, так мало, що й спочити ніколи, читати ніколи, не те писати.

Не піду тепер нікуди увечері, хоч би мене тягнено. Годі, не цікаво. Вчора Кравченко знов прибігав до мене увечері читати свої твори. Мусив взяти їх (твори ті) для передачі Фідлерові, який напевне не надрукує. А Кравченко сьогодні як на шпильках сидів і таки не витримав, прибігав нині питатися, як і що. Вибачай, Вірунечко моя, що так багато одвожу місця в листах для Кравченка, але ж бо він займає у мене чимало часу і морочить мені голову. Ну, більш не писатиму про його.

Я здоров, тільки чогось голова часто болить. Погода у нас дуже погана, мокро, слизько, гнило.

Прийшло нині ч[исло] «Буковини», вже навіть без помітки «Д. Ц.».

«Галичанин» теж є. Виписав нині «Галицько-літературно-науковий вістник» в редакцію і «Земский сборник» з Чернігова. Хочу ще виписати «Наукові записки».

Хай це все буде, не завадить мати його.

Читаю, як є час, журнали та ті книжки, що ти дала мені.

Оце не помітив, як час минув. Тільки, здається, прийшов з редакції, а вже шоста, треба бігти знов. Мушу кінчати цей лист, та ще хотілось би погомоніти з тобою, серденько моє єдине, дівчинко моя маленька, Вірунечко кохана.

Цілую тебе в оченьки [...], в рученьки, устоньки й скрізь. Як твоє здоров'я? Чи не втомляєшся ти чим? Чи не забуваєш мого прохання берегтись?

Бувай здорова, єдина.

Цілую тебе, твій *Муся.*

Маму й Лідю цілую. Як їх здоров'я?

Юрасеві не «воздушний», а справжній поцілунок від тата.

Чи не писав Вася?

128. До Віри Коцюбинської

20 січня 1898 р. 8 січня 98.

Серденько моє! Я кілька раз перечитав твій хороший, милий, дорогий лист, поцілував його і сказав собі з гордістю: «От який я щасливий, що маю таку дружину, такого приятеля».

Веселіше мені зробилося на душі, і я цілий день щось курликаю собі під ніс та насвистую веселі мелодії. А все ти, сонечко моє!

Ти така хороша, мила, єдина, що я не можу не послухатися тебе: тому-то обіцяю взяти себе в руки і не киснути, терпіти, не нарікаючи.

Дякую тобі, голубко, за все, і за лист, і за щирість, і за дарунки — все воно мені таке дороге, що й ціни не складу йому. Я хтів би вицілувати тебе за те, що ти така.

Послухаюсь тебе й подам просьбу в губ[ернську] управу. Й на мою думку це не завадить. В неділю, як у мене буде більш вільного часу, напишу і подам на пошту.

Дуже дякую тобі за «путєводітелі». Буду з ними дуже обережним і зараз, як тільки непотрібними мені стануть,— вишлю тобі.

«Зорю» теж вишлю. Шкода, що ти не прислала мені самого цікавого, себто того аркуша Словаря Уманця, який додадено до «Зорі». Ну, та дарма.

Серце моє! Не забудь мені подати адресу Ліхнякевичеву — вона на штемпелі поштовому, певно, є, бо я хочу написати до його, а не знаю, куди писати.

Щодо «Наукових записок», то добре, дитиночко моя, я дуже радий, що й ти хочеш виписати їх. Через Київ не варто, бо коли я там дістану з Киева, та й чи дістану, а на адресу земського складу лучче буде, та й цілком безпечно, бо вони прийдуть через цензуру, з поміткою «Д. Ц.», а тоді ніхто не має права причепитися. Тож не в конвертах буде висилатися, значить, жадної небезпечності.

Папір з патретами Шевч[енка] і Драгом[анова] можна виписати по такій адресі: Австрія, Львів, ул. Театинська, 19, Oesterreich, Lemberg. Директору Педагогического института Костю Паньковскому.

Напиши ти, на складовому бланкові. Заспокой Лізу, що й це цілком безпечно, бо ж то чистий папір. «Буковина» й «Галичанин» йдуть, навіть цензуру минають. Аж приємно. До «Вістника» напишу, щоб висилали до Чернігова.

Так ти мене порадувала Юрасиком. Адже він зовсім розумний. Як би я хотів побалакати з пим, з моїм сином — та ба, доведеться ще почекати трохи.

Чом ти, голубочко, не пишеш нічого про себе, свій стан і здоров'я? Мене воно так обходить, що я не маю спокою, не відаючи, що й як з тобою. Напиши, серце.

Я здоров, роботи багато, як і завжди. Од Когена ні слова.

Генерал прислав картку новорічну.

До завтра, сонечко моє, щастячко моє, єдина дитиночко! Цілую тебе міцно й палко, твій *Муся.*

Маму, Юрася й Лідю цілую. Знайомим — уклін.

От бідний Флегонт! Жаль мені його.

129. До Віри Коцюбинської

21 січня 1898 р. 9/I, 98. Мінель, 22.

Не було листа нині від тебе. То, певно, капосна пошта робить, бо ж і ти не дістала б-го від мене, хоч я щодня акуратно пишу до тебе, зіронько моя. Коли б який лист опізнився, або не дійшов, так і знай, дитиночко, що то не моя вина,— і не ремствуй на мене.

Так мені якось час збігає по-дурному, що й не оглянуся, коли день минеться. Оте сидіння в редакції цілий день дратує мене без кінця; я втомлююсь, кисну й не можу увечері бути свіжим та взятися за роботу. Адже й вечір у мене дуже короткий: приходжу додому часом $^1/_2$ до 9-ї — поки чай, поки листа якого напишу — гляди вже і десята, а там до 12 всього 2 години. Ну, що за ті 2 години зробиш, зморений, знеохочений, а часом і змушений переглянути яких 20 газет, що за день не встиг перечитати. А тут мені ті ще «Свет и тени» — совісно якось

не давати їх зовсім, а цікавого матеріалу так мало, так мало. Себто можна б знайти й немало цікавого, так треба справді освітити його від себе, а для цього треба виявитись таким, який я справді є, а мені цього не хотілось би, бо виявлять себе у «Волыни» не варто. От які невинні мої компіляції (адже там зовсім не видко мене), а «Эф» усе бурчить та називає цензуру божевільною, що пускає такі речі. Що б то, якби бог дав свині роги! — Якби «Эф» та був цензором.

От і назавтра я дав замітку про штунду й сектярство на Вкраїні — редактор надувся і замогильним голосом запевняє мене, що цензор викине конче статтю. Може й викине, побачимо, хоч там знов-таки нема мене, я лиш обганяюся, як і скрізь, загальними гадками. Звісно, при таких умовах праця в газеті — одна мука, та й годі.

Листів нема. Були тільки картки новорічні від Львовича.

Я здоров. Масажа ще не роблю. Завтра вже конче почну. Ходив шукати масажиста й не знайшов. Піду ще пошукаю й умовлюся врешті.

Завтра ж думаю й скупатися.

Підшив врешті ковдру, хоч це так трудно мені далося: не вмію, та й годі: підшивав рівно 2 години, аж втомився. Зате тепер розкошую під ковдрою.

Так мені неприємно, що не маю нині звістки про тебе. Я вже так звик мати від тебе хоч кілька слів, хоч відкриточку, а тут нічого нема, пустка така, невідомість. Почуваюся так, наче ти мене не поцілувала сьогодні. Погане почуття.

Як же тобі, серденько, чи здорова, чи весела, чи багато маєш роботи? Що там синочок наш — які слова вивчив? [...] Стеж і за Мариною, щоб не вчила бо-зна яких слів. Хай говорить чисто, краще ніж його батьки. У всьому поступ!.. Цілую тебе, серденько вірне, Вірунечко мила. Поцілуй маму, сина й Лідю. Твій *Муся*. Пиши.

130. До Віри Коцюбинської

22 січня 1898 р. 10 січня, 98.

Сердься на мене, голубонько моя, тільки не карай так немилосердно, як ти мене покарала. Пиши мені хоч по кілька слів щодня, а то я забуду свою обіцянку держа-

ти себе в руках і зовсім скисну. Без тебе, без твоїх листів мені так важко.

Та й вина моя не така-то вже велика. Я довго не робив масажу не через те, що ніколи, а через те, що нога у мене дуже боліла, я ледве ходив і дратувати її гімнастикою не хотів. Ото й вся моя вина, а кара за неї більша.

Друге обвинувачення — за Когена.

Але ж, мій ти коханий прокуроре, тут я ще менше винен. Ну, як ти його витягнеш, якими енергічними засобами? Писав до його, навіть вчора писав, прохав пустити мене раніш, як 25 лютого. Вимагати я не маю права по контракту, бо строк моєї служби скінчиться тільки 25 лютого. Значить, я можу прохати ласки, що й зробив. Сьогодні приїздив від Когена пленіпотент («поверенный») і запевняв, що з 12-го, себто в понеділок, Коген конче буде в Житомирі. Та й повинен бути, бо його й «Эфа» викликають до слідувателя в справі дифіскації. От тоді й поговоримо про все. Врешті, Коген писав мені, що буде 12-го вранці.

Серденько Вірупечко, цілую тебе.

З Кравченком я не говорив ще за Льоню, але конче перебалакаю при першій стрічі. Не знаю, чи що вийде [з] цього, бо він, Кравченко, якийсь чудний.

Так мені приємно, що ти пишеш мені про Юрася. Я немов бачу й чую його, мою любу дитиночку. За тиждень вже певно можна писати до нього листа, зрозуміє.

Сьогодні дістав листа од Лисенка. Прохає прислати йому щось до збірника, який має вийти в 100-літні роковини нашої новітньої літератури. Треба щось дати, тільки коли у мене буде й далі так мало вільного часу, то не знаю, чи вийде що з сього. Що ти пишеш про «Віталя, що розкаже мені про все»? Який це Віталь, чи не Боровик часом? Адже він і не думає приїхати до Житомира, бо нічого навіть не пише.

Серденяточко, ти мені подала не повну адресу Ліхнякевичеву: яка станція поштова, адже на конверті повинен бути штемпель.

Може, ти, серденько, пам'ятаєш адресу (хоч вулицю) Лисенкову: я не можу одписати йому, бо не знаю, як писати.

Я здоров, цілую тебе й кохаю.

Погода у нас неможлива, весняна. Ані крихти снігу, їздять на колесах, скрізь вода, капає, мов у березні.

Пиши про свій стан і здоров'я. Цілую тебе без ліку, а кохаю більш, ніж ти. Маму поцілуй від мене, Юрасика теж. Лідю цілую.

Твій *Муся.*

Пиши, не забувай мене.

Чи Лізе згоджується, щоб на її адресу виписати «Наукові записки»?

131. До Віри Коцюбинської

23 січня 1898 р. 11 січня, 98.

Неприємний лист дістав сьогодні від тебе, рибочко моя. Юрась слабий, Лідя слаба, ти стривожилась, не спала ніч. Все це так неприємно, так турбує мене, бо здається мені в далеко більших розмірах, ніж, може, насправді є. Я прохав би тебе, дитиночко, не роби нічого такого, що б дуже впливало на твою нервову систему. Ти знаєш, голубко, добре, що це одізветься не тільки на тобі, а й на нашій донечці. Бачу, як ти кривишся; ти, певно, не любиш нашої дочки, бо ти так не хотіла її, а вона мені так же дорога, як і Юрасик. Я так хотів би мати дочечку — товаришку Юркові. Ну, не сердься за щирість мою. Це вже останнє придбання в нашій родині.

Сьогодні написав просьбу в управу, завтра пошлю рекомендованим. Умовився теж з масажистом — чекаю — зараз прийде.

Голова перестала боліти. Сніданку я, правда, не їм, бо ніколи, зате обідаю добре; навчив готельового Яна (вусатий, старий) подавати мені гаряче, навіть тарілку подає мені гарячу для другої страви. Позволяю собі розкіш — басарабське вино за обідом, через що краще почуваюся.

Завтра має приїхати Коген. Дуже радий, бо попрохаю його пустити мене якнайскоріше, не знаю тільки, чи вийде що з цього, бо він напевне не має грошей. Побачимо. Завтра напишу тобі про мою справу з Когеном.

Турбує мене Юрась. Як йому й що? Чи не застудився? Тепер так усі слабують через ту погану погоду. У нас діється щось неможливе, дощ, сніг, гнило, вітер страшенний, так і рве усе.

Ти знаєш, донечко люба, що хоч сьогодні неділя, а я тільки о 3-й вернувся з контори. Так багато всякої роботи й клопоту. Не встигну навіть і спочити, а думав багато зробити в неділю.

Масаж ми умовились робити $^1/_2$ до шостої. Це зараз по обіді — перед виходом до контори.

Так би хотілося сьогодні понаписувати листи — до Коваленка (винен йому), до Чайки, до Ліхнякевича. Просто свинство з мого боку, що я нікому не відповідаю. Навряд чи встигну. Я потребую спочити, почитати що-небудь, а то, мов дикар який, опріч газет (та й то тих одділів, що потрібні), нічого не читаю. З приємністю згадую ті часи, коли ми вдвох з моєю любою Вірунечкою читали журнали й книжки. То був кращий час. Сподіваюся, він настане знов. Бувай здорова, серденько єдине, любочко моя дорога, дитиночко мила й кохана. Цілую тебе од щирого серця, як і кохаю. Твій *Муся.*

Юрася поцілуй. Чи здоровий він? Маму й Лідю цілую. Пиши.

132. До Віри Коцюбинської

24 січня 1898 р. 12 січня, 98.

Хоч ти й радиш, голубочко моя, не турбуватися здоров'ям Юрасевим, а я все ж не можу заспокоїтись. Треба покликати лікаря, нема чого покладатися на те, що то на зуби дитина хворіє. Коли б мені хоч не розхворілася дитина, тепер так діти слабують. Нетерпляче чекатиму завтрашнього листа, а може не дочекаюся, то телеграфую тобі, чи здоров Юрась.

Сьогодні приїхав Коген. Хвалиться, що за кілька день матиме 50 тисяч, тоді (коло 20 с[ього] м[ісяця]), зверне мені залог, і я можу бути вільним.

А проте просить-благає, щоб я, взявши вже свій залог, лишився у нього. Обіцяв, що на другий день, як будуть гроші, Фідлера не буде. Будуть (властиво мають бути) 3 редактори: Гріневецький, якийсь Лінев і я. Кожен буде редактором свого одділу. Я не згоджуюсь, він прохає. Стали на тому, що хай-но він вертає скоріш мені залог, а тоді я, поїхавши додому, напишу йому, чи згоджуюсь на ті умови, чи ні,

Коли б тільки верпув мені гроші, а там побачимо.

Просьбу в губерпську управу я вже послав.

Масаж почав робити. Ще не придивився, чи добре жидок робить. Буде приходити щодня од 5 до 6-ї, 50 коп. за сеанс. Бачиш, не маєш за що сердитися на мене. Все зробив, чого тільки хочеш. Серденько моє, голубочко, як наші — мої й Лізині думки збіглися. Я тільки збирався прохати тебе, щоб ти пошила чи купила собі ротонду, а Ліза вже й випередила мене. Голубко, не чекай, коли поїде Ліза до П[етербу]рга, а попрохай кого зі знайомих купити в Києві, адже з Чернігова часто їздять до Києва, а як не в Києві, то, може, замовиш в Чернігові. Вибери матеріал і дай пошити. Прохаю тебе, рибочко моя, кохана моя Вірунечко, серденько моє єдине. А то буду гніватися на тебе так, як ти на мене за масаж. Гроші я тобі вишлю, якщо у тебе нема.

Дуже мені приємно, що Ліза так дбає за тебе. Поцілуй її за це від мене. А «генерал» просто свинтус з своїми причепками і цілим генеральством. Певне, й я гризся б з ним, якби був у складі. Коли Ліза боїться виписати паперу з поличчям Др[агомапова], то хай випише хоч з Шевч[енковим] патретом. Цензура напевне пустить. Що дорого обійдеться, хай її не турбує. Хай випише небагато, ми все заберем.

Адреса «Науков[их] зап[исок]» така: Львів, Lemberg, ул. Академічна, ч. 8. Редакція і т. д. Напиши, чи Ліза згоджується, а я тоді вишлю гроші. Ну, цілую тебе й обіймаю, моя ти люба дружинонько, Вірунечко єдина.

Твій *Муся.*

Поцілуй Юрася, маму, Лідю. Як там Юрась? Чи здоров? Пиши.

133. До Віри Коцюбинської

26 січня 1898 р. 14 січня, 98.

Сиджу і сумую і тривожусь: од тебе не було нині листа. Певно вдома не все гаразд, певно Юрасик слабий. А я так турбувався весь час і тільки на твій лист сьогодні, на звістку про здоров'я Юрасеве надіявся.

Хоч би кілька слів, хоч би відкриточку прислала, адже знаєш, серденько, що значить бути неспокійним.

Не одмовляйся тим, що не мала часу, що був поганий настрій (адже все це мені знайоме більш, ніж тобі, певно), а проте я не лишу моєї любої Вірунечки без листа, без коротенької звістки принаймні.

Хоч би вже швидше «завтра» настало!

Завтра вже напевно буде лист від тебе.

Мав сьогодні писати листи — та поганий настрій такий, що не можу. Хай вже другим разом. Ляжу раніш спати, може пересплю почуття самотності й невідомості.

Я здоров. Новин жадних. Коген і досі тут, але він не сам, а з своєю жінкою, тому по цілих днях пропадає десь, а про справи не любить і балакати. Хай йому абищо! Докучило мені все це, так докучило, так докучило... Коли б швидше вирватись.

Масаж і гімнастику роблю щодня. Нога, здається, згинається добре. Згинаємо таким способом, як той військовий фершал у Вінниці ще згинав. Масаж робиться дуже енергічний. Поки що змін не видко, може з часом покращає мені.

Що з тобою, серце моє, що з Юрасиком? Це питання не дає мені спокою, усе лізе до голови, про що б не думав, що б не робив. Дай мені знати, прошу тебе, Вірунечко.

Не можу багато писати. Бувай здорова, серце моє, цілую тебе міцно, кохаю тебе ще міцніше. Пиши мені, пожалуй свою дитину — Мусю.

А мама — чи здорова? Я якось так настроївся, що мені здається, начеб усі слабі.

Цілую маму, Юрася й Лідю.

Тебе ще раз цілую міцно, моя ти квіточко.

Твій *Муся*.

Тільки що дістав твого листа. Аж зітхнув вільніше, аж зрадів. Не надавай ваги тому, що стоїть далі.

Цілую тебе за листа.

134. До Віри Коцюбинської

27 січня 1898 р. 15 січня, 98.

Спасибі тобі, серденько, що ти заспокоїла мене відкриткою. Я такий радий, такий щасливий, що Ви всі здорові, що Юрасеві краще. Аж я став здоровішим і веселішим.

Бо, треба тобі признатися, Вірунечко, я хоч і терплю, і силкуюсь не киснути, а проте мені таки скучно за Вами всіма, а найбільш, звісно, за старшою моєю доненькою — Вірунечкою.

Коли б уже вирватись звідси, а то я й людей не бачу, а як гоголевський городничий — бачу завжди «какие-то свиные рыла». Обридло!

Пам'ятаєш — може, звернула увагу — «Эф» у своїх «отголосках» описує костюми на одному весіллі (громадський мотив!). То було весілля в жандарів і в одного з них «Эф» був за дружку. Правда, гарна цяця! Тепер Коген, що буцімто страх як не любить Фідлера, раз у раз з ним возиться. Вчора — невеличка кумпанія, але чесна — Коген, «Эф», Лубенець, Кошлаков і любка Когена — цілий вечір пиячили в ресторані Мінеля. Поставили свою даму на стіл і кожен з п'яної компанії обіймав її за ноги. Вибачай за те, що пишу тобі ці бруди, але роблю це для характеристики тих людей, з якими мені доводиться раз у раз мати діло. Погань, та й годі!

Я знов нині нагадував Когенові, щоб він вернув мені скоріше гроші, бо я мушу тікати з Житомира. Обіцяє, та чи можна йому, тому всесвітньому брехунові, няти віри. Я чогось ні на крихту не вірю йому, коли він що каже.

Дістав сьогодні 1-шу книжку «Літер[атурно]-наукового вісника». Прийшла до редакції. Забрав до себе; хочу перечитати. Книжок ще й досі нема.

Одібрав пробні картки від Попова. Знов мене не задовольняють. Пошлю тобі завтра рекомендованим листом — вибери, яка краще, і порадь, чи взяти й скільки замовити. Одну я назначу № 1, а другу № 2. Ти так і напишеш мені, яка тобі більш до вподоби — № 1 чи № 2-й.

У нас мороз, холодюка така, що просто замерзають люди. На вулицях горять вогнища для звощиків. Тому я й не купаюся, хоч дуже мені хочеться.

Прийшов масажист і перервав мені писання. Так мене б'є, так лупить і тре, що я аж зуби часом стискаю з болю. Каже, що так добре, що так треба. Мало не синці на нозі. Поступу ще не бачу; і, мабуть, не скоро й побачу.

Я здоров, шлунок у мене регулярний, коли п'ю басарабське вино. Пиши мені, дитиночко, не забувай свого Мусю.

Цілую тебе, серденько, кохаю тебе, моя ти ясочко, мила моя ти. Юрася цілую. Маму теж; і Лідю.

Знайомим уклін.

135. До Віри Коцюбинської

28 січня 1898 р. 16/I.

Кохання моє! Посилаю тобі пробні карточки: вибери, серце, яка тобі більш до вподоби, і дай мені знати.

Вчора написав і посилаю сьогодні рекомендованим лист до Скробишевського, питаючи, яким способом можу дістати там 250 карб., що мені мають видати з комітету.

Ну, цілую тебе міцно. Нетерпляче чекаю обіцяного великого листа.

Твій *Муся.*

136. До Віри Коцюбинської

28 січня 1898 р. 16/I, 98.

Коли б ти подивилася, серце моє, на мене тоді, як я читаю листа від тебе, ти б не пізнала мене. Я й сам чую, що міняюся: очі у мене горять, обличчя ширшає від щасливого усміху, а серце мало не вискочить з грудей. Мабуть я тебе дуже кохаю, коли зі мною таке діється при читанні листа від тебе.

Я такий радий, що ти здорова, що Юрасеві нічого небезпечного нема, що ти бережешся, думаєш про свій стан і шиєш собі ротонду. Все це мене тішить, мов дитину.

Дай мені свої устоньки: цілую тебе за подарунки, за книжки, які мені так хотілося мати. Спасибі тобі, серденько.

Ти все дбаєш за мене — а, головне, знаєш, чим зробити мені приємність. Я ж не такий догадливий, не такий щасливий, як ти: часом думаю-думаю, що б зробити таке, щоб Вірі було приємно, і не можу видумати. Таке мені горе.

Нині послав тобі рекомендованим листом пробні карточки. Буду чекати, яку порадиш взяти,— тоді замовлю.

Серденько моє, я здоров, не застуджуюсь, маю дуже багато роботи, а через те мало вільного часу.

Увечері хочу піти до Мачтета, треба хоч раз зібратися. Завтра тобі напишу, що я там чув і бачив. А може й сьогодні не застану того «чорномора» вдома.

Спасибі тобі за всі новинки. Тільки від тебе й почую цікаве, а то ніхто нічого не пише. Віталь мовчить, треба йому хоч відкриткою нагадатися.

На днях пришлю тобі гроші.

Вибач, голубочко моя єдина, що на цім місці кінчаю листа, вже $^1/_2$ на сьому, а мені ще треба забігти в контору, а потому до Мачтета. Завтра напишу більше. Цілую тебе сердечно, моє ти щастя. Кохаю тебе, твій *Муся*.

Маму, Юрасика й Лідю цілую.

137. До Віри Коцюбинської

29 січня 1898 р. 17 січня, 98.

Ти нездорова, донечко? Тебе болить голова? Чом я не з тобою, я б вицілував ту слабеньку головку, попестив би її, може б, перестала боліти.

Чи ти часом не застуджуєшся, Вірунечко, без шубки теплої? Будь обережна, дитино, адже знаєш, як небезпечно тепер заслабнути тобі. Коли б вже була готова та ротонда, а то у такі холоди ти носиш куценьке пальто. Воно тобі невигідне зо всіх сторін.

А я, моя донечко, нічого. Спати хочу: цілу ніч не спав, бо у мого сусіда та були іменини, чи що; зібралось багато гостей — судових, цілу ніч пили й таке виробляли, що не можна було й очей заплющити від крику й гаму. Якби ти почула, про що вони говорили, чим живуть і що думають, тобі стало [б] так сумно, як мені було. Адже то люди з освітою, напевне, залічують себе до інтелігенції, а як мало у них людського! Погано навіть слухати було їх, а не чути не можна, бо крізь двері все чути, навіть у другу хату.

Ходив вчора до Мачтета і знов не застав його, капосного. Сьогодні він по телефону прохав мене на завтра о 12-ій до себе. Піду, подивлюся на того «найбільшого в Росії» письменника.

Як мені сумно без тебе й без Юрасика! Адже він такий милий і розумний тепер, такий інтелігентний, що навіть журитись вміє. Він, певно, розуміє, що тато журиться, не бачачи сина.

Як він тепер бігає? Чи ще за ним і досі бігає Марина, розклавши руки, мов курку ловить, чи вже не потребує Юрась такої опіки, вже більш самостійний. Тобі здається, певно, що ти мені багато пишеш про Юрася, а мені здається, що дуже мало Мені так хотілось би знати всі подробиці з життя Юркового, хотілось би знати, який він тепер, що говорить, що робить, чи добре бігає, чи любить свій возик, що їсть, п'є і т. д.

Новин не маю жадних. Листів нема. Книжок з-за кордону теж нема. Треба написати, щоб вислали, а то як прийдуть тоді, як мене не буде тут, то ще пропадуть.

Так спати хочу, що ледве сиджу на стільці. А ще треба бігти в контору на контроль. Біжу. Цілую тебе міцно й щиро. Дай свої устоньки, Вірунечко. До завтра!

Ну, ще раз цілую, міцно, щиро, як можу. Твій *Муся.*

Маму поцілуй від мене і попрохай, хай не гнівається на мене, що не пишу їй окремо. З листа до тебе мама все знає про мене. Як мамине здоров'я?

Цілую Юрася й Лідю.

138. До Віри Коцюбинської

30 січня 1898 р. 18/I. 98.

Моє серденько, моє миле!

Я вже спокійний, я вже веселий — «все то для тебе, моє серденько!»

Моє задоволення, мої турботи — все це таке натуральне, таке звичайне. Це наслідок того ненормального життя, яким я тепер живу. Чи ж можу я, як би не старався, бути спокійним, веселим і щасливим, коли все, що мені найдорожче, наймиліше — далеко від мене, не зі мною!

Отож не дивуйся, коли часом я не витримую й прориваюся.

З Когеном я ще раз поважно перебалакаю, хоч чи вийде що з цього? З тим брехуном не дійдеш до ладу. Доведеться, мабуть, через суд кінчати з ним рахунки.

Тільки що прийшов від Мачтета. Він був дуже милим, запрохував до себе, весь час розмовляли про літературу й про друге таке.

Найбільш я зійшовся з його дочкою. Славна дівчина, вже велика, бо $4^1/_2$ роки має. Так до мене причепилася, мов до давнього знайомого. Мачтет обіцяв забігати до мене, якщо не бреше, бо він ніколи не має часу, вічно кудись бігає. Розказував мені про свою жінку, що терпіти не може його дочки — Тані, що тепер з ним,— через що вони живуть з жінкою нарізно. Таня від першої жінки Мачтета, і мачуха ненавидить пасербицю.

Хвалився мені що хоче кинути московську літературу і перейти до вкраїнської, але наскільки тут правди, не відаю.

За гімнастику не бійся, дитиночко: я не дозволяю нічого такого робити з ногою, щó б їй зашкодило.

Масаж роблю щодня.

Щодо моєї роботи, то краще не питай. Я нічого не роблю, і це мене гризе немало. А не роблю тому, що за цілий день так натомлюся, так роздратуюся, що увечері просто не можу взятись за роботу. Треба мені спочити. Я навіть думаю заслабнути на яких 3 дні, без мене обійдуться, а я тим часом і спочину і щось зроблю. Другого способу й не придумаю.

Увечері я такий розбитий, такий змучений буваю, що тільки читати можу, та й то белетристику.

Тільки що дістав телеграм від тебе. Що вона має значити? Чи справді посада, чи ти мене дуриш, може щось гірше. Полечу на пошту, не знаю тільки, чи видадуть листа, бо потяг приходить пізно, а нині ще й неділя.

З Когеном навряд чи побачуся нині, то й не знаю, чи вдасться виїхати завтра. Коли виїду — телеграфую тобі.

Певно виїду позавтру, себто у вівторок вранці — значить в середу вранці буду вдома.

Цілую тебе — весь схвильований.

Твій *Муся.*

Наших цілую.

139. До Віри Коцюбинської

4 лютого 1898 р. П'ятниця. 23-го. Мінель, 22.

Доїхав я добре, Вірунечко. Хоч цілу ніч не спав — не міг,— а проте почуваюся добре, не застудився, не дуже зморений. Льоня не вийшов. Певне, лист опізнився, як це часто буває, або ти не зовсім ясно написала йому,— тільки він не вийшов. Завтра напишу до його відкритку — поспитаю, чом не вийшов, та попрохаю замовити тютюну. Уяви собі, серденько моє, яка досада! Цілий день сьогодні Тарас просидів у мене і, не дочекавшись, о 7-ій годині вечора поїхав до Києва. Наш потяг прийшов, а його в ту ж мить одійшов. Такий дурний Тарас, що б не почекати кілька годин, адже його в готелі запевняли, що я конче приїду нині. Лишив мені кілька слів — та й годі. Досада.

Од Боровика дістав відкритку. Пише зі Львова, де живе з жінкою вже з тиждень. Сими днями виїздять до Відня. Теж кілька слів, кланяються тобі та жаліються, що я їх забув!? Це вже називається «с больной головы — на здоровую».

Дістав і твої листи, так було приємно почути від тебе кілька слів. Серденько моє єдине, мені так самотно стало, так якось серце стиснуло, коли я опинився знов тут, в готелі. Так мені нудно, так хочеться до тебе, так жалко, що розлучилися. Хоч би вже швидше разом бути!

Бувай мені здоровенька й розумненька, не зроби собі чого лихого. Цілую тебе міцно, серце моє єдине, зіронько моя ясна, коханнячко моє любе. До завтра!

Цілую, твій *Муся.*

Юрася поцілуй від тата.

Маму й Лідю цілую.

140. До Віри Коцюбинської

5 лютого 1898 р. 24 січня, 98. Мінель, 22.

Голубочко моя! Ніяк не можу помиритися, що ще недавно був з тобою, так недавно, що й смак поцілунка на устах лишився, а вже так далеко від тебе... і знов тільки в листах тебе бачу й чую.

Коли б швидше до тебе! Сьогодні дістав листа від

Когена. Межи іншим він пише (приводжу слова так, як вони стоять в листі): «Не позже 30-го января 1898 г. Вы получите деньги — даю Вам слово, это окончательно». Це було б дуже добре; мені аж запахла воля. Може, тільки, своїм звичаєм, бреше.

В конторі все застав добре, так що можна було б ще з день пробути вдома. Ну, та, певно, скоро побачимося. Адже — правда — треба зараз їхати додому, як тільки дістану залог, і не лишатися тут, хоч би ще посади в земстві не було? Правда чи ні?

А що там чути в Чернігові?

Коли б що вийшло добре для мене — телеграфуй мені, голубочко, а тим часом пиши.

Серденятко моє! Цілую тебе й поздоровляю. Нині 2 роки, як ми повінчалися. Дякую тобі (слів мало) за те щастя, яке ти мені дала. Безперечно, ти дала мені багато гарного за цих 2 роки, внесла тепло й світло в моє одиноке життя. Ти мені дала кохання, приязнь щиру, високопробну приязнь, про яку я тільки міг марити. Серце моє! Слова того не скажуть, що скаже поцілунок, який тобі од щирого, переповненого щастям серця посилаю нині. Спасибі тобі, моя ти радосте, долепька моя хороша! Будьмо щасливі наперекір всім недогодам, неприємностям і турботам життьовим. Це від нас залежить.

Послав тобі нині гратуляційну телеграму.

Новин не маю жадних. От щось не присилають «Буковини». Через що — не відаю. Не можу сказати, щоб дуже жалкував з цього поводу, бо нецікава газета.

Серце моє! Я забув зробити одну річ. Виручи мене. Подивись в «Зорі» за цей рік, в якому числі патрет Мачтета, і напиши Костеві Паньківському (Львів, вул. Театинська, 19. Директору Педагогическ[ого] института), щоб він вислав на твою адресу те число, якого, буцім, недостає нам. Зроби це, голубочко. Не пишу до його тому, що не знаю, яке число «Зорі», а змусити його переглядати «Зорю» за рік — неделікатно. Можеш написати відкриткою (ще на 1 коп. наліпиш марку).

Цілую тебе, серце моє, нетерпляче жду від тебе звістки. Твій *Муся*.

Маму, Юрася, Лідю цілую.

141. До Віри Коцюбинської

6 лютого 1898 р. 25 січня, 98. Мінель. 22.

Серденько моє! Я так стурбувався, читаючи про те, що сталося з мамою, що й досі у мене страшенно болить голова. Хоч і знаю, що все скінчилося добре, а проте не можу заспокоїтись.

Дуже негарно з Лідиного боку — держати отруту на столі, не під замком. Таке могло статися і з Юрасем, адже він скрізь лазить і все бере в ручки.

Напиши мені, як мама почуває себе, чи здорова зовсім, чи не стривожена дуже. Уявляю собі й тебе, моя ти голубочко, як це погане мусило одбитися на твоїх нервах. Серденько миле, Вірунечко єдина, дитинко моя! Треба ж такого прикрого випадку!

Я, моя дитино, здоров. Докучає мені моє хронічне нікольство. Сьогодні думав взятися за роботу, коли ж розболілася голова, а тут прибіг Кравченко й потяг до себе обідати. До і по обіді читання. Ну, я звісно, втік звідти, а все ж не можу нічого робити, хоч треба виготовити на завтра «Св[ет] и тени» та ще одну статтю переробити.

Тільки що дізнався, що приїхав Коген. Не бачився ще з ним та й навряд чи побачуся нині, бо вже його нині не знайдеш.

Завтра, може, що дізнаюсь від нього — напишу тобі.

Дістав теж оповістку на якусь посилку (один фунт на 2 карб.). Не знаю, від кого, певно, від пані Грінченкової статтю, про яку ти писала, або «Шляхта» Єремієва від Комарова. Побачу завтра вже.

Подякуй Богданці за її щирість до мене і перекажи, що мені дуже жалко буде не побачитись з нею. Може, коли вдасться мені тут і в Чернігові, скоро побачимося.

Забув тобі написати, що нині оглядав фабрику тютюну Боярського, де купив $^1/_4$ фунта тютюну. Хоч на фабрику приватним особам закон забороняє ходити, а проте чиновник акцизний дозволив мені обдивитися. Цікаво дуже. Фабрика велика. Працюють 130 душ, є кілька машин, одна з них робить гільзи.

Приїду — розкажу більш, коли тобі цікаво. Кінчаю, моя зіронько, листа цього, бо голова немилосердно болить; піду на проходку — може, перестане. Цілую тебе, серце, міцно й щиро.

Твій завжди — *Муся.*

Юрасика цілую. Лідю теж.

Кохана мамочко! Так мені прикро, страшно навіть стало, коли довідався про Вашу пригоду.

Та, хвалити бога, все щасливо минулося, тільки певно Ви перетривожились дуже. Постарайтеся забути цілу історію й заспокоїтися, а другий раз питайтеся, що їсте і п'єте, щоб не було такої помилки.

Цілую Вас міцно, Ваш *Муся*.

142. До Віри Коцюбинської

7 лютого 1898 р. 26/I, 98. Мінель, 22.

Кохана моя дитипочко!

Добре зробила ти, що прищепила вже віспу Юрасеві. Коли б тільки не застудити його тепер. Треба глядіти, щоб його не виносили до кухні, не одчиняли дверей від кухні до Юрася,— взагалі треба дивитись за Юрком, не правда ж, моя мила?

Слава богові, що мамі не зашкодило. Хай мама бережеться все ж з їдою.

Говорив з Когеном. Пам'ятаєш його слова вернути гроші до 30? Отож тепер запевняє мене, що до 5 лютого конче верне гроші, і прохає мене побути з місяць. Опріч того благає мене лишитись у нього, обіцяє, що Фідлера не буде і т. інше. Я йому сказав, що не хочу. Про пані Самійленкову ще не говорив, завтра побалакаю, хоч знаю наперед, що з цього нічого не вийде.

Посилку нині дістав, то — стаття Грінченкова про читання на селі.

Я, моя рибочко, здоров, тільки голова не перестає боліти. Біль нервовий, перестане.

Питаєш, чи пишу. Не пишу ще, моя рибочко, маю багато роботи, а тут ще й голова несвіжа. Колись таки почну,— тільки не бійся, що я піду далі реалізму, далі Мопассана. Як-не-як, а мені здається, що я маю здоровий смак і знаю межі реалізму.

От коли б був спокій, був час, була хоч яка можливість спокійної праці,— а то я мов у машині якій, що крутить мною й не дає мені вільної хвилинки, не дає вільно зітхнути.

Масаж роблю щодня. Нога не болить анітрішки, дорогою не натомив.

Гроші вишлю на Лізину адресу, в склад. Тільки не зараз, бо в касі пусто. Може, аж за 2—3 дні.

Спасибі тобі, Вірунечко, за поздоровлення. Я послав тобі телеграм 24-го, тільки ти, пишучи 24-го, нічого про його не згадуєш. Може, не дістала. Я тобі писав щодня, починаючи з п'ятниці, з 23-го. Чи дістала усі листи мої?

Серденяточко! Чи доволі буде, коли я Василеві (братові твому) замість листа пошлю на іменини телеграму? Мені так трудно зібратися написати до його, може, коли іншим разом. Чи можна? Чи не образиться він?

Ну, бувай здорова, голубко.

Цілую тебе, серденько моє єдине. Скучаю без тебе, цілую тебе, кохаю тебе.

Ще цілую. Твій *Муся*.

Чи виписала для Мачтета «Зорю»?

Поцілуй маму, Юрася й Лідю!

Бувайте мені здорові, не застуджуйтесь і не поїжте ніжинського тіста, бо знов миші заведуться.

143. До Віри Коцюбинської

8 лютого 1898 р. 27 січня, 98. Мінель, 22.

Кохана рибочко моя! Бідна ти, моя дитиночко, з усякими слабостями, турботами, напастями. Та вже без них не можна прожити, потішайся хоч такою філософією.

Я, Вірунечко, здоров. Нога нічого, голова нині перестала боліти — взагалі, все добре. Сподіваюся гостя — Боржковського. Дістав від нього листа, в якому він пише, що його кличуть на роботу до Бердичева, а звідти він коло першого заїде до мене.

Прислано сьогодні мені (на мою адресу) «Вістник галицький». Прислав його мій далекий «приятель» — Кость Паньківський. Він, мабуть, таки чує до мене симпатію, бо завжди присилає мені все, адресуючи власною рукою.

Тепер уже, звісно, нема чого лаятись з редакцією «Вістника». «Буковину» теж присилають, тільки знов нема нічого цікавого.

Сьогодні, коли ніщо не перешкодить, почну писати. Вчора я цілий вечір сидів над прилаженням статті проф. Сумцова «Организация общесть[енных] развлечен[ий]» для «Волыни». Треба було дещо дописати, переробити, скоротити, а позаяк стаття чимала, то роботи було так багато, що аж рука заболіла.

Дуже добре, серденько, що виписала паперу, хоч тобі складова адреса й не потрібна була, можна було й на власну.

Попрохай, Вірунечко, від мене маму, щоб й не думала їхати до Вінниці: тепер холод, зима, можна застудитися в дорозі. Хай Лідя сама поїде, мама може дати їй «доверенность» на одібрання грошей.

А то щоб мама не наробила собі лиха, поїхавши зимою.

У нас завірюха. То була відлига, а тепер зараз мороз узяв і сніг сипле.

За Льоню мама хай не турбується. Я йому написав, щоб він дав мамі звістку про себе, а також написав і до мене. Певно, лист твій опізнився, і Льоня не міг вийти на вокзал.

Цілую тебе, серденяточко, мушу кінчати, бо треба бігти в контору, а звідти до типографії.

Цілую тебе, серденяточко миле, будь мені здорове й веселе і за мене не забувай.

Цілую тебе міцно, дитинко. Поцілуй Юрася.

Маму й Лідю цілую.

Твій *Муся.*

Пиши до мене.

144. До Віри Коцюбинської

9 лютого 1898 р. 28 січня, 98. Мінель, 22.

Серденько Вірунечко!

Тільки що одержав твого листа. Заінтригувала ти мене звісткою про казенний пакет. Що б то могло бути, та ще й «до востребования»? Певно, од Скробиша, в одповідь на мій лист про гроші. Цікаво, що то він мені напише. А може, то був грошовий пакет?

Мені, як і Богданці, дуже неприємно, що на Грінченка так нападають. Я радий, що й ти на його боці, хоч

почасти. Так мішати з болотом людину, до того людину чесну (я певен у цьому), не годиться порядним людям. Коли у Грінченка є які вади, то ще з цього не випливає, щоб на підставі спліток так ганьбити людину і одмовляти йому навіть в чесності. Мені це дуже прикро, і мої симпатії схиляються на бік Грінченка.

Друге діло — Полуботок. То пропаща з морального боку людина. Українці, серед яких він обертався, справді винні, що, бачивши таку ледар, не викинули його зразу з свого гурту. Тільки й вини з їх боку.

Не пам'ятаю, чи писав я учора тобі про пані Самійленкову. Я говорив з Когеном про ту посаду в Бердичеві. Отож мені Коген сказав, що той жид, який досі сидить там, лишається і надалі, так що вакансії вже нема — і пані Самійленко через те нема чого сподіватися на ту посаду. Перекажи їй, голубочко моя, про це.

Льоні я написав, прохав його писати додому й послав йому відкритку для одповіді мені.

Я, моя донечко єдина, не маю чого писати про себе. Аж досадно, такі у мене одноманітні дні. Що було учора, те й нині. Ніхто не пише, нічого цікавого. Здоров я зовсім, через що можу послухати тебе й скупатися.

Погода у нас неможлива: мокрий сніг, вітер. Така завірюха, що світа не видко. Замітає, засипає.

Коген завтра виїздить, але скоро обіцяє приїхати з грошима. А тим часом в касі свистить, і я знов сушу голову, як би випустити число.

Нічого не пишеш, дитино моя, про своє здоров'я? Я так хотів би щодня знати, що з тобою, як себе почуваєш, чи ходиш гуляти (це тобі конче треба), чи бережеш себе. Пиши мені, голубочко, про себе щодня.

Пиши мені теж про всі нові слова, які Юрасик навчиться вимовляти. То таке цікаве.

Нині хочу написати до Тараса. Василеві телеграфую 30-го. Може, він буде і незадоволений, та що ж робити, коли у мене мало часу на писання листів.

Богданці перекажи від мене, щоб пожалувала себе і не мучила тими земськими засіданнями, а то зовсім змарніє.

Ну, цілую тебе, дитинко моя люба, обіймаю міцно й щиро. Твій *Муся.*

А як там мама? Цілую її.

Юрасика теж цілую, Лідю теж.

145. До Віри Коцюбинської

10 лютого 1898 р. 29/I, 98. Мінель, 22.

Що то моя дитиночка робить, чим вона так занята, що не має часу на лист до мене? Дуже я цікавий знати про всі клопоти й заняття моєї пташки. Судячи по собі, думаю, що то мусить бути якась велика, негайна робота, бо я все ж таки можу увірвати хвилиночку на лист до моєї Вірунечки.

Ти чекаєш на звістки про Когена. Отож нічого цікавого. Був Коген — і нема його. Покрутив хвостом і повіявся знов до Києва. Обіцяв коло 5-го вернутися й привезти мені гроші. 99% за те, що збреше.

Казав мені вчора, що може мене пустити, коли я схочу, бо вже знайшов собі другого на моє місце. Той другий — Коровицький, бувший видавець «Волыни», урядовець каз[енной] палати. Платитиме йому Коген по 40 карб. на місяць. Як тільки зверне гроші, я вільний.

Дістав казенного пакета. Од Крим[ського] філок[серного] коміт[ету]. От що пишуть: «Считаю приятным для себя долгом уведомить Вас, мил[остивый] госуд[арь], что, согласно уведомлению Департамента земледелия от 4-го с[его] января за № 133, г. министр изъявил согласие на выдачу Вам денежного пособия в размере 250 р. Благоволите прислать в Комит[ет] расписку і т. д. за вычетом 25 руб. в инвалидный капитал»...

Значить, матимеш (бо то твої гроші, на піаніно) 225 карб.

Завтра посилаю розписку і попрохаю вислати в Чернігів.

Дитинко моя! Що там з Юрасиком? Невже він і досі не горить? Може, то була погана віспа і не прищепиться добре? Це була б велика неприємність, бо довелось би вдруге щепити і, значить, вдруге переносити всі наслідки цього неприємного акту.

Я, моя дитинко, думаю помістити в «Волыни» справоздання з першої книжки «Літер[атурно]-наук[ового] вістника».

Подам зміст, напишу, що цензура його пускає, передплата коштує 8 руб. і т. інше. Може, ця замітка придбає передплатників до «Вістника», а це було б непогано.

Балакав про це з «Эфом», він, на превелике моє здивування, згоджується. Сьогодні говорив з ним і про статтю Грінченкову. «В высшей степени нецензурно, если бы я был цензором — запретил бы безусловно» ...А проте пускає її, не знаю тільки, чи цензор справді пустить, бо у нас сими днями другий цензор, віце-губернатор заслаб. Якби був віце-губернатор, напевно пройшла б стаття. Ну, побачимо.

А поки що — цілую тебе міцно, моє ти янголяточко. Бувай здорова і не забувай свого Мусю. Маму й Юрася цілую. Лідю теж.

Богданці й Лізе — поцілунки.

Ще раз тебе цілую.

Муся.

146. До Віри Коцюбинської

11 лютого 1898 р. 30 січня, 98. Мінель, 22.

Серденько моє, я такий радий, що Ви всі здорові. Я теж не можу нарікати на своє здоров'я в останні часи. Так часом голова болить, коли перевтомишся або маєш яку прикрість,— та й годі. А то здоров. Сьогодні йду купатися, щоб ти вже не нагадувала мені.

Вчора їздив на пошту — подати телеграму Васі. Певно, нині вранці він дістане її.

У мене нічого нового. Маю багато роботи, межи іншим мушу сьогодні написати замітку про Куліша для «Волыни», бо 2 лютого роковини його смерті. Горе моє, що я лиш нині згадав про це і не маю під рукою жодних матеріалів для біографії, через що замітка вийде куцою, непов ною. Коли б згадав був раніш, був би написав до тебе, а ти б вислала мені потрібні матеріали.

Ну, вже як буде, так буде, нічого не вдію.

В нинішньому числі «Волыни» поміщена стаття Грінченкова. Стаття нічого, цікава. Я дуже радий, що мені удалося відстояти її, бо редактор вчора був проти неї і не хотів навіть друкувати, хоч спершу й обіцяв дати до друку.

Листів нізвідки не маю.

Коген знов несподівано з'явився на оден день, завтра

їде до Києва і обіцяє приїхати коло 5-го та привезти мені гроші. Скільки тут правди — побачимо.

Ти не сердься на мене, моя люба Вірунечко, що сьогодні напишу до тебе лиш кілька слів: маю багато роботи нині, що мушу все робити хапаючись. Завтра, вільнішим часом, напишу більше, а сьогодні вибачай.

Цілую тебе, голубочко моя єдина, не забувай завжди кохаючого тебе Мусю.

Юрасика цілую, маму і Лідю теж. Ліді на йменини пришлю телеграму. Попрохай маму, щоб не їздила до Вінниці.

Цілую, цілую й кохаю.

Твій *Муся.*

147. До Віри Коцюбинської

12 лютого 1898 р. 31 січня, 98. Мінель, 22.

Кохана дитиночко. Вірусенько люба! Жалко мені Юрасика, що він сидить в хаті без свіжого повітря і такий блідий. Та це ще нічого, а от так завтра-позавтру почнеться гарячка і тоді кілька день матимеш клопіт.

Дуже буде погано, коли Лідя справді думає поїхати до Вінниці (про маму й не пишу, бо вона, певно, послухає мого прохання не їхати до Вінниці) сими днями. Все ж таки краще, коли б на час цей, поки не скінчиться у Юрка гарячка, всі були вдома.

Нічого або найменше ти пишеш про себе, моя Вірунечко. Може, ти думаєш, що мені нецікаво знати, що з тобою, як ти себе почуваєш, що робиш і т. і. Пиши мені, голубочко, мені легшою здасться розлука.

Вчора купався. Добре вимився — аж легше стало.

Так мене кортить піти нині увечері до театру, подивитися сінематограф, що приїхав до Житомира лиш на один сеанс. Я ніколи не бачив — і, може, зважуся піти, якщо впораюся до 8-ї години увечері. Ніч так погано пройшла у мене, не спав чогось, голова тепер болить.

Єдина моя радість тепер — млинці у Мінеля. Щодня їм. Ти, певно, хитаєш головою над своїм легкодухим чоловіком, але що ж вдієш — кохай мене таким, як я є, з моїми великими вадами. Два дні матиму вільних — треба покористуватися: взятися за роботу — тільки чує душа

моя, що мені не дадуть робити. Певно, приїде Боржковський з Бердичева на ці свята і не дасть мені писати, а може, Кравченко збереться з цілою родиною і возом своїх писань — і теж забере у мене час.

Коген нині виїздить. Приїде коло 5-го і обіцяє привезти гроші.

Коли б уже швидше розв'язатися з цією милою «Волынью», може б нам лучче, веселіше жилося.

Прочитав я «Западню» Золя з великою приємністю. Тепер почав Ібсена. Читаю лиш на сон грядущий або як голова болить.

У нас теж завалило улиці снігом. Зараз взяв великий мороз, на ніч, аж тріщить.

Цілую тебе, зірочко моя кохана, дитинко любима. Пам'ятай на Мусю твого. Юрасика — коханого Юрасика поцілуй од тата.

Маму й Лідю цілую.

Тебе — ще раз. Твій *Муся*.

148. До Віри Коцюбинської

13 лютого 1898 р. 1 лютого, 98.

Зірочко моя, Вірунечко!

Сьогодні дістав твого листа вранці, коли ще лежав в постелі. Дуже мені було приємно почати твоїм листом день. А почав я його доволі пізно, бо ходив до театру дивитися сінематограф. Програма була сливе така, як тоді, коли ти в Києві ходила дивитися. Дуже мені сподобалося, особливо деякі сценки. Ходив за лаштунки дивитися на апарат — теж дуже цікаво.

Обдивився і розпитався про все як слід. Бачився в театрі з Чебановим, котрий потаскав мене у перший ряд, бо там видніше. З театру Чебанов пішов до мене, щоб що перекусити, бо дуже схотілося нам їсти. Кланявся тобі і обіцяв написати, прохаючи, щоб ти зайнялася його концертом на користь громадської бібліотеки. Я сказав йому, що навряд ти зможеш цим зайнятися. Не правда ж, дитинко?

Про те напише до тебе.

Тобі подобалися, як пишеш, ті статті в «Волыни», що

про Золя. Вони не складаються у нас, а просто витинаються з других часописів. А про Золя — правда — цікавого багато пишеться. Певно, його осудять, зі всього видко.

Дуже мене смутить упертість мами. Не будь тепер зими, я, певно, не прохав би маму не їхати, а то я знаю, що мама застудиться, бо нічого теплого немає, а їздити доведеться не тільки у вагоні (там теж легко застудитися), а до вокзалу й з вокзалу. Тому-то я ще раз прошу маму не їхати до Вінниці, а послати Лідю саму, вона все зробить, а гроші хай з собою не везе, а перешле по пошті, або через казначейство, бо при собі возити небезпечно. Хоч і дорожче буде, зате безпечніше.

Я знаю, що Лідя маму догляне, та не в тому річ, а в тому, що надворі зима, а у мами нічого теплого, бо ж пальто для зими не годиться, особливе немолодим людям, та ще й таким, що цілу зиму просиділи в хаті. Попрохай маму не їхати.

Милий Юрасик! Він певно дуже добре бігає вже, говорить же лиш 2 нових слова — «пусти» й «сам». «Буду» й «буде» — я вже чув. Тепер саме почнеться з ним клопіт, бо минув тиждень, як защепили віспу. 3—4 дні горітиме. То нічого, аби не розцарапав віспу. Що ти йому зробиш, чи рукавички на руки накладеш, чи що?

Я, рибочко моя, здоров. Не буду писати, як мені часом скучно й сумно, до сліз важко буває без тебе, бо ти знов скажеш, що я розпускаюся. Отож, як бачиш, терплю в надії на краще. Колп б тільки те краще настало вже раз!

Цілую тебе, сердечко єдине, кохаю тебе дуже й живу моєю пташкою. Твій *Муся*.

Маму й Лідю цілую. Юрасика пригорни й поцілуй від тата.

Богданці й Лізі — поцілунки.

149. До Віри Коцюбинської

14 лютого 1898 р. 2/II, 98. Мінель, 22.

Кохана дитиночко!

Не турбуйся, що Юрась такий блідний, горить. Він скоро поправиться, а поки що — ти не дуже муч себе, Вірунечко, щоб це не одбилося на твому здоров'ї.

Я радий, що може буде мені посада, хоч надіятись зовсім не можу, аж поки не дістану певної звістки.

Пишу тобі нині кілька слів, бо у мене Боржковський, а завтра він їде, то треба перебалакати з ним про все — давно бачились. Завтра напишу тобі більш, а сьогодні вибачай. Я здоров, нічого мені не діється лихого.

Листів ні від кого не маю.

Цілую тебе, серденько.

До завтра!

Твій повік *Муся*.

Юрасика бідного цілую дуже.

Маму й Лідю поцілуй.

150. До Віри Коцюбинської

15 лютого 1898 р. 3/II, 98. Мінель, 22.

Серденько моє миле! От і добре, що Юрась вже перебув найтяжчий період. Тепер він помалу поправлятиметься, тільки коли б він не роздряпав собі ранок на ручках. Що ти зробиш для забезпечення сього?

У мене, дитиночко, і досі Боржковський. Поїде тільки завтра. Він збирається їхати на Басарабію, на філоксеру. Через те напишу тобі знов короткого листа, а ти не гнівайся за це, рибочко моя єдина, Вірунечко моя люба й кохана.

Сьогодні приїхав Коген. Щось він часто почав їздити сюди. Обіцяв мені вернути гроші вже не 5-го, а 10-го. Каже, що в неділю батько йому дасть гроші, а у вівторок або в середу вранці він приїде вже з грішми, і ми розрахуємося.

Коли б, моє серденько, скоріш вирватися звідси, а то мені тут так сумно і важко без Вас всіх. Нікого знайомих, ні з ким не бачуся, слова ні до кого вимовити. Ніхто до мене не пише — словом, живу, як в пустині, самота повна. От тільки й радості, що ти напишеш про те, що й як у нас вдома.

Ти так мало, дитиночко, пишеш про себе, про свій стан, здоров'я, що я сливе нічого не знаю про тебе.

Пиши мені, голубочко.

Добре б було, щоб ми не потребували переписуватися, щоб ми вже були разом.

Сиджу тут, мов школяр, що чекає з дому підводи — їхати на вакації.

Мама не хоче мене послухати і дуже, дуже погано робить, що їде. Не того я боюся, що дорога втомить маму, а того, що у мами нема теплої, як на зиму, одежі і що через те легко застудитися. Отож ще раз прохаю подумати над тим, що тепер не літо, а зима, і що мама дуже легко може застудитися.

Чи великі у Юрасика пухирчики на руках? Чи ти не кликала, часом, Михалину подивитися на віспу — і сказати, чи добре віспа прийнялася? Як з дієтою Юрасевою? Чи держите його на дієті, чи ні?

Цілую тебе, рибочко моя єдина. Я здоров, тільки щось сплю погано вже третю ніч, а сю ніч анітрішки не спав. Ну, та це минеться.

Цілую тебе ще раз міцно, твій кохаючий *Муся*.

Маму й Лідю поцілуй.

Юрасика цілую, мого бідного слабенького Юрасика.

Боржков[ський] засилає вам всім уклін.

151. До Віри Коцюбинської

16 лютого 1898 р. 4/II, 98.

Серденько моє любе!

Гримаєш на мене, бідного, коли я виявляю сум, одібравши короткого листа від тебе. Та ж і ти, донечко, нарікаєш на мої короткі листи, значить, один одного ми розуміємо.

Нині зовсім не було від тебе звістки, і я думаю-гадаю, що б то могло значити. Чи лист пропав, чи запізнився, чи, може, вдома не все гаразд. Отак, живучи оддалік від родини, чуєш, як розвивається якась тривога, якась непевність, боязнь несподіваного лиха. Переживаєш кожну дрібничку з більшою інтенсивністю, ніж пережив би її, живучи разом.

Тільки що випровадив Боржковського. Наприкінці він щось занедужав, розкашлявся, мав гарячку і втратив апетит.

Скільки не вговорював його, щоб не їхав, переждав який день,— не послухався.

Нині, голубко Віро, дістав II книжку «Галицького вістника». Подаю тобі лиш зміст, бо ще не встиг навіть розрізати: 1-ша частина: «В тумані»,— дійсність і галюцинації Кониського. З поезій Лесі Українки. «Дві долі» — повість Мордовця. Ненадруковані дрібниці з творів О. Стороженка. «Ткачі», драма Гауптмана, переклад Павлика, вірш Беетса, «Шведи на Україні», оповідання Вернера. «Історія осла», гумореска Віктора Ракоші. 2-га частина: «Із секретів поетичної творчості» Франка. «Ясні дні в життю Шевченка» — Кониського. Критика на Складку Грінченка. «З життя й письменства» — О. Маковея. З російської України — Spectatora. «З чужих літератур» — Франка і бібліографія. Присилати тобі не буду, привезу сам. А приїду я не раніш, як по 15 с[ього] м[ісяця]. Коген нині казав уже мені, що до 15-го конче розрахується зі мною. Просив ще таке: коли б через місяць (чи скоріше) я схотів вернутися до Житомира, то він буде дуже радий. А може, я згоджуся взяти на себе київську філію газети — може, це буде для мене вигіднішим. Я на це все: наперед нічого не обіцяю, потому побачимо, хай він пускає мене скоріш. Умовився з ним ще й так: коли я поїду з Житомира, то мені будуть висилати «Буковину» й «Галичанина», а за це я буду давати 2 кореспонд[енції] в місяць з Галичини. Правда, це вигідно?

Серденько, мені здається (під вражепням того, що не дістав од тебе листа), що ти незадоволена з мене, сердишся на свого Мусю. Голубко, не правда ж, я помиляюся і ти не гніваєшся на мене і кохаєш так саме добре, як і досі кохала?

Чи то, може, Юрасик винен, що нема листа, може, розхорувалася дитина?

Це може бути. Нетерпляче чекатиму на лист од тебе завтра.

Чогось не спиться мені, уже чотири ночі не сплю. Нерви, певно, напружені. Прийму нині nat[ri] brom[ati] і спатиму врешті.

А що з тобою, Вірунечко єдина? Чи здорова ти? Пиши мені, жіночко мила. Цілую тебе міцно, як кохаю. Твій вірний *Муся*.

Юрасика нашого поцілуй.

Цілую маму й Лідю.

Богдапці й Лізе уклін.

Боржковський пришле на ім'я Лізине для тебе 9 крб., що позичив у мене, а я, як тільки видеру трохи грошей, вишлю теж через Лізу.

152. До Віри Коцюбинської

17 лютого 1898 р. 5-го лютого.

Ти мене трохи заспокоїла своїм листом. Юрасикові краще, ти здорова, нічого лихого не сталося вдома. Одно тільки погано, що мама не хоче послухати мене й їде до Вінниці. Хоч би шуба добра трапилася. Як то ти справишся сама, Вірунечко моя кохана? Я навіть не відаю, чи надовго їде мама, коли вони повернуть.

А я, моя дитино, сумую тут і чогось боюсь надіятись, що мені дадуть таки посаду в Чернігові. Так мені хочеться до тебе, так хочеться, що вже трудно видержати кілька день тих, які лишаються до повного розрахунку (якщо Коген не бреше, знов скажу).

Знаєш, Вірунечко, мою замітку про Куліша передрукували одеські і другі газети без всякої зміни. То добре, бо все-таки ширіться відомість про нашу літературу.

Коли б у мене було більш вільного часу, я дав би цілий ряд етюдів літературних характеристик з нашої літератури. Очевидячки, це цікавить південні газети, а разом з тим і публіку.

Біда моя з Кравченком — він експлуатує мою делікатність, і я не можу одмовитись, коли він прохає мене, і через те мушу й нині, хоч на годинку, піти до нього; хоч мені страх як не хочеться. Знаю, що буде мучити мене своїми творами.

Серденько! Скоріш звідси, од всяких тутейших капостей!

Пишу листа в конторі, страшенно заважають, вічно хтось приходить і з балачками звертається.

Барбуша — пишна! Я так і уявив її собі, як вона рішає справи!

Поклонись їй від мене.

Що це Русова — моя антагоністка старається за мене? Щось тут не щире, як мені здається.

Ну, бувай здорова, дитиночко. До завтра. Цілую тебе, кохання моє солодке. Твій *Муся.*

Маму й Лідю цілую.

Юрасика поцілуй від тата.

153. До Віри Коцюбинської

18 лютого 1898 р. 6.II,98

Нарікаєш мене «ділопроізводителем», дорога Вірунечко, а я став з якогось часу таким невірним Хомою, що поки не вкладу руки в рани — не можу бути цілком певним. З листа твого видко, що про мене таки думають; погано лише, що одкладають назначити — бо 2 тижні — час довгий, а до того часу можуть і забути про мене. А проте, як видно, є шанси і за назначення.

Питаєш, чи мене вже тягне до Чернігова, недобра! Я рвусь цілою душею до тебе, мені тут погано, важко, я себе почуваю самотним, скривдженим розлукою. Коли про це не завжди пишу, то тільки для того, щоб тебе не смутити.

Я дуже радий, що кінчаються наші митарства, але щасливим буду, коли вже скінчаться.

Звісно, свинства в управі багато, мабуть, його скрізь немало, а проте, коли держатися осторонь від того свинства, як я думав робити, то принаймні сам не будеш замішаним у ньому. Ми з тобою, донечко, знайдемо другі інтереси поза управськими, будемо читати, писати, жити з людьми, що цікавляться громадським життям, літературою, наукою. Аби було хоч трохи вільного часу, аби людина не заморювалася до перевтоми. Вже одно те, що будемо жити разом, дасть мені нові сили й нову охоту до роботи.

Коли б уже до тебе!

З Когеном я не церемонюся, коли б уже тільки привіз гроші.

Клятий «Еф» зробив мені капость, ро[з]бивши статтю Мордовця на дві половини. Вона не зробить такого враження, яке мала б, поміщена цілком.

Хоч, правда, добре й те, що не дуже сперечався і все-таки помістив, чого київські або адеські газети ніколи не зробили б у своїй сліпій ненависті до всього вкраїнського.

Погано, серденько, що всі виїздять з дому, як то ти справишся сама, без Ліді, без мами, без Лізи. Може б, ти кого запрохала на той час,— Дашу, наприклад.

Все ж треба й обіду доглянути й коло дитини побути. Хто ж це все зробить? Адже тобі треба тепер спокою й вигоди. Зроби щось, серденько, щоб тобі було легше, а я щоб не тривожився тут тобою.

Чом не пишеш, чи надовго мама поїхала, коли вернеться. Напиши.

Чи не маєш від кого листів? Що — Вася, чи пише, чи ні?

Я здоров, щодня роблю масаж.

Цілую тебе й кохаю тебе міцно, твій повік *Муся*.

Юрасика поцілуй од мене міцно.

Мами й Ліди лист цей певно не застане вже.

154. До Віри Коцюбинської

19 лютого 1898 р. 7 лютого, 98.

Голуб'ятко, прости за невеселого листа. Так буває часом невесело, що хоч сядь та й плач. Одним тільки й живу — надією на скору стрічу з тобою.

Слава богові, що Юрась уже перебув своє з віспою, спекався вже врешті. Ти його не купай, донечко, аж поки він не буде зовсім здоровенький, аж поки не зійде червоність.

Тепер ти певно сама вдома, наші поїхали. Як то ти справишся? Невже не послухаєш мене й не візьмеш нікого з твоїх «придворних» на цей час? Адже тобі легше було б й вигодніше. Зроби так для мене і напиши мені про це.

Як тобі сподобалась стаття Мордовця? Я підчеркнув синім олівцем свою приміточку і послав йому ті № «Волині», де поміщена його стаття. Такі помилки гріх робити, хай старий знає. А все ж добре, що він написав ту статтю.

Тепер у нас «Волынь» так розкуповується, що невважаючи на те, що щодня збільшую лічбу друкованих аркушів, часом не стає № для продажі. Не відаю, через що вона так розходиться.

Нині чогось у мене нога болить. Ломить вище коліна. Певно од погоди, дуже нерівної, то мокрої, то холодної, з вітрами. Я, правда, не дуже звертаю на це увагу, бо знаю, що завтра минеться.

Що то ти робиш, синочку, тепер, коли й Лізи нема, коли тобі з дому трудніше вирватися? Певно сидиш в хаті та читаєш. Ти все читаєш і читаєш, аж заздрісно, певно, дуже розумною стала, моя пташечко, ще розумнішою, як була. А твій Муся подурійшав, бо нічого не читає, з людьми розумними не бачиться, а тільки до нудоти зачитується газетами — більш поганими, ніж хорошими — та свариться [...]з всякими Угерами та Блохами, що крадуть у нас папір.

[...] Вольфман намовляє нас відкрити в Чернігові друкарню й «Листок объявлений», каже, що це таке вигодне діло, що напевне дасть чистих 40—50% на капітал. А затратити треба не більш, як 1 500 карб.

А справді нам варто б взятися за щось таке, бо на ті гроші, які матимемо з посади,— не дуже розживешся. Порадимось. Коли не друкарню, то щось інше зробимо. Тепер, коли буде посада і, значить, незалежне од предприємства існування, не страшно взятися за щось комерційне.

Я здоров. Сумую тільки в самотині.

Спасибі тобі, Вірусенько, за Єфименко. Ти, моє серце, таки лучша за мене, за що тебе я так й люблю.

Цілую тебе, дитиночко, міцно, пригортаю й обіймаю.

Твій *Муся.*

Юрасика поцілуй добре.

155. До Віри Коцюбинської

20 лютого 1898 р. 8 лютого, 98.

Серденько моє, спасибі тобі за поздоровлення. Й я дуже, дуже радий, що будемо вже разом, що буду між людьми, матиму хоч трохи вільного часу для себе й своєї роботи!

Надія скоро побачити й пригорнути тебе, Юрасика, побачити всіх наших, так мене радує, так тішить, що я не мов не той став.

Тепер тільки ще з більшою нетерплячкою чекатиму того дня, коли покину Житомир.

Тільки чи певно ж це, чи не може бути знов якої історії з губернатором? Як ти думаєш, чи управа знов посилатиме до губерн[атора] на затвердження? Певно, про це чула Богданка.

Адже, як мені казав генерал, бонза хотів питати в губернатора за мене. Хоч — що ж може сказати губернатор після того, як він написав в управу, що затвердить мене на всякій посаді?

Це я сам з собою міркую, та й тобі пишу. Хто опарився — дмуха й на холодну воду.

Серце, що ти пишеш, що ти одвикла од мене, що мене наче димкою заволокло від тебе, що ти мене не чуєш, не бачиш... Невже це так, Вірунечко? А я так живо почуваю зв'язок межи нами, я тебе так ясно уявляю собі часом, наче ти тільки що вийшла з хати. Ні, я тебе чую, бачу, говорю з тобою, цілую й кохаю.

Мабуть у нас неоднакові вдачі. Ну, потерпи ще, дитинко, трошечки, все буде добре, будемо разом і не розлучимося ніколи надовго.

Про те, що мені тяжко без тебе, не буду й писати, бо не поможеться. Терпіли більше, потерпим менше.

Ти вгадала: 2 книжка «Вістника» нецікава, особливе белетристика. «Туман» Конського — справді туман. «Дві долі» Мордовця по виповненню нагадують малюнки на коробках з цукерків, так це все шаблонове. Переклади — немудрі. Другої частини ще не читав.

Бідний «Еф»! Він написав замітку про селянина, що [його] поліція везла в участок, придушивши дошкою, а губернатор образився і звелів «возбудить дело о клевете». Поліція приходила нині до Фідлера робити протокола, та не застала його. Чим скінчиться діло, не знаю, але я цілком на боці Фідлера.

Питаєш мене, як я відношуся до посади. Звісно, це не мій ідеал — канцелярщина, якої я досі не знав і яка мене напевне не задовольнить. Та я й не жадаю задоволення од тої роботи й не там шукатиму його. Я радий, що матиму постійну службу і що ми всі будемо разом. Це останнє найбільш мене тішить.

До скорого побачення! Цілую тебе, серце любе моє, Вірунечко хороша. Кохаючий *Муся.*

Юрасика поцілуй.

156. До Бориса Грінченка

Контора
Редакции газеты
«ВОЛЫНЬ».
Житомир.
Февраля 9 дня
1898.
№ 108.

Контора газеты «Волынь» прилагает двадцать один рубль тридцать шесть коп. построчных денег за Вашу статью, напечатанную в 24 и 25 №№ газеты «Волынь».

Администратор газ. «Волынь»
М. Коцюбинский.

Любий земляче! Сердечне спасибі Вам за Вашу цікаву статтю. Будьте ласкаві, присилайте й надалі такі ж гарні речі, редакція «Волыни» залюбки друкуватиме їх. Я вже про це мав розмову з редактором.

До побачення! Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

157. До Віри Коцюбинської

21 лютого 1898 р. 9 лютого, 98.

Дивує мене, серце моє, що ти не дістала листа від мене: я такий акуратний, що навіть занадто: ніколи й на годинку не спізнюся кинути листа до тебе в поштову скриньку. Певно, щось пошта накоїла, і на другий день ти мала 2 листи разом.

Наскільки вчорашній лист твій звеселив мене, настільки нинішній засмутив. Вже як послали до губернатора, то там папір і застрягне, лежатиме, може, зо 2 — 3 місяці, та ще не звісно, що скаже губернатор. Хоч він і написав до управи про мене, а проте — хто його зна, що він тепер скаже. Так і чуло моє серце, що дурна управа — страха ради іудейська — знов звернеться до губернатора, хоч і має вже затвердження від нього на всяку посаду. Чудні люди, щоб не сказати більше. Що ж мені тепер робити, чи кидати цю посаду, як приїде сими днями Коген, чи сидіти біля моря й чекати погоди?

Порадь мене, дитинко люба, бо справді не знаю, що

його робити. Дуже мені не до смаку отакі вчинки управські.

Що це таке з Юрасиком — чом він не спить? Треба б робити що йому проти нервовості, бо ж це й йому шкодить, та й ти замучишся, серце моє.

Не гримай на мене, Вірунечко моя добра, за те, що мало про себе пишу. Моє життя отут не дуже веселе, щоб його детально описувати, а вічно смутити тебе наріканнями на долю — я не хочу. Я зовсім здоров, стараюся бути міцним духом, вірити в краще і рвуся до тебе, от і все, що можу сказати про себе. Вже й з цього ти можеш бути задоволена. Масаж мені помагає: я почуваю, що нога у мене стала легша, ніж була, лучше ходжу, трохи більше згинаю. Не дуже багато згинаю, а все ж більше.

Число «Зорі» пришли мені рекомендованим листом, а я вже занесу Мачтетові.

Тільки що дістав першу книжку «Детского отдыха» за сей рік. Там д. Перелыгин * переклав моє оповід[ання] «П'ятизлотник». Переклад дуже, дуже поганий, часом нема смислу в реченнях. Вже мені не везе з перекладачами, що ж подієш. Ведмежу прислугу роблять мені.

Так мені прикро, що розвіялись мої надії ще на масницю бути вдома. Тепер, мабуть, не скоро вже доведеться побачитись, а проте — як ти порадиш, як рішиш. Жду твоєї одповіді, моє ти сонечко ясне, моє любиме дитяточко, моя Вірунечко пещена й мила. Цілую тебе міцно, а ще міцніше кохаю. Твій Муся, ще раз цілую.

Юрасика поцілуй. Твій *М.*

158. До Віри Коцюбинської

22 лютого 1898 р. 10 лютого, 98.

Так мені неприємно, серце Вірунечко, що мій лист до тебе пропав. Не знаю, який тільки: чи той, що я писав з контори, чи той, де я марив про те, як то ми заживемо, коли будемо разом жити. В кожному разі пропажа ця не подобається мені і навіть дивує.

Пишеш, що нічого особливого писати, а я, моя донечко, маю ще менше матеріалу, бо у мене оден день так

* Той, що перекладав «Харитю» й «Ялинку».

скидається на другий, що ніяк і одрізнити не можна. Більш монотонного життя, біднішого враженнями життя — і уявити собі не можна.

Ніхто не пише, ніхто не буває й я ніде не буваю, от хіба Кравченко затягне часом до себе, навіть обідав колись у нього, але там ще скучніше, ніж у себе.

Нічого мудрого, нічого свіжого там не почуєш.

Читав «Вісник»; таке все нецікаве, не оригінальне, друга книжка далеко гірша за першу.

Так і рвуся до Чернігова, хоч не відаю, чи скоро буду там, та й взагалі — не маю повної певності, що буду, бо дурна управа зробила мені своєю занадто розвиненою лояльністю — капость.

Генералові сими днями послав гонорар за статтю, не відаю тільки, чи задоволений.

Чекаю нетерпляче завтрашнього дня: чи приїде Коген з грішми?

Напиши ж мені, донечко люба, що мені діяти, чи кидати зараз службу тут, чи чекати, аж поки управа не повідомить мене, що маю приїхати й зайняти посаду. Я вже про це питав тебе — вчора чи позавчора — та, може, знов не одбереш листа мого.

Я всі твої листи дістаю.

Збираюся написати нині до мами.

А що там Юрасик? Чи дозволено вже йому гуляти надворі та купатися? То він того не спить, того такий знервований, що два тижні прожив без свіжого повітря.

Певно, вже дуже добре бігає, балакає, грається.

А ти як, дитиночко? Чи бережешся, чи не слабуєш, почуваєш себе добре? Так часом хочеться побачити тебе, поговорити з тобою, поцілувати, до сліз хочеться.

Я, синку, здоров, і їм і сплю добре. Настрій тільки дуже поганий і ніколи не буває добрим. Нема звідки на добрий настрій. Нема нічого й нікого, що б зробило життя кращим.

А жити вічно надіями — скучно врешті.

Поцілуй од мене й подякуй Богданку й Лізе, що не забувають тебе, одвідують. Вас[иль] Трох[имович] чудний, як завжди. Що ж, обійдеться без свяченого на різдво. Хай собі дується на здоров'я.

Поцілуй мене, Вірунько, а я тебе за те цілую міцно й сердечно. Твій повік — найщиріший *Муся.*

Юрасика поцілуй од тата. Пиши, серце, хоч кілька слів, коли не маєш новин, я кожній звісточці од тебе радий.

Кінчаю, бо треба бігти до контори.

Чи ти акуратно дістаєш «Волынь»?

159. До Віри Коцюбинської

23 лютого 1898 р. 11 лютого, 98.

Нині дістав аж три листи! Від тебе, від Васі й від генерала. Дуже добре, що ти дістала всі мої листи, Віруcенько, серце.

Вася написав довгого листа — про все й про ніщо. Описує, що він робить на службі, куди їздить і які має службові клопоти. Хвалиться, що на йменини дістав листи й телеграми од всіх родичів, навіть від «семейства Дейша», себто від тебе, Соні і Кості. Костя телеграфує, що в половині лютого переводиться, але куди й чому — нічого не відомо. «Соня что-то похваривает, никуда не выходит, вообще чувствует, что старость одолела».

Пише мені про неї, як про мою хорошу, давню знайому, а я цілих 2 години ламав собі голову, що то за Соня, звідки й хто вона є. Так і не знаю, хіба ти напишеш.

Щодо Васі, то він «выбрикивает», «в этом году сделал себе «подарунок» і 29 января поехал в г. Москву», а то «дуже заработался».

Бач, як він мені догоджає, знає, що я українець.

На літо кличе Васю жінка до Фінляндії, та він не хоче. «Ну, а вы опять будете «укупі», таки Вера не может оторваться от милаго ея сердцу [...] Чернигова. Ну, помагай Вам боже, желаю всяких благ»... і т. д.

Мабуть лист цей Васі не легко було написати, бо: 1) він писав, щоб було ні на Ви, ні на Ти; 2) розставив всі, як слід, «знаки препинания», а це, як сама знаєш, робота для нього чимала.

Другий лист від генерала: «Вас уже настановлено «делопроизводителем оценочного стола» — та посада, на якій я досі був. Папір до губернатора вже пішов. Як мине два тижні (коли він не відпише), то Ви вважатиметеся затвердженим, бо принципіальна згода на Вас од його вже була. Тоді матимете звістку. Але позаяк можна бути

майже певним, що тепер перешкоди не буде, то Ви готуйтеся за 2 тижні до Чернігова».

Значить, серденько, у мене стіл буде не по народній освіті, а «оценочный». Цікаво, чи то Грінч[енко] видумав од себе про тих два тижні, чи таки в управі поклали покористуватися законом і затвердити мене без нової губернаторської санкції.

Дуже радію, що Юрась здоров і веселий. Може б уже можна його купати, те, що не пообпадали струпики — дурниця, а все ж краще поспитэй у Михалини.

Ти незадоволена, що я про себе небагато пишу, а мені мало того, що ти пишеш про себе. Я так хотів би знати про тебе все, все.

Коген своїм звичаєм збрехав. Обіцяв бути нині з грішми, а замість приїхати — прислав свої вірші до друку. Коли не буде ще 2—3 дні — телеграфую йому. От скотина! Коли б хоч розв'язатися з ним, а то тут добра не може бути, кожен день морочу собі голову, як би випустити число.

Бувай здорова. Вірунечко мила, до завтра, серденько. Цілую міцно, твій вірний *Муся*.

Юрасика цілую.

Богданці, Лізе й Марині кланяюсь.

Тебе ще цілую.

160. До Віри Коцюбинської

24 лютого 1898 р. 12 лютого.

Добридень, Вірунечко моя!

Як тобі спалося, дитино, невже Юрась знов не давав? Ти сими днями зовсім не гуляєш, для твого здоров'я це недобре.

Нарешті ти дістала паперу. Пишеш, що то для мене. Дякую й цілую моє серденяточко за це. Трохи дорого взяв Паньківський з тебе — а може, в дорозі хто витяг, злакомився на папір.

Цікаво, чи віп (папір) йшов через цензуру (чи є на обгортці печатка «Д. Ц.»), чи так дійшов.

Радиш мені звернутися з листом до віце-губернатора. Я послухав би твоєї ради, та мене зупиняє те, що пише

генерал в цій справі. Він пише, як ти читала вже у вчорашньому мому листі, що коли за 2 тижні губернатор (чи той, хто тепер на його місці) не одпише, то я вважатимусь затвердженим. Ти маєш змогу приватно дізнатися — чи й управа так думає, як генерал — і коли так, то нащо мені писати ще до когось. Коли ж ні, то подай мені ім'я й фамілію віце-губернатора — бо як же мені інакше звернутися до нього листом?

До Вінниці я написав, та не маю ще одповіді. Може, ти дістала листа від мами, то напиши, серце, що там з ними і як. Нині не було листів, опріч від тебе.

Масниця минає одноманітно, непомітно. Млинці, правда, їм — бо дають на обід — та й по всьому. Усе збираюся поспитати тебе, Вірусенько, хто тобі варить обідати, як ти харчуєшся? Ти нічого не пишеш про це. Невже «гага» варить сама їсти?

Я, моя дитинко, здоров. Настрій лиш поганий, і вже хіба тоді тільки поправиться, як будемо разом, коли я не буду почуватися самотнім, одрізаним од всього дорогого та близького. А поки що почуваю себе погано, настільки погано, що не можу нічим зайнятися. Та й сусід мене тривожить. У ті вільні години, що маю увечері, напевне знаю, що у мого сусіда разів 5 буде істерика, що він буде кричати, лаятись і кидати на поміст всякі речі. Двері тонкі — і я все чую. Звісно, що поганого мого настрою не може поправити все те, що я чую. Навпаки, так часом мене дратує це, що мушу бігти в другу хату, зачинятися й ховати голову під подушку, щоб нічого не чути. Яка може бути праця при таких умовах?

Сердечко Віро, коли прийдуть гроші з Криму — як з ними зробити? Чи ти скажеш одіслати їх мені до Житомира, чи прислати тобі «доверенность» на право взяти ті гроші з пошти? Я, бач, прохав вислати гроші до Чернігова на моє ймення, сподіваючись до того часу бути в Чернігові.

Треба кінчати, а то зараз масаж. По масажі біжу на роботу.

Цілую тебе сердечно, моє ти щастя, втіхо моя єдина. Щиро й дуже кохаю тебе. Ще й ще цілую.

Твій *Муся*.

Юрася цілую.

Коли приїхали наші — передай їм поцілунок. Чи мама здорова?

161. До Віри Коцюбинської

25 лютого 1898 р. 13 лютого.

Серденяточко Віро!

Ти таки гуляєш, дитинко, гості у тебе бувають. Я дуже вдячний усім, хто тебе розважає. Мені так хотіло б ся, щоб моїй Вірунечці не було сумно.

Вже як приїду — не дам тобі скучати, побачиш. Та й сам розважуся трохи коло тебе. А то часом і стараюся розважитись, та нічого з цього не виходить. От і сьогодні затяг Кравченко на обід до себе — думаєш — весело було? Ані крихти. А проте — по своїй слабості — не міг одмовитись піти з ними увечері послухати оперу «Норму», якщо дістануть білети. Найкраще було б, щоб не дістали білетів, просидів би вдома, почитав би. Кравченко липне до мене й мало не щодня забігає. То прибіжить уранці, то тоді, як масаж роблять, та все тягне до себе. Я у нього буваю рідко, хіба силоміць витягне.

Учора я писав тобі про те, що думаю почекати, не звертатись до віце (на підставі генералового листа); але коли б ти дізналася, що генерал лиш сам так думає, а не управа, то я напишу до віце.

Когена, клятого Когена нема й досі. Він, певно, не має грошей і боїться показатися. Просто не відаю, що з цим брехуном діяти.

Рвусь звідси всіма силами і не можу врешті вирватися.

Листів не маю жодних.

Новинку про осуд Золя вже певно прочитала в сьогоднішньому числі «Волині». Та мені здається, що цим діло не скінчилося і у Франції будуть великі розрухи. Зверни увагу, що діється в Угорщині.

Що це наш Юрасик собі думає? Чом він не спить? Треба конче щось робити, треба йому гуляти, хоч тепер, правда, страшенні холоди настали. Сьогодні такий вітер і мороз, що просто замерзаєш. Чи й у вас так?

Папір твій мені дуже сподобався. Тільки великі дуже аркуші, ні в який конверт не вбгаєш їх.

Серце моє, вибачай, що кінчаю, бо дуже спізнився. Цілую тебе, кохання моє єдине, доленько хороша.

Твій *Муся*.

Юрасика цілую, знайомим уклін.

162. До Віри Коцюбинської

26 лютого 1898 р. 14 лютого.

Сьогодні мені невесело, дитинко! Не дістав од тебе листа. Гадаю, тому, що ти, певно, послала листа в посилці, а посилка опізнилася, як звичайно. Завтра, певно, дістану.

Був у театрі вчора, слухав «Норму». Опера не дуже сподобалася, та й таки скучно мені було, весь вечір згадував про тебе та розмовляв про тебе з Кравченком. Тільки й потіхи моєї.

Дістав нині листа з Вінниці. Мама пише, що й досі не бачилась з Недзвєдським, хоч посилала йому листи й телеграми. Не знає, чи встигне зробить все до 17-го, тож пробуде в Вінниці ще з тиждень. Ти, може, одібрала од мами листа, так що все знаєш уже. Писала мама про Льоню, що він продав крамницю й купує таку, що варт 500 р.

Сьогодні я байдикую од другої години. Обідав знов у Кравченка, а увечері піду з ними в бібліотеку слухати співів акцизників. Пробуду там годину-дві, та й додому.

Ніщо мене не веселить, так і рвусь до Чернігова і в останні часи все більш і більш сумую без тебе. А з Когеном біда — нема ні його, ні чутки про нього. Хоч плач. Завтра пишу до нього лайливого листа, коли тільки лайкою його дошкулиш. Певно, продержить мене тут до 25-го.

Зверни, серце, увагу на сьогоднішнє число «Волині», на одділ бібліографії. Він весь український. Я дуже радий, що помістив звістку про «Вістник». Зробив, як бачиш, це так зручно, що подав адресу, зміст і ціну, а також про те згадав, що цензура пускає його на Вкраїну. Я певний, що після цеї звістки чимало підпишеться на «Вістник». Знайшли собі рецензента, якогось П'ясецького, учителя гімназіального з Варшави, який буде давати рецензії на вкр[аїнські] книжки.

І це добре.

Як же тобі живеться, дитинко моя мила, що з Юрасиком, чи здорові мої діти,— цілу вічність, здається, не маю звісток про Вас, а пройшов лиш оден день.

З нетерплячкою чекаю завтрашнього дня — коли дістану вісточку од моєї милої. А поки що — цілую, обіймаю й пригортаю.

Ще раз цілую. Твій навік *Муся*.

Юрасика, Богданку й Лізе цілую. Мариші уклін.

163. До Віри Коцюбинської

27 лютого 1898 р. 15 лютого.

Свято! Дістав аж два листи од моєї коханої дружиноньки! За одного з приємністю доплатив 14 коп. Згадую про це через те, що ти, певно, серденько моє, не маєш грошей, а мені про це нічого не пишеш. Пошлю тобі хоч кілька карбованців, бо каса у нас раз у раз порожня, і я не можу ніяк зібрати стільки грошей, щоб послати тобі, серце. Тепер знов не знаю, на чиє ймення послати тобі; я все думаю, що Ліза от-от виїде, а тобі на пошту незручно ходити. Та вже пришлю просто тобі, а ти, як одбереш оповістку, скажеш принести гроші додому, адже це можна.

Радію, що ти доволі весело забавляєшся на масниці. Боюсь тільки, щоб це не втомило тебе, Вірунечко.

Вчора увечері й я ходив послухати українських пісень до акцизників (в бібліотеці). Отже, мене обдурено: жадних пісень там не співано, а був справжній маскарадний бал, дуже людний і парадний. Зала була убрана, як і на технічному вечорі (певно, читала в «Волині»), були гарні і оригінальні маски. Присуджувано премії. Я тріумфував, бо всі ті костюми, яким я присудив премії, якраз дістали їх. З жіночих костюмів самий оригінальний був «скойка» (не знаю, як по-московськи, раковина, чи що). Це величезна скойка, яка стулялася і розтулялася, а всередині вся в білих тюлях та перлах жінка.

Другий — самий кращий костюм — ластівка. Третій дістав премію — самий дешевий — почтальйон. З мужських костюмів найбільшу увагу взяв білий ведмідь. Чудова маска на цілу людину, ведмідь наче живий, справжній звір. Другий — з одного боку мужчина, у фраці, циліндрі, з вусами — а друга половина в жіночій сукні, в капелюсі з парасолькою. Третю премію взяв за «самый неостроумный» клоун. Було багато дуже гарних і оригі-

нальних костюмів. Зі знайомих був Мачтет. Познайомився — Кравченко постарався, з «самим цвітом» інтелігенції, з самими «розумними». Так, межи іншим, з одною панною — лікарем. Вона знає добре Олю Гортинську. Знов з жінкою лікаря — українкою, так що весь вечір говорив тільки по-українськи, що мені було приємно, бо наче у Чернігові. Повернув тільки о 4-й годині. Так мене підвели! Сьогодні — не дають мені отямитися — знов тягне Кравченко на обід. Хоч невесело — так обіди у них гарні, куди кращі, ніж у Мінеля. Та й музику послухаю. Там є одна стара ляшка, що дуже гарно грає з Шопена.

В Києві постараюся пробути день — і все зроблю, як бажаєш. Тільки напиши мені, що ще маю зробити там. «Зорі» ще й досі не дістав.

Когена — як нема, так нема, сущий клопіт. Нині пишу до нього — налякаю неприємностями, може, хоч це поможе. Боже, так хочеться побачити вже тебе, серденько Віро, Юрасика, що просто до розпуки доходить! Цілу вічність не бачився!

Ну, до завтра, моє сонечко єдине, кохання моє солодке. Без тебе скрізь мені сумно. Цілую тебе міцно, міцно, міцно.

Твій *Муся*. Юрасика поцілуй.

Я здоров.

164. До Віри Коцюбинської

28 лютого 1898 р. 16 лютого.

Аж два листи від тебе, серце. Один в посилці, а другий (довгий, хороший) в коверті. Спасибі, Вірунечко. Я довше побалакав з тобою нині.

Скінчили ми з тобою, дитинко, масницю, та вийшло це у нас не дуже весело. Опріч утоми сливе нічого. Для мене буде справжнє свято, як я приїду вже до тебе. Коли я говорю кому про це — дивуються, що мені так нудно й важко без тебе, а я дивуюся їхньому дивуванню. Коли поглянеш на родинне життя чуже — аж сумно стане. Брак кохання, нема задоволення один одним, брак гармонії духовних інтересів, взагалі самі «браки». Тільки одна звичка та матеріальна сторона (вигодно) зв'язують людей докупи. Коли б не це — здається, розійшлись в

різні сторони. Живуть разом тільки по інерції. Того-то, придивляючись до других, я ще більш ціню наші дружні відносини, нашу духовну єдність, яка з'являється для мене джерелом сили, винесливості і надії на краще. Ти моє сонечко! Я це чую, знаю й хвалюся цим, гордий од цього. Сонечко ти моє любе!

Збираюся нині до Мачтета, однесу йому його патрета, тільки напевне знаю, що не застану вдома. Він вічно віється.

До Когена написав. Що з цього вийде — не знаю, мабуть нічого. Певно доведеться мені пробути тут до 25-го, а потому подати в суд. Вже без прикрості не обійдеться, чує душа моя.

Коли б хоч вирватися!

Коли дістанеш оповістку на 225 карб., подаси на пошті мою адресу: редакція. Так мені не хочеться рушати їх, адже я поклав, що за ті гроші (доложивши) купиш собі п'яніно. Хай би була згадка. А то розійдуться і сліду не лишиться. А ти мусиш мати п'яніно, я знаю, що ти хочеш його мати, і я того хочу.

Щоб не забути: напиши мені, який № рукавичок носиш, а також який колір любиш, я тобі візьму кілька пар, тут дешевше й найкращі рукавички. Сама краща (на цілу Росію, як кажуть) фабрика Трібеля. Я там конче візьму для тебе. Не забудь написати, на скільки гу[д]зиків хочеш мати рукавички. Тільки не забудь, напиши конче, а то буду незадоволений.

Я, моє серце, здоров. Ти мені нічого не пишеш про себе, про своє здоров'я. Чому це? А мені так хочеться, треба просто знати, що з моїм щастячком, як воно, чи здоровеньке?

Листів, як і звичайно, не маю. У нас теж велика холодюка, навіть у мене холодно. Вітер. Ти вже справді не винось Юрка, поки не потепліє. Чи не мала другого листа од мами? Я щось не маю, тривожить мене, що вони лиш дурно проїздяться і не скінчать тепер діла. Коли б швидше кінчали та приїздили, а то тобі важко самій, дитинко. Так-таки і не написала, хто тобі варить їсти, чи ти голодом моришся, Вірунечко?

Бувай здорова, серденько, до завтра.

Цілую тебе й кохаю щиро, твій *Муся*.

Юрасика цілую. Чом він не напише до тата? Ще раз цілую тебе, твій *Муся*.

165. До Віри Коцюбинської

1 березня 1898 р. 17 лютого.

Сьогодні, моя дитино, не мав од тебе листа. Чи ти здорова? Чи все гаразд вдома?

Я послав тобі нині 60 карб. на адресу Богданчину, бо знаю, що тобі на пошту трудно піти, а додому доставляють лиш грошові пакети не звиш 50 карб. Ти перекажи, Вірунечко, Богданці, що на її ймення послані гроші, хай візьме з пошти й доставить тобі.

Вчора був у Мачтета. Слабий він трохи, дочка його теж. Просидів цілий вечір, погомоніли. Мачтет усе підмовляє мене купити «Волынь», з тим, що він буде одним з редакторів і спільників. Хай йому цур, тій газеті, то якась безодня, яка пожирає лиш гроші. Добре було б, коли б вона перейшла з рук Когенових в руки хоч би Мачтетові, може б кращою стала, чистішою.

З Когеном погано, нема й чутки про його, послав йому рекомендованого листа, в якому пишу, що вважаю потрібним остерегти його від тих великих неприємностей, які він собі готує, коли добром не зверне мені грошей. Ще не маю одповіді.

Тобі, певне, докучила, серденько, і газета, і Коген з комп[анією], й ти не рада, що в кожному листі мому маєш хоч кілька слів про них. Отож вони увірились і мені страшенно, і радий буду, коли все це стане лиш неприємною згадкою, а не дійсністю.

Вибач, Вірунечко, що у вчорашньому листі не подав тобі списку книжок, які можна виписати через цензуру з-за кордону. Правда, я забув трохи, які власне книжки допущено, але що згадаю, поміщу у список. З російськими виданнями ти вже сама собі порадь: візьми якийпебудь каталог (хоч би «Київської стар[ини]») і вибери Опріч того маєш під рукою наші книжки — переглянь і порадь, які кращі. Так нєпам'ять це грудніше зробити.

Новин ніяких. Написав сьогодні до «Буковини», «Галичанина» й «Вістника» од редакції «Волині», щоб, як одберуть листи, почали зараз висилати часописи свої не в Житомир, а до Чернігова, мені. Тож як побачиш листоношу, скажи йому, щоб мою кореспонденцію всю (і газети) приносив тобі, а не одсилав в Житомир. Не забудь цього, моє серденько.

А ти, моє серце, не ниц чисел «Галичанина» й «Буковини», бо я, як приїду додому, схочу переглянути їх. Треба б коли зібратися і одписати Васі. Горе тільки, що як прийде вечір, хочеться щось перечитати, бо я ж не можу так, щоб зовсім закинути читання. Так усе у мене ніколи.

Чи приїхали вже наші? Що то ти сама робиш, чи дуже втомлюєшся? Так-таки й не написала мені, де ти обідаєш — вдома, чи береш на стороні.

Кінчаю листа, бо масажист надійшов, треба йти на муку: він мене так лупить, що аж часом зуби зціпиш з болю. Ну, цілую й обіймаю моє кохане Віряточко, мою єдину хорошу дитинку. Юрасика цілуй від тата. Ще дай устоньки. Твій *Муся*.

Богданці і Лізе, коли вона ще не виїхала, уклін низенький.

166. До Віри Коцюбинської

2 березня 1898 р. 18 лютого.

Дістав твого листа з поштовою оповісткою; ти, певно, писала до мене листа і 15-го, та я не дістав його чомусь. З сьогоднішнього листа твого я бачу, що ти не пропустила ні одного дня, бо інакше згадала б про те, що 15-го не писала. В тому листі, що пропав, ти, певне, серденько, давала мені якісь ради — що зробити з оповісткою, що написати чернігівській пошті. А так як той лист не дійшов до мене, то я не розумію, нащо ти прислала мені оповістку. Коли б ти була ще в той день, як дістала оповістку з пошти, подала на пошті в Чернігові мою адресу, то я напевне дістав би гроші в Житомирі. А так, коли я звідси напишу до чернігівської пошти, то мій лист дістануть лиш через три дні. Поки скажуть вислати в Житомир, поки перешлють, пройде ще 4—5 день, разом — більш тижня од нинішнього дня. Таким робом може скластися, що гроші не застануть мене в Житомирі і знов поїдуть до Чернігова. Отож я поклав нічого не робити, хай гроші лежать у Чернігові і чекають на мене.

Щодо візити поліцая, то не маєш чого тривожиться. Справді є така постанова, щоб зібрати всі звістки про маєтковий стан дворян у Росії, і то зараз, не гаючись. Щось думають зробити для дворян, якісь полегкості, чи

що. Цікаво, яку одповідь ти йому дала щодо маєткового стану і т. інше. Напиши.

Голубочко Віро! Не пишеш мепі, дитино, чи мала листа з Вінниці, як твоє здоров'я, що робиш. Напиши мені, чи ти писала до мене в неділю (15-го), чи ні, бо я думаю, що пропав лист.

Я, моя пташко, здоров, тільки турбуюся, що нема Когена й чутки про його нема, не обзивається. Порадь мене, серденько, що зробити, коли його не буде до 25-го. 25-го я вільний — чи кидати мені й їхати до Чернігова, чи таки дочекатися його і не покінчивши не виїздити з Житомира. Порадь мене, Вірунечко, бо справді не можу сам зважитися, як мені бути в цьому випадку.

Чи ти часом не чула через Богданку, як думає управа зробити, коли за 2 тижні не буде одповіді від губернатора? Чи зроблять постанову запросити мепе на службу, чи чекатимуть, аж поки не прийде одповідь від губернатора? Певне, управа (я так думаю) знов побоїться виступити самостійно, і мені доведеться чекати кілька місяців може. Адже в цю суботу кінчиться два тижні, відколи мене пазначили.

А я аж горю з нетерплячки знов бути з тобою, вдома. Так в останні часи себе почуваю, мов сиджу на шпильках. Ця невідомість дратує мене дуже. Пиши, голубко Віро, тільки твої листи й заспокоюють мене. Цілую моє кохання єдине міцно й щиро.

Твій *Муся*.

Поцілунок Юрасеві.

Листів не мав нізвідки.

167. До Віри Коцюбинської

3 березня 1898 р. 19 лютого.

Знов не було від тебе листа, Вірунечко. Це вже починає мене тривожити: або листи пропадають, або вдома не все добре. Коли б хоч відкриточка, хоч слівце, а то нічого. Знаючи твою акуратність і дбайливість за мій спокій, я дуже турбуюся, не одбираючи од тебе листів. Коли й завтра не буде — телеграфую.

Позавчора не дістав листа, вчора мав кілька слів і оповістку на 225 карб., а сьогодні знов нема нічого з пошти.

Вчора увечері дістав срочну телеграму від Когена. Звіщає, що у п'ятницю (20-го) приїде. Нині дістав листа від нього, в якому пише, що приїде в п'ятницю для того, щоб порахуватися зі мною, або викличе мене до Києва на суботу, бо він скінчив благополучно свою справу з батьками, себто йому дадено гроші. Коли б справді завтра або позавтра я скінчив з Когеном, телеграфую тобі про це. Гроші теж переведу в «Госуд[арственный] банк» чернігівський на твоє ймення. Тобі зараз не треба брати їх, колись зі мною підеш до банку і там помістимо їх. Коли б тільки благополучно скінчити з Когеном.

А вже мене найбільш турбує, що нема од тебе листа. Про що б не думав, що б не робив, все турбує згадка про те, що нема листа. Що воно за знак? Чи ти нездорова, зіронько, чи що? Найгірше — це невідомість.

Я здоров, але дуже стурбований. Не можу навіть писати, хочеться ще нині телеграфувати, хоч почекаю до завтра.

Цілую тебе й нетерпляче чекаю від тебе звістки. Так би заснув і проспав до завтра, щоб заспокоїтися.

Цілую ще раз, моє серденько кохане. Твій *Муся.*

Юрасика цілую. Чи наші приїхали? Пиши ж.

168. До Віри Коцюбинської

4 березня 1898 р. 20 лютого.

Я такий радий, дитинко моя, що дістав од тебе хоч відкритку. А то мені бозна-що здавалося: і листи пропадають, і моя Вірунечка забула мене, і не любить мене, і не хоче до мене писати, і певно нездорова, або вдома що погане сталося. Словом — ходив, мов очманілий, і не міг заспокоїтися. Хоч, звісно, твоя відкритка, по 3 днях без листів,— і не задовольнила мене, а все ж я дякую тобі за неї, серце Вірунечко.

Ну, тепер вже певно скоро розстануся з Житомиром. Нині приїхав з Києва Вольфман (він їздив до Когена) і розказує, що Коген справді дістав гроші, казав мені вклонитися і заспокоїти, що мої гроші є у нього що до копійки. Завтра вночі Коген приїздить сюди, а в понеділок вранці ми з ним виїдемо до Києва, де він (як мені здасться) оддасть мені гроші. Все це буде так, коли Ко-

ген і на цей раз не збреше. Я телеграфую тобі, коли ви їду з Житомира.

Тільки що бачив Чебанова. Він сими днями їде з Буховецьким (дуже гарний голос) до Чернігова, має замір дати кілька концертів. Чебанов обіцяв зайти до тебе і навіть принести й подарувати свою фотографію в ролі Фавста.

Бачив теж і Пальшау. Дуже жалкує, що ти не була у них. Звелів тобі передати уклін. Все тужить за Черніговом і тільки і думає, коли там очиститься вакансія на таку посаду, яку він займає тут. Має надію попасти до Чернігова.

Ще одна чернігівка стріла мене учора ввечері: пані Холщевникова. Розпитувала про тебе, жалкувала, що ми у неї не бували частіш, і прохала уклонитися тобі. В цьому листі, мов у солдацькому, самі уклони.

Я, моя дитинко, аж повеселішав од надії скоріш побачити тебе. Так і злетів би до Чернігова — аби вже бути разом і ніколи не розлучатися.

Чом ти, дитиночко, не одповідаєш на мої питання в листах? Я так мало знаю про тебе, а так багато потребую знати. Чи ти часом не гніваєшся на мене чого? Маю чисте сумління і не уявляю, чого б моя Вірунечка була незадоволена з мене. Може, тобі треба чого в Києві, напиши мені на адресу Тарасову (на університет). Тарас передасть мені листа, і я зроблю все, що тобі треба.

Дивує мене, що наші так довго сидять у Вінниці, та ще й не пишуть. Що воно за знак? Я не писав тепер до Вінниці, бо гадав що наші вже вдома.

Вірусенько, пиши ж мені л и с т а, заспокой мене, хай мені хоч легше стане од твоїх слів. Серденько моє кохане, Вірунечко любима, сонечко ти моє ясне, кохаю тебе без краю й без міри, як кохав завжди, відколи покохав. Не забувай свого Мусю.

Поцілунок Юрасеві і нашим, коли приїхали.

Ще цілую й кохаю.

169. До Віри Коцюбинської

5 березня 1898 р. 21-го II, 98.

Я зовсім пропадаю, Віро, без твоїх листів. Сьогодні знов пема листа від тебе. Я знаю, що ти або нездужаєш і криєшся від мене, або щось дуже лихе сталося вдома,

і ти знов замовчуєш, чим мене несказанно турбуєш. Нащо ти криєш од мене все, моя люба дружинонько? Хіба ж так добре, годиться? Певно, ти боїшся занепокоїти мене поганими звістками і через те не пишеш, а тим часом виходить це на гірше, бо я болію душею, підозріваючи якусь біду. Серденько моє, благаю тебе, не крий від мене нічого, пиши все, як є, а то я тут пропаду з журби.

Коли й завтра не дістану листа від тебе — телеграфую, а ти зараз одповідай.

Нічого не можу писати: гризусь, мучусь, сумую.

Цілую тебе, твій *Муся.*

170. До Віри Коцюбинської

6 березня 1898 р. 22 лютого.

Серце моє, я так втішився, коли дістав від тебе листа, аж легше дихати мені, аж вага з грудей спала. Посилав учора о 10 годині вечора на пошту, і лист, який мав одібрати нині, дістав ще вчора, а то, стурбований, не спав би цілу ніч. Ну, добре, що все по-старому, що нічого лихого не сталося.

Твоя рада — потягти Когена до суду — добра, та, на щастя, не доведеться, мабуть, цього робити. Коген, здається, роздобув уже гроші, хоч відтягає з дня на день з своїм приїздом. То він запевняв мене і телеграмами, і листами, і через Вольфмана, що приїде в неділю, а тим часом вчора я дістав знов телеграм від нього: «В ответ на письмо приеду воскресенье ночью. Дело задержало. Последний срок понедельник».

Отож, коли він справді приїде нині вночі, то у вівторок — себто в той день, як дістанеш цього листа, виїду до Києва, про що оповіщу телеграмою. В Києві пробуду день-два,— зроблю там усе, про що прохаєш,— і додому. От буде радість! Серце моє, цілую тебе од радощів, що скоро побачимося.

Учора цілий день просидів у мене Мачтет. Був дуже милий, говіркий, жалкував, що з тобою не познайомився. Завтра піду до нього попрощатися. Нині дістав листа від Тараса. Пише, що бачився з нашими — мамою й Лідею — в Києві, і прохав заїздити конче до нього, що я й зроблю, бо до Гортинських страх мені не хочеться заїздити.

Там мене замучать і одберуть у мене багато часу. Зайду лиш по годинник. Шкода, що не матиму Льоніної адреси, не знаю, де він. Може, ти йому напишеш, щоб знайшов мене у Тараса, Фундуклеевская гостинница, № 21.

Певне, наші приїхали уже. Що там з ними, чи здорові, чи не позастуджувалися, особливо мама, як там діла? Цілую їх всіх.

Я здоров, Вірунечко. Тільки мої чоботи подякували, тож мусив замовити собі нові, хоч от як не хотілося. У вівторок вранці будуть готові.

Що ж тобі ще написати?

От хіба те, чим сьогодні весь день займався: писав листи: написав до Васі, до Віталія, до Тараса, до тебе врешті,— так цілий день і збіг мені.

У нас погода погана, то весна, то зима, то чорт зна що. Але я не застуджуюсь, чого й тобі бажаю. Мало, мало, дуже мало про себе пишеш. Чи то вже не любиш мене? Вибачай, що так невдачно послав гроші. Що з цього вийшло, чи Богданка справді зрабувала тебе? Напиши. В той день, як дам звістку, що виїздю до Києва, пиши на адресу Тарасову — на університет, студенту — для передачі. Обіймаю й цілую смачно. Серце моє, вже скоро побачу ~~тебе~~, а то сохну без тебе. Цілую й цілую. Твій *Муся*. Маму, Юрасика, Лідю, Олю — цілую.

171. До Григорія Коваленка-Коломацького

20 травня 1898 р. 8 ст. ст. травня, 1898. Чернігів. Губернская земская управа.

Вельмишановний добродію!

Мені просто соромно перед Вами за свою довгу мовчанку, яку Ви, певно, пояснили собі дуже не корисно для мене,— і я боюся, що Ви угнівилися на мене та не вибачите моєї вини.

Отож мушу Вам хоч в кількох словах пояснити причину моєї мовчанки. В останні часи доля, мов з мішка, сипала на мене всякі лиха: стративши через слабість посаду, я довго не міг знайти собі служби через непорозуміння з адміністрацією, яка не хотіла мене затвердити на службі в Чернігівському губер[нському] земстві. Я мусив

жалітися на губернатора, а поки що подався на Волинь, до Житомира, де кілька місяців видавав газету «Волынь». Непорозуміння мої з адміністрацією нещодавно скінчилися добре для мене, губернатор мусив прохати у мене вибачення, і я тепер служу знов у Чернігові, у губ[ернському] земстві. Звісно, коли пишеш про це в кількох словах, воно не робить враження. Інша зовсім річ переживати всі ті неприємності. От через віщо я перервав мою кореспонденцію не тільки з Вами, але й зо всіма моїми знайомими.

Листа Вашого й 2 числа «Казбека», в яких надруковано Ваш переклад мого оповідання, спасибі Вам, дістав. На превеликий жаль, лист Ваш загубився,— і я зараз не можу згадати усіх тих питань, одповідь на які цікавить Вас. Пам'ятаю лише, що Ви інтересуєтесь теперішнім становищем нашої літератури. Становище те не дуже потішити може, але все ж видко, що цензура в останні часи стала ласкавішою до вкраїнського слова. Так, наприклад, через цензуру доходить тепер галицький журнал «Літературно-науковий вістник», що дає змогу зробити його загальноукраїнським органом. За минулий рік цензура пустила коло десятка брошур для народу популярно-наукового змісту, чого раніш не робила. Боюся детально описувати Вам окремі факти й події з поля нашої літератури, щоб не подавати Вам того, про що Ви і без мене знаєте. А проте, коли Вас що цікавить, прошу звертатися до мене — і кожен раз я залюбки поділюся з Вами тим, про що сам знаю. Обіцяю тепер бути акуратним і одповідатиму на листи зараз.

Ви, добродію, живете в таких цікавих, мало відомих нам краях, і було б дуже добре, коли б Ви (в кореспонденціях, наприклад, до «Літературного вістника») подали нам звістки про той край та народ. Сподіваюся, що з інтелігепції української не Ви самі у Владикавказі, певно ще хто-пебудь є, тож порадившись, могли б щось зробити в тільки що вказаному напрямку. Сподіваюся незабаром дістати од Вас листа, що покаже мені, що Ви не гніваєтесь на мене.

Прийміть щире привітання від поважаючого Вас *М. Коцюбинського.*

172. До Костя Паньківського

20 травня 1898 р. 8 ст. ст. травня, 1898. Чернігів.

Вельмишановний добродію!

Дружина моя прохає мене переказати Вам щиру подяку за присилку повісті О. Маковея «Залісє». Гроші за повість та пересилку її (5 карб.) одіслано вже до книгарні Товариства ім. Шевченка.

Маю оце прохати у Вас, шановний добродію, поради й помочі. З деяких причин — про які, коли б Ви схотіли, міг би поговорити з Вами одверто,— я поклав нічого не давати до «Літературного вістника». Другої часописі, де б я міг містити свої роботи,— не знаю, тож, очевидно, шукаю притулку для своїх праць поза періодичними виданнями. У мене тепер є кілька новел і оповіданнів, які я хотів би надрукувати. Пам'ятаючи, що Ви раніш займалися виданням «Дрібної бібліотеки», звертаюся оце до Вас з проханням прийняти мої дрібниці в свою «бібліотеку», а коли це з будь-яких причин неможливе,— порадити, куди й до кого маю звернутися. Буду дуже вдячний за всяку раду й вказівки.

А ось і друга просьба. Мені к о н ч е треба мати кілька примірників моїх оповідань (як-от «Для загального добра», «Хо» і «Пе коптьор»), виданих у Львові окремими брошурами, і я зважусь потурбувати Вас проханням вислати мені кілька примірників тих книжечок. «Для загального добра» і «Пе коптьор» я радив би послати рекомендованою бандероллю, себто через цензуру, бо сподіваюся, що цензура їх пустить, особливо побачивши, що то авторські примірники. Знаю недавно такий приклад — коли цензура була милостива до автора в такому випадкові. В кожному разі, пославши через цензуру бодай перших два примірники,— Ви ризикуєте лиш поштовими — і то невеликими — видатками. «Хо» цензура певно не пустить, тож прошу висилати його в ковертах на нижче подану адресу. Посилаю Вам кілька австрійських поштових марок, може придадуться при пересилці. Всі видатки на пересилку моїх книжечок зверну з подякою, лише прошу написати, скільки маю звернути.

Я тепер почуваюся краще, бо, хвала богові, пережив той тяжкий рік, про який мені й згадувати тяжко. Тепер

служу я в «Губернському земстві» і матиму змогу віддатися улюбленій літературній праці.

Мило нам було вітати недавно брата Вашого, що приїздив з трупою д. Кропивницького. Бажаю Вам здоров'я та усього найкращого.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

Адреса: г. Чернигов, Старостриженская ул[ица], д[ом] Линницкого. Михаилу Коцюбинскому.

173. До Панаса Мирного

21 травня 1898 р. 9 травня, 1898. Чернігів. (Губернская земская управа).

Вельмишановний добродію, Панасе Яковичу!

Пишучи до мене листа, Ви, певно, й не гадали, яку велику радість, яку втіху зробите мені тим листом! Ви, найбільш шанований мною письменник український, сила й краса літератури нашої, Ви обізвалися до мене таким теплим, таким прихильним словом, загріли, заохотили й зворушили до сліз.

Щоб з'ясувати Вам, які щасливі хвилини приніс мені Ваш лист, мушу признатися, що я збирався торік у Полтаву спеціально до Вас — благати, аби Ви не покидали вкраїнського пера і на своїх дужих плечах винесли із злигоднів славу літератури вкраїнської.

Мій пієтизм до Вас розділяють й земляки, отож не дивно, що ми так зраділи, прочитавши Вашу нову працю «Морозенко».

Ви так ласкаво віднеслися, шановний добродію, до моїх дрібничок, що мені аж соромно. Я так недавно почав писати (хоч маю 33 роки) і так небагато написав (бо займаюся літературою як дилетант), що мені не трудно буде перелічити всі мої праці. У Ваші руки попалися перші мої роботи, спроба пера. Опріч відомих Вам оповідань я надрукував: «На віру», повість, у «Правді» 92 року; далі — у «Зорі» і окремими відбитками: «Ціпов'яз», оповід[ання], «Помстився», «Хо», казка; «Пісня», картка зі щоденника; «Для загального добра», оповід[ання], «Пе коптьор», образок з молдуванського життя; «Посол від чорного царя», оповід[ання] в «Житті і

слові» — ото, здається, і все, коли не лічити дрібничок, розкиданих по всяких часописах закордонних. Всі згадані праці друкувалися межи 1893—1897 роками. Деякі — от-як: «Харитя», «Ялинка», «П'ятизлотник», «Помстився» і «Посол від чорного царя» — перекладено на російську мову, та переклад скрізь неможливо поганий. Тепер гадаю видати в Росії томик — сторін 300—350 — моїх оповідань з молдуванського життя, бо, пробувши кілька літ на Басарабії, придивився трохи до місцевого життя. Признаюся по щирості — літературний хробак хоч точить мене, а часто-густо насувається питання: навіщо? Чи буде що з моєї праці? Важко працювати без критики, не бадьорить, не підтримує та тиша, що навкруги; трудно йти у темряві, напомацки, не відаючи, що даєш: зерно чи полову? Отож таке прихильне слово, як Ваше, має ще й ту вагу, що надає сили й зваги, будить надію і енергію. На превеликий жаль, не маю зараз ані одного примірника своїх оповідань, щоб послати Вам. Незабаром дістану й пришлю.

Хочеться мені, навіть дуже кортить, спробувати свої сили на великій речі, на романі — та лячно. Ну, та про це другим разом, коли дозволите ще написати до Вас. Посилаю вам своє поличчя на знак мого глибокого пошанування. Прошу вас — і то дуже прошу — прислати мені своє. Щасливий буду, коли напишете мені про свої роботи, які мене без порівняння більш цікавлять, ніж власні. А поки що вітаю Вас щирим серцем.

Глибоко шануючий Вас *Михайло Коцюбинський.*

174. До Костя Паньківського

11 червня 1898 р. 30 ст. ст. травня, р. 1898. Чернігів.

Вельмишановний добродію!

Хоча відкритку Вашу, спасибі Вам, дістав,— та не одповідав так довго тому, що все сподівався дістати пропущені цензурою свої книжечки, про які пишете, що висилаєте на пробу на цензуру. Тим часом і досі, окрім 2-х примірників «Хо» у коверті, нічого не дістав. Гадаю, що цензура наклала своє veto і на ті певинні брошурки. Та мені все ж треба мати кілька примірників моїх книжечок,

тому уклінно прошу Вас, ласкавий добродію, поклопочіться, щоб мені вислали по кілька примірників, по 4, напр.,— «Для загального добра» і «Пе коштьор». Казки «Хо» маю вже 2 примірники, тож прошу ще о 2. Далі, коли можна, прошу вислати 2-гу книжку «Життя і слова» за 1897 рік, в якій надруковано моє оповідання «Посол від чорного царя». Редакція не ласкава була прислати мені мої книжки, тож я навіть не бачив своєї роботи в друку.

Причиною мого заміру нічого не давати до «Вістника» були чудні, щоб не сказати більше, відносини редакції до мене. Мені написали, що не будуть висилати часописі, бо я «нічого не дав до третьої книжки «Вістника». В такій постанові редакції не було б нічого дивного, коли б видавцем «Вістника» була не та інституція, яка видавала «Зорю». Тоді б видавцеві «Вістника» було б байдуже, що я кілька літ був співробітником «Зорі», давав свої праці (з них вийшов би цілий том, коли б зібрати докупи), посилав різні замітки, фотографії (які, очевидно, щось коштували мене) і взагалі приймав живу, оскільки міг, участь в виданню часописі. За це все я мав безплатно «Зорю». Про це все я написав до редакції «Вістника» в одповідь на її повідомлення, що не буду діставати часописі, і прохав — оцінивши як найнижче мої надруковані у «Зорі» праці — порівняти з тим, що давала мені «Зоря», і тоді рішити, хто кому винен. Я гадав би, що мені винні, і тому постанова редакції «Вістника» не посилати мені своєї часописі, на мою думку, не може відноситися до мене, хоч би я й не дав до 3-ї книжки нічого, тим більш що редакції дуже добре (я це знаю) були відомі причини, через які я не давав нічого до перших книжок «Вістника»: важка слабість, неприємності з адміністрацією, через які я лишився без посади і т. і. На цей лист (рекомендований) я й досі не дістав відповіді і, рахуючи, що редак[ція] «Вістника» уважає всі рахунки зі мною, як з співробітником «Зорі», скінченими, послав гроші (8 карб.) на часопис і лиш тоді, кілька день оце, дістав 3 книжки «Вістника». Як бачите, не дуже делікатно обходиться хвальна редакція «Вістника». Що ж діяти: не тільки світа, що в вікні. Простіть, що так багато взяв у Вас часу своїм листом. Приймітъ найсердечніші привітання од дружини моєї і від мене. З високим поважанням

М. Коцюбинський.

175. До Якова Жарка

22 червня 1898 р. 10 червня, 98. Чернігів.

Вельмишановний Якове Васильовичу!

Я дуже радий, що Ви до мене обізвалися. Правда, знав і я про Вас дещо (від д. Карпенка), тільки він не міг подати мені адреси Вашої, тому я й не написав до Вас.

Вас цікавить сучасне становище нашого письменства. Не знаю, наскільки я зможу задовольнити Вашу цікавість: мої відомості про літературний рух у нас дуже невеликі уже через те хоч би, що сама продукція літературна у нас на Вкраїні дуже слаба в останні роки, та й майже зовсім її нема. Той антракт в обміні літературних продуктів межи Галичиною та Вкраїною, який викликала заборона галицьких часописів у Росії, приспав певно наших письменників, бо щось їх не чути, ні у нас, ні за кордоном. Правда, в останні 2 роки надії трохи оживилися: цензура немов утомилася забороняти і пустила торік щось 10 брошурок для селян популярно-наукового змісту, чого перше ніяк не можна було сподіватися; сей рік почав доходити з «Д. Ц.» журнал вкраїнський з Галичини «Літературно-науковий вістник», що видається (щомісяця 1 книжка, 12 на рік) замість «Зорі». На всякий випадок подаю Вам адресу його і передплату: Львов, ул. Академічна, ч. 8. Редакція Літ[ературно]-наук[ового] вістн[ика] (Lemberg, Galizien, Oesterreich) — ціна 8 карбованців на рік. Варто виписати. «Киевская старина» почала зрідка містити у себе праці, писані вкраїн[ською] мовою. Досі надруковано: «Богдан Хмельницький», драма Старицького, і «Морозенко», оповід[ання] Мирного. В Чернігові видаються книжечки, але Ви, певно, знаєте про це. Може, автори наші і пишуть тепер тихцем, але я про те не відаю. Питаєте про мої праці. Звісно; дещо вийшло за кордоном, дещо пишу. В Росії лагоджуся видати том моїх басарабських оповідань. Деякі були вже надруковані за кордоном, а деякі з них нові. Самійленко тепер занятий перекладом Мольєра (з оригіналу) і вже кінчає «Тартюфа». Д[обродія] Грінченка я добре знаю, бо ми разом з ним служимо в земстві. Він дуже працьовита людина і, на мою думку, доволі талановита, хоч на це може кожен мати свій погляд, і він, як, мабуть, і кожен з письменників, багатьом подобається,

а багатьом ні. Коли Ви цікавитеся ближче познайомитися з Грінченком, напишіть до його, його адреса така, як і моя, себто: губ[ернська] управа.

Напишіть мені, чим Ви займаєтеся на службі? Здається мені, у Вас може бути багато матеріалу для белетристики, бо на шахтах перебуває чимало народу, та й життя там складається цікаво. Звістіть, який Коваленко писав Вам про мене, чи чернігівський чи з Владикавказу? Їх 2. Про Віталія Гаврилов[ича] мало що маю сказати, бо він щось не одписує мені на листа. Подався до Криму, і зараз його адреси не знаю. Пишіть до мене, буду дуже радий, а поки що бажаю Вам і вп. дружині Вашій всього найкращого. Ваш *М. Коцюбинський.*

176. До Панаса Мирного

22 липня 1898 р. 10 липня, р. 98. Чернігів.

Вельмишановний добродію!

Велику приємність зробили Ви мені, прославши свою фотографію та оповідання; од щирого серця складаю Вам за те подяку.

Досадно, що так довго не мав спромоги вволити волю Вашу, себто прислати деякі з оповіданнячок моїх, які вийшли окремими книжечками. Оце нині прислано мені їх, тож хапаюся долучити їх до цього листа та разом вислати.

Коли буде Ваша ласка, прочитайте їх та хоч коротенько скажіть мені свою думку про них: Ваша думка, Ваше слово, чи прихильне, чи гірке,— має для мене велику вагу.

Ваші твори мали великий вплив на мене: опріч величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив в них широкий та вільний розмах думки — власне те, чого не стає мало не всім нашим белетристам.

Я читав і перечитував Ваші романи, упивався їми, і живий жаль обгортає мене, коли подумаю, що «Повія» не має кінця.

Який би я був щасливий, коли б почув од Вас, що третя частина «Повії» таки побачить світ, а за нею по-

явиться ще хоч два, хоч один роман, підписаний Панасом Мирним!

Ви, певно, читали вже в газетах звістку про те, що міністерство внутрішніх справ затвердило статут нового добродійного товариства імені Шевченка, яке має на меті допомагати убогим учням-українцям. Може, маєте які ширші відомості про це, поділіться, з ласки своєї, зі мною, бо я не маю зносин з Петербургом і не можу дізнатися гаразд, що воно таке.

Я тепер лагоджу до цензури томик (сторін в 300 — 350) моїх оповідань з молдуванського побуту. Хочу, щоб видання було європейське, з гарними ілюстраціями, та, на лихо, не можу знайти путящого ілюстратора, який би знав Басарабію. Може, у Вас у Полтаві знайдеться такий?

Простіть, що пишу сим разом небагато: мені хотілось би швидше здати посилку на пошту, тож за нікольством пишу хоч цих кілька слів.

Вітаю Вас найсердечніше та сподіваюся, що наша, така мила для мене, знайомість не скінчиться на цьому листі.

З високим поважанням повік прихильний *М. Коцюбинський.*

177. До Данила Мордовця

23 липня 1898 р. 11 липня, р. 1898. Чернігів.

Високоповажаний добродію!

Простіть за сміливість, з якою наважуюсь Вас потурбувати в нижченаведеній справі.

Нещодавно дізнався я з газет, що міністерство внутрішніх справ затвердило статут добродійного товариства імені Шевченка, яке має на меті допомагати біднішим учням-українцям. Ніхто з наших людей, до кого я звертався, бажаючи мати ширші відомості про згадане товариство, не міг задовольнити мого зрозумілого зацікавлення справою, і я оце зважуюсь обернутися до Вас, вельмишановний добродію, з уклінним проханням вислати мені примірник статуту товариства, коли є друкований, або

подати головніші, характеризуючі мету й средства товариства, пункти статуту, за що буду дуже вдячний Вам.

Прохаючи ще раз вибачення за турбацію, сподіваюся, що прохання моє не пропаде марно.

З високим поважанням *Михайло Коцюбинський.*

Адреса: Чернигов, Губернская земская управа,
Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

178. До Панаса Мирного

3 серпня 1898 р. Чернігів, 22 липня, 98.

Високоповажний добродію!

Пишу до Вас кілька слів в справі: ми, себто Самійленко, Грінченко, Коваленко та я, лагодимося видати альманах, який складався б з творів почасти друкованих за кордоном, почасти з нових, ще не друкованих праць кращих наших письменників. Звісно, матеріал, для альманаху того мусить бути цензурний.

Усі ми певні, що Ваше ймення закрасило б наш альманах та забезпечило б йому розповсюдження, тому-то я, від імені нашого «літературного комітету», звертаюся до Вас з великим проханням прислати до того альманаху якенебудь оповідання своє, хоч би на 1 друков[аний] аркуш. Дуже бажано, щоб оповідання те ми мали не пізніш 25—30 серпня с[ього] року. Гонорару за працю Вашу дати не можемо, бо самі починаємо справу на позичені гроші; можемо лиш дати кілька примірників альманаху (1 примірник за кожних 2 картки друков[аного] оповідання). Правда, це дуже мало, та що ж діяти, коли ми самі небагаті.

Сподіваюся, що Ви відгукнетесь на наше велике прохання та пришлете щось, хоч дрібничку, до альманаху.

Чи Ви дістали посилку, яку я вислав Вам недавно?

Прийміть найщиріші й найсердечніші привітання від повік Вашого *М. Коцюбинського.*

179. До Панаса Мирного

30 серпня 1898 р. 18 серпня, 98. Чернігів.

Вельмишановний добродію!

Оце зараз, повернувши до Чернігова, прочитав я Вашого листа і одповідаю Вам.

Ваші ласкаві уваги мають для мене велику вагу, і хоч не зо всіма тими увагами можу згодитися, проте сердечно дякую вам за ради й критику.

Пишу прихапцем, в управі, закиданий всякими справами, тому не маю спромоги зупинитись на тих пунктах, на яких не можу згодитися з Вами: іншим разом поділюся з Вами своїми думками, а тепер кілька слів про альманашні справи.

Казка Ваша нам всім відома, у мене навіть є окрема відбитка, горе тільки, що таку гарну річ не зважуються наші альманашники помістити через те, що вона написана для дітей, а ми наважились друкувати лиш матеріал для дорослих, для інтелігенції.

Від себе й від усіх причасних до альманаху прошу Вас, вельмишановний Панасе Яковичу, пришліть нам що-небудь з свої теки; не турбуйтесь переписуванням, я все це беру на себе, присилайте чорняк, помазаний, однаково, аби прислали, аби закрасили наш альманах!

Дозвольте сподіватися, що наше прохання не пропаде марне і що незабаром матимемо од Вас хоч невеличкого гостинчика для нашої збірки.

Щиро вітаю Вас!

З високим поважанням

Tout à vous *М. Коцюбинський.*

180. До Наталі Кобринської

2 листопада 1898 р. 21.X ст. ст., Чернігів, р. 1898.

Високоповажана добродійко!

В імені редакційного комітету, який має на меті скласти й видати тут, на Вкраїні, альманах для інтелігенції з кращих творів українських, галицьких й буковинських белетристів, звертаюся оце до Вас, високоповажана добро-

дійко, з уклінним проханням дозволити нам помістити у тому збірнику оповідання Ваше «Виборець», яке друкувалося перед кількома роками в «Зорі».

Коли б нам повелося з виданням згаданого альманаху, себто коли б цензура пустила його в світ, маємо замір зараз же скласти другий такий альманах, за ним третій і т. д. і тому потребуємо чимало літературного матеріалу для свого видавництва.

Я й товариші мої були б дуже вдячні Вам, коли б Ви схотіли заслати нам дещо з своїх писань, чи то друкованих вже в Галичині, чи ще не друкованих.

Сподіваючись на скору й ласкаву відповідь, зостаюсь з високим поважанням щирий прихильник таланту Вашого *Михайло Коцюбинський.*

P. S. Листи й посилки прошу адресувати:
в г. Чернигов, Северянская ул., № 3, собственный дом. Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

181. До Олени Пчілки

29 листопада 1898 р.

Високоповажана добродійко Ольго Петрівна!

П[ані] Наталія Кобринська, не пам'ятаючи адреси Вашої, просила мене передати Вам її «промову на науковій «академії», якою вона, як пише, хотіла б пригадати Вам «колишні спільні змагання».

Посилаючи Вам вирізку з «Діла», користуюсь з нагоди засвідчити Вам і вп. панні Ларисі своє щире поважання.

Михайло Коцюбинський

17.XI 98. Чернігів.
Северянская ул. № 3,
собств[енный] дом.

182. До Бориса Грінченка

1898 р.

Шановний пане Борисе!

На превеликий жаль, не можу зараз бути в управі: нездужаю. Одповідаю на Ваші питання:

1. Назив. «Доклад Комиссии по народному образованию».

Другого не буде.

2. Доклад про семінарію повинен дати П. Н. Солонина, а чи він помістить його окремо, чи з докладом «Комиссии», не відаю. Спитайте Солонину.

3. Доклад Шрага у мене.

Він разом подасться з докладом Борзенського земства, це буде один доклад.

Щодо того, що в списку докладів не наведені точно заголовки, то я дуже жалкую, що не відав, як той список треба скласти та що він буде друкуватись.

Коли Ви не можете зачекати до понеділка або неділі, бо завтра я навряд чи зможу бути в управі, то Ольга Трохимівна може скласти точний спис докладів, Ви додасте або припоручите додати заголовки переданих Вам мною докладів, а тоді, з ласки своєї, пришлете мені завтра для доповнення.

Дуже мені прикро, що замість бути в управі і все як слід зробити, мушу нездужати та турбувати Вас.

Ваш *Мих. Коцюбинський.*

1899

183. До Миколи Вороного

25 січня 1899 р.

Шановний пане Миколо!

Врешті я знайшов Вас! Кілька разів поривавсь я написати до Вас — та ніяк не міг спіймати Вашу адресу. Чув тільки від д. Паньківського, що Ви блукаєте десь по світах з трупою Тобілевичів — та, звісно, сього мало. Дуже мені хотілось би побачитися з Вами, ближче пізнати Вас (на превеликий жаль, ми так мало бачилися) — та не можу вирватися до Києва. У нас саме земські збори, й вони ж не пускають мене.

А може, Ви завітаєте — самі чи з трупою — до нас? Було б дуже добре.

Пишу до Вас прихапцем, в канцелярії, тому на сей раз не можу побалакати ширше. А проте — я дуже цікавлюся, як Вам ведеться на артистичному полі, чи вдовольняє Вас Ваша робота? Як там література? Коли б Ви схотіли поділитися зі мною своїми театральними і др. враженнями, я був би дуже вдячний Вам.

Чув я, що з Вами тепер д. Юрій Тобілевич. Перекажіть йому моє привітання.

Ваш *Михайло Коцюбинський.*

Адреса: Губернская земская управа.

13 ст. ст. I 99.

184. До Наталі Кобринської

24 лютого 1899 р. Чернігів, 12 ст. ст. лютого, 1899.

Високоповажана добродійко!

Знов зважуюсь турбувати Вас в справі нашого альманаху. Перший том альманаху, про який я писав Вам, уже злажено і подано до цензури. Зміст його такий:

1. Самійленко: Не вмре поезія. До поета. Орел (вірші).
2. Бордуляк: Перший раз, оповід[ання].
3. Коцюбинський: Для загального добра, оповід[ання].
4. Франко: Пурпуром сонечко сходить. Мужню силу хоч похилить горе. Обрубане дерево. Не звикай... Притча про красу. На підгір'ї (вірші).
5. Маковей: Вуйко Дорко, оповід[ання].
6. Кримський: Уривки з щоденника в Сірії (вірш).
7. Н. Кобринська: Виборець, оповід[ання].
8. Леся Українка: Давня казка, поема.
9. Франко: Лесишина челядь, оповід[ання].
10. Грінченко: Дві троянди. Пташці. Смерть отаманова. До М. Аграманте (вірші).
11. Самійленко: Драма без горілки (жарт).
12. Кримський: Сирота Захарко, оповід[ання].
13. Зіньківський: Кудою йти? оповід[ання].
14. Грінченко: Серед бурі, драма.
15. Дніпрова Чайка: З-над моря, оповідання.

Альманах зватиметься «Хвиля за хвилею». Тепер, коли перший том чекає липень на дозвіл цензурний, наша громадка поклала лагодити другий том альманаху, який має бути поданий до цензури, як тільки перший том пустять або заборонять. Маючи на меті популяризувати твори кращих галицьких та буковинських письменників серед нашої публіки, звертаюся до Вас, високоповажана добродійко, з уклінним проханням запомогти наше видання своїм, хоч би невеличким, хоч би друкованим уже в Галичині твором. Я чув, що у Львові має вийти з друку перший том Ваших писань. Може б, Ви дозволили нам вибрати щось одповідаюче нашим цензурним вимогам з того тому до альманаху?

Коли Ви ласкаво згодитеся запомогти нам, то прохав би прислати дещо, що, на Вашу думку, одповідає характерові нашого альманаху, в конвертах на мою адресу.

Ще одна велика просьба: хотіло б ся нам для нашого збірника дістати щось з прозових творів Федьковича, не друкованих в Росії. Р. 1876 вийшов у Києві томик його повістей (II) *, але певно він не вичерпує всього того, що написав Федькович. Ви зробили б нам велику ласку, коли б зволили порадити, де дістати потрібний матеріал, а передовсім як, від кого. Може б, Ви, знаючи краще Ваших людей і відносини, звернулися до кого з буковинців, прохаючи помогти нам у цій справі. Прошу вибачити, що зважуюсь турбувати Вас: певність, що інтереси літератури нашої дорогі для Вас, як і для мене, додає мені сміливості звертатися до Вас з проханнями.

Присланy в листі до мене вирізку з газети я зараз же одіслав п. Олені Пчілці, що живе у Києві, Назарьевская ул. Пані Олена саме тепер повезла дочку свою Лесю (Українку) до Берліна: у бідної дівчини туберкульоз в коліні, і мають робити їй операцію.

Сподіваюся одповіді на мій лист, а поки що прошу прийняти сердечні поздоровлення і високе поважання від *М. Коцюбинського.*

Адреса: Чернигов, Северянская, № 3, собств[енный] дом.

185. До Володимира Гнатюка

4 квітня 1899 р. Чернігів, 23/III ст. ст., 1899.

Високоповажаний добродію!

З великим здивуванням дізнався я від д. Грінченка, що Ви не дістали листа мого в одповідь на Ваш лист з 31/XII ст. ст. р. 98. Писав я на адресу: ул. Чарнецького, 26, і був певний, що Ви, не згоджуючись на мої пропозиції, вважаєте зайвим одповідати.

Тепер подаю зміст мого попереднього листа: щирим серцем вітаючи Вашу глибоко симпатичну для мене Спілку, я, на жаль, не можу зараз вислати Вам членського уділу; що ж до пропозиції Вашої видрукувати деякі з моїх белетристичних праць, то я охоче пристаю на це і можу порадити Вам дві комбінації:

* Люба-згуба. Хто винен. Стрілець. Тальянка. Сафат Зінич. Побратим. Буковинська пісня. Пісня молодецька. Три як рідні брати. Опришок. Безталанне закохання.

1. Шість бессарабських оповід[ань] з життя молдуван і руснаків в одному томикові («Помстився», «Пе коптьор», «Посол від чорного царя», «Пісня», «Для загального добра» і «Дорогою ціною»; останнього оповід[ання] я ще не викінчив, але можу викінчити на вказаний Вами термін).

2. «На віру», повість; «Хо», «Ціпов'яз» і «П'ятизлотник», теж в одному томикові. До цього томика я міг би додати ще один нарис з життя кримських татар, який саме тепер пишу й за кілька день скінчу. Коли б Ви згодились з моїм планом, а Ваша Спілка знайшла можливим визначити мені яку ренумерацію, то я, натурально, вкладаю її до Спілки на рахунок уділу.

Для себе я прохав би лише по 40—50 примірників кожного видання моїх праць безплатно. Сподіваюся, що Ви повідомите мене, чи згоджуєтесь на мої комбінації і умови.

О прислання обіцяного статуту Спілки дуже просивбим Вас.

З правдивим поважанням *М. Коцюбинський.*

Адреса: Россия, г. Чернигов, Северянская ул. № 3, собств[енный] дом, Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

186. До Григорія Мачтета

13 серпня 1899 р. Чернигов, 1 августа 99 г.

Многоуважаемый Григорий Александрович!

Хотя я надеюсь скоро увидеться с Вами в Киеве на съезде, куда, как я слышал, Вы собираетесь, но ввиду того, что к тому времени я могу узнать о результате просьбы, с которой я к Вам обращаюсь,— пишу Вам несколько слов.

Моя покорнейшая просьба состоит в следующем: здесь, в Черниговском земстве, в должности секретаря редакции «земского сборника» служит Владимир Иванович Самойленко, один из выдающихся в настоящее время украинских поэтов, переводчик Данте и Мольера, человек образованный, талантливый, глубоко честный и симпатичный.

Беда, однако, в том, что, будучи семейным человеком и получая всего 900 руб. жалованья, он положительно

бедствует и, главное, не может рассчитывать на улучшение своего положения, так как в нашей земской управе 900 руб.— это предел, за который перешагнуть никто из служащих не может никуда.

Вот эти-то причины и заставляют г. Самойленка искать какого-нибудь места с перспективами.

Зная, как Вас уважают в акцизном мире и рассчитывая на Ваше влияние в этих сферах, я решаюсь обратиться к Вам, многоуважаемый Григорий Александрович, с горячей просьбой помочь В. И. Самойленко устроиться в акцизе, если можно, в Житомире, а если это на первых порах невыполнимо, то где-нибудь в губернии. Я уверен, что он заслужил бы и у Вас уважение и любовь, которыми пользуется здесь.

Г[осподин] Самойленко окончил Киевский университет (филологич[еский] факультет), но не держал государственного экзамена, ему 35—36 лет; физиономию его можете увидеть на прилагаемой фотографии, он сидит справа, без шляпы и держит в руках «лопух».

Если почему-либо не увидимся в Киеве, то надеюсь, Вы сообщите мне письмом о результатах моей просьбы.

Как поживаете? Что Таня? Поцелуйте ее от меня. Я все лето провозился у себя в садике и нахожу, что это прекрасная вещь и для души и для тела.

До свидания. Глубоко уважающий Вас *М. Коцюбинский.*

Вера Устиновна шлет привет.

Адрес: Северянская ул., собств[енный] дом.

187. До Володимира Гнатюка

серпня 1899 р.

Високоповажаний добродію!

Обидва листи Ваші дістав, але що мене не було деякий час в Чернігові, а відтак мав я усякі клопоти, то й не одписав досі на Ваш перший лист, тим паче, що, як Ви писали, перший томик моїх праць мав би друкуватися лише восени.

Очевидячки, я згоджуюся на всі пропозиції Спілки, з винятком тої, щоб перший томик складався з самих йно

нових новел, бо до осені у мене не набереться стільки нових праць, аби далося з них скласти цілий томик. Тому-то я прохав би, щоб і в першому томикові містилися разом з новими і друковані вже роботи.

Прислати рукописи зараз не можу, бо дещо ще не викінчене, а то треба переписати й виправити. Не раніш як за 2 місяці я зможу прислати дещо на Ваші руки. Постараюся зробити се скоріше, але як крайній термін — визначаю два місяці.

Я був дуже вдячний Вам, коли б схотіли вислати мені список книг, які видала досі Спілка; і я і дехто з моїх знайомих цікавляться виписати Ваші видання, та не відаємо, що саме вийшло.

З правдивим поважанням *М. Коцюбинський.*

Чернігів, 15/27 серпня, 99.
Северянская, № 3.

188. До Володимира Гнатюка

24 вересня 1899 р.

Високоповажаний добродію!

Листа Вашого дістав, а книжок ні. Певно, Ви вже дістали їх назад з написом «refusè». Щодо сих останніх, то я дуже прохав би Вас вислати їх мені на таку адресу: Київ, ун[іверситет], більш ніякого напису не треба. Там уже знатимуть, що то книжки мої. Отож сподіваюся дістати незабаром видання Спілки і наперед дякую за них.

Найдалі за місяць я пришлю Вам рукописи і бажаний мені порядок оповідань. Що ж до того, що їх вийшло якраз 8 або 10 аркушів, то, признаюся, мені це трудно буде зробити, не знаючи ані друку, ані формату Ваших видань. Хіба вже Ви будете ласкаві і поможете мені в той спосіб, що або викинете зайве, або додасте ще яке оповідання з моїх до 10 аркушів.

Ще мав би до Вас велику просьбу. Позаяк давні мої оповідання Ви будете передруковувати з «Правди», «Зорі» та «Життя і слова» (бо мені годі переписувати їх та присилати Вам, коли маєте під рукою готове, друковане), то мені дуже хотілось би дещо змінити, дещо викинути або поправити, і для того чи не могли б ви присилати

мені листами коректу, яку я очевидячки зобов'язуюсь якнайскорше одсилати Вам готову. Ви зробили б мені тим велику ласку,— та може б це було й на користь виданню.

Сподіваюся, що може ще напишете до мене в цій справі кілька слів, оповіщаючи про висилку книжок.

З високим поважанням

М. Коцюбинський.

Чернігів, 12 ст. ст. вересня, р. 99.
Северянская, № 3.

189. До Володимира Гнатюка

8 листопада 1899 р.

Високоповажаний добродію!

Насамперед прошу вибачити за пізню одповідь на Ваш лист. Сталось це головним чином через те, що я ніяк не міг дістати видань Спілки, хоч Ви й писали, що висилаєте їх. Учора врешті дістав (опріч «Покори» Кобилянської) і дуже, дуже вдячний Вам за те, що дали мені можливість познайомитися з Вашими виданнями. За два дні я навіть встиг прочитати 3 книжки — і дуже мені сподобались вони. Маю надію, що Ваші видання, гарні змістом і поверховністю, звернуть на себе загальну увагу та будуть розходитися. Другим разом я позволю собі ширше висловити свою думку про книжечки Спілки.

Посилаю Вам тим часом маленький нарис «В путах шайтана». Більшу річ пишу, але маю дуже мало вільного часу і багато клопотів службових, а через те дай боже, щоб я цього місяця — що кажу! в половині падолиста — скінчив його. Тому, гадаю собі, чи не могли б Ви обійтися для першого томика тільки одною, з-посеред давніх, новою новелкою моєю; друге ж оповідання «Дорогою ціною», яке саме стараюсь викінчити, могло б увійти до другого випуску. Що думаєте про те?

Щодо об'єму томиків, то справу цю з дорогою душею полишаю Вам. Піду навіть далі: даю Вам повне право помістити в першому томикові ті праці (давніші) мої, які Ви знайдете відповідним містити; тільки прошу прислати мені друковані одбитки або вирізки в ковертах

(найскоріша дорога), а я обіцяю Вам за три, maximum чотири дні повернути з поправками теж таким способом.

Щоб улегшити Вам одшукування моїх праць, друкованих по часописах, подаю Вам до відомості оце:

«На віру», повість, друков[ана] в «Правді» 1892 р. серпень, вересень, жовтень.

«П'ятизлотник», опов[ідання], «Зоря», 1892 р., ч. 23.

«Ціпов'яз», опов[ідання], «Зоря», 1893, чч. 17—18.

«Помстився», образок, «Зоря», 1894, ч. 2.

«Хо», казка, «Зоря», р. 94, ч. 24, й окрема відбитка, 1895 р., ч. 22.

«Пісня», образок, «Зоря», 1895 р., ч. 22.

«Для загального добра», «Зоря», р. 96, чч. 1—6 й окремо.

«Пе коптьор» — «Зоря», р. 96, чч. 22—23 й окремо.

«Посол від чорного царя», «Житє і слово», 1897, лютий.

Вибирайте, що Вам до вподоби, та додавши те, що посилаю, друкуйте перший томик.

Ще раз простіть, що так загаявся з тою справою.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

27 ст. ст. X 1899.

190. До Михайла Комарова

9 листопада 1899 р. 28.X 99.

Високоповажаний Михайле Федоровичу!

Роки три або й чотири минуло, як я передав Вам комедію д. Єремієва п[ід] з[аголовком] «Шляхта». Кілька раз потому я прохав Вас звернути її мені, але Ви, певно, були заняті і не мали часу прислати мені комедію.

Тепер д. Єремієв допоминається, щоб я вернув йому його рукопис і то конче зараз.

Сподіваюся, що Ви збагнете прикрість мого становища перед автором «Шляхти» і, не гаючись, вишлете мені рукопис д. Єремієва.

Чекаю посилки.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

Моя адреса: г. Чернигов, Северянская, № 3, собст[венный] дом, Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

191. До Володимира Гнатюка

22 листопада 1899 р.

Високоповажаний добродію!

Добре, хай буде заголовок «В путах шайтана». На зміст першого томика теж згоджуюсь. Що ж до коректи, то я прохав би Вас вислати мені або ті частини, в яких надруковано мої оповідання, або вже наново складені аркуші першого томика.

Очевидячки, я розумію вагу негайної висилки Вам поправленого матеріалу. Особливо цікавлюся давнішими працями своїми, як «На віру», «Ціпов'яз» — бо я хотів би дещо поправити або й змінити там.

Повторяю, постараюся якнайшвидше одсилати Вам коректу. «Гамлет» Шекспіра і «Народність» Кавтського дуже прохав би Вас вислати на відому Вам адресу. «Покори» не висилайте, я дістав уже її.

Видання Спілки дуже подобаються не тільки мені, але й усім, хто з ними познайомився. До гарних прикмет Ваших видань належать: європейський вигляд книжок, добірний зміст і дешева ціна. До дефектів — не дуже старанна коректа, що неприємно вражає при читанні.

Ті книжки, на які у Вас нападають клерикали,— найбільше вподобались мені. Найслабше ж з видань Спілки, на мою гадку, «Громадські промисловці». Поминаючи вже те, що самі оповідання написані не дуже вдатно, мова їх вражає занадто локальним характером і навіть мені, який вважає галицьку мову рідною, годі часом зрозуміти те, що пише в тих оповіданнях д. Ковалів.

Взагалі ж, коли б удалося експортувати Ваші видання до нас, вони купувалися би охоче і книжки, може б, розходились швидше, ніж у Вас.

Бувайте здорові!

З високим і правдивим поважанням

М. Коцюбинський.

10 ст. ст. XI 99,
Чернігів.

192. До Володимира Гнатюка

7 грудня 1899 р.

Високоповажаний добродію!

Посилаю Вам назад 48 сторін коректи, які я переглянув. Сподіваюся, що Ви ще переглянете її та звернете увагу на ортографію. Простіть, що трохи задержав, та я сими днями так мало мав часу, як ніколи. Присилайте далі, звертатиму на другий день.

З високим поважанням

М. Коцюбинський.

25 ст. ст. XI 99.

193. До Володимира Гнатюка

19 грудня 1899 р.

Високоповажаний добродію!

Посилаю Вам коректу 49—96 стор[інок]. На Ваш правопис годжуся.

Не пишу зараз нічого — бо дуже мені ніколи, саме у нас земські збори.

Присилайте далі.

Тільки що довідався з «Вістника», що Руське педагогічне товариство видало книжечкою мої дитячі оповідання й вірші. Будьте ласкаві, попрохайте, кого слід, щоб мені вислали зо 2 примірники у ковертах, адже книжечка невеличка.

Бувайте здорові!

Tout á vous *М. Коцюбинський.*

7 ст. ст. XII 99.

194. До Володимира Гнатюка

2 січня 1900 р.

Високоповажаний добродію!

Ще 7-го ст. ст. сього місяця послав я Вам коректу з 49—96 сторін мого томика п[ід] з[аголовком] «В путах

шайтана» — і досі не дістав дальших аркушиків. Що воно за знак? Чи то різдвяні ферії зробили такий перерив, чи може посилка Ваша пропала десь по дорозі до мене?

В кожному разі я прохав би Вас прислати для коректи дальші аркуші того видання, аби я міг якнайскорше одіслати Вам поправлене.

А може, Ви не дістали тих аркушів (49—96 стор.), які я, поправивши, звернув Вам? Тоді будьте ласкаві прислати мені їх удруге.

Чч. 10, 11 і 1 Вид[авничої] спілки дістав і дуже велику та щиру подяку складаю Вам за них.

Незабаром маю написати до Вас в справі видання Вашого, а поки що щиросердечно бажаю Вам веселих свят!

З правдивим поважанням *М. Коцюбинський.*

21 ст. ст. XII 1899.

195. До Костя Паньківського

4 січня 1900 р. Чернігів, 23 ст. ст. XII 899.

Високоповажаний добродію!

З адреси, писаної Вашою рукою, догадуюсь, що то Ви були такі ласкаві — прислали мені примірничок виданої Педагогічним товариством моєї книжечки оповідань — і я дуже дякую Вам за се.

Перегорнувши книжечку, я був дуже здивований, побачивши там, під загальним заголовком: «Оповідання М. Коц[юбинського]» — переклад з Достоєвського «Святий вечір у Христа», поміщений мною в «Дзвінку» за 1891 рік з нотаткою, що се перекладено з Достоєвського.

Передруковуючи з «Дзвінка» згаданий переклад, Педагогічне товариство чомусь викинуло ім'я Достоєвського,— через що вийшло, наче оповідання «Святий вечір» написано мною, а не цим звісним російським письменником.

Не бажаючи присвоювати собі чужих праць, а також і того, щоб читач міг мене підозрювати в таких негарних вчинках, звертаюся до Вас, як до одного з найбільш діяльних членів Педагогічного товариства, з укліпним проха-

пям спростувати помилку товариства в періодичній пресі, а також в той спосіб, щоби на тих примірниках книжечки, які ще не розійшлися, клеїти кольорову картку з написом, що оповідання «Святий вечір» написане не мною, а Достоєвським, о чім прошу мене сповістити.

Сподіваюся, що товариство Ваше признає за собою моральний обов'язок так зробити.

Ще раз сердечно дякую Вам за присланy книжечку. Щиро вітаю Вас, бажаючи в новому році усього найкращого.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

196. До Наталі Кобринської

6 січня 1900 р.

Високоповажана добродійко!

Я мусив би засоромитися, сідаючи аж тепер за лист до Вас, коли б не виправджував мене цілковитий брак вільного часу за останні 2—3 місяці. Тільки перед самими святами скінчилися у нас земські збори, те, що у Вас називається соймом, і я мусив спочатку лагодитися до до них, а потому одбути. Працював мало не 25 годин на добу і дуже зморився. Тепер, коли вже сама гаряча пора минула, залюбки беру перо, щоб написати до Вас кілька слів. Насамперед обоє сердечно дякуємо Вам за прислані книжки. Ми їх дістали. «Дух часу» ходить у нас з рук до рук і всіма охоче читається. Чекаємо дальших томиків Ваших оповідань — а найбільш нетерпляче чекаємо нових праць Ваших белетристичних.

Чи пам'ятаєте Ви той альманах наш, до якого Ви позволили нам узяти «Виборця»? Отож нещодавно цензура пустила нам його, виключаючи, на превеликий жаль, іменно Вашого «Виборця», Л. Українки «Давню казку» і Кримського «Сирота Захарко!» Можете собі уявити, яка нам досада! Альманах уже друкується, і коли вийде — пришлю Вам.

Що ж там у Вас чувати нового? На жаль, звістки з-за кордону приходять до нас так рідко і такі неповні, як би ми були з собою не сусіди, а жили принаймні в різних частях світу.

Мене дуже цікавить, що Ви тепер пишете. Чи не подарували б Ви нам великої повісті або роману. Мені здається, що Ваш літературний талант іменно надається до малювання широких картин суспільного життя. Був би дуже щасливий, коли б моє бажання прибрало реальні форми.

Про себе можу сказати, що мені дуже трудно, сливе неможливо при обставинах мого життя віддатися регулярній літературній праці, тому й доводиться лиш зрідка і дрібничками виступати на ниві белетристичній. На протязі останніх 2 літ я лиш зміг написати один маленький нарис «В путах шайтана» (саме тепер видає Спілка вкупі з другими оповід[аннями]) та оце кінчаю більше оповідання.

Сподіваюся, що Ви часом, згадавши нас, напишете нам кілька слів. Поки ж що сердечно вітаємо Вас цілою родиною й бажаємо в новому році усього найкращого.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

25 ст. ст. XII 99.
Чернігів.

1900

197. До Володимира Гнатюка

17 січня 1900 р.

Високоповажаний добродію!

З Новим роком — усього найкращого!

Пишу до Вас ось в якій справі: місяць минув, як я послав Вам коректу з 49—96 стор. «В путах шайтана» та прохав Вас присилати далі. Не дістаючи довго дальших аркушів, я писав до Вас, запитуючи,— що воно за знак. На обидва мої листи й досі не маю жадної одповіді, ба не дістаю й дальших аркушів для коректи, що мене дуже дивує. Чи не були б Ви ласкаві розпорядитися, щоб мені прислана була коректа з 97 стор. і до кінця книжки. Був би дуже вдячний.

Сподіваюся відповіді.

З високим і правдивим поважанням
М. Коцюбинський.

5 ст. ст. I 900.
Чернігів.

198. До Петра Стебницького

11 лютого 1900 р.

Високоповажаний Петре Януарійовичу!

Посилаю Вам переводом 21 кар. 51 коп. за 15 примірників творів Левицького, одлічивши з номінальної ціни (22—50) — 99 коп.— кошта пересилки і доставки з вок-

залу книжок. Шістнадцятий примірник лежить ще у мене не проданий. Як тільки продам, зараз вишлю $1^1/_2$ карб.

Дуже прохаю вибачити мені, що так опізнився з присилкою грошей, хоч вина моя не така-то вже й велика, коли взяти на увагу, що я саме одбув земські збори, а теж і те, що землячки не дуже швидко розібрали книжку.

Незабаром збираюся писати до Вас ширше в одній справі, а тепер кінчаю листа бажанням усього найкращого Вам.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

30/I 900.
Чернігів.

199. До Михайла Комарова

26 березня 1900 р.

14.III 900. Чернігів.
Северянская, № 3,
собств[енный дом].

Високоповажаний Михайле Федоровичу!

Листа Вашого і посилку, спасибі Вам, дістав. Я дуже зрадів, що комедія Єремієва знайшлася, бо мені було ніяково перед автором «Шляхти» — та й Вам я мусив докучати листами. Але все гаразд, щó добре кінчається — і тепер усі ми задоволені.

З приємністю дізнався, що IV і останній том Вашого дуже цінного Словаря уже вийшов. Я маю тільки 3 томи — і конче випишу собі четвертий, от тільки не знаю, чи ласкава до нього наша цензура. Як би було добре, коли б услід за цим словарем випустили Ви другий — українсько-російський! Це може б не така вже була велика й трудна робота, але не менш корисна і потрібна.

Згадуєте про мої писання. Я цілком поділяю Вашу думку, що слід би дбати про показніші видання українські у нас, ніж тоненькі брошурки, які тепер здебільшого виходять на Вкраїні. Отож я лагоджу і незабаром подам до цензури збірку моїх оповідань. Повинен би,— коли цензура не з'їсть,— вийти чималий томик.

Саме тепер видаю окремою книжечкою своє опов[ідання] «Для загального добра», яко одбитку з альманаху

«Хвиля за хвилею», дозволеного цензурою в кінці 1899 р. Цей альманах друкується у нас в Чернігові і складається з праць українських і галицьких авторів. Книжка вийде чимала, сторін коло 400, а проте дешева, не більш як 75 коп. за примірник. Вийде, мабуть, по великодних святах.

Що ж нового у Вас? Ви нічого, на жаль, не пишете, ані про себе й свої роботи, ані про адеські новинки, хоч би літературні, а проте Адес займає не останнє місце між українськими городами.

Чи не могли б Ви подати мені адреси д. Чикаленка?

Засилаючи Вам і вп. дружині Вашій од себе й од жінки сердечні привітання, прошу не забувати поважаючого Вас *М. Коцюбинського.*

200. До Володимира Гнатюка

27 березня 1900 р.

Високоповажаний добродію!

5 книжок вид[ання] Спілки, а межи ними і «В путах шайтана», спасибі Вам, дістав. Книжка видана так добре, так чепурно, що мені лишається скласти Спілці в особі Вашій, яко директора її, велике спасибі.

Мені соромно, що я й досі не прислав Вам того оповідання, яке призначено мною до другого томика. Коли ж, як на злість, мов з мішка посипались на мене деякі пригоди — і важкі хвороби в родині, і якісь несподівані бюрові роботи, що не давали мені й дихати, не то писати щось. А проте почуття вини тяжить на сумлінні, і я прошу вибачити мені.

Разом з тим просив би визначити мені якийсь термін для присилки рукопису — бо тоді мені легше було б зресумувати свій час і роботу. Теж просив би звістити, які саме новели мої гадаєте помістити в другому томикові, рахуючи пове оповідання на сторін 80—100 друку — коли можете розпочати друк. Я був би дуже вдячний за такі відомості.

Пам'ятаючи ласкаву обіцянку Вашу — переслати мені авторські примірники «В путах шайтана»,— звертаюся до Вас з проханням висилати їх на ту ж саму адресу, на

ун[іверситет], не більш як по 2 прим[і р ники] на раз і не частіше як раз на тиждень.

Звістіть, коли ласка, на яке число примірників книжки можу рахувати?

Що тепер видаєте? Чи вийшла ще книжка після моєї? Як розходяться Ваші видання? Все це мене дуже інтересує як одного з найщиріших прихильників так гарно розпочатого Вами діла.

Чекаю одповіді.

З високим і правдивим поважанням щирий *М. Коцюбинський.*

15 ст. ст. III 900.
Чернігів.

201. До Володимира Гнатюка

29 березня 1900 р.

Умови змінилися. Будьте ласкаві, не висилайте мені нічого на вказану в останньому мому листі адресу. Швидко напишу, а поки що вітаю Вас усім найкращим.

Щиро прихильний *М. Коцюбинський.*

17 ст. ст. III 900.

202. До Андрія Дуляка

6 квітня 1900 р.

Спасибі Вам, Андрію, що Ви не забули за мене, обізвалися хоч одкриткою. Хоч уже минуло кілька літ, як я був у Лопатинцях, а й тепер згадую усіх знакомих лопатинських людей, наче я їх вчора бачив.

Я був би дуже радий, коли б Ви написали мені, як Вам живеться, що у Вас чувати, як там Іван Богатчук, Мельник і другі мої знакомі. Поклоніться їм од мене та й усім, хто ще мене пам'ятає. Спасибі Вам і за те, що Ви для мене наготовили: присилайте швидше, пайкраще посилкою, бо буде дешевше. Адреса моя така, на яку Ви писали: Чернигов, собств[енный] дом. Коли б я схотів Вам

що прислати, як мені це зробити, чи на Вашу адресу, чи може на адресу якої другої людини, бо може Вам незручно ходити в Рахни на пошту за посилкою? Напишіть.

Колись напишу Вам довшого листа, а тепер бувайте здорові. Не забудьте передати мої уклони тим, що я просив.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

25 березоля 1900 р.
Чернігів.

203. До Володимира Гнатюка

24 квітня 1900 р.

Високоповажаний добродію!

Незабаром пришлю Вам своє оповідання до другого томика, тоді Ви самі визначите, які увійдуть туди з друкованих уже новел, бо мені однаково, що буде видано раніш, а що пізніше. За призначені 50 примірників «В путах шайтана» дуже дякую, просив би тільки, коли можна, щоб 20 з них було оправлених, а 30 брошурованих. Поки що не знаю, яким способом дістати їх. Як тільки знайду шлях, повідомлю Вас. Ваша гадка звернутись до цензури нашої за дозволом пускати в Росію видання Спілки мені дуже вподобалася. Порадившись де з ким, як це діло обставити краще, раджу Вам подати просьбу на ймення «начальника Главного управления по делам печати князя Николая Владимировича Шаховского» (в Петербурзі).

Пошліть йому разом з просьбою свої видання белетристичні, прохайте, щоб він звернув увагу на їх невинний зміст і дозволив їх продавати в Росії.

Рівночасно з цим пані Куліш (яка з ним особисто знайома) звернеться до кн. Шаховського, пам'ятаючи той пієтизм, з яким він відносився до її покійного чоловіка, та прохатиме його дозволити в Росії видані Спілкою переклади Кулішеві Шекспіра. Є певна надія, що такою дорогою дасться щось зробити. Коли б пустили сюди Ваші видання, я певний — вони знайшли б покупців. Книгарня «Київської старини» робила б Вам значні замовлення.

Отож, коли Ви згодитесь звернутися до кн. Шаховського і подасте просьбу — звістіть мене зараз, щоб услід за Вашою просьбою пішла і п. Кулішевої.

Чи не могли б Ви прислати мені в ковертах повість Мирного «Лихі люди»?

Я був би Вам дуже вдячний, бо іншого способу дістати цю книжку зараз не маю, а мені дуже хочеться познайомитися з повістю Мирного. Адресу мою Ви знаєте.

Було б дуже добре, коли б Спілка видала і другу повість того автора — «Хіба ревуть воли».

Чекаю од Вас звістки, а поки що бувайте здорові.

З високим поважанням щиро прихильний
М. Коцюбинський.

12 ст. ст. квітня, 900.

204. До Володимира Гнатюка

14 травня 1900 р. 2 ст. ст. V 900, Чернігів.

Високоповажаний добродію!

Вибачайте, що замість обіцяного довшого оповідання посилаю Вам отсю дрібничку для другого томика моїх оповідань. Сталось це через те, що мені не сподобалось моє оповідання п[ід] з[аголовком] «Дорогою ціною», і я хочу переробити його. Очевидячки, що я не встиг би зробити цього для другого томика, який маєте намір видати до липня. Переробивши, пришлю Вам обіцяне оповідання, воно піде вже до III випуску.

Зміст і заголовок другого томика буде залежати од Вас, тільки прохав би написати мені, що має туди увійти і як думаєте його охрестити. Коректу прошу висилати, обіцяю не затримувати її.

Чи дістали мого листа з 13 ст. ст. IV? В тому листі я давав раду звернутися до кн. Шаховського за дозволом для видань Спілки, а також прохав вислати мені (у ковертах) повість Мирного «Лихі люди». Вертаюсь до II мого томика. Коли можна, буду прохати, аби об'єм книжки був не менший, як «В путах шайтана». Було б краще, коли б книжка була трохи грубша.

Сподіваюся негайної одповіді, а поки що сердечно вітаю Вас; поважаючий

М. Коцюбинський.

205. До Володимира Гнатюка

24 травня 1900 р. Чернігів, 12 ст. ст. травня 1900.

Високоповажаний добродію!

Листа Вашого і останні 2 аркуші повісті Мирного, спасибі Вам, дістав. Чекатиму дальших посилок.

На титул книжки і зміст її гожуся, прошу лише, коли томик буде менший, ніж «В путах», додати ще одне невеличке оповідання моє п[ід] з[аголовком] «Помстився» (надруковане в «Зорі», 94 р., ч. 2). Цей нарис цілком буде підходити до другого томика. Коли почнете висилати коректу? Чи не можна б поспішитися з присилкою її?

Дуже добре, що Ви вислали вже подання до кн. Шаховського. Пані Кулішева написала вже в відомій справі до нього, може що вдасться зробити.

Я якось не зрозумів того місця, де Ви пишете, що не можете порозумітися з Мирним у справі видання його повісті: чи автор не годиться з Вами в дечому, чи Ви не маєте з ним зносин? В останньому разі я міг би помогти Вам, бо я листуюся з д. Мирним.

Поки що бувайте здорові!

Чекаю коректи і двох обіцяних посилок.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

206. До Панаса Мирного

12 червня 1900 р. 31.V 900. Чернігів, Северянская, № 3, собств[енный] д[ом].

Високоповажаний Опанасе Яковичу!

Прошу вибачити, що аж тепер посилаю Вам оригінал оповідання Вашого «Серед степів». Копію знято так, як Ви бажали, і звірено з рукописом Вашим. Оповідання піде до 2-го тому нашого альманаху (перший — «Хвиля за хвилею» сими днями виходить з друку, і я незабаром пришлю Вам його).

Тепер звертаюся до Вас, високоповажаний Опанасе Яковичу, ось у якій справі: у Львові, як Вам відомо, ще торік розпочала свою діяльність Видавнича спілка. Вона

видала досі більш двох десятків книжок, здебільшого путящих — і, як пише мені директор Спілки д. Володимир Гнатюк, дуже бажала б видати Ваші твори у чотирьох-п'яти томах.

Д[обродій] Гнатюк, не знаючи Вашої адреси, прохав мене порозумітися з Вами в тій справі. Він пише, що Спілка, коли б Ви дали на те свій дозвіл, намітила такий порядок видання Ваших творів:

т. I — Лихі люди (уже вийшов, як читаю).

т. II — Повія (є радісна чутка, що Ви викінчили її).

т. III — Дрібні оповідання.

т. IV — Хіба ревуть воли.

Опріч того, Спілка дуже прохає Вас, коли Ви згодитесь з її проектом, прислати їй свою фотографію і біографію, а також питає, чи не схотіли б Ви одкрити свій псевдонім?

Я, як прихильник української літератури й гарячий поклонник Вашого таланту,— позволю й собі прилучитися до прохання Спілки — щоб Ви дозволили видати в Галичині Ваші твори.

Маємо надію, що цензура пустить видання Спілки (хоч деякі) на Вкраїну. На мою раду Спілка звернулась до кн. Шаховського, начальника Главн[ого] упр[авления] по делам печати, з проханням пустити до Росії її видання. Кн. Шаховський великий прихильник П. О. Куліша, а межи виданнями Спілки є Шекспірові твори в перекладі Куліша. Рівночасно й пані Кулішиха, що знайома з Шаховським, й собі удалася до нього з листом.

Може, щось і вийде з того.

Будьте ж ласкаві, шановний добродію, напишіть мені, чи дозволяєте Ви Спілці видати Ваші писання і на яких умовах.

Коли б Ви схотіли порозумітися безпосередньо з д. Гнатюком — то прошу звістити,— і я зараз подам Вам його адресу.

Жду ласкавої одповіді на цей лист. Сердечно вітаю Вас.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

207. До Кароля Беднарського

18 липня 1900 р. 6 липня ст. ст. 900.

Високоповажаний добродію! Вже сливе місяць минув, як я вислав на Вашу адресу коректу перших двох аркушів своєї кн[иги] «По-людському» (стор. 1—33). Не дістаю далі і турбуюсь, чи дістали Ви вислане. Прошу присилати далі. Посилатиму на вказану Вами адресу, коли б Ви знайшли незручним, аби я висилав на Вашу. Прошу вибачити, що турбую Вас. З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

Чернигов, собств[енный] дом.

208. До Володимира Гнатюка

18 липня 1900 р. Чернігів, 6 липня ст. ст. 900.

Високоповажаний добродію!

Два перші аркуші «По-людському», виправивши коректу, ще перед місяцем одіслав я на адресу п. К. Беднарського. Не знаю, чи добра адреса і чи добре я направив коректу, але другої адреси не знаю, Ви забули написати мені, куди й кому посилати. Турбує мене, що й досі не присилають мені далі, може, друкарня не дістала од мене посилки. Може б, Ви були ласкаві й запитали друкарню, що цей сон має значити.

З д. Мирним листувався в справі видання його творів. Він не дуже прихиляється до заміру Спілки видати його твори. Він має надію, що в Одесі видадуть усі його писання, а поки що думає містити в «Київській старині» «Повію», яка ще не виготовлена. Тільки третя частина готова, а 4 й 5-ту мусить ще викінчити. Не хоче Мирний й «Повії» заслати Вам. «Вони там, пише, якщо схотять, то й самі видадуть, що їм до вподоби».

Незадоволений він і тим, що Спілка на перший томик пустила «Лихі люди». Він їх перехрестив був у «Товариші» і подав до цензури, але там наробили гвалту, що як. мов, можна подавати такий твір до цензури. На превелику силу одному знайомому Мирного вдалося узяти рукопис з цензури і умовити, щоб авторові не чинили халепи. «От

уже через це одно, пише Мирний, галичани зовсім не до пуття зробили, що перш усього надрукували «Лихі люди» — наче гострим кілком пхнули! Коли вони вдадуться до Главц[ого] управ[ления] по делам печати, то там не тільки заборонять «Лихі люди», а й до других видань моїх творів будуть і геть-то додивлятися». Прохає, щоб з тою повісткою не вдавалися до петербурзької цензури.

Фотографії своєї й біографії не хоче давати, уважає це непотрібним.

А все-таки було б дуже добре, думаю, коли б Спілка видала хоч «Хіба ревуть воли» — цю найкращу й найбільшу роботу Мирного, що стала тепер раритетом.

Дуже мені прикро, що не вдалося умовити Мирного погодитися з Спілкою в справі видання «Повії» й других нових, не друкованих праць його, та що ж вдієте!

Сподіваюся дістати од Вас звістку і то незабаром, а поки що бажаю добре скористати з вакацій й спочити на селі!

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

209. До Володимира Гнатюка

13 серпня 1900 р.

Високоповажаний добродію!

Посилаю Вам 65—80 стор. коректи. Попередні аркуші я одіслав на адресу д. Беднарського, певно, вони вже друкуються.

Пишете, що як дістанете отсю посилку,— вишлете кінець. Коли в друкарні закінчили складання книжки, просив би все останнє вислати мені разом, в одному коверті.

«Сам[остійну] Укр[аїну]», спасибі Вам, дістав. Вона не стільки сподобалася мені, як зацікавила. Дуже буду дякувати, коли пришлете другий випуск. Тоді напишу ширше.

Тепер у нас така спека, що годі щось писати, тож зараз нічого не роблю, хоч сподіваюся на час вилагодити обіцяну новелу для третього томика.

Дуже мені прикро, що ніяк не можу дістати авторських примірників «В путах шайтана», а маю в них потребу. Чи не спробували б Ви вислати мені один примірник під опаскою, ачей цензура пустить!

Що з Вашою просьбою до кн. Шаховського? Нічого не чути? Звістіть, коли ласка, чи помістить «Літ[ературно-]наук[овий] вістник» допис про оплаканий стан могили Шевченка? Я недавно там був, і мені хотіло б ся поділитися з читачами «Вістника» своїми враженнями.

Вибачайте, що я так часто турбую Вас всякого роду проханнями. Радий буду одслужити, чим зможу.

Щиро бажаю Вам усього найкращого!

З високим і правдивим поважанням

М. Коцюбинський.

1 ст. ст. серпня, 1900.
Чернігів.

210. До Володимира Гнатюка

8 вересня 1900 р. 27 ст. ст. VIII 900.

Високоповажаний добродію!

Одповідаю на Ваш ласкавий лист з 18/VIII. Насамперед, дуже дякую за «Д[ядька] Дм[итра]» і жалую, що не можу дістати «В путах шайтана», бо хоч у нас й чимало є «превосходительних» — та все такі, що побояться навіть такої невинної книжки.

Може, таки трапиться яка нагода.

До Львова мене страшенно кортить. За той час, що я пробував там (10 літ перед сим), я не зміг докладно пізнати Вашого життя та ближче запізнатися з молодіжжю. Взагалі не багато пізнав я тоді людей — та й то переважно одної барви.

Вибратися мені до Львова не так-то легко тепер, бо службові обов'язки приковують мене до місця, та й не дешева така подорож за кордон, бо зі Львова скортіло б поїхати далі. Проте не трачу надії, що таки колись, може навіть на той рік, таки виберемося з жінкою у Галичину.

Замір Спілки видавати популярні брошури для молодіжі — дуже мені до вподоби. Радо візьмуся зладити 2—3 таких брошурки, моя пані теж має охоту причинитися до цеї справи, та й постараюся популяризувати Ваш замір у нас. Дуже був би Вам вдячний, коли б звістили, що вже маєте для цього видання, щоб не довелося писати на таку тему, на яку вже написано.

Щодо статті про стан Шевченкової могили, то я вже не буду її писати, бо той нелад, який панував там, далося полагодити приватним способом, і мені не хотіло б ся соромити прилюдно тих, що согрішили в тій справі, коли вони обіцяли направити річ.

Моя пані дуже дякує добр[одію] Франкові за обіцянку і чекає передмови.

Посилаю Вам виправлену коректу. Вчора її дістав і нині вже здаю на пошту. Коли буде готова книжка, чи не зможете прислати мені в ковертах хоч один примірник, щоб я принаймні знав, як вона виглядає.

Будьте ласкаві, скоро дістанете цей лист, вишліть 4 оправні примірники «В путах шайтана» на адресу:

Англія, M-r Hans Jessen (для Ю. А.). Wickford, Essex Angleterre. Мені вже привезуть звідти.

З правдивим поважанням *М. Коцюбинський.*

211. До Володимира Гнатюка

30 вересня 1900 р. 18 ст. ст. вересня 1900. Чернігів.

Високоповажаний добродію!

«По-людському», спасибі Вам, дістав. Я повний признання за так гарно виконане видання і за весь той клопіт та працю, яку Ви ласкаво взяли на себе, видаючи мої оповідання. Прийміть од мене щиросердечну подяку ще раз.

До Вашої серії видань молодіжі я поки що намітив лише біографію Джузеппе Гарібальді. Коли б така тема не підходила, звістіть. Пані моя має замір дещо перекласти, але поки не зупинилась ще, що саме взяти до перекладу.

Якщо Вам пришлю рукопис і він вподобається Вам, можна буде ще щось вибрати, але краще було б, якби Ви самі намітили якийсь план, систему і відповідно до того теми. Тоді б видання такого роду не мали характеру чогось випадкового, не зв'язаного одною ідеєю.

Моя пані вилагодила 10 моїх оповідань (рукопис) до цензури, чекає тільки, щоб д. Франко прислав обіцяну передмову. Їй не хочеться турбувати листом п. Франка, який завжди дуже занятий, і тому вона зважується обер-

нутися до Вас з проханням як-небудь політично довідатися, чи скоро можна сподіватися тої передмови. Зробили б нам обом велику ласку.

Ще одно прохання: вишліть з ласки своєї на адресу: Киев, Библиотека университета св. Владимира 1 прим[ірник] «В путах шайтана» і 1 прим[ірник] «По-людському», обидва в оправі. Мені обіцяли переслати звідти. Прохав би вислати на вказану адресу зараз, як дістанете цього листа.

Англійська адреса могла служити тільки на один раз, тож вона втрачає інтерес.

За десять день, як вишлете до Киева, можна послати ще по 1-му примірникові, та й годі.

Чи Ви не гніваєтесь на мене, шановний добродію, що я так докучаю Вам?

Дуже був би радий стати Вам чим можу у пригоді, а поки що прийміть щире поважання й вдячність від

М. Коцюбинського.

212. До Бориса Грінченка

1 грудня 1900 р.

Многоуважаемый Борис Дмитриевич!

Ноябрьская кн[ига] «Зем[ского] сборн[ика]» уже вся набрана и будет сброшюрована не позже 25 ноября. № 12-й «Зем[ского] сбор[ника]» выйдет в средине или последних числах декабря. Поэтому я просил бы Вас приготовить Ваши материалы этнограф[ические] возможно скорее, т. к. я хотел бы поместить их приложением к ноябрю, а если не удастся — то к декабрю н[ынешнего] г[ода].

С совершенным почтеньем

М. Коцюбинский.

19 ноября 900 г.

1901

213. До Гната Львовича

21 лютого 1901 р.

Дорогий приятелю!

Недавно повернув зі своєї подорожі і застав Вашого листа — і коли б не нагальна справа, я б деякий час не писав ще до Вас, бо дуже занятий. Тож на всі Ваші питання одповім пізніше, а тепер слухайте:

25 сього місяця (лютого) в г. Борзні святкуватимуть ювілей 40-літньої літературної діяльності Ганни Барвінок (псевдонім, а називається вона Олександра Михайлівна Куліш — жінка П. А. Куліша). Ювілей буде святкуватися публічно, і з різних закутків України пошлють ювілярці привітання. Добре б було, коли б і з Вашого Звягеля заслано було привітання — чи листом чи телеграмою, як хочете, аби по-українськи і з таким розчотом, щоб воно попало в Борзну так коло 22—23 с[ього] м[ісяця]. Посилати треба на адресу: г. Борзна, Черниговск[ой] губ[ернии], Шаповаловская ул[ица], д[ом] Белозерского, Олимпию Михайловичу Белозерскому, який порядкує на ювілеї і збирає усі привітання.

Скоро ще напишу, а тепер бувайте здорові, цілую Вас.

Михайло.

Єремієв кланявся Вам, бачився з ним у Москві.

8. II 1901. Чернігів.

214. До Володимира Гнатюка

23 лютого 1901 р.

Високоповажаний добродію!

Не писав так довго, бо не було мене в Чернігові з місяць; повернувши з Петербурга, я застав ласкавий лист Ваш до моєї жінки й зараз же пишу до Вас оцих кілька слів, долучаючи свою фотографію — щоб Ви могли заздалегідь виготувати кліш.

Ви якось писали, що добре було б до 3-ї книжки додати автобіографічну замітку, і я був пристав на це. Тепер, роздумавши, я вважаю, що це було б зайве, для мене трудне й для читачів нецікаве. Краще, на мою думку, обмежитися переднім словом д-ра Франка, яке, сподіваюся, він таки вилагодить, бо йому, як бачу з листа до моєї пані, тільки брак часу, а моя жінка пише йому, що згоджується зачекати на передмову той місяць.

Тим часом я постараюся прислати Вам повістку, що піде першою до 3-ї книжки; вона називається «Дорогою ціною». Далі до тої книжки підуть: «Хо», «П'ятизлотник» (надрук[ований] в «Зорі» за 1892 р., ч. 23) і «Пісня» (надр[укована] в «Зорі» за 1895 р., ч. 22). Цього останнього оповідання я прохав би змінити заголовок на «На крилах пісні».

Здається, що в такому об'ємі книжечка буде не більшою й не меншою од попередніх.

Маю до Вас, ласкавий добродію, велике прохання: мені дуже хотіло б ся мати Вашу фотографію і хоч таким способом побачити чоловіка, якого я так шаную, якому я стільки винен і такий вдячний. Ви зробили б мені велику приємність і ласку, коли б прислали своє поличчя.

Як там Ваші видання і що нового випустили в світ? Од Вас тільки й маю відомості.

Прошу не гніватися на мене, що так спізнився з присилкою рукописі. Постараюся надолужити втрачений час.

Бувайте здорові!

З правдивим поважанням щирий *М. Коцюбинський.*

10 ст. ст. II 1901.
Чернігів.

215. До Івана Франка

18 березня 1901 р.

Високоповажаний добродію!

Минуло вже чотири роки, як помер П. Куліш,— і дедалі все видніше й видніше стає, яку велику вагу в нашому письменстві має це славне ім'я; а яку матиме своїми роботами, що тільки тепер виявляються на світ,— про те можна догадуватися. Могучий майстер української мови й творець українського правопису, благородний поет «Досвіток», перекладач Шекспірових і Байронових творів, а також Біблії, автор «Записок о Южной Руси», «Чорної Ради» і сили інших цінних праць — має право на нашу велику повагу і вдячність. Перед цими його заслугами забуваються тепер ті помилки, які йому траплялося робити, а виступає потреба пошанувати його працю. Чернігівці хочуть виявити цю пошану, видавши на спомин про Куліша альманах.

В імені редакційного комітету, що складається з Миколи Чернявського, Бориса Грінченка і нижчепідписаного, звертаюся до Вас, високоповажаний добродію, з великим проханням пособити нам у цій справі, давши до альманаху повість або оповідання Ваше, коли не можна більше, то хоч невеличке.

Автори мають одержати за кожну друковану картку свого твору по 1 прим[ірнику] книги. Рукопис прошу вислати не пізніше 1 травня ст. ст. с[ього] р[оку] на мою адресу.

Сердечно бажаючи Вам усього найкращого, з високим поважанням *М. Коцюбинський.*

Северянская ул., № 3, собств[енный] дом.
Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

5.III ст. ст. 901 г.
Чернігів.

216. До Василя Стефаника

2 липня 1901 р. Чернігів, 19 (ст. ст.) червня, р. 1901.

Високоповажаний добродію!

Діставши Вашого листа з 13/VI с[ього] р[оку], я не заспокоївся і не втратив надії бачити Ваші і д. Мартовича

праці в нашому збірнику в честь Куліша. Ще не пізно. Ми спеціально почекаємо ще з місяць, аби мати од Вас хоч невеличкі опо[ві]дання. Участь в збірнику наших кращих молодших письменників я уважаю дуже і дуже бажаною і сподіваюся, що Ви не одмовите мені в мому проханню.

На превеликий жаль, опріч «Синьої книжечки» я нічого не читав з Ваших писань, але та невеличка книжечка так мене захопила, що я довго носився з нею і не міг заспокоїтись. Я дуже хотів би познайомитись з другими друкованими Вашими роботами, та не знаю, як це зробити — чи не порадили б Ви мені?

Інтересують мене також писання д. Мартовича. Читав тільки його «Мужичу смерть» — і більш нічого, бо нічого не можу дістати.

Сердечне вітаю Вас, шановний добродію, і п. Мартовича і бажаю Вам здоров'я, а п. Мартовичу ще й більше вільного часу, бо на цьому виграли б і Ви обидва, і наша література.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

Адреса: Чернигов, Северянская, 3.

217. До Бориса Грінченка

13 вересня 1901 р.

Шановний добродію, звертаю Вам вірші Кримського і Ваше оповідання, а також посилаю для Марії Миколаївни Lalk'у.

Щодо віршів Кримського, то, перечитавши їх ще раз та зміркувавши, що автор добачає межи ними такий зв'язок, який, на його думку, творить цілість, я не зважився викидати багато і думаю, хай вони вже будуть поміщені у нас в альманахові так, як того бажає д. Кримський.

Чи не дістали од кого з запрошених до участі в збірнику чого-небудь нового?

Я нічого не дістав.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

31 серпня 901.

218. До Володимира Гнатюка

23 жовтня 1901 р.

Високоповажаний добродію!

Тільки що дістав Ваш привіт. І я й дружина моя складаємо Вам та всім підписаним на картці сердечну подяку за пам'ять. Вірте, що й м и вміємо пам'ятати й шанувати наших закордонних братів по ідеї й праці. Ще раз сердечна подяка за привіт!

Я чуюся перед Вами винним — досі не прислав до третьої книжки обіцяного оповідання. Не буду широко розводитися про причини, скажу тільки, що це було трудне для мене, майже неможливе. Зате тепер можу з певністю сказати, що з а м і с я ц ь будете мати моє оповідання п[ід] з[аголовком] «Дорогою ціною».

В останні часи я був дуже зайнятий, до того ж мусив виготовити для альманаху в честь Куліша, що має вийти в Чернігові, новелу.

Така шкода — ми тут на Вкраїні не знаємо навіть, що тепер нового виходить в Галичині, не маємо спромоги читати «Вістника» навіть. Мене, наприклад, дуже цікавить стаття д. Франка «З останніх десятиліть XIX віку», що там друкується. Чи не огляд се новішої української літератури?

Як там Ваша Видавнича спілка? Що нового видали?

Я маю цікаві для Вас книжки, видані редакцією «Земского сборника Чернигов[ской] губ[ернии]», де я був фактичним редактором. Це — «Література українського фольклору за 100 літ» — Б. Грінченка й Василенка — «Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка». Коли не маєте сих книжок, а бажали б мати, напишіть, я залюбки вишлю Вам їх.

Поки ж що — бувайте здорові.

З високим поважанням.

Щирий *М. Коцюбинський.*

10 ст. ст. X 1901.
Чернігів.

219. До Василя Стефаника

28 жовтня 1901 р.

Високоповажаний добродію!

Ніяк не можу погодитись з думкою, що у збірнику на честь Куліша не буде Вашої хоч би й маленької новелки! Терпеливо чекав я два місяці обіцяного оповідання, та вже й третій місяць минув, а од Вас як нема нічого, так нема. І ось пишу знову. Прошу й благаю: дозвольте нам бачити Вас дорогим гостем у нашому альманахові. Він уже з місяць лежить готовий, переписаний і тільки чекає Вашого слова.

Пригадуюсь і д. Мартовичеві. Три тижні — крайній термін.

Сердечне дякую за бажання подарувати мені Ваші новели. Воно б можна рекомендованими листами переслати, коли книжечки невеликі й пересилка не дорого коштуватиме. А я дуже й дуже хотів би їх перечитати, щоб знов зазнати такі хвилі насолоди, як тоді, коли упивався «Синьою книжечкою».

Не менш бажав би я познайомитися з Вами особисто та побесідувати про спільні й дорогі нам справи.

Чекаю [о]дповіді й посилки. Д[обродія] Мартовича вітаю.

З високим поважанням.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

15 ст. ст. X 901.
Чернігів.

1902

220. До Андрія Шелухіна

19 січня 1902 р. 6.I 902. Чернігів.

Високоповажаний Андрію Павловичу!

З новим роком сердечно бажаю Вам усього найкращого! Як я вже писав Вам, Уманець, який уважає Вас єдиним бажаним кандидатом на смотрителя музея, не встиг Вас визначити, бо його не вибрано. У нас сливе нова управа, і з одним з членів, моїм хорошим знайомим, я навіть випив вина за Вас, так що тепер шанси Ваші ліпші, ніж були досі. Та я не знаю, чи Ви й досі залишаєтеся при свому замірі взяти посаду смотрителя музею. Я так давно мав од Вас звістки, хоч пишучи до Вас, прохав хоч коротенько звістити мене про свої заміри.

Отож коли Ви не роздумали, звістіть мене зараз, щоб я міг зробити все, що зможу.

У нас нічого особливого нема, слабуємо часто і мало маємо вільного часу. Сподіваюся скорої відповіді, а поки що кланяюсь та бажаю усього доброго.

М. Коцюбинський.

221. До Андрія Шелухіна

18 лютого 1902 р.

Високоповажаний Андрію Павловичу,

постараюся одповісти на питання Ваші, але перше хочу звістити Вас, що управа уже визначила Вас смотрителем музею і послала губернаторові на затвердження. Звісно,

поки Ви не дістанете офіціального паперу од управи — їхати в Чернігів нічого, а дістанете Ви його тільки тоді, як прийде згода од губернатора.

Петро Миколайович Солонина показував мені рекомендацію пр[оф.] Демченка, дуже прихильну, і вона, разом з рекомендацією добр[одія] Лукашевича, цілком задовольнила управу. Музей ще не одчинено, там тепер порядкують, розміщують колекції. Чи все перевезене з Києва — не відаю, здається, не все, ну, та це дрібниця. В будинкові, який визначений Вам та на читальню, ніхто не живе — він вільний, так що можна буде їхати Вам у Чернігів зі своїм збіжжям. Феодосія Степанівна жива і здорова, живе в Чернігові, її адреса просто: Чернігів. Володимир Іванович тепер в Катеринодарі, Кубанської області, йому треба писати на «Областное управление».

Я дуже радий, що Ваша справа стоїть добре і що є надія побачити Вас у Чернігові. Бажаю, щоб це скоріше наступило. Простіть, що пишу так мало, дуже зайнятий. Наші всі кланяються Вам.

Бувайте здорові, всього найкращого Вам.

Ваш *М. Коцюбинський.*

5 лютого 1902 р.
Чернігів.

222. До Миколи Перелигіна

Лютий — початок березня 1902 р.

Милостивый государь Николай Иванович.

Простите, что не сейчас ответил на Ваше письмо: я был очень занят служебными делами.

Я рад, что мои рассказы нравятся Вам, и благодарю за внимание, которое Вы оказываете им своими переводами, но вместе с тем, не могу не высказать своего удивления по поводу отношения Вашего ко мне как автору.

Начну хотя бы с того, что вопреки установившимся литературным обычаям Вы не обратились ко мне за разрешением переводить мои рассказы, а когда они были изданы отдельной книжкой, не считали нужным прислать мне экземпляр книжки, и я только случайно натолкнулся на это издание.

Передо мною лежат «Огоньки». На корешке — Огоньки Перелыгина. На обложке — перевод Н. И. Перелыгина. Не только не указан автор рассказов, но даже не обозначено, с какого языка сделан перевод. Наконец, на последней странице, в оглавлении видим: «Маленький грешник» — Гринченко (???) и остальные рассказы уже помечены моей фамилией. Эта небрежность (намеренная или ненамеренная, не знаю) свидетельствует по меньшей мере о неуважении к автору.

Что касается перевода, то он во многих местах страдает неточностями, изменениями непонятных мест и даже совершенно неверным толкованием слов, так, напр., слово «сирныки́в»-спичек — переведено словом — «сы́рников», «не барысь»-не мешкай — словом «не бойся» и т. д. и т. д.

Я позволил бы себе, как лицо заинтересованное, посоветовать Вам, как переводчику, отсылать переводы для просмотра авторам, ведь каждый автор с удовольствием посмотрел бы рукопись до напечатания ее.

К сожалению, я ничего не могу сейчас послать Вам новенького. Все время я печатал свои рассказы и повести за границей, так что в России меня почти не знают, но в самом непродолжительном времени я выпущу в свет в Чернигове 1-й том (большой) своих рассказов и тогда с удовольствием пришлю Вам книжку. Недавно, в январской книжке журнала «Киев[ская] стар[ина]» за н[астоящий] г[од] помещен мой рассказ п[од] з[аглавием] «Дорогою ціною».

223. До Михайла Комарова

29 березня 1902 р. 17.III 902, Чернігів.

Високоповажаний Михайле Федоровичу.

Посилаю Вам разом з сим бандероллю своє оповідання «Дорогою ціною». Прийміть його на знак щирого поважання й вдячності.

Оповідання того на свій превеликий клопіт видав я власним коштом 500 примірників, а тепер не знаю, як би його збути. Частину взяла книгарня «Киев[ской] стар[ины]», а решта лежить у мене.

Коли б Вам не було трудно помогти мені пристроїти хоч невелику частину видання в Одесі, я був би Вам дуже вдячний. Ціна книжечки 40 коп., на готові гроші я ладен зробити уступку до 40%, а на комісію лише 25%.

Коли Ви будете уважати, що можна пристроїти книжечку в Одесі, напишіть з ласки своєї, коли, кому і скільки примірників можна вислати. Дуже дякуватиму. В останні часи я щось розписався, за півроку написав цілий томик.

Вчора послав я до цензури великий том своїх оповідань (14), вибравши, які догодять цензурі. Том матиме більше 400 сторін.

Як же Ваше здоров'я, і над чим тепер працюєте? Ми так рідко бачимося — що я не відаю сливе нічого про Вас.

Моє й моєї жінки привітання Вашій родині.

Чекатиму ласкавої одповіді.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

224. До Григорія Коваленка-Коломацького

Березень 1902 р.

Питаєте, як наша статистика. Отож було дуже погано, бо завідував єю князь М. Л. Шаховський, який нічого не тямив і наробив скандалу на ввесь світ. Бюро мусило боротися з таким завідуючим, що нічого не знає,— і в результаті приїзд спеціалістів-статистиків (Анненський, Каблуков, Щербина, Пешехонов, Кисляков і чиновник міністерства фінансів Островський), які справедливо осудили постанову статистичного діла у нас, посвідчили, що Шаховський ні бельмеса не тямить в статистиці і тільки ті роботи добрі, що зробили самі статистики, не питаючись завідуючого. Отож Шаховського вже нема, і аж легше дихається, бо опріч того, що він псував справу, був ще людиною недоброю і шкодливою. Багато попсував крові і нервів людям...

Сі неприємності зайняли ввесь час, а все-таки я в останні місяці багато працював і для себе. Опріч оповідання в «Киев[ской] стар[ине]», я написав ще три — «Лялечка» — для альманаху в честь Куліша, що має вийти в Чернігові, «На камені» — для катеринодарського

альманаху і «Поєдинок» для київського на пам'ять Кониському, бо моє оповідання «Ціпов'яз» цензура викинула була. Як бачите, розписався,— се для мене — дилетанта, що пише рідко й мало, багато навіть. Опріч того, вилагодив для цензури 14 своїх оповідань — і сими днями посилаю. Вийде великий том...

225. До Петра Оконешникова

18 травня 1902 р. 5.V 902, Чернігів.

Сердечне спасибі Вам, шановний мій Петре Миколайовичу, за пам'ять і за присланий фейлетон! Не міг подякувати і привітати Вас, бо не знав Вашої адреси. Вітаю і бажаю Вам усього найкращого.

Ваш *М. Коцюбинський.*

226. До Миколи Вороного

28 травня 1902 р. 15.V 902. Чернігів.

Не одповідав Вам, дорогий пане Миколо, бо все чекав, аж вияснить справа з нашим бюро. Аж вияснюється доволі сумно. Завідуючого — Арнольда — не затверджено, а сими днями адміністрація припинила роботи статистиків до 2 червня. До чого воно йдеться, невідомо. Отож я напишу Вам, чи подавати Вам просьбу й коли.

Буде видко допіру по 2 червня.

Що ж там у Вас чувати? Як Ваш альманах? У нас нічого доброго.

Ваш *М. Коцюбинський.*

227. До Володимира Гнатюка

5 червня 1902 р.

Високоповажаний добродію!

Не знаю, як і дякувати Вам за такі цінні дарунки. Я навіть не заслужив на таку ввічливість і прихильність Вашу. Книжки, що даруєте мені, ще тим цінніші, що

саме тепер потрібні мені для моїх етнографічних праць.

Посилаю Вам коректу. Як бачите, не затримую її довго, сьогодні одержав, завтра висилаю.

Посилаю рівночасно свою останню фотографію. Та фотографія, що у Вас, дуже невдатна, мене там трудно пізнати. Коли б Ви змогли зробити кліш з тої, що долучаю, то це було б дуже добре. Боюсь, що Вам це незручно, бо вже маєте кліш, але на всякий випадок посилаю. Коли вишлете дальше коректу, звістіть, що думаєте про новий кліш.

Слово «гроза» я замінив словом «буря».

Бувайте здорові. Ще раз дякую сердечно.

З високим поважанням,
Ваш щирий *М. Коцюбин[ський]*.

23/V ст. ст. 902.
Чернігів.

228. До Володимира Гнатюка

8 червня 1902 р. Чернігів, 26.V ст. ст. 902.

Високоповажаний добродію!

Давно вже не мав я од вас звісток. Чи, може, Ви не писали в останні часи до мене, бо не хочеться думати, що Ваші листи загинули в дорозі. Не відаю, чи дістали Ви примірник мого оповідання «Дорогою ціною», а також «Етнографічні матеріали» Малинки, що вислав я Вам навесні ще.

Я дуже інтересуюся, як стоїть справа з виданням книжок у Видавничій спілці. Мені бажало б ся, щоб Спілка видала останні два томики моїх оповідань. Опріч «Дорогою ціною», яке в Галичині сливе невідоме, у мене є ще три оповідання нових, ніде не друкованих: «Лялечка» — етюд, «На камені» — акварелька і «Поєдинок» — образок. Рахуючи їх і ті оповідання, що не ввійшли у видані Спілкою томики («Хо», «На крилах пісні», «П'ятизлотник») — якраз стало б на такі два томики, як видані.

Коли б можна це зробити і Ви взяли б на себе труд поговорити в цій справі з дирекцією Спілки, я був би

дуже вдячний Вам. Взагалі мені хотілось би, щоб всі мої оповідання були зібрані докупи та видані у Львові.

Недавно мені переказували, що в «Вістнику» надрукована замітка про мої писання — не знаю, чи правда сьому, бо останніх книжок «Вістника» не довелось бачити.

Ще одно прохання: чи не могли б Ви подати мені відомості, скільки у Вас у Львові коштуватиме друк петитом, у дві шпальти, аркуша такого формату, в якому видається «Л. Н. Вістник»?

Мені це потрібно знати в справі, про яку напишу Вам пізніше.

Що у вас чувати? Ми сливе нічого не відаємо про закордонні справи, бо можемо знати хіба з листів.

Дуже прохав би, коли ласка, одповісти мені невдовзі.

З високим поважанням Ваш

М. Коцюбинський.

229. До Володимира Гнатюка

17 серпня 1902 р.

Високоповажаний добродію!

Дуже спізнився з одповіддю на Ваш лист з 12/6, бо мене весь час не було дома, і тільки повернувши, я застав той лист.

Дякую Вам за подані звістки. Добре зробилисьте, що послали листа рекомендованим. Щось справді гинуть листи в дорозі, на це у нас часто нарікають. Може, навіть передивляються й рекомендовані, бо у Вашому я не знайшов каталожка, про який згадуєте. А може, Ви забули його вкласти.

За подарунок для мене дуже цінний — за Ваші «Етнографічні записки» — вельми Вам дякую. Ви можете вислати їх у Київ[...] тільки посилайте рекомендованим, під опаскою.

Не менше дякую й за Ваші піклування коло моїх новел. Спасибі, що порадили Спілці видати 3-й томик мій ще сеї осені.

Проти того плану видання, що подаєте, нічого не маю, хай в 3-й томик йдуть дрібні оповідання, переважно нові, як: «На камені», «Лялечка», «На крилах пісні», «П'ятизлотник», «Хо». Решта ввійдуть у 4-й.

З великою охотою дам до «Вістника» одно з нових оповідань. Тільки перепишу і вишлю на Ваші руки. Для окремого видання теж незабаром пришлю рукопис.

До Мирного написав, хоч не сподіваюся, щоб він дав Вам «Повію». Я вже з Вашого припоручення звертався до нього, прохаючи дати ту повість для Спілки,— та він не пристав на те, про що я сповістив Вас у свій час.

Як же Вам їздиться, чи багато зібрали етнограф[ічного] матеріалу? Обіцялисьте ласкаво написати мені з дороги, та, не діставши мого листа, певне, гадали, що Ваш пропав. Дуже буду вдячний, як напишете.

Бувайте здорові!

З правдивим поважанням

Ваш *М. Коцюбинський.*

4 ст. ст. серпня 1902.
Чернігів.

230. До Володимира Гнатюка

6 жовтня 1902 р. 23 ст. ст. вересня 902, Чернігів.

Високоповажаний добродію!

Саме збирався писати до Вас і дістав Вашого листа. За етнографічні матеріали щиро дякую. Я ще не дістав їх, а коли дістану, зараз звіщу.

Разом з листом отсим посилаю Вам під опаскою (рекоменд.) рукописи трьох своїх новел: «Лялечка», «На камені» і «Поєдинок», бо я й сам бажав би, аби третій томик вийшов ще сього року. Одно з тих оповідань, яке Ви самі схочете, надрукуйте у «Вістнику», хоч рівночасно його можна б складати і для третього томика. Я хотів би, щоб в нього увійшли, опріч цих трьох новел, ще «Хо», «П'ятизлотник» і «Пісня». Недобре було б, коли б 3-й т[ом] був меншим од попередніх двох, я цього боюся і пхаю в нього цілих шість новел. Зрешта Вам видніше буде. «П'ятизлотник» друкувався в «Зорі» 1892 р., а «Пісня» теж в «Зорі», здається, в р. 1895-му. Я прохав би це останнє оповідання назвати «На крилах пісні», це більше одповідає змістові. Коректу (д р у г у), будьте ласкаві, присилайте мені, затримувати не буду.

Мирний нічого не одписав мені, хіба знов нагадаю йому, а тоді сповіщу й Вам.

Маю до Вас просьбу. В Чернігові є така урядова «Ученая архивная комиссия». Думаємо в її імені збирати по Чернігів[ській] губ[ернії] етнографічні матеріали (в широкому розумінні). Поклали в основу програму Наук[ого] тов[ариства] ім. Шевченка, але, може, у Вас вийшло щось більш нове й повне, може, маєте які інструкції і вказівки для збирачів етнографіч[ного] матеріалу. Був би Вам дуже вдячний за всяку поміч і раду, тим більш цінну, що Ви займаєтесь етнографією. Прохав би якнайшвидше одповісти мені на цей лист, бо ми вже розпочинаємо справу.

Не смію прохати Вас поділитися зо мною новинами з Вашого життя, але коли б був час і охота, я особливо дякував би, бо ми, через відомі Вам причини, сливе зовсім одрізані од дуже цікавого для нас життя Галичини.

Сердечно бажаю Вам всього найкращого!

З високим поважанням

щирий *М. Коцюбинський.*

231. До Володимира Гнатюка

12 жовтня 1902 р.

Високоповажаний добродію!

Ви вже, певно, дістали мого рекомендованого листа і три новели. Тепер пишу Вам, щоб звістити і ще раз подякувати за етнографічні збірники (3), які вже [...] одержав. Коли Ви такі ласкаві, вишліть на ту ж адресу й останні 3 збірники.

Маю Вас прохати о раду й поміч. Один мій чернігівський знайомий, інженер, має замір вислідити вплив українського стилю в давній архітектурі, переважно в церковній. Чи нема у вас в Галичині яких матеріалів до таких дослідів, малюнків, спеціальних студій? Може, що є в Ставропігії? Будьте ласкаві, не одмовте помогти в тій справі своїми радами і вказівками. Коли б було потрібне, мій знайомий поїхав би до Львова. Його праця може бути дуже інтересною, і тому варто запомогти. Я був би Вам особливо вдячний за таку поміч.

Чи чули, що помер Рильський? [...] Варто б помістити у «Вістнику» його портрет і хоч коротку біографію. То була незвичайно талановита і симпатична людина.

Кажуть, що «Вістник» доходить через цензуру до Москви. Чи правда сьому, бо тоді можна б покористуватися цим.

Прохаю вибачити за клопоти, що чиню Вам так часто. Нетерпляче чекатиму одповіді і коректи.

З високим поважанням.

Ваш *М. Коцюбинський.*

29 ст. ст. IX 902.
Чернігів.

232. До Володимира Гнатюка

17 жовтня 1902 р. 4 ст. ст. X 902, Чернігів.

Щира й велика подяка Вам, високоповажаний добродію, за ради, вказівки і прислані етнографічні програми. Вони дуже стануть мені у пригоді. Чи дістали Ви мого листа з 4-го ст. ст. с[ього] м[ісяця]?

Щодо порядку новел в III т., то я згоджуюсь на поданий Вами. Титул книжки можна взяти од першого оповідання, яким почнеться книжка, як це ми робили в попередніх двох томиках.

Чекаю коректи. Чи не могли б Ви яким чином вислати кн. «Вістника», де надрукуєте «На камені»... Врешті я ще напишу Вам про се.

З високим поважанням

М. Коцюбинський.

233. До Бориса Грінченка

20 жовтня 1902 р.

Вельмишановний Борисе Дмитровичу,

посилаємо Вам, разом з сим, ноти Лисенка, а Ви вже замовте, з ласки своєї, факсиміле. Портрет Куліша буде висланий Вам і п. Кулішевій пізніше, як буде зроблено з нього фотографію.

Щодо того, де друкувати альманах — тут чи в Києві, то ми, маючи не вповні точний рахунок коштів видання в Києві, не можемо зараз рішити цього питання. Подаємо точний рахунок Чернігівської друкарні:

Набор (по 20 аркушів)	100 карб.
Папір (по 6 кар. 50 к. стопа)	321
Друк	160
Брошуровка	24
Разом	604 карб.

Зразок формату й паперу долучаємо. Шрифт — корпусний ельзевір (як у «Хвилі за хвилею»).

Будьте ласкаві — візьміть в київській друкарні докладний рахунок і порівняйте з нашим, опріч того візьміть під увагу, що ми тут матимемо кредит і безплатну коректу.

Коли подасте докладніші відомості, зараз пришлемо Вам одповідь.

Хотілось би на обгортку до альманаху дати гарну віньєтку, не друкарську, а композицію якогось тямущого маляра. Чи не могли б Ви знайти такого маляра в Києві, а як там не знайдете, то чи не написали б Ви у цій справі до Петербурга? Звісно, справу цю треба полагодити якнайшвидше, бо й віньєтка, здається, повинна перейти цензурні митарства.

Земська друкарня тепер сливе не має роботи і через те обіцяла дуже швидко виповнити замовлення.

Бувайте здорові.

Чекаємо швидкої одповіді. Уклін Вашим.

З високим поважанням

М. Коцюбинський
І. Шраг

7. X 902.
Чернігів.

234. До Ольги Кобилянської

25 жовтня 1902 р. 12 ст. ст. X 902, Чернігів.

Високоповажана добродійко!

Пишу до Вас під свіжим враженням од Вашої повісті «Земля». Я звичайно багато читаю, але признаюся, що давно читав щось таке гарне, таке захоплююче, як «Зем-

ля». Я просто зачарований Вашою повістю — все, і природа, і люди, і психологія їх — все це робить таке сильне враження, все це виявляє таку свіжі[с]ть і силу таланту, що, од серця дякуючи Вам за пережиті емоції, я радів за нашу літературу. Яка шкода, що ми не можемо мати Вашої повісті на Вкраїні!

Маю до Вас прохання.

В Чернігові ми видаєм врешті альманах пам'яті Куліша, про який Ви вже знаєте. Хотіло б ся, щоб Ваша прегарна «Битва» побачила наш світ іменно у тому збірнику. Д[обродій] Грінченко, маючи, як він казав, Ваш загальний дозвіл, помістив «Битву» в збірник, і цензура пустила її. Річ тільки у тому, що в деяких місцях мова Вашого оповідання не буде зрозумілою широкій публіці у нас. Чи не дозволили б Ви змінити дещо відповідно нашим умовам, розуміється, при найбільшому шануванню авторового стилю і особливостей. Я був би Вам дуже вдячний за такий дозвіл, бо це зробить можливим популяризацію Ваших творів на Вкраїні. Прохав би зараз прислати хоч коротеньку відповідь, бо нам дуже залежить на тому, щоб мати її якомога швидше.

Знаючи наші широкі круги читачів, що ще знаходяться під впливом реалізму і сливе вороже відносяться до модерних напрямків літературних, ми не зважуємося давати такі речі, як Ваше «Тут повинні рожі стояти», яке нам дуже сподобалося.

Наших читачів ще треба виховувати, і доводиться робити це обережно. Бувши у Росії, Ви, певне, трохи познайомилися з умовами нашого життя і не здивуєтесь тому, що пишу.

Будьте ж ласкаві, високоповажана добродійко, не одмовте швидкої одповіді на цей лист.

Прийміть найгарячіші бажання Вам усього найкращого од поважаючого Вас *М. Коцюбинського.*

Адреса: г. Чернигов, Россия, ул. Северянская, 3, собств[енный] дом. Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

235. До Володимира Гнатюка

27 жовтня 1902 р. 14 ст. ст. X 902, Чернігів.

Високоповажаний добродію, я вже, спасибі Вам, дістав три томи етнографічних матеріалів: маю т. VI (анекдоти), т. IX (матер[іали] з Угорської Русі) і т. XII (легенди). Ще раз складаю Вам найсердечнішу подяку за цінні книжки, які мені стануть у великій пригоді. Ви, певно, дістали вже мою відкритку, в якій я згоджувався на порядок III-го томика новел і прохав дати титул книжки од першого оповідання. Чекаю коректи. Дальші томи етнограф[ічних] мат[еріалів], коли можна, вишліть на попередню адресу.

З високим поважанням
М. Коцюбинський.

236. До Бориса Грінченка

14 листопада 1902 р.

Високоповажаний Борисе Дмитровичу,

спасибі Вам велике од нас обох за книжечку, дякую теж за виписки з «Лялечки», з яких я, на превеликий мій жаль, не можу ясно уявити, наскільки скривдила мене цензура, хоч, здається, скривдила тяжко, бо видерла кільця психічного процесу. Ну, та Ви кажете, що друкувати можна, Вам принаймні так здається.

Мій рукопис «Лялечки», мабуть, пропав, бо я позичив його одному знайомому, а той не може розшукати його тепер. Може, знайдеться, а може, й ні; без рукопису я не можу нічого зміркувати, бо оповідання свого не пам'ятаю. Будьте ласкаві, коли будете присилати мені коректу (а я конче прохав би прислати мені і п е р ш у і д р у г у) — долучіть до першої оригінал, він же на той час не буде потрібним Вам. Я ні коректи, ні рукопису оповідання затримувати не буду, на другий день або й того самого, одішлю Вам рекомендованим.

Бачите, без рукопису я нічого не вдію. Мені конче потрібна перед очима цілість, щоб загоїти так-сяк цензурні рани. Прохав би Вас також ради, як досвідної у

таких справах людини, наскільки можна гоїти такі рани, чи можна фразою-другою зв'язати розірване, взагалі, що можна робити, а чого ні. Мені ніколи не довелось мати діла з цензурою. За раду буду вдячний.

Я й Віра Устимівна засилаємо Вам і Марії Миколаївні свої привітання.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

1. XI 902.
Чернігів.

237. До Панаса Мирного

15 листопада 1902 р. 2.XI 902, Чернігів.

Високоповажаний добродію Опанасе Яковичу!

Спішу поділитися з Вами звісткою: цензура випустила врешті альманах, присвячений пам'яті Куліша, і його почали вже друкувати в Києві.

Правда, не обійшлось без шкоди — цензура викинула листи Кулішеві, обтяла його життепис (вкраїнською мовою) і покалічила потроху «Серед степів», вірші Кримського, а особливе моє оповідання «Лялечка». У всіх згаданих речах викинуто дуже мало, а от моє скривдили так, що не відаю ще, чи можпа буде друкувати.

Ви, певне, гніваєтесь на мене, що так давно вже писали. Гніваєтесь, що я нічого не дав до Альманаху в честь Гоголя. Вірте, що останніми часами я нічого не міг робити, весь час нездужав, та й тепер дуже погано мені.

Тож прошу вибачити мені мою вину, коли ще виною її можна назвати.

Сими днями писав до мене з Львова д. В. Гнатюк, редактор «Вістника». Він доручив мені прохати Вас дати на 1903 рік до «Вістника» Вашу «Повію». Коли б Ви згодились, «Вістник» передрукував би те, що вийшло вже в «Раді», і додав нові частини (кінець), які Ви прислали б до редакції. Д[обродій] Гнатюк благає Вас не одмовити його проханню, бо те, що повість видрукують за кордоном, анітрішки не пошкодить виданню в Росії, і закордонні видання не доходять до нас, а наші до них.

Я прохав би Вас написати мені, що Ви про се думаєте.

Якось ви писали, шановний Опанасе Яковичу, що полгавці думають набути у мене моє оповід[ання] «Дорогою ціною». Я вже знизив ціну книжки з 40 коп на 25, і коли б у мене взяли на готові гроші примірників 100, я зробив би % 40 уступки, себто оддав 100 пр[имірників] за 15 карбованців. Роблю таку велику уступку через те, що я людина не комерційна, займатися продажжю книжок не вмію і хочу збути видання, аби вернути свої гроші. Я дуже і дуже був би вдячний Вам за поміч у сій справі і наперед прохаю вибачити, що турбую Вас своїми проханнями.

Сподіваюся дістати од Вас незабаром одповідь і запевнитися, що Ви на мене не гніваєтесь вже.

Сердечно бажаю Вам здоров'я.

З високим поважанням Ваш *М. Коцюбинський.*

238. До Д. І. Яворницького

15 листопада 1902 р. 2.XI 902, Черпігів.
Северянская, 3, соб[ственный] дом.

Високоповажний добродію Дмитре Йвановичу!

Позволяю собі звернутися до Вас за радою й поміччю в справі, яка може бути цікавою й для Вас. Мій хороший знайомий інженер І. М. Якубович, що живе в Чернігові, думає розпочати працю, в якій має на меті вистежити вплив українського смаку, українського стилю в старинній архітектурі на Вкраїні, переважно церковній. Він хотів би виділити все своєрідне в архітектурних мотивах і прослідити розвій його до останніх часів.

На превеликий жаль, він не знає, чи існують спеціальні праці на таку тему або які рукописні матеріали по архівах чи в інших місцях, де і що шукати.

Отут би Ваша компетентна поміч і могла б стати у великій пригоді.

Я був би Вам дуже вдячний, коли б Ви своїми радами напрямили на добрий шлях людину, що має таку хіть додати до нашої історії культури цікаву сторінку.

Сподіваюся, що Ви, який так добре знає і так любить наше минуле, не одмовитесь запомогти, чим зможете.

Бажаю Вам здоров'я і сил.

З високим поважанням

Михайло Коцюбинський.

239. До Володимира Гнатюка

17 листопада 1902 р. 4 ст. ст. XI 902, Чернігів.

Високоповажаний добродію!

Згода! Робіть так, як уважаєте потрібним і кращим. Коректу прошу висилати далі. В «Хо» хай складачі не складають оцих місць па стор. 29 (окремої брошури, виданої Лукичем) знизу 7 рядків. Починаєся словами «А ти, попе...» і кінчиться «рух будучого попа».

На стор. 32: — «А як там піп?..» і кінчаючи словами: «і мусить вклонитись добродієві». Ці місця я викидаю. «Етногр[афічний] зб[ірник]» т. II—IV, VII—VIII і X, спасибі Вам, лежать уже в Києві.

Засилаю вам сердечне привітання.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

240. До Володимира Гнатюка

11 грудня 1902 р. 28 ст. ст. XI 902, Чернігів.

Високоповажаний добродію, я занепокоєний, що не маю далі коректи. Два тижні, як я одіслав Вам останній аркуш (що кінчається 96 сторінкою) і далі не маю. Чи не пропала в дорозі? Д[обродій] Мирний врешті одписав мені. Не може дати «Повії», бо нескінчена. Чекаю одповіді і дальшої присилки.

Ваш *М. Коцюбинський.*

241. До Володимира Гнатюка

20 грудня 1902 р. 7 ст. ст. XII 902, Чернігів.

Високоповажаний добродію!

Що з Вами? Чи Ви здорові, чи не сталося чого, що перестали висилати мені коректу? Останню посилку (кінчається стор. 96) я у свій час одіслав Вам, і от уже близько місяця не маю од Вас ні слова, ні аркушика коректи.

З цього поводу послав я Вам кореспонденційну картку, але й на неї не дістав одповіді.

Будьте ласкаві, повідоміть, що сталося. Мені конче треба самому переглянути коректу, особливо «П'ятизлотник» і «На крилах пісні».

У мене вже готов матеріал для 4-ї книжки: «Цвіт яблуні» — етюд, «Fata morgana» — з сільських настроїв і «Дорогою ціною» — оповідання.

Буду Вам вдячний, коли поспішитесь з присилкою коректи і напишете хоч кілька слів.

Бажаю Вам веселих свят, здоров'я й всього найкращого в новому році.

З високим поважанням

М. Коцюбинський.

242. До Бориса Грінченка

21(8) грудня 1902 р.

Високоповажаний Борисе Дмитровичу,

спасибі за коректу. Того ж дня не міг одіслати, бо в неділю по обіді не приймають рекомендованих посилок.

Я теж думаю, що одної коректи з мене доволі, тож вдруге того самого не присилайте. Особливо вважаючи на те, що у Вас, як пишете, добрий догляд за друком.

Чекаю дальшої коректи, більш для мене цікавої й страшної, бо кінець «Лялечки» особливо попсований цензурою.

Привітайте од нас Вашу вп. родину і прийміть вираз щирого поважання.

М. Коцюбинський.

8. XII 902.

243. До Володимира Гнатюка

8 січня 1903 р.

Вельмишановний добродію!

Дуже Ви засмутили мене звісткою про свою слабість, бо хоч не маю приємності знати Вас особисто, проте відчуваю живу симпатію до Вас і правдиве поважання до

людини, що свій час, свої сили і своє здоров'я оддає для спільного і дорогого нам діла. Хочеться думати, що нічого небезпечного у Вас нема та що золотий Корфу, який я теж трохи знаю, поправить Вас цілком.

Здається, тепер там ще один земляк — д. Доманицький. Коли Ви стрічаєтесь з ним, прошу переказати од мене привіт йому.

Не хочу Вас турбувати жадними справами, бо, певно, спокій найпотрібніший Вам. Коректи ще не дістав, але це пусте, колись таки дістану.

Про себе нічого доброго не можу подати — слабую теж.

Бажаю ж Вам у новому році набратись сил і здоров'я! Усього кращого сердечно бажаю Вам.

Щиро прихильний *М. Коцюбинський.*

26 ст. ст. XII 902, Чернігів.

1903

244. До Панаса Мирного

10 лютого 1903 р.

Високоповажаний добродію!

Останніми часами літературний рух на Вкраїні стає помітно жвавішим.

Про се свідчить і зріст літературної продукції, і збільшення видавничої діяльності, і розповсюдження української книжки не тільки серед народних мас, але й в інтелігентних сферах.

Як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги.

За сто літ існування новіша література наша (з причин, вияснення яких належить до історії) живилась переважно селом, сільським побутом, етнографією. Селянин, обставини його життя, його нескладна здебільшого психологія — ото майже й все, над чим працювала фантазія, з чим оперував досі талант українського письменника. Винятки очевидячки минаємо.

Таке обмеження сфери творчості не раз підкреслювалось не тільки критикою, але й інтелігентним читачем, який, до слова кажучи, в останні часи значно виріс.

Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури, такої багатої не лиш на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності, бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою

тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і т. ін.

Відносячись з повною повагою до студій життя простонародного і навіть думаючи, що література наша далеко не вичерпала для своїх цілей того життя, нижчепідписані, однак, беруть на себе сміливість скромним почином задовольнити, з одного боку, потреби сучасного інтелігентного читача, а з другого — викликати серед українських письменників більший інтерес до намічених вище тем.

Власне — ми маємо на меті видати літературний збірник (поезії, новели, повісті, драматичні твори), в якому хотілось би помістити нові, ніде не друковані твори переважно з життя сучасної інтелігенції, а також на теми соціальні, психологічні, історичні і ін.

Чистий дохід з видання визначаємо на премії за видатніші твори укр[аїнського] красного письменства по конкурсу, який буде в свій час об'явлено.

Коли Ви, високоповажаний добродію, спочуваєте нашій меті, то будьте ласкаві надсилайте матеріал не пізніше 1-го мая 1903 р. на адресу:

г. Чернигов, Северянская, 3, соб[ственный] д[ом] Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

Сподіваємося, що справи літератури української не менше дорогі Вам, як і нам — і через те наш заклик не лишиться без одповіді.

З правдивою повагою

М. Коцюбинський
М. Чернявський.

Чернігів. 28.I 1903.

245. До Миколи Вороного

11 лютого 1903 р. 29.I 903, Чернігів.

Дорогий пане Миколо!

Тільки що дістав оголошення. Спасибі Вам. Дуже прохаю Вас, не забудьте прислати мені одну коректу (найкраще другу) «На камені». Мені це конче потрібне, та й в інтересах Вашого видання. Скільки вже видрукували? Чи скоро закінчите?

З новим роком бажаю усього найкращого!

Ваш *М. Коцюбинський.*

246. До Івана Липи

12 лютого 1903 р. 30. I. 903, Чернігів.

Ласкавий брате,

тільки що вкладав в конверт оці запросини, як дістав Вашого дружнього листа.

Сердечне спасибі за пам'ять. З дорогою душею відкликаюся на Ваш заклик і, хоч не маю зараз нічого готового, постараюся написати в лютому хоч невеличку річ для Вашого збірника.

Не забудьте ж і нас.

Будьте ласкаві, нагадайте д. Вороному його обіцянку вислати мені коректу «На камені», це мені конче потрібне. Бувайте ж здорові і прийміть найсердечніші бажання Вам усього найліпшого.

Ваш *М. Коцюбинський.*

247. До Любові Яновської

28 лютого 1903 р. 15.II 903, Чернігів,
(Северянская, 3,
соб[ственный] д[ом]).

Високоповажана Любов Олександрівна!

Сердечне спасибі за Ваше співчуття до нашого заміру. Сподіваємося, що доведем справу до ладу, бо всі зацікавлені нею. Дуже неприємно, що стан здоров'я та нагальна праця не дозволяють Вам напевне обіцяти нам виготовити щось до 1-го мая. Та — не гнівайтесь за це — ми поклали не випускати збірника без Вашої праці, хоч би й невеликої. Ми так високо ставимо, так цінимо і любимо Ваш талант, що й на хвилину не можемо допустити думки про те, що Вас в збірнику не буде.

Отож ми ладні навіть одкласти на місяць термін, готові ждати до червня, аби не лишитись без Вас, видатнішої і кращої нашої літературної сили.

Щире бажаю Вам найбільше здоров'я та сили і сподіваюся, що хоч одкриткою подасте нам певну надію на участь у збірнику.

З високим поважанням і прихильністю

М. Коцюбинський.

248. До Івана Нечуя-Левицького

28 лютого 1903 р. 15.II 903, Чернігів.

Вельмишановний
Іване Семеновичу!

Сердечне спасибі, що обізвалися на наші запросини. Дуже б нам цікаво дістати од Вас оповідання про артистів, це якраз підходить до нашого збірника, та 12 аркушів трохи страшно, не видержить кишеня. Може б, Ви знайшли можливим дати одно з них, ще аркушів 6—7 можна б уділити одному авторові, коли той автор такий відомий і такий шанований скрізь.

Ви вже нас, шановний Іване Семеновичу, не забудьте, бо наша мета двічі варта уваги: бажаємо поширити сферу творчості і дохід з видання повертаємо на премії за літературні праці.

Отож поміркуйте і не облишіть нас. Коли б не встигли виготовити до 1-го мая, ми ради Вас почекаємо з збірником, аби тільки мати Вас у сьому виданні.

Бажаю Вам здоров'я і сили. Моя жінка засилає [до] Вас сердечний привіт. Не забувайте ж нас!

З високою повагою
Ваш *М. Коцюбинський.*

249. До Михайла Старицького

1 березня 1903 р.

Високоповажаний і дорогий
Михайло Петровичу,

сердечне спасибі, що одізвалися на наші запросини. Нам потрібний для збірника всякий матеріал, особливо ж бажалось би мати історичний. Так — за історичне оповідання аркушів за 3 друку ми були б дуже вдячні. Більших речей навряд можемо сподіватися од наших авторів, обтяжених роботою, та й об'єм нашого збірника не позволив би друкувати великі повісті або романи. За дві-три ліричні поезії теж сказали б велике спасибі.

Коли б термін (до 1-го мая) видався Вам занадто коротким, можна б трохи відтягти його, maximum на місяць.

Дуже добре діло робите, надумавши видавати щороку «Нову раду». Я дуже вдячний Вам за пам'ять на мене і постараюся щось прислати Вам, тільки мені хотілось би знати, коли саме я мушу виготовити Вам матеріали, аби не спізнитися. Готового зараз не маю, а тут на черзі робота аж до 2-х альманахів — одеського і нашого чернігівського. Проте обіцяю хоч невеличкий етюд написати до першого випуску «Н[ової] ради». Будьте ласкаві, сповістіть лишень, коли крайній термін.

Моє сердечне привітання Людмилі Михайлівні.

Усього найкращого!

З високим поважанням Ваш *М. Коцюбинський.*

18 лютого 903,
Чернігів.

250. До Осипа Маковея

4 березня 1903 р. – 19 ст. ст. II 1903.

Сердечно дякуємо Вам, вельмишановний добродію, за обіцяну поміч. Ми дуже шануємо Ваш талант і ще раз просимо написати для нашого збірника хоч невелику новелу та кілька віршів. Здоровимо щиро.

Ваш *М. Коцюбинський.*

251. До Гната Львовича

4 березня 1903 р.

Дорогий Гнате Васильовичу,

пишу до Вас ось у якій справі.

Восени сього року минає 35 літ музикальної і громадської діяльності нашого славного композитора Миколи Віталійовича Лисенка. Земляки думають вшанувати його, як це по справедливості належить йому, національним подарунком, себто подарувати йому шматок землі або

оселю з грунтом. Прихильники музи Миколи Віталійовича — а їх так багато скрізь, в різних верствах суспільності і навіть серед різних національностей, складають свої лепти на ту мету, та й час, бо ювілей не за горами.

Я певний, що у Вашому Звягелі знайдеться чимало люду, який любить музику Лисенкову і охоче дасть щось на подарунок, аби було кому доручить гроші та аби хто повідомив про се людей. Може б, Ви взяли на себе це діло, дорогий Гнате Васильовичу, Вам це зручно, та й хто ж більше може оцінити заслуги Лисенка, як Ви.

Не одмовляйтеся ж, зберіть, що можете, і пришліть хоч би на мою адресу. Тільки чим скоріше — тим краще буде.

Як же Вам живеться? Щось дуже давно мав звістки про Вас. Я все нездужаю і через те невеселий більше.

Простіть, що так коротко й недоладу пишу на цей раз, дуже зайнятий.

Наші всі засилають Вам сердечний привіт.

Щиро цілую Вас.

Ваш *Михайло.*

19 лютого 903 р.
Чернігів.

252. До Бориса Грінченка

30 березня 1903 р. 17.III 1903, Чернігів.

Високоповажаний Борисе Дмитровичу, хоча пишете, що посилаєте 64 пр[имірники] «Д[убового] л[истя]», але я ще нічого не дістав. Послати в редакції і т. д., як пишете, думаю, конче потрібно, такої ж думки і І. Л. В тих 25 прим[ірниках], що посилаєте на продаж, певно, не буде книжок тим, які передплатили книжку в складі «Киев-[ской] стар[ины]». Щодо гонорару, то думаю, що повну сторінку і більш як повну треба рахувати за картку, менше ж сторінки зовсім не рахувати.

З високою повагою *М. Коцюбинський.*

253. До Івана Нечуя-Левицького

29 квітня 1903 р.

Високоповажаний Іване Семеновичу!

Сердечне спасибі Вам за поздоровлення з святами. Бажаю й Вам здоров'я та сил для праці, такої цінної й дорогої нам.

Я не дивуюся, що коректа «Дубового листя» не подобалась Вам, вона і мене не вдовольняє.

Річ у тому, що хоч альманах складався у Чернігові, друкували його у Києві, і доглянути коректу доручено було (за гроші, потрібні на це) д. Грінченкові, який, не порадившись з нами, позмінював **я** на **є**. От як воно склалося.

Хоч я і думаю, що така зміна не велике ще лихо, що літературна стійкість твору не зміниться од того, чи буде в іменниках на кінці **я** або **є**, проте мені більше подобається закінчення на **я** і в тому альманахові, який тепер складається, ми будемо держатися загальної форми. Будьте спокійні, що без Вашого відома і згоди я не дозволю собі змінити щось у Вашому рукопису, бо й я признаю и шаную права автора.

Потішив мене д. Чернявський Вашою обіцянкою дати таки що-небудь для нашого збірника. Нетерпляче чекатиму. Може, мені вдасться побувати цими днями у Києві, тоді маю надію побачитись з Вами, а поки що бажаємо Вам, я й дружина моя, усього найкращого.

З високим поважанням

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

16.IV 903.
Чернігів.

254. До Миколи Вороного

28 травня 1903 р. 15.V 903, Чернігів.

Дорогий пане Миколо!

Щось Ви не ласкаві до нас: не обізвались на запросини до альманаху, не одповідаєте на мої листи. А я таки не хочу погодитися з думкою, що Ви нічого не дасте нам до

збірника, а через те ще раз дуже і дуже прохаю і вклоняюсь. Так і знайте, що чекатиму, хоч прохав би поспішитись, бо збірник вже складається і хочеться швидше одіслати його до цензури. Ну, як же «З-над хмар»? Щось дуже довго друкується, мало не півроку.

Коли можна сподіватися?

Бажаю всього кращого і чекаю посилки. Ваш щирий

М. Коцюбинський.

255. До Леся Мартовича

28 травня 1903 р.

Високоповажаний добродію!

Я таки не хочу погодитися з думкою, що ні Ви, ні д. Стефаник нічого не дасте до мого альманаху, хоч Ви не були ласкаві одповісти на запросини. Я такий прихильник Вашого таланту, так люблю перо Ваше, що вже бодай для того варто щось мені надіслати. Нетерпляче чекатиму, бо вже час посилати до цензури.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

15 ст. ст. 903.
Чернигов, Северянская, 3,
соб[ственный] д[ом],
Михаилу Коцюбинскому.

256. До Івана Нечуя-Левицького

28 травня 1903 р. 15/V 903.

Високоповажаний Іване Семеновичу!

Нетерпляче чекаю обіцяного Вами для нашого альманаху оповідання. Будьте ж ласкаві, пришліть, коли можна, швидше, бо вже складаємо збірник. Сердечно бажаємо Вам обоє — я і жінка — здоров'я.

З високою повагою *М. Коцюбинський.*

257. До Івана Липи

30 травня 1903 р. 17.V 903. Чернігів.

Ласкавий пане Йване!

Зараз не міг Вам одписати, бо нездужаю. Сьогодні, однак, зібрав сили і двічі прочитав Ваше оповідання. Буду щирим. Проти теми нічого не маю, бо думаю, що теми можна брати всякі, навіть дуже часто оброблювані, аби праця виконана була по-новому.

Взагалі праця Ваша мене не дуже вдовольнила, і ось через що:

перед нами проходить два нещасливих випадки, і обидва вони зв'язані з тріскапням меблів. Цього занадто багато. Оповідання наче хоче переконати читача, що коли меблі тріскають, то вже без лиха не обійдеться. Це вже на межі з забобонами. Чи не краще, щоб другого нещастя (трусу і арешту) не було? Мені здається, що од того оповідання виграло б.

Далі — щодо першого випадку. З того, як поводиться лікар, знати, що Маруся його дочка. Чи не ввести б в оповідання (делікатно) свідомість у пані про якийсь роман чоловіка перед тим, як він одружився?

Опріч того, мені здається, що дівчинку, дочку народної вчительки, краще б не називати Марусею, хай вона буде просто дівчинкою, сестрою Павлуся, дочкою вчительки. Цього вже доволі, а то така ідентичність привиду і дійсності трохи розпнть.

Далі — уступ з початку (вигук у степу) краще б викинути. Значна частина нарису — оповідання жінки лікаря. У цій частині бажалось би більше колоритності, індивідуалізації стилю.

Ото й всі мої уваги. По щирості, я радив би не слухати мене, бо з мене поганий критик.

Коли Ви вже такі ласкаві, то пришліть мені й друге своє оповідання, я хотів би вибрати до альманаху те, яке мені більше вподобається. Одно Ваше оповідання я таки хочу конче помістити в збірнику. Я на Вас рахую і прошу мене не обминути. Коли б Ви не схотіли переробляти цього оповідання (посилаю його рівночасно з листом під бандероллю), я ладен і так видрукувати його, з малепькими поправками.

До Вашого збірника постараюся дати щось невеличке, але не зараз, бо нездужаю.

Простіть, що пишу так мало. Мені тепер трудно взятися за перо.

Коли можете, пришліть друге оповідання своє якомога швидше, я тоді зараз же напишу Вам, яке з двох бажав би прохати у Вас.

Ваш щирий

М. Коцюбинський.

258. До Івана Франка

7 червня 1903 р.

Високоповажаний добродію!

Позволяю собі ще раз нагадати Вам нашу уклінну просьбу прислати щось нового до нашого альманаху. Хоч невеличке, хоч дрібницю, а пришліть, бо не уявляю, як ми випустимо збірник без Вас, якого так люблять і поважають читачі на Україні. Будьте ж ласкаві — не забудьте нас.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

25 ст. ст. V, 903. Северянская, 3, соб[ственный] д[ом].

259. До Андрія Чайковського

7 червня 1903 р. 25 ст. ст. V 903.

Високоповажаний добродію!

Дістав Вашу картку і дуже засмутився. Рукопис Ваш не дійшов до мене, може, де пропав у дорозі. Рекламуйте конче, а тим часом може б були ласкаві і вдруге переписали свій твір та надіслали під опаскою знову на мою адресу.

Сподіватимуся посилки, бо без Вашого оповід[ання] не хочу випустити збірник!

Ваш щирий *М. Коцюбин*[*ський*].

260. До Ольги Кобилянської

2 липня 1903 р.

21 ст. ст. VI 903, Чернігів,
Северянская ул., д. № 3.

Високоповажана пані!

Дозволяю собі ще раз турбувати Вас проханням надіслати обіцяну новелу до мого збірника. Мені не хочеться навіть думати, що той збірник вийде без Вашої праці, яка, я певен у тому, надасть йому велику вартість. Я такий щирий прихильник Вашого таланту і Вашого способу писання, цілком європейського, що Ви, певно, вибачите мені, що я так турбую Вас своїм проханням. Правда, Ваше співчуття моїм замірам і обіцянка надіслати дещо додають мені сміливості. Коли б у Вас зараз не було готового, то потіште мене хоч карткою, що пришлете тоді а тоді, бо матеріали вже переписуються і збірник лагодиться. Ще раз прошу вибачення. Моя дружина засилає Вам сердечні привіти. З високою повагою

М. Коцюбинський.

261. До Івана Франка

4 липня 1903 р.

Високоповажаний добродію!

От велике й сердечне спасибі Вам за прислані вірші! Не менше дякую й за обіцяну пісню. Очевидячки, я радо зачекаю, аж поки викінчите її.

Прозою Вашою я теж дуже інтересуюся: так хотілось би, щоб збірник вийшов гарний.

Пишете, що посилаєте томик своїх оповідань. Я його не дістав поки. Будьте ласкаві, звістіть мене, якою дорогою послали Ви книжку. Відповідно до Вашого повідомлення я постараюся ужити всі заходи, щоб дістати книжку.

Признаюся, мені дуже приємні і Ваше співчуття до моїх замірів і бажання помогти їм. Ще раз засилаю Вам за те щиросердечну подяку!

Бажаю Вам здоров'я.
Прошу не забувати щиро поважаючого Вас
М. Коцюбинського.

21 ст. ст. VI 903.
Чернігів.

P. S. Посилаю Вам етнографічну програму нашої архівної комісії.

262. До Ольги Кобилянської

11 липня 1903 р. 28 ст. ст. VI 903, Чернігів.

Високоповажана пані!

Весь матеріал, який маємо для збірника, новий, ніде ще не друкований. Задумавши видати альманах, в якому нічого не було б з життя селян, ми мали на меті не тільки дати імпульс нашим письменникам оброблювати теми з життя інших верств суспільності, але й видати нові, не друковані праці. Отже, було б дуже сумно, коли б Ви не дали нам нічого нового. Я таки маю на Вас надію і буду чекати, хоч би довелось і запізнитися з одсилкою рукопису до цензури. Бажаю Вам здоров'я і успіху. Не забувайте ж на правдивого поклонника таланту Вашого щирого *М. Коцюбинс*[*кого*].

263. До Любові Яновської

15 липня 1903 р. 2. VII 903. Чернігів, (Северянская, 3, соб[ственный] д[ом]).

Високоповажана добродійко, Любов Олександрівна!

Велика й сердечна подяка Вам за прислані до альманаху матеріали й за цінний подарунок! Вашу «Лісову квітку» прочитав я з насолодою. Як тема, так і виконання такі хороші, що можна тільки радіти, що у нашій літературі появляються такі високої вартості твори. Вже таки ніде правди діти — Ви великий майстер у виборі сюжетів, про що свідчать хоч би прислані до альманаху оповідання

й комедія. Обидві речі мені дуже вподобались, і я радо поміщу їх у збірнику. Прохав би тільки дозволу назвати оповід[ання] просто «Два дні з життя», не додаючи «10 літ». На мою думку, цей простіший заголовок цілком одповідатиме змісту і не буде таким довгим. Комедію, може, теж краще назвати не «Блискавка» — молния, а «Блискави́ця» — зарница, бо це ж якраз одповідає тому, що Ви хотіли сказати. Опріч того — коли дозволите — я порадив би грім і блискавку (або блискави́цю без грому) ввести в комедію не на самому кінці, а трохи раніше, щоб більше звернути на неї увагу глядача і тим підкреслити аналогію.

Опріч того, прохав би позволити мені змінити деякі вислови, коли вони не задовольняють з лексичного боку. Таких висловів небагато, а все ж стрічаються.

Сподіваюся одповіді, а поки що ще раз дякую дуже, що обізвалися на наші запросини і прислали такий гарний матеріал.

З великим поважанням

М. Коцюбинський.

Ф. С. Трояна я бачив недавно. Він обіцяв сам написати до Вас незабаром і подати свою адресу, бо він переїздить з місця на місце і міняє свою адресу.

264. До Панаса Мирного

16 липня 1903 р.

3.VII 903, Чернігів.
Северянская, 3,
соб[ственный] д[ом].

Високоповажаний добродію,
Панасе Яковичу!

Не міг досі одписати на Ваш останній лист з багатьох причин, межи іншим й через те, що був тяжко хорий.

Спасибі велике за надісланий матеріал, хоч, правду мовити, сподівався од Вас якогось оповідання.

На жаль, не можу погодитися з висловленими Вами думками про завдання нашої літератури. Насамперед мушу зауважити, що ми не мали на меті взагалі зректи-

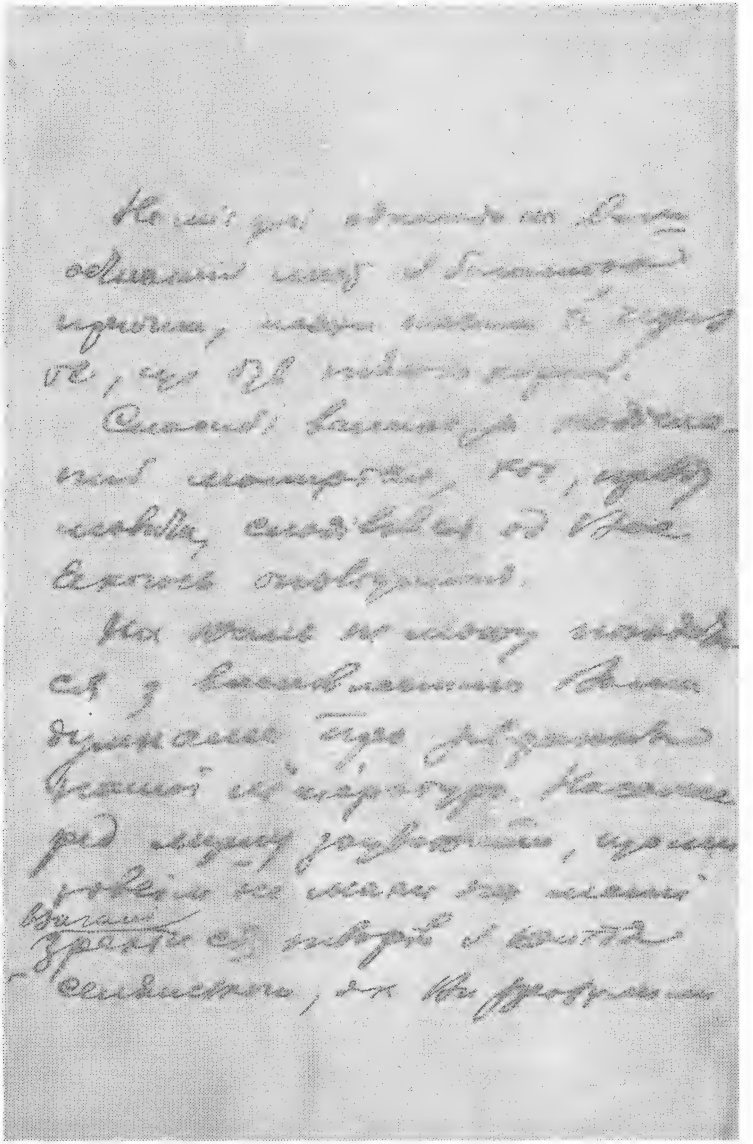

Лист до Панаса Мирного від 16 липня 1903 р. *Автограф*

ся творів з життя селянського, як Ви зрозуміли з нашого листа. Борони боже! Обмежовувати джерела творчості зовсім не наша програма, ми, якраз навпаки, хочемо розширити та поглибити їх. Про це зазначено було і в листі, де ми писали, що життя селянське цілком ще не вичерпане нашою літературою. Задумавши видати такий збірник, в якому не було б сливе творів з життя селян, ми тільки хотіли зробити спробу, хотіли звернути увагу наших літературних сил на інші верстви суспільності, на інтелігенцію, фабричних робітників, військо, світ артистичний і т. п.

Я ніяк не можу згодитися, що нам не слід брати теми з життя нашої інтелігенції, бо її у нас нема. У нас є інтелігенція [...]. Вироблення культурного типу, як відомо, залежить не од одної національної або політичної свідомості. Культурний тип складався в залежності од умов історико-культурних, географічних, кліматичних і ін. По психологічному і культурному складу український інтелігент, Ви самі це признаєте, відрізняється від інтелігента великоруського, німецького, англійського і т. д.

Те, що наш інтелігент вживатиме українську мову або матиме той чи інший політичний світогляд, мало змінить діло. «Кожна література, пишете Ви, якщо вона хоче бути не мертвою, а живою, зможе подати тільки те, що дає само життя». Суща правда! Але власне через те, а також через те, що вона мусить бути дзеркалом для кожного моменту життя, вона не повинна обмежуватися селянським побутом, а давати справжній образ життя всіх верств суспільності. Бо коли б література чекала на якісь умови відповідно якимсь планам або програмам, то вона нічого не дочекала б ся (бо й плани й програми не стоять!), вона загинула б навіки і перестала б бути літературою. Тредьяковщина виробляється не тим, що література намагається обхопити ширший круг обсервації та займається «вищими матеріями» (як пишете), а через те, що вона одбивається од живих джерел життя. А Ви згодитесь, що останнє залежить більш од автора, бо можна писати тільки з селянського життя і все-таки бути Тредьяковським.

Тим-то ми й не жахаємось вийти поза тісні межі досьогочасного літературного напрямку і хочемо зробити спробу. Може, та спроба нам не вдасться, але заміри у нас щирі.

Маємо чимало вже матеріалу для збірника, особливо віршів багато. З огляду на це останнє я прохав би Вашого дозволу друкувати не всі Ваші вірші, а частину. Коли б Ви дозволили, то будьте ласкаві, сповістіть. Як буде збірник готовий, я подам Вам його зміст. Як же Ваше здоров'я, дорогий і шановний Опанасе Яковичу, чи пишете що нового? Мене це дуже інтересує.

Бувайте ж здорові. Сердечно бажаю Вам усього найкращого. З правдивою повагою щирий

М. Коцюбинський.

265. До Володимира Короленка

11 жовтня 1903 р.

Многоуважаемый Владимир Галактионович!

По приезде в Чернигов я сейчас же постарался разузнать, могу ли я, с согласия Архивной комиссии, сообщить Вам в копии весь материал, собранный ею для биографии Гл. Ив. Успенского.

Комиссия, конечно, ничего против этого не имеет, но в виду того, что одним из членов Комиссии материал этот почти целиком использован для статьи в «Русских ведом[остях]», часть которой уже напечатана, а часть в непродолжительном времени появится на страницах той же газеты, я не знаю, присылать ли Вам копию с имеющихся у нас документов.

В настоящее время Комиссия располагает материалом из архива Черниговской гимназии и воспоминаниями сестры Гл[еба] Ив[ановича], живущей в Чернигове. Ожидаются еще воспоминания двух товарищей Глеба Ивановича по Черниговской гимназии и родного брата его, живущего в Чернигов[ской] губернии.

Напечатать весь этот материал предполагается в одном из ближайших выпусков «Трудов» Комиссии, но так как последняя не располагает денежными средствами, то следующего выпуска «Трудов» ее можно ожидать не раньше будущего года.

Я просил бы Вас, глубокоуважаемый Владимир Галактионович, сообщить мне, что именно представляет для

Вас интерес и чем я могу быть Вам полезен. Я с полной готовностью и с удовольствием исполню Ваше желание.

Очень сожалею, что не мог еще раз повидать Вас в Полтаве. Но даже это краткое знакомство с Вами, моим любимым автором, доставило мне громадное удовольствие и останется одним из приятнейших воспоминаний жизни.

Прошу передать высокоуважаемой семье Вашей мое почтение.

Глубоко уважающий Вас и сердечно желающий Вам всего лучшего

М. Коцюбинский.

Чернигов.
28.IX 903.
Северянская, 3, соб[ственный] д[ом].
Михаилу Михайловичу
Коцюбинскому.

266. До Панаса Мирного

14 жовтня 1903 р.

Вельмишановний Панасе Яковичу!

Д[обро]дій В. Гнатюк звернувся до мене в справі, з якою хотів і до Вас обернутися, та не знає Вашої адреси і через те прохає мене виручити його. Найкраще перепишу частину його листа: «Американські русини обходять з кінцем сього року 10-літній ювілей заснування своєї газети «Свобода». З тої нагоди хотять вони видати ювілейне число, значно побільшене, в якім бажають подати статті, поезії, золоті гадки і т. і. різних наших людей (не лиш письменників) з їх портретами і автографами. Вони бажають, щоб у їх святі взяли участь і галичани, і буковинці, і українці для задокументування національної єдності та для більшої моральної піддержки заморських наших переселенців».

Отже, д. Гнатюк прохає Вас дуже дати щось невеличке для того числа «Свободи» разом з фотографією і автографом.

Коли Ви схочете вволити його волю, то, будьте ласкаві, пришліть на мою адресу все те до 1/XI н. ст., так щоб

19 с[ього] місяця я міг вже одіслати йому. На мою думку, годило б ся запомогти американців.

А я все згадую Полтаву і давно бажану зустріч з Вами. Та ба! Так мені мало було всього того, що не можу оджалувати. Сподіваюся, що Ви таки заскочите коли до нас, ми всі страшенно будемо раді і вдячні Вам, а я то, певно, найбільше.

Прошу переказати вп. дружині Вашій моє поважання, а хлопців прошу поцілувати; вони мені дуже вподобались.

Моя жінка засилає Вам і Вашій пані привіт.

З високою повагою до Вас

повік щирий *М. Коцюбинсь*[*кий*].

1.X 903,
Чернігів.

267. До Андрія Чайковського

14 жовтня 1903 р. 14 н. ст. X 903, Чернігів.

Шановний та дорогий добродію!

Дуже Вам вдячний за Ваш лист. Ви не знаєте, яка мені радість, коли я дістаю звістку з-за кордону, та ще й од людини, яку я люблю й поважаю, як Вас, добродію, за Ваші гарні писання. Я так жалкував, що Вас не було в Полтаві! Та ба!

Ваша думка — видати «Епеїду» з ілюстраціями — дуже гарна, та вона вже виконана. Як я чув, полтавська городська дума видала «Енеїду» з малюнками Мартиновича. Малюнки хороші. Ціна книжки 2 карбованці. Була думка випустити книжку в день відкриття пам'ятника Котляревському, та стались якісь цензурні перешкоди, щось там в одному місці не так надруковано, як дозволила цензура,— і книжка не випущена в світ ще й досі. Але це питання, може, кількох днів, так що у всякому разі ілюстровану «Енеїду» маємо.

Видати книжку галицькою фонетикою (хоч би й для закордонного транспорту) у нас з цензурних причин неможливо. Така-то у нас подла цензура!

Питаєте, чи друкуватиму «За чужі гріхи»? Авжеж, друкуватиму. Воно мені вподобалось, і я ще раз сердечно дякую Вам, що відгукнулись на запросини до альманаху.

Сими днями вишлю Вам перший том своїх оповідань, що саме вийшов у Києві. Там є мій портрет, тож будете його мати, але я прохав би Вас прислати й мені свою фотографію, я дуже хотів би мати її.

Цікавить мене дуже, як то по Ваших часописях описано свято Котляревського. До нас галицькі часописи не доходять, і ми нічого не знаємо. Коли б у Вас знайшлись старі непотрібні часописи, в яких поміщені замітки про тоте свято, то чи не були б Ви ласкаві прислати мені в листі кілька вирізок. Тільки щоб лист вийшов не дуже грубий, бо тоді його по дорозі конфіскують, і я однаково нічого не дістану. Я був би Вам дуже вдячний.

Що пишете нового? Мене це інтересує.

Бувайте ж здорові! Сердечно бажаю Вам усього кращого.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

268. До Володимира Гнатюка

18 жовтня 1903 р. 5 ст. ст. X 903, Чернігів.

Вельмишановний добродію!

Лист Ваш не застав мене в Чернігові. Я оце недавно лиш повернувся з подорожі, бо з Полтави подався був на Миколаїв, Херсон, Одесу і Київ. Тому я так довго і не одповідав Вам. Дуже Вам дякую за запросини взяти уділ в ювілейному числі «Свободи». На вказаний термін постараюся вислати, що зможу.

До д. Мирного написав уже, коли він перешле мені що-небудь, зараз вишлю Вам. Д[обродій] Коваленко зашле своє просто до Вас. Альманах мій ще не друкується, я ще не подав його до цензури. Затримали мене деякі автори, що обіцяли прислати на термін, та й не прислали, пишуть ще. Ну, а я волію трохи почекати, може більше матеріалу збереться. В кожному разі за місяць, не пізніше, подам у цензуру. Маю чимало матеріалу. Є у мене і Франко і Кобилянська, Мирний, Левицький (один і другий), Григоренко, Кримський, Яновська, [...], Вороний, Кибальчич, Наталка-Полтавка, Старицький, Липа, Чайковський, [...], Чернявський й ін.

Останніми часами я так обтяжений всякою службовою роботою, що не маю часу писати. Написав ще з початку року оповідання для «Київської старини» п[ід] з[аголовком] «Fata morgana» — та й не маю часу перегляну-ти його і одіслати, хоч мені вже редакція голову об'їла, що не присилаю. З одного боку, здоров'я не служить мені, а з другого — всяка обов'язкова праця гнітить.

Як тепер Ваше здоров'я, любий добродію? Ви нічого не пишете про те, а воно мене обходить. Звістіть, чи краще себе почуваєте після подорожі до Корфу? Де гадаєте пробути зиму?

Я так жалкую, що Ви не приїхали до Полтави. Я мав надію побачити Вас там. Шкода, що не приїхалисьте, бо свято дуже, як на наші обставини, вдалося. Цікаво б прочитати, як воно представлене в галицькій пресі, та на жаль, не маю спромоги читати Ваших газет.

Коли б Вам не трудно було прислати мені пару вирізок з газет у листі, де описане свято Котляревського, я дуже дякував би Вам.

Сими днями вишлю Вам 1-й том своїх оповідань, що тільки що вийшов у Києві.

Спасибі Вам, що не забуваєте мене і хоч часом обізветесь парою слів. Дуже Вам дякую і здоровлю Вас усім кращим.

З високим поважанням

М. Коцюбинський

269. До Миколи Вороного

18 жовтня 1903 р. 5.X 903, Чернігів.

Любий пане Миколо!

Ви, певно, проклинаєте мене і «речете на мене всяк зол глагол» за мою довгу мовчанку, а я не міг Вам писати, бо попав, сказати б, на мертвий пункт: тепер повітові земські зібрання, і всі наші члени управи з презесом подались по своїх повітах. В Чернігові нікого не було, ні у кого було поспитати, ні з ким говорити. Врешті я таки бачився де з ким. Кажуть, що з складом справа неясна. Листопад тільки заявив, що він шукає собі посади, але коли це буде, що він її знайде — ні він сам ані ніхто з

управців не відає. Може, за місяць, а може, за рік. Поки ж Листопад не подав просьби, щоб його увільнили, говорити про цю посаду як про вільну — не можна. Ви будьте спокійні: все, що можемо зробити для того, щоб та посада лишилась за Вами, ми зробимо, а чи будуть з того бажані наслідки — цього зараз сказати не можемо. Я добре розумію, що Вас не дуже тішить надія дістати цю посаду колись, з часом, що Ви хотіли б зовсім покинути Адес і перебратися на щось більш стале й симпатичне таки зараз же. Через те у Вас і виник проект взяти одпуск на місяць, а потому продовжити його ще на стільки ж і оселитись тим часом у своїх в Чернігові, аби Вам знайшовсь заробіток на той час. Я не знаю, наскільки це було б практично з огляду на те, що нічого певного у Вас немає. А як Листопад не швидко знайде посаду? А як Вас через віщось не затвердили б, як це було зо мною, отак, без причин, з доброго дива, бо й це буває? А як Вам на час пробування в Чернігові не знайдеться швидко заробітку? Все це треба зважити. Все це я пишу Вам як досвідчена людина, бо саме в таких прикрих умовах опинився я, коли переїхав до Чернігова, покинувши посаду в Криму.

За кілька день я ще конче напишу до Вас, може, до того часу що й виясниться. Вірте, що не тільки бажаю, щоб Ви жили в Чернігові, ми всі цього бажаємо і справи не заспимо, аби тільки була хоч яка можливість здійснити наші бажання.

Дуже й сердечно дякую Вам за «Осокори́», які дуже мені вподобалися, бо мають гарну форму і дають настрій. А цього вже досить, щоб оціпити їх так, як вони того варті.

Сими днями вишлю Вам свої «Оповідання», бо досі не мав книжки.

Не гнівайтесь же на мене, любий пане Миколо, що я так довго мовчав: швидко ще напишу, а поки що бувайте здорові. Хочу сказати — до швидкого побачення.

Кланяємося обом Вам.

Ваш *М. Коцюбинський.*

Уклони — п. п. Липі й Шелухіну.

270. До Володимира Гнатюка

31 жовтня 1903 р.

Дорогий добродію!

Сповняю свою обіцянку і посилаю Вам для ювілейного числа «Свободи» свої «Хмари» і фотографію з автографом. Не знаю тільки, чи до вподоби буде ся моя дрібничка. Коли вона буде друкуватися, я хотів би, щоб її склали фонетикою. Посилаю також вірш Мирного, що прислав мені. Він може бути й автографом. Фотографії Мирний не хоче давати. Коваленко послав Вам, певно, вже давно, що мав, бо я йому переказав Ваше прохання зараз же, як дістав од Вас листа.

Щось давно не мав од Вас звістки. Як Ваше здоров'я? Я питав Вас у листі, але одповіді не дістав. Коли будете писати, нічого не вкладайте в листи друкованого, бо пошта чернігівська робить мені авантури. Хтось прислав мені вирізки з львівських газет про свято Котляревського. Річ невинна, як відомо. Отже якась собака винишпорила, що в листі друковане, і мене кличуть на пошту, щоб одкрити при мені листи. Я протестую, бо у нас немає такого закону, щоб пошта мала право одкривати листи. Проте пош[т]майстер роздер коверту і конфіскував ті нещасні і невинні вирізки, немов щось страшне. Звісно, я зажадав протоколу і буду скаржитися аж до найвищого уряду, звичайно в потребі, та що з того: вирізки пропали.

Проте ювілейне число «Свободи» я хотів би мати. Чи не можна б придумати, як його дослати?

Чи дістали Ви мою книжку (1-й т[ом] оповідань)?

Я прохав би Вас дуже хоч відкриткою звістити мене, чи дійшов до Вас оцей лист і чи не спізнився я.

Бажаю Вам якнайбільше здоров'я. Будьте веселі і дужі.

Ваш душею

М. Коцюбинський.

18 ст. ст. X 903.
Чернігів.

271. До Володимира Гнатюка

12 листопада 1903 р. 30 ст. ст. X 903, Чернігів.

Ще 1 н[ового] ст[илю] с[ього] м[ісяця] послав я Вам, високоповажаний добродію, в листі свою дрібницю і вірш П. Мирного для американців і прохав Вас звістити мене відкриткою, чи дістали послане. Досі не маю відповіді і турбуюся, думаючи, що лист мій не дійшов до Вас, хоч був рекомендований. Будьте ж ласкаві, звістіть мене, чи дістали того листа і чи встиг я на термін. Як Ваше здоров'я? До нас доходять чутки, що не дуже добре почуваєте себе? Бажаю ж Вам одужати і набратись сил, дорогий добродію.

З високим поважанням

Ваш *М. Коцюбинський.*

272. До Євдокії Короленко

12 листопада 1903 р. 30 октября 1903, Чернигов.

Многоуважаемая Евдокия Семеновна!

Прошу извинения, что только теперь отвечаю на Ваше письмо. До сих пор я не мог, по обстоятельствам, которые от меня не зависели, выслать Вам книг для Отделения обществ[енной] библиотеки.

Вместе с этим письмом посылаю Вам несколько книг. Сожалею, что их немного, так как мне искренне хотелось возможно больше посодействовать Вам в таком хорошем деле.

Многоуважаемого Владимира Галактионовича еще раз благодарю за дорогой для меня подарок. Я так люблю эти книги жизни, удивительно понятой и удивительно верно отраженной великим художником.

Еще раз прошу извинить за поздний ответ и за незначительную помощь библиотеке.

Мой искренний привет и глубокий поклон Владимиру Галактионовичу.

С совершенным почтением преданный Вам

М. Коцюбинский.

273. До Гната Львовича

15 листопада 1903 р.

Дорогий приятелю!

Спасибі сердечне за Ваш дружній лист. Пишу Вам коротко, аби швидше відповісти на його. Чогось нездужаю, та й нерви у мене не зовсім добрі, мабуть, од перевтоми, бо маю тепер дуже багато роботи і всяких клопіт.

Спасибі теж за фотографію Лисенкової адреси. Дуже гарна. І мені і всім до вподоби. І де Ви такого майстра роздобули, бо і ідея гарна, та й сам малюнок.

Засилайте адресу в редакцію «Київської старини», Мариинско-Благовещенская, 60.

Ювілей святкуватимуть межи 10—13.XII с[ього] р[оку].

Коли буду на святі (а певно буду), то постараюся вчинити Вашу волю і прочитаю адресу; хіба що порядок і спосіб читання привітів буде такий, що мені не можна буде читати.

Для Вашого музею можна б такий штемпель зробити: «Збірка пам'яток української старовини», або просто «Українська старовина», коли перше не до вподоби. Або ще: «Пам'ятки укр[аїнської] старовини».

Прощаюсь з Вами, бо щось погано мені, починається гарячка.

Цілую Вас сердечно.

Наші засилають привіт.

Ваш *М. Коцюбинський.*

2.XI 903.
Чернігів.

274. До Андрія Чайковського

4 грудня 1903 р. 21 ст. ст. XI 903, Чернігів.

Дорогий добродію!

Сердечно дякую за пам'ять і за поздоровлення, хоч я іменинник не в сьому місяці, а 6-го вересня. Проте мені дуже приємно було, що Ви пам'ятали про мене.

Ваша звістка, що не дістали від мене одповіді на Ваш лист з фотографією, здивувала мене, бо я щось на другий

або третій день послав Вам свою фотографію і написав доволі довгого листа. Заявив претензію на пошті (нашій милій пошті), а тим часом пишу вдруге і вдруге посилаю Вам своє поличчя в подяку за прислану фотографію.

В попередньому листі я писав, що з 6 манускриптів дістав лише 2. Дуже і дуже дякую за прислане. Знаєте, я мав чимало клопоту з нашою милою поштою. Дістаю колись з пошти оповістку, яка кличе мене до поштмайстра, щоб отворити при мені два закордонні листи, бо там певно «недозволенное вложение», як догадується пан поштмайстер. Іду. Пан поштмайстер прохає мене дозволити йому отворити адресовані до мепе листи. Я жадаю, щоб мені поперед показано було закон, на підставі якого він має право ревізувати чужі листи. Дві години шукав він того закону — сам і його помічники — і таки не знайшли, бо такого закону нема, а є потаємний наказ, якого я слухати не хотів. Врешті, невважаючи на мій протест, листи отворяють і виймають звідтам дві вирізки з львівських газет. Я зажадав, щоб мій протест занесено до акту, і тепер маю скаржитися до міністра, а коли міністр не задовольнить мене, то до вищої інстанції — до сенату. Хай сенат висловиться врешті, чи забезпечені кореспонденти в Росії од такої не оправданої навіть законами ревізії приватної кореспонденції. Звісно, ті дві вирізки з газет, в яких описано свято Котляревського в Полтаві, конфісковано, і я їх не дістав, встиг лише перечитати їх на пошті. Про такі порядки Вам, певно, й не снилося в Галичині.

Хоч дістав відкритку Вашу давно, а проте тільки сьогодні одповідаю Вам на неї. Я такий тепер зайнятий, що й дихати ніколи. Так багато маю бюрової праці, такий обтяжений нею, що впрост хорую од браку руху й повітря свіжого. Я, бачите, керую земською статистикою і кілька разів на рік мушу видрукувати книжку, яку сам пишу. Праця ця мусить бути готова завжди на певний термін, через що навіть кілька годин часу грають ролю в моїм житті. Отож прошу не дуже гніватися, коли запізняюсь з відповіддю.

Бюрова робота, а також всякі громадські справи забирають у мене весь час і нічого сливе не лишають для праці на літературному полі. Це мене так болить, що часто життя не милим стає.

Будинок-музей М. М. Коцюбинського у м. Чернігові.
Фото В. І. Криворучка. 1972 р.

Тільки й освіжишся трохи, як дістанеш од якої доброї людини листа. Тож не здивуйте, що я без кінця вдячний Вам за Ваші милі і такі цікаві листи! Прошу і надалі не забувати мене. Так би хотілося особисте зазнайомитися з Вами. Може, на той рік (на весну) виберуся до Галичини. Тоді копче буду в Бережанах. А мож[е], Ви швидше завітаєте до нас — от була б радість! Поки ж що од щирого серця дякую Вам за все і бажаю усього найкращого. Сердечно обіймаю Вас, дорогий добродію, і цілую.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

275. До Осипа Маковея

20 грудня 1903 р. 7 ст. ст. XII 903, Чернігів.

Високоповажаний добродій!

Може, у Вас хоч тепер що є готового з прози чи з поезій для нашого альманаху? Я ніяк не можу погодитися з думкою, що Вас у тому збірнику не буде! Саме тепер маю посилати рукописи до цензури, але зажду ще на Вашу одповідь. Щирий прихильник Вашого таланту.

Михайло Коцюбинський

276. До Володимира Короленка

8 січня 1904 р. 26.XII 903, Чернигов.

Многоуважаемый Владимир Галактионович!

Спешу с ответом. Рассказ «На камне» был напечатан в «Южном обозрении» — мало распространенной среди интеллигентных читателей одесской газете, причем перевод сделан не совсем удовлетворительно, с пропусками трудных для переводчика мест.

В «Рус[ских] вед[омостях]» Вы видели другой мой рассказ — «В цепях шайтана».

Имеющийся у Вас перевод я действительно видел и нахожу его удачным.

Прошу принять от меня искренние пожелания всего хорошего в новом году, а главным образом сил для продолжения дорогой Вам и согревающей нас всех деятельности.

Многоуважаемой Евдокии Семеновне прошу передать новогодние поздравления и пожелание всего наилучшего.

Уважающий Вас и преданный *М. Коцюбинский.*

P. S. Я, конечно, очень был бы рад видеть свой рассказ на страницах «Рус[ского] богатства».

1904

277. До Володимира Гнатюка

6 лютого 1904 р.

Високоповажаний і дорогий пане Володимире!

Я дістав Вашу відкритку з Alland, хоч не дуже давно, бо мене не було вдома. Кілька день збирався одписати Вам, та все ставало щось на перешкоді — і це просто мучило мене, бо все мав найщирішу охоту одписати Вам, побажати Вам сердечно з новим роком здоров'я та всякого гаразду. Аж ось сам занедужав і через те маю вільніший час. Як же Ви почуваєте тепер себе? Чи помогло Вам пробування в санаторії чи хоч трохи покращало Вам? Я дуже хотів би мати про це од Вас відомості.

Ви хотіли б знати останні літературні новинки у нас на Вкраїні. Я, на жаль, сам не багато їх знаю, але що знаю, подам Вам залюбки. Отож останньою новинкою, приємною для нас, є дозвіл цензури друкувати повний збірник творів Л. Глібова. Сюди входять, опріч байок, уже друкованих у нас, не друковані ще в Росії байки, ліричні твори й дитячі загадки віршем, що колись появлялися в «Дзвінку». Збірник мають видати в Києві в 10.000 примірників.

Ви, певно, чули, що ще торік заходився я скласти літературний альманах з праць, ще ніде не друкованих. Отож альманах той уже складений, і сими днями одсилаю його до петербурзької цензури. Маю чимало матеріалу, почасти доброго, почасти середнього. Якось старші й відомі письменники прислали твори — я сказав би — вартості не дуже високої. І. Левицький, наприклад, дав більше оповідання — «Гастролі», але слабе. Мирний при-

слав вірші — нехай йому господь в день страшного суду не згадає про їх! Найкраще подам Вам зміст альманаху:

Леся Українка — вірш і оповід[ання] «Чужий»; Франко — «Стріли» — вірші; Кобилянська — «Ідеї», новела; Григоренко — «Силует», опов[ідання]; Чайковський — «За чужі гріхи», оповід[ання]; Яновська — «Два дні з життя», оповід[ання]; Грінченко, Вороний, Чернявський, Кибальчич, Старицький, Кримський, Луцький, Вербицький, Мирний — вірші; [...] Н. Кибальчич — «Тіні» (4 оповід[ання]); М. Левицький — «Пенсія», оповід[ання]; Вороний — «Пустоцвіт», оповід[ання]; Липа — «До п'ятого коліна» — оповід[ання]; Н. Полтавка — «Анонімний лист»,— оповід[ання]; І. Левицький — «Гастролі», опов[ідання]; [...] Нарешті, моїх три кусники під спільним заголовком — «З глибини». Та ще чекаю не сьогодні — завтра оповідання од Дніпрової Чайки. Альманах думаю назвати «З потоку життя». Коли цензура не дуже покалічить — буде великий том. Оце скінчив один альманах, а вже берусь за другий. Цей уже думаю скласти не з нових, недрукованих творів, а навпаки — виключно з друкованих в Галичині — і, значить, пашій ширшій публіці незнайомих. Галичанам — звісно, перше місце.

Тепер у Вас в Галичині такі таланти появились, що заганяють в кут наших — українських. Просто радієш, як читаєш Стефаника, Кобилянську, Мартовича.

Може б, Ви були ласкаві та нарадили мені, що взяти до того збірника з новіших праць галицьких письменників, бо я останніми часами багато дечого не читав з того, що у Вас вийшло з друку.

Я пишу тепер щось небагато. Моя урядова праця забирає у мене весь час, та ще здоров'я не служить, настрою нема. За кілька день посилаю до «Киев[ской] старины» останнє оповід[ання] своє «Fata morgana». Не знаю, чи видрукують, бо тема з цензурного боку дуже слизька. Оповід[ання] невелике, так коло 2 аркушів.

Давно вже хочеться мені спробувати своєї сили на чомусь більшому. Хочеться написати роман — та нема часу й сили. Так коли б спочити хоч кілька місяців, залишити десь далеко свої щоденні клопоти й турботи — то може б чоловік що й зробив. Та про це нічого й думати. Жорстоке життя потребує офір. І навіть та дрібниця, яку робиш,— робиться хапаючись й через те не вдовольняє мене. Все виходить бліде, анемічне, необроблене і тільки

дратує. А тим часом читаєш — і бачиш великі зразки великих майстрів слова, бачиш, що можна зробити з тим словом. Знаєте, дорогий добродію, коли я читаю гарного автора (а в мене є любимі — от-як Гамсун, Шніцлер, Лі, Ахо, Гарборг, Від, Стріндберг, Меттерлінк) — мені не хочеться писати, бо я знаю, що ніколи не досягну того, що досягли, що зробили ці таланти.

Та що се я розписався так про себе! Я вже давно хочу спитати Вас, чи позволяє Вам стан здоров'я працювати над чим і що Ви тепер пишете? Мені дуже хотіло б ся знати про Вас — і це не проста цікавість, а виник того щирого поважання, з яким я завжди відношуся до Вас і до Вашої діяльності.

Сподіваюся, що коли у Вас буде охота і час, напишете мені кілька слів, а тепер вибачте за цей недоладний лист, писаний рукою хорого, та не гнівайтесь за пізню одповідь на Вашу ласкаву картку.

Щиро бажаю Вам поправити на чужині своє здоров'я, потрібне не тільки Вам, але й нам всім та спільній нам усім меті.

Бувайте ж здорові, насамперед здорові. Сердечно обіймаю Вас та бажаю усього найкращого.

Ваш *М. Коцюбинський.*

24 ст. ст. I 904.
Чернігів.

278. До Івана Липи

9 березня 1904 р. 25.II 904, Чернігів.

Ласкавий брате!

Здоровлю ж Вас і Вашу вп. дружину щастям та всяким гараздом на новому шляху життя! Хай пошле Вам обом доля якнайбільше гармонії душ і гармонії інтересів — а все решта додасться.

Спасибі за запросини до Краківського альманаху. Постараюся щось послати, хоч я тепер нічого сливе не пишу через брак настрою й здоров'я. Не менше, а ще більше спасибі за прихильні рядки в «Южн[ом] обозр[ении]», на які я — говорю цілком щиро — не заслужив зовсім.

Що се Вам прийшла думка одбирати своє оповідання? Воно увійшло в альманах («З потоку життя») і лежить

тепер в цензурі. Коли б його цензура попсувала — тоді будемо радити, яким способом поправити біду.

Я тепер лагоджу другий альманах. В попередньому я містив матеріал новий, ніде ще не друкований, а в цьому думаю зібрати кращі речі, друковані за кордоном і на Україні російській сливе невідомі, особливо ширшій публіці.

Порадьте ж мені, брате, що можна б взяти з Ваших праць, друкованих в Галичині, і або подайте заголовок і джерело, звідки я міг би переписати, або, коли ласка, самі перепишіть (романівкою, обов'язк[овим] правописом) в форматі четвертушки і надішліть мені. Буду дуже вдячний.

Микола Вороний в неволі у Мельпомени і через те появляється у мене на хвилинку раз на тиждень. Обіцяв написати Вам довгого листа і через те подробиць про нього не подаю.

Поклоніться од мене д. Луценкові і Сергію Павловичу.

Що у Вас нового? Що пишете? Я просто нещасний, що не можу писати. Послав до «Київської стар[ини]» якийсь торішній вишкрябок «Fata morgana», з якого дуже невдоволений. Має бути надруков[аний] в марцевій книжці «К[иевской] ст[арины]»; та на превелику силу нашкрябав щось маленьке для свого альманаху. Та й усе!

Цілую ж Вас сердечно. Прошу не забувати, дорогий товаришу, про завжди Вашого *М. Коцюбинського.*

Жінка засилає Вам привіт.

279. До Олександри Косач

Березень 1904 р.

М[илостивая] г[осударыня]!

С величайшим удовольствием и с полною готовностью соглашаюсь предоставить Комитету Харьковского общества грамотности право издания для народа некоторых, соответствующих задачам общества моих рассказов. Я только позволил бы себе поставить одно условие, а именно: в том случае, если Комитет найдет необходимым сделать в избранных им рассказах какие-либо существенные изменения или сокращения, то, до напечатания рассказа, я должен быть поставлен Комитетом в известность о всех таких изменениях.

Если бы эти изменения показались мне настолько важными, что ими нарушается художественная ценность рассказов, я могу взять свое разрешение обратно. Конечно, это может случиться только при очень уже значительных изменениях и невозможности придти к какому-либо соглашению с Комитетом.

Кроме того, я просил бы присылать мне, если возможно, одну (вторую) корректуру, с условием не задерживать ее дольше 1 дня.

Покорнейше прошу также уведомить меня, какие из моих рассказов намечены комиссией.

280. До Володимира Гнатюка

17 травня 1904 р. 4 ст. ст. V 1904, Чернігів.

Високоповажаний добродію!

Дуже Вам дякую за звісточку, що подалисьте з Відня по дорозі додому. Жалкую тільки, що не повідомили, як почуваєтесь, чи поміг Вам Алянд? Я дуже інтересуюсь станом Вашого здоров'я і дуже був би радий почути, що Вам краще тепер. На фотографії (що на відкритці) Ви маєте такий здоровий вигляд!

Уклінно прохаю вибачити, що так рідко писав до Вас, та у мене тепер так мало вільного часу, я такий обтяжений службовою працею, що не маю навіть часу пройтися на свіжім повітрі, через що часто запепадаю на здоров'ї. Таке погане маю життя, що і уявити собі не можете. Тут хочеться писати, хочеться якоїсь більш живої та продукційної праці,— але годі про це й марити: все забирають службові та інші обов'язки.

Мушу повідомити Вас про одну справу, яка, може, й Вам цікавою буде. В Києві видається часопис «Киевские отклики». В склад редакції сеї часописі ввійшло багато наших людей, та й співробітники все більше українці. Запрохано і мене. Я запропонував вести в газеті постійний одділ хроніки галицького життя — політичного, громадського, культурного. Редакція радо пристала на те і зараз же написала до ред[акцій] Ваших часописів, пропонуючи їм обміп виданнями. Минуло зо 2 тижні, а може, й більше, а нема жадної звістки од галицьких редакцій.

Може, вони не бажають обмінюватись з «Киевск[ими] откликами»? Було б дуже жаль, коли б це було так, бо тоді б я не міг вести згаданого одділу. Може б, Ви були ласкаві і при нагоді перебалакали з редакторами та вияснили їм мету (дуже важну для Вас і для нас — українців) такого обміну часописами.

Буду дуже вдячний за поміч.

А що чувати про ювілейний збірник «Свободи»? Я принаймні нічого не чув з того часу, як послав через Вас матеріал для друку.

Буду сподіватися одповіді од Вас. Напишіть про своє здоров'я. Чи думаєте прожити літо у Львові, чи виїздите куди?

Бажаю Вам усього найкращого в світі.

Ваш *М. Коцюбинський.*

281. До Андрія Чайковського

18 травня 1904 р.

5 ст. ст. V 904, Чернігів. Северянская, 3, соб[ственный] д[ом].

Любий добродію, не гнівайтесь і не турбуйтесь: нічого мені не сталося, я тільки страшенно зайнятий та часто слабую, отже, хоч і хотів би, не завжди маю можливість взятися за перо, що[б] написати кілька слів до добрих людей. Доволі Вам сказати, що от зараз мене обсіли всякі темати, руки аж сверблять писати, а мені ніколи. Доводиться заробляти на хліб, та не літературною працею, бо література у нас не нагодує, як самі добре знаєте, а тільки потребує видатків. Часом, правда, капне з «Київської старини», та небагато, бо досі часопись ця приймала лише оповідання з селянського життя, а мені якраз хочеться писати не з селянського побуту. Недавно я помістив там дрібницю, «Fata morgana», і незабаром пришлю Вам відбитку.

Чув (з листа Вашого до д. Шрага), що Ви вже перенеслися з Бережан та що роздумали завітати на Вкраїну. Шкода, велика шкода! А може таки війна не стане Вам на перешкоді: у нас впливів її не помітно, все спокійно, і я думав би, що Вам нічого звертати увагу на ту так далеку од нас війну.

Мені так хочеться ближче пізнати Вас, добродію, що я дуже жалкуватиму, коли всі мої надії загинуть марне. Я теж збирався у червні до Галичини, та не знаю, як воно буде,— щось гроша бракує.

Альманах наш, який я назвав «З потоку життя», ще з січня лежить у петербурзькій цензурі. Випустить вона його з своїх пазурів либонь аж восени, а може й на зиму затримає. Надрукую я швидко, аби з цензури дістав. В кожному разі видання вийде не раніше початку 1905 р. Тепер надумав я видати другий альманах, в який мають увійти праці (кращі), надруковані за кордоном і через те в російській Україні невідомі або мало відомі. Отже, може, Ви, ласкавий добродію, порадите мені, що взяти з Ваших писань (з недовгих речей)? Може б, були ласкаві прислати мені друков[аний] примірник (в листах, обклавши друковане зверху білим папером, щоб, як подеруть коверту,— не видко було друкованого). Можна б і переписати (яким хочете правописом!). Буду дуже вдячний. Сподіваюся од Вас звістки, а поки що сердечно обіймаю. Ваш *М. Коцюб[инський]*.

282. До Івана Франка

12 червня 1904 р.

В[исоко]п[оважний] добр[одію] д-р Іван Франко.

Мій хороший знайомий д. Дмитро Яворський їде до Львова і передасть Вам мій щирий привіт. Буду дуже і дуже вдячний Вам, високоповажаний добродію, коли поможете д. Яворському своєю радою орієнтуватися в місцевих умовах життя львівського, бо він уперше опиниться у незнайомій йому місцевості. Бажаю Вам усього найкращого. З високим поважанням

М. Коцюбинський.

Чернігів. 31.V 904.

283. До Володимира Гнатюка

12 червня 1904 р.

Д[о]бр[одій] Володимир Гнатюк.

Користуючись нагодою, що[б] переслати Вам через свого хорошого знайомого д. Дмитра Яворського найщиріший

привіт. Буду дуже вдячний, коли привітаєте і поінформуєте д. Яворського, який перший раз їде за кордон.

Усього кращого.

З високим поважанням *М. Коцюбинський.*

31 ст. ст. V 904.
Чернігів.

284. До Віталія Боровика

15 червня 1904 р. Алупка, 2.VI 904.

Сердечно вітаємо Вас, дорогий Віталю, і вп. пані Олену з далекого Криму. Я так перевтомився і так слабував удома, що мусив спочити. Тепер почуваю себе трохи краще. Згадую Вас, бо тут все нагадує наше з Вами кримське життя. Що там у Вас? До липня пишіть в Алушту, куди їдемо. Цілую Вас.

Коцюбинський.

285. До Миколи Вороного

4 липня 1904 р. Алупка, 21. VI 904.

Вітаю Вас та вп. Віру Миколаївну з-над Чорного моря. Як же там Ваші справи? Хоч обіцяли, та нічого не пишете. Напишіть хоч словечко про новини та Ваші справи. Пишіть в Алушту, куди з 27 с[ього] м[ісяця] переїдемо. Ваші

М. Коцюбинський,
Віра Коцюбинська.

286. До Андрія Дуляка

5 серпня 1904 р. 23 липня 1904, Чернігів.

Я тільки що повернув з Криму, де пробув довгенько і застав Вашого листа, Андрію. На превеликий жаль, у мене нема знайомих в Кишиневі; які були, повиїздили

звідти, а дехто помер, так що помогти Вам таким способом не можу.

Ми так давно бачились з Вами, літ 14, а може й більше, що про Вас я дуже мало знаю. Говорю про це через те, що може б трапилась для Вас у Чернігові яка служба, та я не знаю, на яку плату і на яку роботу Ви пішли б. Через те напишіть мені про себе, де Ви служили, скільки брали і якої служби хотіли б.

В Чернігові, звісно, мені легше щось знайти для Вас, бо тут я знаю людей і люди мене знають, а з Кишинева я дуже давно виїхав і нікого знайомого не маю.

Сподіватимусь од Вас листа, а поки що бувайте здорові.

Ваш *М. Коцюбинський.*

287. До Остапа Луцького

25 серпня 1904 р.

12 ст. ст. серпня 1904.
Чернігів, Северянская ул., соб[ственный] д[ом] № 3.

Високоповажаний добродію!

Мені вже соромно перед Вами, що й досі не прислав обіцяної новели до Вашого альманаху. Прошу вірити, що причиною тому була не моя неохота прислати щось до збірника, присвяченого моїй любимій письменниці, а лише брак здоров'я. Тепер я почав писати для Вас новелу і маю надію, що коли вже так довго чекали на мене, ласкаво дочекаєте ще кілька день, аж поки не скінчу праці. Маю надію на гому тижні вислати Вам посилку.

З високим поважанням
М. Коцюбинський.

288. До Остапа Луцького

2 вересня 1904 р.

20 ст. ст. серпня 1904 р.
Чернігів, Северянская, соб[ственный] дом, 3.

Високоповажаний добродію!

Посилаю врешті Вам обіцяну новелу п[ід] з[аголовком] «У грішний світ». Писав нашвидку, хорий і через те незадоволений з своєї роботи. Мені навіть соромно, що

такою невдатною річчю вітаю шановну письменницю. Думаю навіть, що Ви її забракуєте. В останньому разі прошу звернути менї рукопис.

Коли б Ви прийняли її до альманаху, то дуже прохав прислати менї коректу (другу). Може, дещо виправлю. Коректу поверну на другий день, як дістану. Хотів би теж мати Ваш збірник, бо дуже цікавлюся ним. Як би це зробити? Прошу звістити, чи дістали рукопис.

З високим поважанням

М. Коцюбинський.

289. До Остапа Луцького

20 вересня 1904 р. 7 ст. ст. вересня 904.
Чернігів.

Високоповажаний добродію!

Вже два тижні минуло, як я вислав Вам рекомендованою посилкою рукопис «У грішний світ» для альманаху «За красою», а також рівночасно листа, в якому прохав повідомити, чи дістали новелу. Одіслав все у Луку Зелену. Не маючи так довго од Вас звістки, пишу до Кракова, може, Ви вже там. Здоровлю усім кращим.

Ваш *М. Коцюбинський.*

290. До Остапа Луцького

1 жовтня 1904 р. 18 ст. ст. вересня 1904.
Чернігів.

Вп. добродію! Уклінно прошу вибачити, що не одповів зараз на Ваш попередній лист: абсолютно не мав вільної хвилі. Наш альманах («З потоку життя») ще з січня лежить в петербурзькій цензурі. Мабуть, швидко поверне, і тоді зараз почну друкувати книжку. Д[обродій] Чернявський прислав менї один з Ваших віршів, який і увійшов до альманаху. Який саме вірш — зараз не можу сказати, бо він у цензурі. На жаль, більш нічого не маємо права

містити у ньому (з причин цензуральних), тож нічого не присилайте. Просив би дуже звістити мене, коли почнете друк Вашого збірника (цим дуже цікавиться і д. Вороний). На коректу чекатиму. Дуже радий, що моя новелка придалася Вам. Здоровлю Вас усім кращим.

Ваш *М. Коцюбинський.*

291. До Петра Солонини

3 жовтня 1904 р.

Многоуважаемый и дорогой Петр Николаевич!

Посылаю Вам 2 последние №№ степографического отчета. Прошу не обращать внимания на шероховатости в прениях, они будут выглажены в корректуре. Теперь, наконец, я могу рассчитывать на получение остальных денег (я получил голько часть вознаграждения за редактирование отчета). Будьте добры, скажите написать журнал на выдачу мне того, что будет причитаться, и пусть тогда телефонируют мне в бюро, когда можно явиться в управу за получением денег. Простите, что беспокою Вас своею просьбою.

Искренне уважающий и преданный Вам

М. Коцюбинский.

20 сентября 1904 г.

292. До Володимира Гнатюка

6 жовтня 1904 р

23 ст. ст. вересня, 1904, Чернігів.

Високоповажаний добродію!

На сей раз мені повезло: і листа Вашого і число «Свободи» дістав. Велике ж Вам спасибі за «Свободу». Я вже думав, що не побачу її.

Посилаю Вам 3 оповідання своїх, що були надруковані у нас на Вкраїні. Помістіть їх, будьте ласкаві, в тако-

му порядку: 1) «Цвіт яблуні», 2) «Дорогою ціною» і 3) «Fata morgana». Вийде такий томик, як перший («В путах шайтана»). Чи не можна б друкувати 4-ту книжку на такому грубому папері, як дві попередніх? «На камені», хоч в сьому томику не менше сторінок, як в кожному з перших, вийшло дуже тоненькою книжкою. Коли б Ви уважали за краще змінити порядок, то змініть так, як хочете. Нового оповідання зараз не маю, тож не обіцяю прислати. На більшу книжку, ніж попередні, зараз теж не спроможуся, бо, здається, нічого вже друкованого немає. Прошу Вас дуже, коли це можливо, присилати мені коректу. Постараюся бути акуратним і швидко повертатиму коректу.

Питаєте, що тепер пишу. Недавно, повернувши з Криму, де спочивав літом, написав новелу для альманаху в честь Кобилянської п[ід] з[аголовком] «У грішний світ» і вже одіслав. Тепер забираюся до більшого оповідання для «Київської старини». Ви не знаєте, як мені важко писати. Умови у мене такі, що я мушу сливе весь вільний час оддавати службовій праці та такій приватній, що дає заробіток, бо у мене велика родина і потребує гроша, а платню беру невелику та ще хорую. Лікарі кажуть покинути таку працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу каменем сидіти. При таких умовах займатись ще літературною працею дуже важко.

Ви дивуєтесь, що наші письменники мало, або й зовсім нічого не посилають до «Л[ітературно]-н[аукового] вістника». Мені здається, се можна пояснити тим, що у нас тепер складається багато ріжних альманахів, в яких вони (автори) містять свої праці. Деякі альманахи лежать ще в цензурі, деякі друкуються, а деякі складаються ще. Відтак «Киев[ская] старина» забирає літературний матеріал. Наші автори здебільшого люди бідні, мусять заробляти, а «Киев[ская] старина» хоч небагато, а платить. Це принаджує. Я не думаю, щоб літературна продукція зменшилась у нас: вона тільки розтеклася по ріжних шляхах. От тепер «Киев[ская] старина» розписала конкурс. Платитиме 100 рублів за аркуш. Певно матиме матеріал.

Мій альманах ще в цензурі. Лежить уже в Петербурзі 9 місяців і чи скоро повернуть,— не знаю. Думаю, що вже невдовзі дістану його. Д[обродій] Коваленко, наскільки знаю, дістав вислану Вами драму. Д[обродій] Вороний

хвалився, що недавно послав свої вірші для «Л[ітературно]-н[аукового] в[існика]» [...]. Збирається ще щось писати.

На мене не гнівайтеся: якщо матиму матеріал — конче пришлю Вам. Та я пишу мало, коли урву хвилину.

Боюсь Вас турбувати проханням, а хочеться мати мені перекласти моїх оповідань на польську мову, про які подані звістки в хроніці «Л[ітературно]-н[аукового] в[існика]». Коли б Вам не трудно було прислати мені їх, я був би вельми вдячний Вам. Коли ж це зв'язано з усякими клопотами, то будьте ласкаві не турбуйтеся і не присилайте.

Чому нічого не пишете про своє здоров'я? Я дуже хотів би знати, як тепер почуваєте себе, чи краще Вам, де пробудете зиму? Сподіваюся од Вас, як обіцяли, ще кілька слів, а поки що сердечно здоровлю Вас усім найкращим.

Ваш *М. Коцюбинський.*

Згадані оповідання посилаю під опаскою рекомендованим.

293. До Івана Липи

16 листопада 1904 р. 3.XI 904, Чернігів.

Ласкавий пане-брате!

Простіть, що не зараз одписав на Ваш лист: зовсім не мав часу. Тепер трохи вільніший і першому одповідаю Вам. «З потоку життя», в якому уміщено і Ваше оповідання «До п'ятого коліна», ще й досі в цензурі. Маю надію, що вже скоро дістану його. Другий альманах, до якого ласкаво прислали «Чужу жінку» (велике спасибі за те!), ще не виготовлений, знов-таки через цілковитий брак часу. З самої весни я не мав ні одного вечора вільного і тільки з учорашнього дня трохи вільніший. Зараз таки заходжуюсь готувати до друку.

Думаю, що до нового року встигну одіслати до цензури. Дуже мене інтригує Ваш збірник. Коли буде готовий, прохав би Вас вислати мені примірник з «наложением платежа».

Що тепер поробляєте? Може, написали щось новень-

ке? Похваліться. Чи вже пішло з Адесу прохання про дозвіл «Села» та газети? У нас А. П. Шелухін збирається теж прохати цензуру дозволити йому український часопис. Невідомо тільки, чи скоро збереться. Ще мене цікавить, як там стоїть у Вас справа з альманахом, який улаштовує д. Шелухін? Чи вже послали його? Чи багато гарного матеріалу ввійшло у той збірник? Мені писав д. Єремієв, що послав до того збірника свою «Шляхту» і не має звістки, чи Ви прийняли її. Мені теж цікаво знати про те.

У нас ніяких новинок. Або краще признатись, що я нічого не чув, бо мусив останніми часами закопатись у свою роботу та зовсім не бачився з людьми і ні до кого навіть не писав.

Здоровлю Вас та бажаю всього найкращого.

Ваш *М. Коцюбинський.*

3.XI 1904,
Чернігів.

294. До Володимира Гнатюка

17 листопада 1904 р.

Високоповажаний добродію!

Дуже дякую за запросини взяти уділ у збірнику [...]. На жаль, нічого обіцяти не можу, бо я тепер перетомлений і хорий, отже написати якусь наукову річ не зберу сили.

Альманах «За красою» видає д. Луцький. Він кілька разів писав до мене, прохаючи щось дати, і я врешті зібрався й написав, бо поважаю д. Кобилянську, як писательку [...].

За Вашою радою я написав до д. Луцького, що хочу дати свою новелу Видавничій спілці.

Бачите, справа стоїть так, що д. Луцький написав мені, що альманах вийде найпізніше у перших днях грудня нового стилю. А Ви пишете, що моя книжечка вийде у лютім. Значить, я зможу переслати «У грішний світ» Вам з умовою, що Ви не надрукуєте його у «Вістнику», бо тоді не я уже буду винен, коли вона появиться раніше в мому 4-ому томикові, ніж у збірничку д. Луцького.

Будинок-музей М. М. Коцюбинського у м. Чернігові.
Вітальня. *Фото В. І. Криворучка. 1972 р.*

В кожному разі я постараюся ще сього місяця переписати свою новелу і перешлю Вам. Зараз цього не можу зробити, бо страшенно перетомлений і хорий. Мушу собі дати якийсь спочинок бодай на два тижні.

Бажаю Вам здоров'я та всього найкращого. Сподіваюся одповіді.

З правдивим поважанням
Ваш *М. Коцюбинський.*

4 ст. ст. XI 904
Чернігів.

295. До Івана Нечуя-Левицького

15 грудня 1904 р.

2.XII 1904. Чернігів,
Северянская,
соб[ственный] д[ом], 3.

Високоповажаний добродію, Іване Семеновичу!

Насамперед мушу прохати вибачити, що не зараз одписав на Ваш ласкавий лист. В останні часи я дуже слабую, і часом мені трудно взятись за перо, щоб написати кілька слів.

Дуже Вам дякую за ту віру, яку маєте до мене, бажаючи накласти на мене високий обов'язок стежити за Вашими виданнями, щоб їх не калічено проти Вашої волі. Та одно мене спиняє: стан мого здоров'я такий, що я уважаю себе недовговічним, а часом буває так погано мені, що здається, ось-ось піду ad patres. Тому я не знаю, чи міг би я виповнити такі важкі і великі обов'язки. Поки ж моєї сили і змоги — я готов служити Вам, чим і як зможу.

Я розумію, що кожен, хто видає книжку якогось автора, особливо відомого і заслуженого, мусить рахуватися з його способом писання навіть щодо граматичних форм мови та правопису. Хоч, з другого боку, уявляю собі, як трудно такому видавцеві або редакторові, напр[иклад], альманаха, прикласти той принцип до діла. Уявім собі, що у збірнику міститься кілька творів різних авторів і кожен автор пише своїм правописом. Тоді такий літературний збірник буде нагадувати скоріш видання етнографічної комісії або наукового товариства і дасть привід не

тільки нашим ворогам глузувати з нас, але й щирим українцям навряд чи сподобається.

Я мало тямлю в філології, проте думаю, що тут щось треба зробити, в чомусь поєднатися.

Недавно дістав я з цензури свій збірник. Тяжко покалічила його цензура, багато зовсім викинула, та Ваших «Гастролів», хвалить бога, не зачепила. Конче пришлю Вам коректуру та уважатиму своїм обов'язком зберегти всі особливості Вашого письма. Старші письменники — учителі наші (ніде правди діти) більш прислухалися до живої народної мови, більш придивлялися до неї, ніж молодші, особливо ті, що одірвані од села, од народу і беруть за зразок не живу мову, а книжну, часто-густо покалічену та занечищену. Та в мене є надія, що наша літературна мова, як молоде вино, очиститься з часом од шумовиння і стане прозорою й міцною. Така перехідна доба властива багатьом молодим літературам.

Як Ваше здоров'я тепер? Чи дозволяє Вам писати? Дуже хотілось би мені побачитись з Вами та засвідчити ще раз ту глибоку повагу, з якою завжди до Вас відноситься Ваш *М. Коцюбинський.*

Жінка засилає Вам щирий привіт.

296. До Івана Липи

21 грудня 1904 р.

8.XII 1904. Чернігів,
Северянская,
соб[ственный] д[ом], 3.

Ласкавий брате!

Дістав я цими днями альманах з цензури і мушу Вас засмутити. «До п'ятого коліна» цензура викинула цілком. Те ж вона зробила і з оповіданням М. Левицького та новелкою Лесі Українки, найкращою, на мій смак, річчю з усього присланого до збірника. Викинула також деякі вірші Старицького, Грінченка, почеркала опов[ідання] Чайковського, Чернявського і др. Взагалі була дуже немилосердною. Вже як не як мушу з стисненим серцем друкувати збірник. Та по різдві пущу в друк. А що ж Ваше «Багаття»? Невже не побачить швидко світу? Це було б дуже жалко. А я оце хочу звернутися до Вас з великим проханням і, правду мовити, дуже рахую на Вашу ласка-

ву поміч. Видав я, як бачите з посилки, яку рівночасно з листом засилаю Вам, своє оповід[аннія] «Для загального добра» (ц[іна] 20 к.). Хотів би частину того видання продати в Одесі і був би дуже і дуже вдячний Вам, коли б помогли мені це зробити. На комісію я не хочу давати книжки, бо з цим багато мороки, волію краще зробити великий % скидки, аби взяти готові гроші. Мої умови такі: коли куплять 100 або більше примірників, можу зробити 35% скидки з номінальної ціни при моїй пересилці. Коли ж не менше 10 прим[ірників] — 25% і пересилка моя. На таких умовах я хотів би спродати хоч частину і другого свого видання — «Fata morgana» (ц[іна] 15 к.). Ви його маєте, я якось послав улітку примірник Вам.

Замовлення міг би вислати «наложенным платежом». Отже, коли захочете допомогти мені у справі продажу обох тих книжечок, буду дуже і дуже Вам вдячний. Я б не турбував Вас своїм проханням, та думаю, що ніхто з одеситів не зверне на моє прохання такої ласкавої уваги, як Ви, любий брате. Велике спасибі сказав би, коли б Ви змогли не одкладати сеї справи, бо, признаюся Вам, що маю у друкарні довг (книжка видана на кредит), і друкарня довго чекати не хоче.

Чи не збираєтеся до Києва на ювілей І. Левицького, що має одбутися, здається, 18 с[ього] м[ісяця]? Я навряд чи буду. Щось погано почуваю себе. Та ще побачу.

Бувайте ж здорові обоє з вп. дружиною. Жінка засилає Вам привіт.

Ваш щирий *М. Коцюбинський.*

ДОДАТКИ

1. До департаменту поліції

26 серпня 1897 р.

В департамент государственной полиции

Дворянина Михаила Михайловича
Коцюбинского

Прошение

В 1884 г. я находился под следствием по политическому делу, сути которого я и до сих пор не знаю. При обыске не было найдено решительно ничего, компрометирующего меня. Через год или полтора мне было объявлено, что я освобождаюсь из-под следствия. Этим дело и кончилось.

Прошло с тех пор с лишком 11 лет. В течение этого времени я был избран городским гласным г. Винницы и утвержден в этой должности г. подольским губернатором. Далее получил свидетельство о благонадежности для получения звания народного учителя, наконец в 1892 г. находился на службе в Одесском филлоксерном комитете в должности старшего расследователя, а в 1895 г. в Крымском филлоксерном комитете в должности помощника эксперта (до 1 июля 1897 г.) и жил на южном берегу Крыма. В обоих должностях был утвержден администрацией.

В настоящем году, заболев ногами, я вынужден был подать прошение об увольнении меня от должности помощника эксперта, сопряженной с усиленной ходьбой, и согласно прошению был уволен 1 июля 1897 г. Одновременно с этим я был назначен в штат служащих Черни-

говского губернского земства, а 23 июля 1897 г. губернская земская управа получила уведомление от г. черниговского губернатора о том, что он не находит возможным допустить меня к занятию должности в управе.

Таким образом я с семьей лишен куска хлеба.

Я не знаю за собой вины, могущей оправдать такую кару, какой является недопущение меня г. губернатором к занятию должности, и мне остается допустить, что департамент полиции, ввиду моего дела в 1884 г., имеет в данном случае что-либо против меня, а потому: ввиду того, что по делу 1884 г. я не был ни обвинен, ни наказан, ввиду того, что в течение 11 лет я ничем себя не скомпрометировал, ввиду, наконец, того, что за это время я был утвержден в разных должностях, честь имею покорнейше просить департамент государственной полиции снять с меня клеймо неблагонадежности, если оно только на мне находится, и сообщить г. черниговскому губернатору, что для утверждения меня со стороны департамента препятствий не встречается, а также уведомить меня о резолюции на мое прошение по адресу: г. Чернигов, Старостриженская улица, д. Липницкого. Гербовую марку в 80 коп. при сем прилагаю. 14 августа 1897 г.

Дворянин *Михаил Михайлович Коцюбинский.*

Г. Чернигов.

2. До департаменту поліції

28 серпня 1897 р.

В департамент государственной полиции

Дворянина Михаила Михайловича
Коцюбинского

В дополнение к прошению от 14 августа наст[оящего] года о снятии с меня клейма неблагонадежности и об уведомлении о том, что для утверждения меня в должности в канцелярии черниговской губернской земской управы со стороны департамента препятствий не встречается — честь имею дослать еще одну гербовую марку в 80 коп.

Михаил Михайлович Коцюбинский.

Чернигов, 16 августа
1897 г.

3. До начальника Чернігівської губернії

14 жовтня 1897 р.

Его превосходительству
господину начальнику Черниговской губернии

Дворянина Михаила Михайловича
Коцюбинского

Объяснительная записка

С 1891 года в журнале «Зоря», издаваемом во Львове, начали появляться мои работы в беллетристической форме.

Единственная причина, заставившая меня помещать свои работы за границей, а не в России — и притом в органе периодическом,— это недостаток у меня средств, необходимых для отдельного издания в России.

С лишком 12 лет «Зоря» имела свободный доступ — через цензуру — в Россию, как орган безвредный по направлению, посвященный исключительно науке и литературе, и я был очень рад, что мои работы, преследующие чисто художественные цели, помещались именно в «Зоре», чуждой всякой политики.

Насколько работы мои невинны по содержанию, может указать факт перевода моих рассказов на русский язык и помещения их в русских газетах и журналах. Так, в 1895 году «Одесский листок» напечатал перевод моего рассказа «Отомстил», а в 1896 г. журнал «По морю и суше» печатает новый перевод того же рассказа. В настоящем году журнал «Детский отдых» поместил перевод моего рассказа «Елка». Как мне известно, и остальные мои рассказы уже переведены на русский язык и будут напечатаны в русских периодических изданиях, как вполне отвечающие цензурным условиям.

Ввиду всего этого я не считал предосудительным ни писать, ни помещать в «Зоре» мои беллетристические работы, как не заключающие в себе вредных тенденций, а преследующие исключительно художественные цели.

Что же касается моего рассказа «Для загального добра», то тенденция его, по моему крайнему разумению, безусловно благонамеренная. Это ничего более, как картинка из жизни молдаван на фоне постигшего их несча-

стия — филлоксеры. Как бывший участник борьбы с филлоксерой в Бессарабии, я с грустью описываю результаты неправильной постановки дела, вызывавшие недовольство местного населения. На последнее обстоятельство обратила внимание местная и специальная пресса, и в продолжение нескольких лет кряду газеты и журналы были переполнены критикой филлоксерного учреждения в Бессарабии, конечно, не в такой скромной форме, как у меня в рассказе, потому что я преследовал цели не публицистические, а чисто художественные.

Наконец само правительство обратило внимание на постановку филлоксерного дела в Бессарабии и произвело в последнее время реорганизацию комитета и целый ряд реформ для упорядочения самой борьбы и урегулирования отношений комитета с темным местным населением.

Я надеюсь, что Ваше превосходительство лично убедитесь из моего рассказа в благонамеренной тенденции этого рассказа, если только там можно искать тенденцию.

Рассказ этот я намерен подать в цензуру.

Ваше превосходительство! Никогда и ни пред кем я так искренне и откровенно не высказывался по поводу моего злополучного писательства, и смею надеяться, что Ваше превосходительство оправдаете меня в своем мнении и удовлетворите мою покорнейшую просьбу.

Дворянин *Михаил Михайлович Коцюбинский.*

2 октября 1897 г.,
г. Чернигов.

4. До начальника Чернігівської губернії

11 листопада 1897 р.

Его превосходительству господину начальнику
Черниговской губернии

Дворянина Михаила Михайловича
Коцюбинского

Дополнительная объяснительная записка.

В дополнение к объяснительной записке, поданной мной Вашему превосходительству, честь имею добавить, что если в моем рассказе «Для загального добра» и мож-

по усмотреть не вполне желательную тенденцию, то эта тенденция явилась в рассказе не преднамеренно, не с целью возбуждать кого-либо, а как результат, быть может, реального изображения местных условий молдаванской жизни и обычаев.

Насколько я всегда считал и до сих пор считаю свой рассказ невинным, может доказать мое намерение, явившееся у меня несколько дней тому назад, представить этот рассказ в местную цензуру и убеждение в том, что цензура разрешит рассказ к напечатанию.

Факт напечатания моего рассказа за границей является чисто случайным фактом: мне предложили написать рассказ на конкурс, что я и сделал, не видя в этом ничего предосудительного.

То обстоятельство, что мой рассказ, независимо от моих убеждений, мог набросить на меня тень предвзятости, вызывает у меня глубокое сожаление, так как ни прежде, ни теперь я не имел намерения писать что-либо, могущее навлечь на меня подозрение в неблагонамеренности.

Дворянин *Михаил Михайлович Коцюбинский.*

3 октября 1897 г.,
г. Чернигов.

5. До редакції «Літературно-наукового вісника»

12 квітня 1898 р.

Високоповажана редакціє!

Вчора дістав я від друкарні і книгарні Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка листа, який мене немало здивував.

В листі тому мене повідомляють, що я не маю діставати «Вістника», бо редакція «Літ[ературно]-н[аукового] вістника» висилатиме свою часопись лиш оцим письменникам, що помістили до третьої книжки який з творів в «Вістнику».

На мою думку, ця постанова редакції не може відноситися до мене ось чому: «Вістник», коли не помиляюся, видається замість «Зорі» тим самим Науков[им] товарист-

вом і, значить, видання, змінивши формат та назву, до других рук не перейшло.

З року 1892-го я без перерви помістив у «Зорі» свої праці (П'ятизлотник, Ціпов'яз, Помстився, Хо, Пісня, Для загального добра, Пе коптьор і дрібні замітки).

Коли б зібрати мої писання, поміщені в «Зорі», докупи, то вийшов би чималий том.

Праці ці мали, певно, деяку ціну, про що свідчить бодай той факт, що «Зоря» містила їх на своїх сторінках.

Взамін за свої праці я діставав безплатно «Зорю» і більш нічого.

Отож прошу якнайнижче оцінити мої твори і прирівняти грошову вартість їх до вартості 7 річників «Зорі», хоч би й з пересилкою (за останні роки) і тоді осудити, хто кому винен. Мені здається, що в кожному разі «Зоря» (а значить і її спадкоємиця «Вістник» — бо це ж однаково) лишається винною мені, і редакція «Вістника», маючи це на увазі, повинна б висилати мені свою часопись повністю і тоді, коли б я не прислав нічого до третьої книжки «Вістника», тим більше, що редакція з моїх листів та з дописи в «Житє і слово» знає причини, які не давали писати мені в останній рік (важка хвороба, неприємності з адміністрацією і др.). Не ходить мені о тих 8 карбованців передплати на «Вістник», а я чуюся скривдженим постановою редакції і мушу через те нагадати їй те, чого б мені не хотілося б нагадувати.

Уклінно прошу в останній раз повідомити мене, хоч би відкриткою, чи маю прислати передплату а чи висилатиметься мені «Вістник» безплатно?

В першому випадкові я зараз вишлю передплату.

З високим поважанням

М. Коцюбинський.

Адреса: г. Чернигов, Старостриженская ул., д[ом] Липницкого.

30 ст. ст. березня, 98,
Чернігів.

6. До Іллі Чавчавадзе

5 червня 1898 р.

Князеві Іллі Чавчавадзе, поетові Грузії,
од читачів з Чернігова

Перед народом, який здобув собі волю й незатамований шлях до кращого життя — схиляємо голову; народ зневолений, але з гаслом волі, має наше серце.

Грузія, цей чарівний закуток, що міг би бути раєм на землі, ділить лиху долю з нашою Україною, той самий чужий режим, гаке ж гнічення живого серця народного.

Віщий дух поета нашого Шевченка, літаючи над пишною Грузією, так малював нам країну Вашу в поемі «Кавказ».

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі.

Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра,
Серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живучої крові,—
Воно знову оживає
І сміється знову.

Так, велике серце Прометея, який здобув для людськості божественну іскру, не лякаючись кари хижої сили, не розбито дощенту, воно оживає в грудях поетів-патріотів, борців за долю народу, до яких належите й Ви, високоповажний добродію.

Що б не діяв ворог, він не скує душі живої, ні слова живого. Доказом цього є ваша література, що розвивається що далі, то краще. І в тій літературі не так великого числом, але дужого духом народу Ваше ім'я займає почесне місце. Ваша слава давно вже перейшла межі Кавказу; і ми, українці, мали вже втіху прочитати деякі Ваші твори в нашій мові, бо вони промовляють до нашого серця так само, як і до серця Ваших земляків.

В день, коли вітає Вас Ваш народ, шануючи Вашу цінну довголітню працю на полі рідної літератури, ми, сини того народу, що несе одну долю з Вашим, що бажає, як і Вам, вільного собі розвитку, прилучаємо й свій голос до того хору, що співає Вам славу.

Слава знаменитому поетові-патріотові. Живіть ще довгі роки на користь своєму народові й людськості. Та праця є боротьба за існування народної душі, і ми певні, що ця боротьба не дасть їй загинути.

На останку словами нашого поета скажемо:

«Борітеся — поборете».

7. До Данила Мордовця

16 травня 1899 р. Чернігів. 4.V 1899 р.

В Чернігові поховано одного з найталановитіших українських поетів, байкаря Л. Глібова.

Чернігівські земляки, вкупі з сином поета, становлять над його могилою невеличкий монумент — надгробок. Одначе зібраних на се грошей не вистачає на добрий, хоч і невеликий надгробок. Бажаючи вшанувати пам'ять поета так, як він того заробив, чернігівські українці вдаються до своїх петербурзьких земляків, просячи їх пособити в сій справі грішми. Маючи на увазі, що надгробок має бути поставлений в кінці травня сього року, бажано було не загаювати сю справу.

Все, що збереться на сю річ, просимо пересилати на таку адресу:

Чернигов. Губернская земская управа. Михаилу Михайловичу Коцюбинскому.

8. До Чернігівської губернської земської управи

3 травня 1901 р.

В Черниговскую губернскую земскую управу.

Статистика оценочно-статистического бюро
губернского земства М. М. Коцюбинского

Прошение

Имею честь покорнейше просить губернскую управу переместить меня на должность секретаря редакции «Земского сборника».

Статистик *М. Коцюбинский.*

9. До Льва Толстого

От почитателей
из г. Чернигова, 1901 г.
№ 12
из Чернигова.

Многочтимый Лев Николаевич!

Обыватели г. Чернигова — люди, принадлежащие к различным слоям общества, люди самых различных политических, социальных и религиозных убеждений — объединенные одним чувством сильной симпатии и глубокого уважения к Вам не только как к великому писателю земли русской, но и как к смелому борцу за высшее благо личности, за свободу мысли и совести, как к гуманному человеку, неустрашимо и неуклонно отстаивающему высочайшее из человеческих прав — право каждого думать и верить по-своему — просят Вас принять, хотя несколько запоздалое, но тем не менее глубоко прочувствованное поздравление по поводу Вашего выздоровления.

Надеемся, что в течение еще многих лет Ваше могучее и правдивое перо будет служить благу нашей несчастной, истерзанной всяческими насилиями родины и идеалам правды и истины, которые суть вместе с тем и идеалы добра.

10. До Полтавської міської думи

7 вересня 1903 р. 25 серпня 1903 р.

Присвятивши свою діяльність вивченню місцевої старовини і народних переказів, Чернігівська губернська вчена архівна комісія прийшла до висновку про необхідність вивчення пам'яток української художньої творчості в їх історичному зв'язку і наступності.

І. П. Котляревському — одному з перших комісія повинна була віддати особливу увагу з огляду на важливу роль його в історії української літератури і самосвідомості. І. П. Котляревський, що стояв на межі двох історичних епох, колишньої гетьманської і нової загальноімперської, відбив у своїй літературній діяльності вплив

перехідного часу. Твори його є яскравими ілюстраціями тодішніх суспільних відносин. Родоначальник нової української літератури і один з перших збирачів народних пісень і звичаїв, він дав поштовх для дальших робіт по вивченню нашої народності. Спорудження пам'ятника такому славетному історичному діячеві України гідне глибокої поваги всіх люблячих рідну старовину і шануючих культурні інтереси народу. В цей урочистий день відкриття пам'ятника, вітаючи полтавську суспільність, Чернігівська архівна комісія вважає за обов'язок засвідчити йому глибоку вдячність за покладені труди і жертви.

11. До Полтавської міської думи

Вересень 1903 р.

Город Полтава справляє нині свято українського слова. Сто літ минуло, як те запедбане й закинуте під сільську стріху слово, мов фенікс з попелу, воскресло знов і в устах батька нової української літератури Івана Котляревського голосно залунало по широких світах.

Сто літ минуло. Живий організм українського народу зберіг лише коріння, його цвіт — інтелігенція — зів'яв і обсипавсь. Ми бачимо безодню: по однім боці простий люд, що живий традиціями колишнього, з другого — зденаціоналізована, збаламучена інтелігенція, одірвана од народу.

І ось з'являється людина, з'являється талант — жива душа народна,— і, як міст через безодню, перекидає веселку поезії і єднає обидва береги. Він бере з-під сільської стріхи пісню народну і переносить її на той бік — і бринять в душі інтелігента живії струни.

З пелюшок середньовічної містерії він вививає реальну драму і силою свого таланту, своєю незвичайною на той час людяністю одкриває очі пана й показує йому, що й під грубою свитою б'ється людське серце.

І ожив той чарівник слова, організм народний: розпустилось коріння, знов зацвіли квітки, зацвіли і не зів'яднуть.

Чернігівське музикально-драматичне товариство, що присвятило свої скромні сили плеканню музики та дра-

матичної штуки, вітає Вас, полтавці, у цей незабутній день, коли ви шануєте пам'ять усім нам дорого[го] батька української поезії і драми.

Голова товариства.
Члени.

12. До Ольги Кобилянської

Вересень 1903 р.

Вітаємо літерат[к]у Ольгу Кобилянську з першим великим національним святом на Вкраїні, що прилюдно відбулося в Полтаві,— з отворенням пам'ятника Іванові Котляревському.

Ів. Липа, М. Коцюбинський, Леся Українка,
В. Самійленко, В. Стефаник та ін.

13. До редактора «Киевской газеты»

Друга половина 1903 р.

Проект

Милостивый государь, господин редактор!

Относясь с полным сочувствием к Вашему желанию идти навстречу запросам читателя, выраженным в редакционной заметке в одном из №№ Вашей уважаемой газеты, мы, черниговские подписчики «Ки[е]вской газеты», позволяем себе обратиться к Вам с нижеследующим.

В последнее время в обществе все более и более усиливается интерес к проявлениям политической, общественной и культурной жизни наших земляков-галичан, что может быть констатировано всяким беспристрастным наблюдателем. Интересующиеся, однако, родственной им по этнографическому составу населения Галицией лишены возможности (по не зависящим от них обстоятельствам) получать из Галиции украинские газеты и журналы. Это

доступно пока только редакциям наших газет и журналов. Пользуясь таким преимуществом, местная пресса (мы разумеем здесь киевскую, как наиболее ярко представленную) и могла бы путем перепечаток из украинских газет пойти навстречу отмеченным нами запросам подписчиков и восполнить тот пробел, какой теперь замечается ими в органе, стремящемся с возможной полнотою удовлетворять интересы местного населения.

Ввиду того мы позволяем себе обратиться к Вам, милостивый государь, с покорнейшею просьбой отвести на столбцах «Киевской газеты», по примеру газеты «Волынь», место для постоянного отдела п[од] з[аглавием] «Из украинских газет», в котором делались бы перепечатки из газет «Діло», «Буковина», «Руслан», «Громадський голос», журнала «Літературно-науковий вістник» и пр. Благодаря такому отделу «Киевская газета» выгодно отличалась бы от остальных киевских газет и, мы уверены, приобрела бы еще больший круг читателей.

Ответ на это предложение благоволите прислать по адресу: г. Чернигов...

14. Чернетка автобіографічного листа

Михайло Коцюбинський, родився 1864 року, в г. Вінниці, на Подолі. В літературі вперше виступив 1890 року у Львові, в часописі для дітей — «Дзвінок». Повісті й оповідання друкувались переважно по часописах в Галичині. Недавно вийшли у Львові 2 збірники писань цього автора: «В путах шайтана» і «По-людському». Третій томик «Дорогою ціною» має незабаром побачити світ. Дитячі оповідання М. К[оцюбинського] видані окремо в Галичині і на Вкраїні.

15. До Миколи Лисенка з приводу ювілею

Чернігівці душею з Вами на святкуванні ювілею Миколи Лисенка. Хай живе наш славний музика і не менш славна людина.

16. До Миколи Лисенка

Грудень 1903 р.

Славному українському музиці Миколі Лисенкові
від чернігівців. 1903.

Високошановний та любий земляче!

Чернігівці від щирого серця вітають Вас в день Вашого світлого ювілею.

Ви, наш славний Музико, наділили народну творчість могучими крилами Евтерпи, Ви опромінили сяєвом штуки пайглибші закутки народної душі; крізь незримі сльози і щирий сміх співів Ви оповіли, як стогне і плаче, сміється й танцює, горить і тріпоче народна душа, як багне й бажає, як прагне й жадає вона!

Ви, мов велет казковий, добули коштовний духовий скарб і на хвилях співочих понесли його геть-геть по широких світах,— і тепер навіть там, де не знають про долю нашого краю, навіть десь за морями лунають вкраїнські пісні.

Ви — наш перший найбільший національний музика-творець,— і в цім Ваша і наша слава!

Та не тільки як славетного художника-артиста, ми вітаємо Вас і як патріота-громадянина. Протягом довгого ряду літ, стоячи раз у раз на сторожі інтересів рідного краю, рідного поневіреного пароду, Ви разом з Музою великого Тараса будили в нас найліпші, найсвятіші почування; натхненною піснею, словом палким та сердечним Ви закликали нас до братньої любові, до щирої праці, до завзятої боротьби — і все за неї, і все для неї, нашої коханої України!

В сьогоднішній день, оглядаючись назад, всі ми, та певно й Ви самі, бачимо, що вплив і робота Ваша були недаремні. Говорячи про «гудця» половецького, наче про Вас сказав один поет:

Божий дар ти маєш з неба
Людям долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати!

Ви давно вже привернули до себе наші вдячні серця, і тепер ми щасливі тим, що при сій славній нагоді можемо сказати Вам ще раз наше сердечне: СПАСИБІ!

Хай же Парки ще довгі роки тчуть нитку Вашого життя нам — на втіху, чужинцям — на диво, Україні — на славу!

[79 підписів]

17. До Миколи Лисенка

2 січня 1904 р. [20.VII 1903 р.].

Високоповажаний Миколо Віталійовичу!

Загальні збори чернігівського «Музыкально-драматического кружка» несуть Вам сьогодні й свою лепту признання й подяки.

Тридцять п'ять літ Ви наділяли всіх багатством своєї душі і склали в серцях наших цілі скарби, з якими ми тепер, вдячні й багаті, приходимо на Ваше свято.

За піснею своєю Ви водили нас, куди самі схотіли. Ви розкривали серце наше для добра, сповняли коханням, робили видющим на красу, гордим колишнім, міцним надією. Ви строїли струни серця нашого на високий лад — і тепер — чуєте всенародний акорд, що згучить на Вкраїні?!

То для Вас.

Хай же ще довго бринить душа Ваша згідно з народною, хай ще довго живе і по смерті не вмре наш славний Баян — Микола Лисенко!

18. До Чернігівської губернської земської управи

22 червня 1904 р.

В Черниговскую губернскую земскую управу.

Мною представлены уже г[осподину] члену губернской земской управы П. Н. Солонине стенографические отчеты 10 заседаний губ[ернского] зем[ского] собрания прошлой сессии, проредактированные и приготовленные к печати. Эта часть работы составляет $^3/_4$ всей работы (если судить не по числу заседаний, а по объему отчетов). Остальная часть будет представлена мною после

моего отпуска, в июле, так что перерыв в работе ни на один день не может задержать типографию. Ввиду изложенного, а также потому, что мне предстоит лечение, требующее значительных расходов, имею честь покорнейше просить губернскую управу выдать мне все деньги, причитающиеся за редактирование стенографического отчета.

9 июня 1904 г. *М. Коцюбинский.*

19. Начерк листа до редакції «Русского бог[атства]»

1904 р.

До вп. редакції часописі «Рус[ское] бог[атство]»

Щирий прихильник великого таланту й великої душі борця за правду й волю свого народу М. К. Михайловського...

Душею ділю з Вами велике горе великої втрати. Та не вмер дух сміливих, борець за правду й за волю свого народу — М. К. Мих[айловський]!..

ПРИМІТКИ

До V—VII томів Творів Михайла Коцюбинського входять листи, написані протягом 1886—1913 рр. (т. V—1886—1904, т. VI—1905—1909, т. VII—1910—1913).

Епістолярну спадщину М. Коцюбинського, що має вагоме історико-літературне значення, є важливим джерелом для вивчення ідейно-творчої еволюції письменника, його біографії, громадсько-культурної діяльності, почали досліджувати, широко друкувати після смерті письменника. З найважливіших публікацій слід назвати такі: Михайло Коцюбинський. Листи до Володимира Гнатюка. Львів, 1914. 167 с.; «Листи М. Коцюбинського до Мих. Мих. Могилянського».— «Наше минуле», 1918, № 2, стор. 58—85; Михайло Коцюбинський. Твори. Т. VII. Листування. (1886—1906). Х.— К., «Література і мистецтво», 1930. 304 с.; Т. VIII. Листування. (1907—1913). 1931. 290 с.; «Листи М. М. Коцюбинського до О. І. Аплаксіної». К., Вид-во Академії наук УРСР, 1938. 342 с.; Михайло Коцюбинський. Твори в 5 томах. Т. 4. Листи. Держлітвидав УРСР, 1951. 375 с.; Михайло Коцюбинський. Твори в шести томах. Т. 5. Вид-во Академії наук УРСР, К., 1961. 463 с.; Михайло Коцюбинський. Твори в шести томах. Т. 6. Вид-во Академії наук УРСР, К., 1962. 491 с.

У томи V—VII нового видання творів М. Коцюбинського, розрахованого на широке коло читачів, увійшли листи письменника, які мають важливе суспільно-громадське і пізнавальне значення, містять цікаві автобіографічні відомості, характеризують оточення письменника. Доступні спеціалістам листи, що не становлять ширшого інтересу, мають переважно інтимний характер, не введено до даного видання.

Листування М. Коцюбинського охоплює досить широке коло адресатів. Серед них були друзі письменника, однодумці, а також випадкові знайомі, політичні супротивники, які після Жовтня 1917 р. опинилися по той бік барикад. На ці обставини зважено при відборі і коментуванні епістолярної спадщини М. Коцюбинського.

Листи друкуються за автографами, що зберігаються у Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського, в рукописних фондах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР та в інших наукових установах. Листи, автографи яких не розшукано, подаються за першодруками. Виправлено окремі неточності, що потрапили у попередні публікації листів письменника.

Листи розміщені в хронологічному порядку. Дати відновлено в авторській позиції на тому місці, де їх поставлено в оригіналі, в точній транскрипції. Водночас до кожного листа (ліворуч) поставлено дату за новим стилем.

Авторські скорочення розкриваються в квадратних дужках. Крапками у квадратних дужках позначені купюри у місцях інтимного характеру тощо.

Назви та прізвища, про які є відомості в нових радянських енциклопедіях і довідниках, як правило, не коментуються.

У «Додатках» до кожного тому вміщено офіційні листи письменника, різні колективні заяви, адреси тощо, підписані М. Коцюбинським.

У кінці тому подано іменний покажчик, список скорочень використаних джерел (зібрання творів, збірники, журнали) та назв наукових установ, де зберігаються автографи письменника.

1886

1. До Марії Міхневич

Вперше надруковано: Записки, 1927, стор. 122—123, додаток до статті С. Козуба «Ранній Коцюбинський (Вінницька доба в житті та творчості)».

Подається за першодруком.

Міхневич Марія Федорівна (після одруження Мальчевська) — дочка священика з с. Дзигівка (Ямпільський район, Вінницька обл.). Письменник познайомився з М. Міхневич 1886 р. у с. Михайлівці, де вона гостювала у своєї сестри Клавдії Федорівни Мончинської. 1886 р. (лютий — травень) М. Коцюбинський вчив дітей Мончинських.

Збереглося три листи М. Коцюбинського до М. Міхневич.

Сестра кланяется.— Йдеться про Лідію Михайлівну (1869—1916), сестру письменника.

2. До Марії Міхневич

Вперше надруковано: Записки, 1927, стор. 123—124.

Подається за першодруком.

Неймап Цеслав Гермогенович — український фольклорист і етнограф, співробітник «Киевской старины». Був присяжним повіреним у Вінниці. Письменник, навчаючи дітей Неймана, жив у нього і користувався його багатою бібліотекою.

Кланяйтесь Клавдии Федоровне...— Йдеться про сестру М. Міхневич.

Антон Григорьевич — А. Г. Мончинський, чоловік Клавдії Федорівни.

1887

3. До Марії Міхневич

Вперше надруковано: Записки, 1927, стор. 124—125.

Подається за першодруком.

...як і звичайно при такій хворобі...— У Марії Міхневич тоді боліли очі.

...ходжу на лекції.— Письменник давав уроки дітям Неймана і графа Грохольського.

...моя розпочата праця...— Цієї праці віднайти не вдалося.

Посилаю Вам кілька перекладів...— Йдеться, можливо, про переклади з Г. Гейне «Світ такий красний...» та «Загрій мої груди недужі».

...за Вашу добру хіть для Олі.— Марія Міхневич допомогла сестрі Коцюбинського Олі влаштуватися у Вінниці у кравецькій майстерні.

Льоня — молодший брат письменника, який тоді їздив поступати до братської школи в Кам'янець-Подільський.

Петро Романович — мається на увазі П. Р. Дабіжа, який був учителем у Мончинських до М. Коцюбинського. На той час він служив у Кам'янці-Подільському і мав допомогти влаштуватися Льоні до школи.

Недоборовські — вінницькі знайомі письменника.

Афанасія Федорівна, Таїсія Федорівна — сестри М. Міхневич.

1890

4. До Івана Белея

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 167—168, стаття М. С. Возняка «До зв'язків М. М. Коцюбинського з Галичиною».

Подається за автографом: ІЛ, ф. 100, № 1972.

Белей Іван Михайлович (1856—1921) — український журналіст, на початку своєї діяльності стояв на прогресивних позиціях, разом з І. Франком редагував журнал «Світ», видавав «Дрібну бібліотеку» — серію популярних видань для народу. Ставши редактором органу народовців «Діло», дотримувався ліберально-буржуазних поглядів. З І. Белеєм письменник познайомився в червні 1890 р., коли приїздив до Львова.

Збереглося три листи і вітальна поворічна листівка М. Коцюбинського до І. Белея.

...для Вашої бібліотеки «Діла»...— Йдеться про «Бібліотеку найзнаменитших повістей», що виходила як додаток до газети «Діло» (1881—1906).

...що я мався з Вашою правописсю! — Йдеться про етимологічний правопис, який, на відміну від східноукраїнського, зберігав дашки, ѣ, ъ.

5. До Івана Белея

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 168.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 100, № 1973.

Беднарський Кароль — директор друкарні Наукового товариства ім. Шевченка.

6. До Івана Белея

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 168.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 100, № 1974.

7. До Івана Франка

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 169.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 1612, стор. 585.

Лист пошкоджений, відірвано верхню частину. Пошкоджені місця позначені крапками в квадратних дужках.

...не міг дістати тих «Ведом[остей]»... — І. Франко просив прислати йому «Епархиальные ведомости» за 1889 р.

...одібрав я Ваші новели... — Йдеться про перші аркуші збірника новел І. Франка «В поті чола».

...заїду на могилу Шевченкову... — У вересні 1890 р. письменник побував у Каневі.

8. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 160.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

Листування М. Коцюбинського з О. Барвінським було викликане тим, що останній був на той час редактором «Правди», до якої М. Коцюбинський надсилав свої твори.

...«Правда» знов виходитиме. — У зв'язку з тим, що О. Барвінський писав «Ілюстровану історію Русі», журнал не виходив з травня по вересень 1890 р.

9. До Івана Франка

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 170.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 1605, стор. 621.

...з присилкою потрібної Вам книжки... — Йдеться про згадувані в попередньому листі «Епархиальные ведомости».

Левицький — І. С. Нечуй-Левицький.

Звідти поїхав я в Канів, на могилу Шевченка... — Ймовірно, М. Коцюбинський поїхав до Канева на прохання Шухевича, який писав: «Ваше перо гладке, радо дітьми читаєсь, тож не здивуйтесь, коли Вас попрошу спомагати мій «Дзвінок». Найрадше я хотів якісь описи цікавих подорожів, котрі би дались

коротшими уступами містити» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 150—151). Після подорожі до Канева у журналі «Дзвінок» з'явився нарис М. Коцюбинського «Шевченкова могила» і його малюнок «Світлиця для туристів на могилі Шевченка».

К і н ц я н о в е л...— Йдеться про збірник І. Франка «В поті чола».

П о т а п е н к о Ігнатій Миколайович (1856—1929) — російський письменник. У деяких творах зображував життя і побут українського селянства. Українською мовою його оповідання «Задля хазяйства» надруковано 1895 р. у виданні «Дрібної бібліотеки» у Львові.

10. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 171.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

...з а с и л а ю В а м к о р о т е н ь к у з в і с т к у...—Йдеться про допис М. Коцюбинського «Життя українців по малих містах. З українського Поділля», надрукований під псевдонімом Захар Козуб у журналі «Правда», вип. IX, стор. 207, 208.

...в и л і ч и л и к о ш т а п е р е с и л к и...— Надсилаючи М. Коцюбинському «Ілюстровану історію Русі», О. Барвінський писав: «Історію Русі» рад би я Вам вислати, так інакше не пішла б, як у рек[омендованих] листах, а се б стояло 3 р. 30 коп.» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 152).

11. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 171.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

12. До Івана Белея

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 171.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 100, 1975.

1891

13. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 171—172.

Подається за автографом ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

...п е р е ї з д з В і н н и ц і в Л о п а т и н ц і...— Із січня 1891 р. до травня 1892 р. М. Коцюбинський працював домашнім учителем у дітей бухгалтера цукроварні К. Мельникова.

...п о д а ю В а м т і с п о м и н и...— Йдеться про «Причинок до біографії Тараса Шевченка», надрукований під псевдонімом Захар Козуб у березневій книзі «Правди» за 1891 р. (стор. 179—181).

14. До Івана Франка

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 172.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 1612.

...за присилку мені «Діла».— Йдеться про номери, де друкувався переклад М. Коцюбинського оповідання М. Вагнера «Люди та собаки».

16. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 173.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

Декотрі обставини...— Під час учителювання в Лопатинцях Коцюбинський перебував під таємним наглядом поліції (див.: М. Потупейко, Михайло Коцюбинський. Ранній період життя і творчості, К., 1964, стор. 97—98).

17. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 173.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 39.

Цей лист, очевидно, є третім (два перших не збереглися), бо Василь Лукич пронумерував олівцем свої листи до письменника. Лист пошкоджений, одірвані слова взяті в квадратні дужки.

З. Ф. Недоборовський — співробітник «Киевской старины», член вінницької дворянської опіки.

...в «Літературно-науковому збірнику» моїх праці...— Йдеться про переклади двох віршів Г. Гейне «Як красно на світі!», «Загрій мої груди недужі...», надрукованої в календарі «Просвіти» за 1891 р. (стор. 88). Літературно-наукова частина календаря була зброшурована окремою книжкою під заголовком «Рідний зільник».

...повість «На віру»...— надрукована в журналі «Правда» за 1892 р., № 8—10.

1892

18. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 254.

Подається за першодруком.

...скінчив оповідання, котре я спеціально писав для «Запомоги».— Йдеться про оповідання «П'ятизлотник».

«Запомога. Малорусский литературный сборник. В пользу пострадавших от неурожая. Составил М. Комаров» (Одеса, 1892). Коли «Запомогу» заборонила царська цензура, М. Ф. Комаров порадив М. М. Коцюбинському надіслати «П'ятизлотник» до «Зорі».

Боржковський Валеріан Васильович (1864—1919) — український етнограф, археолог, статистик, товариш М. Коцюбинського по Шаргородській бурсі, згодом вони разом працювали в Бессарабії у філоксерній комісії.

Посилки (одеські книжки)...— Про які книжки йдеться, не встановлено. З листа М. Комарова відомо, що він вислав М. Коцюбинському «дві одеські книжки» (Записки, 1929, стор. 264).

19. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 173—174.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

20. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 174.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 33.

Посилаю Вам для «Зорі» оповідання «П'ятизлотник».— Надруковане в «Зорі», 1892, № 23, стор. 447—449.

Фотографію Кухаренка і його лист...— У «Зорі», 1892, № 8, стор. 158—159, під псевдонімом З. Козуб була надрукована стаття Коцюбинського «Яків Кухаренко», фото та «Лист Якова Кухаренка до Зосима Фед. Недоборовського».

21. До Панаса Погибки

Вперше з деякими пропусками надруковано: журнал «Життя й революція», 1927, № 7-8, стор. 139, стаття І. Заїки «Дещо про життя Коцюбинського на Басарабії».

Повністю надруковано: Записки, 1927, стор. 130.

Подається за публікацією С. Козуба.

Погибка Панас Іванович — експерт-розпорядник філоксерної комісії, один з організаторів боротьби з філоксерою в Бессарабії, дотримувався культурницьких поглядів. Наприкінці 90-х років редагував щотижневий науково-природничий журнал «По морю и суше», видавцем якого була одеська Громада.

Комаров недавно писал мне.— Йдеться про лист М. Комарова від 22 травня (за старим стилем) 1892 р., в якому він повідомляв М. Коцюбинському, що П. Погибка «з великою охотою приймає Вас на роботу — розпорядчиком при робочих» (Записки, 1929, стор. 266).

22. До Володимира Шухевича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 174—175.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 3591.

Це єдиний відомий лист до Володимира Шухевича.

...побільшити свій музеум...— В. Шухевич, досліджуючи гуцульську етнографію, збирав предмети гуцульського побуту.

23. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 57—58.

Подається за першодруком.

Дату виводимо з того, що рецензію-замітку, про яку йдеться в листі, надруковано у вересневій книжці «Русской мысли», стор. 403, у бібліографічному відділі. Цю рецензію-замітку М. Коцюбинський надіслав на прохання Василя Лукича. У листі від 18 травня 1891 р. Василь Лукич писав: «Дуже також потребую всіляких хоч би дрібних вісток з літератури, науки, штуки, музики, театру, малярства і т. і. Коли б де по московських газетах чи журналах найшли що цікавого, а не мали часу перекласти, то уклінно прошу витяти і прислати в оригіналі» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 153).

«Русская мысль» — щомісячний літературно-політичний журнал ліберально-народницького напряму, що виходив у Москві в 1880—1918 рр. У 80—90-х роках на його сторінках друкували свої твори Д. Мамін-Сибіряк, А. Чехов, М. Горький, Г. Успенський. Після революції 1905 р. журнал став органом кадетської партії.

24. До редактора «Зорі»

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 175.

Подається за першодруком: ІЛ, ф. 63, № 38.

Оскільки М. Коцюбинський не знав, хто на час від'їзду Василя Лукича мав редагувати «Зорю», листа він адресував до редактора взагалі.

Лагоджу деякі праці для «Зорі»...— Йдеться про оповідання «Ціпов'яз» та нарис «По Басарабії», якого М. Коцюбинський не закінчив (збереглися уривки).

25. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 175—176.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 34.

«Ціпов'яз» — оповідання надруковане в «Зорі», 1893, ч. 17, стор. 330—334; ч. 18, стор. 350—355.

...ескіз «По Басарабії»...— Уривок, який зберігся, вперше опубліковано в статті С. Козуба «Ранній Коцюбинський (Вінницька доба в житті та творчості)», Записки, 1927, стор. 118.

Щодо довшої повісті для «Зорі»...— Василь Лукич писав М. Коцюбинському в листі від 10 вересня 1892 р.: «Ваша звістка, що лагодите для «Зорі» деякі праці, дуже мене врадувала. Особливо потребую довшої повісті на 1893 р. і розвідок літературно-наукових» (ЧМК, А-1985).

26. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 176.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

..моя повість «На віру» ласкаво поміщена Вами в «Правді». — Спочатку Коцюбинський надіслав повість «На віру» до «Зорі», однак Василь Лукич відмовився її друкувати. Про це Коцюбинський сповістив Михайла Комарова, який радив йому не дивуватися, бо «в Галичині справді публіка переважно попівська, і вона надто вже пильнує за тією моральністю, то сама тема здаватиметься їм неморальною, а впорядчику більш або менш треба рахуватись з поглядами і смаком публіки, особливо при виданні «Зорі», призначеної для сім'ї. Інакше стоїть діло з «Правдою», там зовсім інша публіка, і там не дуже-то вважають на ті кумедні погляди на моральність, і з великою охотою надрукують» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор 154). Комарог радив написати до редактора «Зорі», щоб той передав повість Коцюбинського в «Правду», що й зробив письменник.

27. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 176—177.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 35.

Про малюнок Шевчепковий (видання краківськ[ої] академічної громади)...— Мова йде про серію Т. Г. Шевченка «Байгуші під вікном (Державний кулак)».

«Ілюстрована Україна» — розділ «Зорі», де публікувалися малюнки на теми з історії України.

«Родина» — російський ілюстрований літературний журнал. Виходив у Петербурзі з 1883 по 1917 р., орієнтувався загалом на міщансько-обивательські смаки.

«Север» — російський літературно-мистецький щотижневик буржуазно-ліберальпого напряму, виходив у Петербурзі з 1888 по 1914 р.

«Нива» — щотижневий ілюстрований журнал для сімейного читання. Видавався у Петербурзі з 1870 по 1918 р.

«Иллюстрированный мир» — літературно-політичний і художній журнал буржуазно-ліберального напряму, виходив у Петербурзі в 1879—1896 рр.

28. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 177—178.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

...один примірник «На віру».— Йдеться про окремий відбиток з журналу «Правда», де друкувалась повість (1892, т. 14, вип. 42, 43; т. 15, вип. 44).

...переклад «Пана Тадеуша».— Доля цього перекладу невідома.

...д. Самійленко заходився перекладати Данте...— 10 пісень з «Пекла» Данте в перекладі В. Самійленка публікувалися в журналі «Правда» (1892—1895).

Боровик Віталій Гаврилович — знайомий М. Коцюбинського, працював разом з ним з 1892 р. у філоксерній комісії помічником експерта. Був активним членом ліберально-буржуазного «Братства тарасівців». М. Коцюбинський присвятив В. Боровикові казку «Хо» з такою посвятою: «Братові В. Боровикові».

...Боровик перекладає «Втрачений рай» Мільтона...— Цей переклад не був опублікований.

29. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 178.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

30. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 178—179.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 36.

...остання повість Чайченкова.— Йдеться про повість Б. Д. Грінченка (літературний псевдонім Василь Чайченко) «На розпутті» («Зоря», 1892, № 10—23).

31. До Панаса Погибки

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 44.

Подається за автографом: ЧМК, А-1048.

Валер'ян Васильович.— Йдеться про Боржковського (див. прим. до листа 18).

1893

32. До Олександра Барвінського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 179.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Барв., № 4800.

...буду щасливим, побачивши його в читанці гімназіальній.— У листі від 26 грудня 1892 р. О. Барвінський писав М. Коцюбинському: «Вельми зрадів я вісткою про переклади «Пана Тадія» і нетерпеливо жду першої пісні, бо вона опріч того увійшла б у читанку гімназіальну, котра тепер друкуватиметься. Отже, не гайтесь з присилкою» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 155).

33. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 179—180.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 40.

...Ваш лист за 21 н. ст. с[ього] місяця...— У цьому листі Василь Лукич писав: «Ваш «Ціпов'яз» мені дуже сподобався, та в тій формі, як він написаний, не можу його помістити в «Зорі». Два місця в ньому есть нецензурні. Одно місце — справа з граматкою московською, а друге — де становий б'ється з Семеном. Не думайте, одначе, що тут виявлено мій погляд: ні, се справа зовсім ясно поставлена. Мені здається, що я писав Вам при кінці 1892 р., які умови поставив цензор до «Зорі» під загрозою не пускати «Зорю» в Російську імперію[...].

Таким дражненням він уважає, напр[иклад], малесенький ескізик під заг[оловком] «У станового», поміщений, мабуть, в ч[исл]і 21 чи 22. Наколи, отже, схочете ті два місця змінити, так я з найбільшою приємністю поміщу «Ціпов'яза» в «Зорі»; наколи б не могли — в такім разі передам «Правді», хоч в «Зорі» прочитало б його яких 400 передплатників на Україні» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 157).

...вияснення справи з Словарем.— Йдеться про «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки, виданий М. Комаровим у Львові в 1893—1893 рр. Василь Лукич у згадуваному листі писав, що оскільки «Словарь» — видання М. Комарова, «Зоря» не може його безкоштовно висилати.

34. До Панаса Погибки

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 47—48.
Подається за автографом: ЧМК, А-1049.

35. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 180—181.

Подається за автографом: ІЛ, ф 61, № 41.

...обіцяної праці для календаря...— Яка праця, невідомо.

...налагодив я для «Зорі» образок «Помстився».— Надруковано в «Зорі», 1894, № 2, стор. 30—33.

...казку під з[аголовком] «Хо»...— надрукована в «Зорі», 1894, № 24, стор. 509—518.

36. До Панаса Погибки

Друкується вперше.
Подається за автографом: ЧМК, А-1047.

37. До Панаса Погибки

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 50.
Подається за автографом: ЧМК, А-1050.

38. До Панаса Погибки

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 51.
Подається за автографом: ЧМК, А-1051.

...Цули и Чокая...— Власники виноградників, на яких знищувалась філоксера.

Овчинников — розпорядник на філоксерних роботах.

39. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 255.

Подається за першодруком.

...за Вашу прихильність до мене...— М. Коцюбинський звернувся до М. Комарова з проханням допомогти йому влаштуватися на постійну роботу в Одесі.

Симиренко Василь Федорович (1835—1915) — український поміщик-меценат, фінансував «Киевскую старину», «Раду», «Літературно-науковий вісник».

40. До Панаса Погибки

Вперше з деякими пропусками надруковано: «Життя й революція», 1927, кн. VII—VIII, стор. 141.

Повністю надруковано: Записки, 1927, стор. 130, 131.

Подається за публікацією С. Козуба.

1894

41. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 255—256.

Подається за першодруком.

...в Дитятківській торгівлі паперових виробів...— «Дитятковское товарищество писчебумажной фабрики» знаходилось в Одесі, а фабрика — в Радомишльському повіті на Київщині.

42. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 256.

Подається за першодруком.

...нехіть до філоксери...— Письменник, працюючи у філоксерній комісії, прийшов до висновку, що боротьба з філоксерою призводить до розорення селян. Це переконання згодом знайшло втілення в оповіданні «Для загального добра».

43. До Панаса Погибки

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 57.

Подається за автографом: ЧМК, А-1052.

Выезжая из Одессы...— Письменник у січні їздив до Одеси шукати роботу.

44. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 64.

Подається за першодруком.

Цим листом розпочалося листування між письменниками, яке тривало до 1908 р. Переважна більшість листів опублікована у виданні: Твори, т. VII, 1930.

...до Вашої серії.— У Чернігові 1895 р. вийшли три оповідання М. Коцюбинського — «Харитя. Ялинка. Маленький грішник» (вид. Б. Грінченка, № 6).

45. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 181—182.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 42.

...боюсь завести Вас, як добр[одій] Старицький.— У листі від 7 травня 1894 р. Василь Лукич скаржився М. Коцюбинському, що М. Старицький не надсилає кінця своєї повісті «Облога Буші».

Щодо тих докорів...— У листі до М. Коцюбинського Василь Лукич висловив здивування, чому письменник почав уживати «парічевих форм, як ідпак (зам. однак), дітім (зам. дітям), ідна (зам. одна), патріота (зам. патріот)» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 158).

...в словпицю Піскунова.— Мається на увазі «Словарь живого народного, письменного і актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи. Изданіе второе, исправленное и значительно пополненное» Фортуната Піскунова (К., 1882).

Щодо передруку з мого «Хо»...— Казка «Хо» вийшла окремим відбитком у Львові 1894 р. (34 стор.).

...замітка д. Драгоманова про моє оповідання «Ціпов'яз».— Йдеться про замітку «Белетристика «Зорі», надруковану в журналі «Народ», 1893, ч. 21, стор. 268. М. Драгоманов писав: «Нарис цей не дуже цікавий: особливо психіка егоїста змальована дуже вже різко з самого малечку і дуже коротко. Та все-таки в автора видно добрий замір ухопити нові картини в життю українських селян, зачепити основні справи сільського побиту. І за те спасибі!» (М. П. Драгоманов, Літературно-публіцистичні праці у двох томах, т. 2, К., 1970, стор. 433).

Чайченко — див. прим. до листа 30.

46. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 65—66.

Подається за першодруком.

«Хата діда Хоми» Г. Бічер-Стоу.— Йдеться про «Хатину дядька Тома».

Василь Трохимович — В. Г. Андрієвський, близький знайомий Коцюбинського, член «Братства тарасівців», разом з письменником працював у філоксерній комісії в Бессарабії.

...полтавські селяни.— М. Копюбинський укомплектував бібліотеку, яку передав селянам з с. Горобіївки Прилуцького повіту Полтавської губернії — В. Кузьменку, В. Терещенку, С. Коваленку, що працювали у філоксерній комісії.

47. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 66—67.
Подається за першодруком.

Ч и н е з н а є т е В и ч а с о м д. Б а п т и д и п о в а...— У листі від 11(24) жовтня 1894 р. Б. Грінченко писав, що не знає, хто такий Баптидинов, а щодо земляків, то охочих їхати до Бессарабії він не знайшов (ЧМК, А-1454). Баптидинов був репетитором архієрейського хору в Чернігові.

48. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 67—68.
Подається за першодруком.

«Р о б і н з о н» — «Чайченко. Робінзон. Оповідання про те, як один чоловік по чужих краях мандрував і як він сам на острові жив» (Чернігів, 1894) — перероблений Б. Грінченком роман Даніеля Дефо «Робінзон Крузо».

...і п о с и л к у....— книжки для бібліотеки в с. Горобіївці Прилуцького повіту Полтавської губернії.

...ц е н з у р а п у с т и л а м о ї д і т о ч і о п о в і д а н н я.— «Харитя. Ялинка. Маленький грішник», які Б. Грінченко надрукував у Чернігові 1895 р.

«П о м с т и в с я»... в и п р а в л ю...— У листі від 11(23) вересня 1894 р. Б. Грінченко писав: «Селянинові трохи незрозумілий буде початок: де се? що се? Треба додати кілька фраз, щоб пояснити. Чужоземні слова (особливо волоські) треба частиною повиясняти, а здебільшого попереміняти на наші. Зробіть, спасибі Вам, усе це, і я дуже Вам дякуватиму за се гарненьке оповіданнячко» (ЧМК, А-1454).

«Ш л я х т а» — побутова комедія Г. Єремієва, вінницького знайомого Коцюбинського. Надрукована 1906 р. у Чернігові окремою книжкою.

...щ о з «П' я т и з л о т н и к о м»? — Оповідання видав 1895 р. Б. Грінченко в серії видань для народу.

49. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 68.
Подається за першодруком.

50. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 69—70.
Подається за першодруком.

...п о д я к у в а т и В а м з а п е р е г л я д і р е ц е н з і ю...— Б. Грінченко ознайомив з п'єсою Г. Єремієва «Шляхта» В. Самійленка і свою дружину М. Загірню. В листі від 30 січня 1895 р. він писав М. Коцюбинському: «Автор має безперечний хист, і з його безперечно буде талановитий письменник» (ЧМК, А-1456).

Щ о д о о б і ц я н и х в і р ш і в...— В листі від 11(24) жовтня 1894 р. Б. Грінченко запитував М. Коцюбинського: «А що вірші Ваші? Чи будуть? Коли не стане на 28 сторін, дак Ви, може, ще що напишете до того часу, то й набереться» (Твори, т. VII, 1930, стор. 260).

Матеріали етнографічні пришлю...— Етнографічні записи М. Коцюбинського та лопатинського селянина Андрія Дуляка надруковані Грінченком у виданні: «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях». Том III. Песни, Чернигов, 1899, та «Из уст народа», Чернигов, 1900.

Вп. жінка Ваша писала до мене про свого дядька...— Йдеться про Дружиніна — дядька Марії Загірньої.

...примірник казки моєї...— «Хо. Казка», Львів, Видання Василя Лукича, 1894. 34 с.

51. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 70—72.

Подається за першодруком.

...сердечну подяку за зроблене Вами! — М. Коцюбинський дякує Б. Грінченкові за видання у Чернігові збірки «Харитя. Ялинка. Маленький грішник» і окремо «П'ятизлотника».

«Живі струни» — збірник пісень, виданий Б. Грінченком у Чернігові 1895 р. в серії видань для народу.

...самі добре знаєте тутешні місця...— Коцюбинський має на увазі опис кримської природи в повісті Б. Грінченка «Сонячний промінь».

...написав тільки 2 оповідання...— «Для загального добра» і «На крилах пісні».

...Ваш переклад «Вільгельма Телля».— Драма Фрідріха Шіллера.

...2 таки ж Вами видані книжечки мої...— Йдеться про «П'ятизлотник» та збірку «Харитя. Ялинка. Маленький грішник».

Що до віршів моїх...— У листі від 17(29) березня 1895 р. Б. Грінченко писав М. Коцюбинському: «Дивуюся, чом Ви не схотіли прислати Ваші вірші,— я їх залюбки видрукував би». І далі: «Коли вже не схочете прислати свої вірші, то, може, дозволите надрукувати їх у якому збірничку?» (Твори, т. VII, 1930, стор. 262).

52. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 256—257.

Подається за першодруком:

...заслати обіцяні д. Волошинові колядки...— Олександр Федорович Волошин видав «Збірничок українських пісень. Упорядкував Олександр Хведорович», Одеса, 1896. Під № 97 О. Волошин помістив надіслану М. Коцюбинським колядку «Ой видить бог, видить творець».

Імшенецький Гаврило Самійлович — працював в Одеській філоксерній комісії, а на початку 90-х років — у Кримському філоксерному комітеті. Згодом письменник змінив свою думку про нього.

...роблю з менопітами...— Меноніти — сектанти, які не визнавали військової служби, тому термін служби вони відбували на державних роботах.

...стрів... Німцевича...— Олександр Урсин-Німцевич — знайомий М. Коцюбинського по роботі у філоксерній комісії.

53. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 73—74.

Подається за першодруком.

«Пісні та думи» — збірка поезій Б. Грінченка, що вийшла в світ у Чернігові 1895 р.

Вітаю лавреата! — На конкурсі «Зорі» на краще оповідання Б. Грінченко дістав першу премію за твір «Хатка в балці».

...«Киевская старина» має дозвіл друкувати вкраїнську белетристику.— Такий дозвіл «Киевская старина» одержала в 1896 р.

54. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 182—183.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 43.

«Пісня» — «Пісня. Картка зі щоденника» («На крилах пісні») була надрукована в «Зорі», 1895, № 22, стор. 421—424.

...2-й том Словаря...— Див. прим. до листа 33.

55. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 183.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 44.

...обидва томи творів Трохима Зіньківського.— Йдеться про «Писання Трохима Зіньківського. Зредактував Василь Чайченко», кн. I, Львів, 1893; кн. II, Львів, 1896. Зіньківський Трохим Абрамович (1861—1891) — український ліберально-буржуазний письменник, друкувався під псевдонімами Т. Певний, Т. Звіздочот. Автор прозових, поетичних і публіцистичних творів.

56. До Костя Паньківського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 184.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 443.

Перший том творів Тр. Зіньківського.— Див. прим. до попереднього листа.

...переклад мій оповідання Ожешкової.— Йдеться про оповідання М. Ожешко «Тадейко».

57. До Костя Паньківського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 184.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 444.

«Дрібна бібліотека» — видання перекладних творів художньої і наукової літератури, здійснюване І. Франком, М. Павликом, І. Белеєм в 1878—1880 рр. Вийшло 14 випусків,

...«Зіньківський Тр. II-й том творів»...— Див. прим. до листа 55.

Кримський А. Повістки і ескізи.— Йдеться про «Повістки й ескізи з українського життя» А. Кримського, що вийшли у Львові 1895 р.

...роман Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» — «Хіба ревуть воли, як ясла повні? Роман з народного життя», Женева, 1880.

58. До Віри Дейші

Вперше надруковано: Твори, т. VI, 1951, стор. 57—58.

Подається за автографом: ЧМК, А-696.

Дейша Віра Устинівна (1863—1921) — дружина М. Коцюбинського. За поширення нелегальної літератури 1893 р. була ув'язнена у Варшавській цитаделі. Опублікувала низку науково-популярних статей.

М. Коцюбинський познайомився з В. Дейшею в грудні 1894 р., а 24 січня 1896 р. вони одружилися. Разом з матір'ю і сестрою письменника Лідою жили у Вінниці, а в 1897 р. переїздять до Чернігова. Однак М. Коцюбинський змушений часто надовго від'їжджати (спочатку на роботу в Крим, Житомир, згодом — на лікування), що викликало жваве листування письменника з дружиною. Збереглося 309 листів М. Коцюбинського до Віри Устинівни, які знаходяться в ЧМК.

...за тим ділом, що я мав на меті.— «Братство тарасівців», членом якого був Коцюбинський, вирішило створити 1895 р. народну бібліотеку.

...я не маю надії швидко поїхати на село.— 9 грудня 1895 р. приятель М. Коцюбинського Урсин-Німцевич писав М. Комарову з Сімеїза: «Небавом вернеться Михайло Коцюбинський і привезе мені книжок для народного читання, котрі читатиму робітникам-українцям, яких у мене є чоловіка з двадцять» (Твори, т. VII, 1930, стор. 22).

Юрко — перший син Коцюбинських, народився 25 листопада 1896 р.

Богданка — Шкуркіна Теодосія Степанівна (Ф. С. Левитська) — приятелька Віри Устинівни. Працювала в Чернігівській земській управі, член «Братства тарасівців». Під ім'ям «Богданка» часто згадується в листах Коцюбинського.

Лізе́ — Лизавета Максимівна Новосьолова — приятелька Віри Устинівни, фельдшер, завідувала земським складом.

Новелу свою...— Йдеться про «Пе коптьор. Образок з життя молдаван», що вперше була надрукована в журналі «Зоря», 1896, № 22, 23.

Сивого, В. І...— Самійленко Володимир Іванович виступав також під псевдонімами Сивенький, Сивенький В. І. та ін.

59. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 185.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 37.

...пишу для «Зорі» оповідання...— Йдеться про оповідання «Пе коптьор».

60. До Віри Дейші

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 58—60.

Подається за автографом: ЧМК, А-697.

...ще одного з братів — капітана...— Ймовірно, Г. Єремієва, котрий служив у Володимирській губернії.

Коли б уже скінчилась та справа...— Йдеться, мабуть, про припинення негласного нагляду за В. У. Дейшею, яка була ув'язнена в Варшавській цитаделі і звільнена у 1893 р.

61. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 75—76.

Подається за першодруком.

...поздоровляю Вас лавреатом...— М. Коцюбинський вітає Б. Грінченка, п'єси якого «Нахмарило» та «Ясні зорі» були відзначені премією «Зорі».

...зміст праці д. Ю. Бачинського «Україна irredenta».— М. Ворony у листі до М. Коцюбинського рекомендував прочитати цю брошуру Юліана Бачинського як нібито марксистську. Сам Коцюбинський брошури не читав. Лист свідчить про інтерес письменника до ідей марксизму, наукового соціалізму.

«Помои и скуки»...— Так М. Коцюбинський називав журнал «По морю и суше», який редагував П. І. Погибка.

...святкувать роковини...— Роковини з дня смерті Шевченка.

..п[а]нні Насті...— донька Б. Грінченка.

62. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 185—186.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 45.

...передрук мого оповідання...— «Для загального добра».

...оповідання, яке лагоджу для «Зорі»...— «Пе коптьор».

...комедію молодого українського письменника д. Єремієва «Шляхта»...— Див. прим. до листа 48.

...гурточок кращих письменників наших (Чайченко, Сивенький і др.)...— Чайченко — Б. Грінченко, Сивенький — В. Самійленко.

д. Б. Г.— Борис Грінченко.

63. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 186—187.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 46.

...замітку наукового змісту...— Стаття Віри Коцюбинської «Мірмікофільні рослини та мурахи» була надрукована в «Зорі», 1896, ч. 15 від 13 серпня, стор. 299—300.

...вийшло якось не зовсім добре.— У відповідь на цей лист Василь Лукич писав: «Щодо закиду в справі конкурсу, то він не зовсім справедливий. Між редакцією з «усякими» авторами не було зовсім жодної умови,— а продовження конкурсу наступило просто з тої причини, що до першого терміну наспіло заледво 6 творів, і то в половині нестійних» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 160—161).

...написати незабаром довше оповідання...— Ймовірно, «Дорогою ціною».

64. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 76—77.

Подається за першодруком.

На пропозицію Вашу — подати до цензури думи...— В листі до М. Коцюбинського від 28 квітня 1896 р. Б. Грінченко писав: «У мене до Вас прохання. Я виготував до цензури збірку дум народних. Я вже багато цензурі докучав і хотів би, щоб цю книгу від когось іншого подати. Чи не можна прислати Вам, щоб Ви від себе подали? Тільки Ви повинні дати слово, що коли рукопис заборонять, то Ви будете жалітися до міністра і навіть до царя... У мене пема поза Черніговим нікого, хто зробив би се. Коли Ви не візьметесь, то доведеться самому, а вони вже й так на мене сердяться...» (ЧМК, А-1460).

...збірник власних оповідань з молдуванського життя...— Йдеться про збірку «По-людському. Оповідання з басарабського життя», Львів, 1900.

«Добра порада» — популярна брошура М. Загірньої про те, як лікуватися від сказу (Чернігів, 1895, 1896).

Оповідання з життя молдуван...— «Пе коптьор».

65. До Костя Паньківського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 187—188.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 445.

...2 рукописи для «Зорі»? — Рукописи оповідання «Пе коптьор» і статті В. Коцюбинської «Мірмікофільні рослини та комахи».

66. До Василя Лукича

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 188—189.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 61, № 47.

...у невеличкому гурті літераторів (Чайченко, Самійленко і др.)...— Див. прим. до листа 62.

...порозумітися з «Руською бесідою»...— «Руська бесіда» — просвітнє товариство, яке, зокрема, утримувало у Львові український театр. Василь Лукич відповів М. Коцюбинському, що останній рік редагує «Зорю» і тому не обіцяє надрукувати комедію Єремієва, оскільки в портфелі редакції є премійовані драми Б. Грінченка «Нахмарило» і «Ясні зорі». Щодо «Руської бесіди», то Василь Лукич радив утриматись і подати «Шляхту» на наступ-

ний драматичний конкурс, де п'єса може «одержати хоч четверту премію» (Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 161.

...л а г о д ж у б і л ь ш е о п о в і д а н н я н а г р у н т і п о б у т о в о - і с т о р и ч н і м...— Повість «Дорогою ціною».

67. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 77—78.

Подається за першодруком.

68. До Осипа Маковея

Вперше надруковано: Збірник III, стор. 162—163.

Подається за першодруком.

...«п р а ц ю є т е в п о т і ц і л о г о т і л а»...— В листі до М. Коцюбинського від 23 липня 1896 р О Маковей писав: «У нас тепер з причин ферій павза в політиці, тільки бездольні руські редактори працюють справді в поті чола і цілого тіла» (Збірник III, стор. 161).

...С т а т т я ж і н к и м о є ї...— Йдеться про статтю В. Коцюбинської «Хліборобські спілки у Херсонщині» («Буковина», 1896, № 143—145).

69. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 257—259.

Подається за першодруком.

...к о м е д і ю д. Є р е м і є в а п[і д] з[а г о л о в к о м] «Ш л я х т а»...— Див. прим. до листа 48.

Я к С л о в а р ь? — Див. прим. до листа 33.

70. До Осипа Маковея

Вперше надруковано: Збірник III, стор. 163.

Подається за першодруком.

...к о р о т е н ь к у д о п и с ь.— Йдеться про «Допись з України. (Про пам'ятник Катерині II в Катеринодарі)», надруковану в газеті «Буковина», 1896, № 201 від 12(24) вересня за підписом «Мих. К-ий».

71. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 60—61.

Подається за автографом: ЧМК, А-698.

...д е н ь 1-й б е з В і р и.— Віра Устинівна разом з сестрою М. Коцюбинського Лідією Михайлівною приїхала на початку березня 1896 р. до Криму, де письменник працював у філоксерній комісії. 18 вересня за ст. ст. Віра Устинівна та Лідія Михайлівна повернулися до Вінниці.

М и к о л а — можливо, Микола Міхновський.

Б о н з а — так співробітники філоксерної комісії називали А. Сіземського.

72. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 61—62.

Подається за автографом: ЧМК, А-699.

Боржковський — див. прим. до листа 18.

Він тепер... в Ачинську Єнісейської губ[ернії].— В. Боржковський як член «Братства тарасівців» їздив у Сибір, де знайомився з життям українських селян-переселенців.

...багаж з «Надежды»? — Мається на увазі транспортне товариство.

73. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 62—63.

Подається за автографом: ЧМК, А-700.

Гнат Львович — товариш М. Коцюбинського по Шаргородському духовному училищу, один з організаторів таємного революційного товариства «Подільська дружина» в Кам'янці-Подільському.

«Русские ведомости» — російська громадсько-політична газета, орган ліберальних поміщиків і буржуазії, виходила в Москві з 1863 по 1918 р. У 70-х роках в газеті друкувалися М. Салтиков-Щедрін, Г. Успенський.

«Научное обозрение» — науковий і громадсько-політичний журнал, виходив у Петербурзі в 1894—1903 рр. У журналі друкувалися праці В. І. Леніна, Г. В. Плеханова, Д. І. Менделєєва.

74. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 64—65.

Подається за автографом: ЧМК, А-701.

«Життє і слово» — М. Коцюбинський одержав «Життє і слово», 1896, № 5.

Марта Бакуринська — вчителька з села Горбове на Чернігівщині, яку під приводом боротьби з штундою позбавили роботи.

...генерал...— «Генералом» М. Коцюбинський називає Б. Грінченка.

...стаття про штунду...— У журналі надрукована стаття Олеся Срібного «До штундового релігійного руху». Олесь Срібний підготував до друку також статтю Т. Зіньківського «Штунда, українська раціоналістична секта», подану в II т. творів Т. Зіньківського. О. Срібний виступав під криптонімом «Л. С.»

...один з двох дідичів...— В Куру-Узені М. Коцюбинський працював на виноградниках Козлова, у Кучук-Узені — на виноградниках Княжевича.

75. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 65—67.

Подається за автографом: ЧМК, А-702.

Міхновський Микола Іванович (1873—1924) — один з активних учасників «Братства тарасівців», у 1912—1913 рр. видавав

у Харкові тижневу газету «Сніп» буржуазно-націоналістичного напряму. В листі від 12 січня (за старим стилем) 1912 р. М. Коцюбинський писав дружині: «По обіді сидів і читав «Раду» та «Сніп». Ну, знаєш, поки не читав тої нової газети, я думав, що Міхновський мудріший і що він має більше смаку».

Крамницю ще не відкрито.— «Братство тарасівців» мало відкрити крамниці для просвітної роботи серед селян. Гроші надходили від добровільних пожертвувань, а також від продажу книг «у карнавку». М. Коцюбинський був скарбником у «Братстві тарасівців».

...на видання Словницї Тимченкової...— Йдеться про «Русско-малороссийский словарь» Є. К. Тимченка (I т. вийшов у Києві 1897 р., II т.— 1899 р.).

Нині якраз рік од «Святої трійці».— Восени 1895 р. М. Коцюбинський разом з загоном філоксеристів працював в урочищі «Свята трійця» поблизу села Кекенеїз. Туди приїздила Віра Устинівна.

Пенер — співробітник М. Коцюбинського.

76. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 107—108.

Подається за автографом: ЧМК, А-703.

П-ні Олена — дружина В. Боровика.

Про Василя Трохимовича...— В. Т. Андрієвського.

77. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 67—68.

Подається за автографом: ЧМК, А-704.

Демерджі — гора неподалік від Алушти.

Дістав «Зорю» — № 18 за 1896 р.

«Бобо» — образок з галицького життя. Автор Мирон Кордуба («Зоря», 1896, № 18—19).

...огляд літературної діяльності Комаря...— Йдеться про М. Ф. Комарова, огляд літературної діяльності якого зробив А. Кримський у «Зорі», 1896, № 18, стор. 358—360.

Гегела — можливо, Микола Вороний.

...«Св[ятого] письма»...— Мабуть, переклад Біблії на українську мову, який зробили П. Куліш та І. Пулюй.

...стаття проф. Левитського...— Йдеться про статтю Миколи Васильовича Левитського (1859—1936) «Земледельческие артели в Херсонской губернии». Ідея артілей зазнала гострої критики з боку В. І. Леніна (див. В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 279—285); Грабовського (Твори, т. III, К., 1960, стор. 289—290).

«По морю...» — Мова йде про журнал «По морю и суше».

А що твій ацетилен? — В. У. Коцюбинська працювала над науково-популярною статтею про ацетилен.

78. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 67—68.

Подається за автографом: ЧМК, А-705.

...а оддали москалям.— Йдеться про менонітів.

Харжевський — вінницький знайомий М. Коцюбинського.

Тжцінський Павло Карлович — віпницький знайомий М. Коцюбинського, у якого влітку 1890 р. він жив і вчив дітей.

Льоня — молодший брат М. Коцюбинського.

...вкраїнських карток.— Йдеться про поштові картки з портретами М. Драгоманова, Т. Шевченка, П. Куліша.

Кузьмо-Дем'янівський монастир — заснований 1856 р.; Коцюбинський двічі побував у цьому мальовничому місці: 1896 р.— сам, 1904 р.— з дружиною.

79. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 68—70.

Подається за автографом: ЧМК, А-706.

«Св[яте] письмо» — див. прим. до листа 77.

...Маковей прислав «Буковину»...— Йдеться про «Буковину», 1896, № 201, від 12(24) вересня, де була надрукована кореспонденція М. Коцюбинського «Допись з України (Про пам'ятник Катерині II в Катеринодарі)».

«Повістки і ескізи» — «Повістки й ескізи з українського життя» А. Кримського, Львів, 1895.

...од Василя Трохимова...— Йдеться про В. Т. Андрієвського.

Тарас Мальований — студент Київського університету, активний учасник «Братства тарасівців», працював у філоксерній комісії у Бессарабії.

...нарікає на Віталя...— В. Г. Боровика.

Харжевський — див. прим. до попереднього листа.

80. До Віри Коцюбинської

Вперше лист надруковано у скороченому вигляді: ЛНВ, 1919, кн. 3, стор. 286, у статті «М. М Коцюбинський, Листи до дружини. Упорядкував Михайло Жук». Повністю опубліковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 70—71.

Подається за автографом: ЧМК, А-707.

Після слів: «що ми разом з тобою побували в монастирі» прикріплено дві засушені квітки і підписано: «шафран з Яйли».

...від Кузьми-Дем'яна...— Йдеться про Кузьмо-Дем'янівський монастир.

«Путеводитель» — мабуть, «Путеводитель по Крыму» Г. Москвича, 1894, який зберігається в бібліотеці М. М. Коцюбинського в ЧМК.

Мірау (Пенер) — співробітник М. Коцюбинського по філоксерній комісії.

81. До Віри Коцюбинської

Вперше лист надруковано у скороченому вигляді: ЛНВ, 1919, кн. 3, стор. 289—291. Повністю опубліковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 72—74.

Подається за автографом: ЧМК, А-708.

...котру я помістив в «Зорі».— Йдеться про статтю В. У. Коцюбинської «Мірмікофільні рослини та мурахи» («Зоря», 1896, № 15).

Тарас — йдеться про Тараса Мальованого (див. прим. до листа 79).

Амет — мабуть, візник.

82. До Віри Коцюбинської

Вперше лист надруковано у скороченому вигляді: ЛНВ, 1919, кн. 3, стор. 291. Повністю опубліковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 74—76.

Подається за автографом: ЧМК, А-709.

Мишанецький — йдеться про Г. С. Імшенецького (див. прим. до листа 52).

Кіновія — монастирський гуртожиток.

...до царського двірка.— Йдеться про царський мисливський будиночок, споруджений за наказом Олександра II 1870 р. неподалік від монастиря.

83. До Віри Коцюбинської

Вперше лист надруковано у скороченому вигляді: ЛНВ, 1919, кн. 3, стор. 291—293. Повністю опубліковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 77—78.

Подається за автографом: ЧМК, А-710.

84. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 79—86.

Подається за автографом: ЧМК, А-711.

Дідич тутешній...— Мається на увазі Козлов.

85. До Віри Коцюбинської

Вперше скорочено надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 86—91. Повністю опубліковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 132—141.

Подається за автографом: ЧМК, А-712.

...пошта принесла мені «Зорю»...— «Зоря», 1896, № 19.

Німцевичі — див. прим. до листа 52.

Барвінщуки — йдеться про прибічників О. Барвінського.

Опозиціоністи романчуківського табору...— прибічники української націоналістичної буржуазії, польських магнатів та австрійського уряду.

«Зоря» мало цікава.— Мається на увазі № 19 за 1896 р.

«Не той став» — повість І. Нечуя-Левицького («Зоря», 1896, № 11—20).

«Бобо» — див. прим. до листа 77.

...вірш Уляни Кравченко...— «В Бескидах».

Критика Кримського на казку Франкову...— Йдеться про рецензію: «А. Кримський. Абу-Каземові капці. Арабська казка. Переробив Іван Франко. Виданє Руського товариства

педагогічного, ч. 47, Львів, 1895», надруковану в «Зорі», 1896, № 19, стор. 376—378; № 20, стор. 399—400.

...про брата нашого Ол. Кривка.— Стаття-некролог І. Липи «Над могилою Олександра Кривка», надрукована під псевдонімом І. Січовик. О. Кривко був членом «Братства тарасівців».

Куліниха — Ганна Барвінок, літературний псевдонім української ліберально-буржуазної письменниці О. М. Білозерської-Куліш (1828—1911).

«Земский сборник» — видання Чернігівського губернського земства, його редагували М. Коцюбинський та В. Самійленко.

«Журнальные постановления» — додаток до «Земского сборника».

Вільчинський Альберт (1829—1900) — польський письменник.

Мальпост — поштова карета (до проведення залізниць), що перевозила пасажирів і легку пошту.

Галинка — дочка В. Боровика.

86. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1927, стор. 259—260.

Подається за першодруком.

Тимченкові цензура дозволила друкувати Словницю...— Див. прим. до листа 75.

87. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 91—92.

Подається за автографом: ЧМК, А-713.

Пленіпотенція — доручення.

Перебендя — псевдонім О. Конiського.

«Естествознание и география» — науково-популярний журнал, виходив у Москві (1896—1916).

88. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 145—147.

Подається за автографом: ЧМК, А-714.

Плет — робітник філоксерного загону.

«Крымский вестник» — політична, громадська, літературна газета, виходила в Севастополі (1888—1916).

«Русские ведомости».— Див. прим. до листа 73.

«Вестник Европы» — щомісячний журнал, виходив у Москві (1866—1918) за редакцією М. М. Стасюлевича.

Бонзиха — дружина А. Сіземського.

Єремій — Г. Єремієв.

Ліхнякевич — земський статистик, знайомий письменника.

«Естествознание» — повна назва «Естествознание и география», див. прим. до листа 87.

Антокіан — мова йде про мінерал кіаніт.

...твій Павлов.— Павлов Олексій Петрович (1854—1929) — видатний радянський геолог, академік, професор Московського університету, родич В. Коцюбинської.

89. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 147—149.
Подається за автографом: ЧМК, А-715.
...од Панича.— Від Є. Тимченка.
...все коректує свою Словницю...— Йдеться про «Русско-малороссийский словарь».

90. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 93—95.
Подається за автографом: ЧМК, А-716.
Німцевич — див. прим. до листа 52.
...служив у Мілютіна...— Мова йде про Мілютіна Дмитра Олексійовича (1816—1912) — військового і державного діяча, воєнного міністра. В 1881 р. вийшов у відставку і до кінця життя жив у Криму.
...здерти з нього дещицю в карнавку...— Див. прим. до листа 75.
Дурний дідич...— Йдеться про поміщика Козлова.

91. До Костя Паньківського

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 189.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 446.
...більше оповідання...— «Дорогою ціною».

1897

92. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 260.
Подається за першодруком.
Карпенко — І. К. Карпенко-Карий.

93. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 82.
Подається за першодруком.
Уманець — Уманець Федір Михайлович, голова Чернігівської губернської земської управи.
Марія Миколаївна — Марія Загірня, дружина Б. Грінченка.

94. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 82—83.
Подається за першодруком.

95. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 83—84.
Подається за першодруком.
Председатель — Уманець Федір Михайлович.

96. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 84.
Подається за першодруком.

97. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 97—98.
Подається за автографом: ЧМК, А-717.

...а я тільки що з контори.— На початку листопада 1897 р. М. Коцюбинський змушений був переїхати без родини до Житомира, де спочатку завідував конторою ліберальної газети «Волынь» (1882—1917), а згодом працював редактором відділів «Хроника», «Свет и тени русской жизни». Письменник працював у «Волыни» з листопада 1897 р. по березень 1898 р.

Коген — йдеться про А. М. Когена, видавця «Волыни», який жив у Києві.

Фідлер — псевдонім редактора «Волыни» Є. Ф. Козловського.

98. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 84.
Подається за першодруком.

Дікарєв — ймовірно, Митрофан Олексійович Дикарів (псевдонім — М. Крамаренко, 1854—1899) — збирав матеріали з життя селян Слобідської України та Кубані.

Чикаленко Євген Харлампович (1861—1929) — український громадсько-політичний діяч буржуазно-націоналістичного напряму, поміщик, автор брошур з питань сільського господарства, фінансував «Киевскую старину», видавав газету «Рада». 1919 р. емігрував.

Список книг для Чаплієвської бібліот[еки]... — Йдеться про списки, які складались у Чернігівському губернському земстві для сільських бібліотек.

99. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 97—98.
Подається за автографом: ЧМК, А-718.

...звістка про губер[натора].— 4 листопада 1897 р. чернігівський губернатор Є. Андрієвський одержав від віце-директора департаменту поліції С. Еволянського відношення № 10311, у якому повідомлялось, що М. Коцюбинський може працювати в чернігівському земстві на будь-якій посаді, крім завідувача книжковим складом.

100. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 162—164.
Подається за автографом: ЧМК, А-419.

101. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 98—99.
Подається за автографом: ЧМК, А-420.
...хтось з киян, певно Микола.— Микола Міхновський.
Оповідання — мізерія...— Мається на увазі оповідання С. Яричевського «Пустир».
Михалина — Кранц Михайлина Марківна, чернігівський лікар.

102. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 166—167.
Подається за автографом: ЧМК, А-421.
Тжцінський — див. прим. до листа 78.
Імшенецький — див. прим. до листа 52.
...на обох земських Петрів...— Йдеться про П. Солонину — члена Чернігівської губернської земської управи та П. Добровольського — секретаря Чернігівської повітової земської управи.

103. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 100—101.
Подається за автографом: ЧМК, А-422.
...збираю матеріали для повісті на тлі газетному.— Зберігся лише невеликий уривок під назвою «Випадок. Видерте з щоденника».

104. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 169.
Подається за автографом: ЧМК, А-423.

105. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 169—170.
Подається за автографом: ЧМК, А-424.
...сьогодні табель...— Йдеться про так звані табельні дні, коли відзначалися царські свята і установи не працювали.
...ходила сьогодні на бібліотечне зібрання...— В. Коцюбинська працювала в бібліотеці.
Нині берусь за писання...— письменник працював над оповіданням «В путах шайтана».
...рукопис В. Гр...— Ймовірно, мова йде про рукописи Кравченка Василя Григоровича.

106. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 101—102.
Подається за автографом: ЧМК, А-725.
...щоб робити ту гімнастику.— Хоч у лютому 1897 р. хірург К. М. Сапешко зробив М. Коцюбинському операцію колін-

ної чашечки, хвороба весь час нагадувала про себе і письменник змушений був лікуватися масажем і гімнастикою.

...оповідання вийде чимале...— Йдеться про оповідання «У путах шайтана».

107. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 172—173.

Подається за автографом: ЧМК, А-726.

Кравченко — див. прим. до листа 105.

А чи не писав чого наш кум? — Мова йде про брата Віри Устинівни Василя Устиновича Дейшу.

108. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 102—103.

Подається за автографом: ЧМК, А-727.

...дав для завтрашнього № статтю.— Стаття М. Коцюбинського «Свет и тени русской жизни» була надрукована у «Волыни» від 11 грудня 1897 р.

109. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 103—104.

Подається за автографом: ЧМК, А-728.

Для завтрашнього № я знов дав статтю...— Йдеться про статтю, надруковану в газеті «Волынь» 12 грудня 1897 р. без підпису, де розповідається, як відомий адвокат Ф. Н. Плевако захистив на судовому процесі повсталих селян.

110. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 177—178.

Подається за автографом: ЧМК, А-729.

111. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 104—106.

Подається за автографом: ЧМК, А-730.

«Свет и тени» вийшло у мене инородческое...— Йдеться про статтю, надруковану в газеті «Волынь» 21 грудня 1897 р., в якій розповідалося про безправне становище якутів та калмиків.

...Листи і від Льоні і від Хомки...— Мова йде про братів письменника.

112. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 106—107.

Подається за першодруком: ЧМК, А-731.

В тихім повітрячка чистого лескоті...— Переспів П. Грабовського вірша В. Бенедиктова, надрукований в «Зорі», 1897 р. (№ 44).

113. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 181—182.
Подається за автографом: ЧМК, А-732.

114. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 107—108.
Подається за автографом: ЧМК, А-733.

115. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 108—109.
Подається за автографом: ЧМК, А-734.

Коваленкові, коли матиму час, напишу.— Йдеться про Коваленка-Коломацького Григорія Андрійовича (друкувався під псевдонімами Гетьманець, Сьогобочний) — українського ліберально-буржуазного діяча, письменника, критика і перекладача. Його російський переклад оповідання М. Коцюбинського «Посол від чорного царя» був надрукований у журналі «Казбек» (1898).

116. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 109—110.
Подається за автографом: ЧМК, А-735.

Тут у нас Льдов, поет з Петербурга.— Мова йде про В. М. Розенблюма — поета-символіста, який друкувався під псевдонімами Льдов, Птичка-невеличка, В. Розов.

117. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 186—187.
Подається за автографом: ЧМК, А-736.

118. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 111—112.
Подається за автографом: ЧМК, А-737.

Делянов Іван Давидович (1818—1897) — міністр освіти в Росії.

119. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 111—112.
Подається за автографом: ЧМК, А-738.

Малявко Є. І.— член Чернігівської земської управи, родич Віри Устинівни.

120. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 112—113.
Подається за автографом: ЧМК, А-739.

Чебанов — артист російської опери в Житомирі.

«Міньйон» — опера М.-Л.-А. Тома.

...новинки од «Ілі»...— Ймовірно, йдеться про чернігівського адвоката Шрага Ілію Людвиговича, який разом з Коцюбинським працював у чернігівській «Просвіті».

...гостя, якого ми сподіваємося.— Коцюбинські чекали другу дитину.

1898

121. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 192—193.
Подається за автографом: ЧМК, А-740.

Дістав від Шрагів карточки.—Див. прим. до попереднього листа.

...для малепького оповідання для збірника в честь Франка...— Йдеться про оповідання «В путах шайтана». М. Коцюбинський не встиг вчасно надіслати і тому воно не було надруковане у збірнику «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності» (Львів, 1898).

122. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 114—115.
Подається за першодруком: ЧМК, А-741.

123. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 115—117.
Подається за першодруком: ЧМК, А-742.

124. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 117—118.
Подається за автографом: ЧМК, А-743.

...од пані Сивої.— Йдеться про дружину В. І. Самійленка.

125. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 118—119.
Подається за автографом: ЧМК, А-744.

126. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 119—120.
Подається за автографом: ЧМК, А-745.

...бонза формально обіцяв мені...— Мається на увазі Уманець Федір Михайлович, який був головою Чернігівської губернської земської управи.

«Галичанин» — львівська газета «москвофільського» напряму (1893—1914).

«Д.Ц.» — дозволено цензурою.

«Вістник» — мова йде про «Літературно-науковий вісник».
«Залісся» — повість Осипа Маковея (1897).
«Царівна» — повість Ольги Кобилянської, що вийшла в Чернівцях 1896 р.
Од Солонин...— від сім'ї Петра Миколайовича Солопини, педагога, автора «Методики русского языка», голови Чернігівської губернської земської управи.

127. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 121—122.
Подається за автографом: ЧМК, А-746.
...знайшла мені Москвича.— Йдеться про «Путеводители по Крыму» Головкінського та Москвича.
«Галицько-літературно-науковий вістник» — мова йде про «Літературно-науковий вісник».
«Земский сборник».— Див. прим. до листа 85.
«Наукові записки» — «Записки Наукового товариства імені Шевченка».
Вася — Василь Устинович, брат Віри Устинівни.

128. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 122—123.
Подається за автографом: ЧМК, А-747.
...дякую тобі за «путєводітєлі».— Див. прим. до попереднього листа.
...себто того аркуша Словаря Уманця...— Мова йде про «Словарь російсько-український», т. IV, який вийшов 1898 р. у Львові як додаток до «Зорі».
Ліхнякевич.— Див. прим. до листа 88.
Генерал прислав картку новорічну.— Мається на увазі Б. Грінченко.
От бідний Флегонт! — Флегонт Шехутський, знайомий Коцюбинських.

129. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951 р., стор. 123—124.
Подається за автографом: ЧМК, А-748.
...я дав замітку про штунду й сектантство на Україні...— Йдеться про статтю, надруковану у «Волыни» від 10 січня 1898 р. за підписом «М.К.» В основу статті лягли матеріали, вміщені в журналі «Миссионерское обозрение» та газетах «Новороссийский телеграф», «Русские ведомости», «Нижегородский листок», «Русский труд».
Стеж за Мариною...— Йдеться про няню дітей Коцюбинських Марину Печерну.

130. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 124—126.
Подається за автографом: ЧМК, А-749.
Вимагати я не маю права по контракту...— За

контрактом письменник мусив працювати ще три місяці після того, як подав заяву про звільнення.

...в справі дифіскації...— Мабуть, дифамації — опублікування в пресі відомостей, що зводять наклепи на осіб або установи.

...я не говорив ще за Льоню...— Йдеться про влаштування Льопі — брата М. Коцюбинського — на роботу в Житомирі.

...дістав листа од Лисенка.— Мова йде про лист М. В. Лисенка від 8 січня 1898 р., в якому композитор запрошував письменника взяти участь у літературній збірці «На вічну пам'ять Котляревському», яка мала вийти до відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. М. В. Лисенко писав, що збірка «свідчила б про успіх, який зробило слово українське і література від часу Котляревського» (ЧМК, А-1929).

Збірка вийшла в Києві 1904 р., письменник подав до неї етюд «Цвіт яблуні».

131. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 126—127.

Подається за автографом: ЧМК, А-750.

...написав просьбу в управу...— М. Коцюбинський надіслав прохання до Чернігівської губернської земської управи з приводу посади.

Чайка — йдеться про українську письменницю Дніпрову Чайку (псевдонім Л. В. Василевської, 1861—1927).

132. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 127—128.

Подається за автографом: ЧМК, А-751.

133. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 210—211.

Подається за автографом: ЧМК, А-752.

Тільки що дістав твого листа. Аж зітхнув вільніше, аж зрадів. Не надавай ваги тому, що стоїть далі.— Ці слова дописані вгорі листа.

134. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 128—129.

Подається за першодруком: ЧМК, А-753.

...«Эф» у своїх отголосках...— редактор газети «Волынь» Фідлер («Эф») вів постійний розділ, у якому розповідав про місцеві події.

135. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 129—130.

Подається за автографом: ЧМК, А-754.

Скробишевський — секретар Кримського філоксерного комітету.

136. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 213—214.
Подається за автографом: ЧМК, А-754.

137. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 130—131.
Подається за автографом: ЧМК, А-755.

138. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 131—132.
Подається за автографом: ЧМК, А-756.

139. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 132—133.
Подається за автографом: ЧМК, А-757.
Тарас — Тарас Мальований, член «Братства тарасівців».

140. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 133—134.
Подається за автографом: ЧМК, А-758.
...в якому числі патрет Мачтета...— «Зоря», 1897, № 18.

141. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 134—135.
Подається за автографом: ЧМК, А-759.
Я так стурбувався...— Мати письменника, яка на той час майже зовсім осліпла, випадково випила отруту.
...та ще одну статтю переробити.— Можливо, йдеться про статтю М. Коцюбинського про забобони, віру в чаклунів, ворожбитів, надруковану в газеті «Волынь» від 27 січня 1898 р.

142. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 135—136.
Подається за автографом: ЧМК, А-760.
Про пані Самійленкову ще не говорив...— М. Коцюбинський хотів допомогти дружині В. Самійленка О. С. Орешко-Якименко влаштуватися на роботу у бердичівському відділенні «Волыни».
...то — стаття Грінченкова про читання на селі.— Надруковано в газеті «Волынь» від 30—31 січня 1898 р. під заголовком «Из заметок о сельских чтениях» за підписом «Ив. П.»

143. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 137—138.
Подається за автографом: ЧМК, А-761.

...статті проф. Сумцова «Организация общест-в[енных] развлечен[ий]...» — Стаття професора Харківського університету М. Ф. Сумцова була надрукована в січневій книзі журналу «Образование» за 1898 р.; в газеті «Волынь» від 28—30 січня 1898 р. передрукована з незначними змінами.

...дати їй «доверенность» на одібрання грошей.— Мова йде про гроші, які Коцюбинські мали одержати від Недзвєдського, що купив у них вінницький будинок.

144. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 138—139.

Подається за автографом: ЧМК, А-762.

Скробиш — Скробишевський, див. прим. до листа 135.

...неприємно, що на Грінченка так нападають...— Маються на увазі службові неприємності Б. Грінченка.

Полуботок — чернігівський знайомий М. Коцюбинського.

Василь — брат В. Коцюбинської.

145. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 139—140.

Подається за автографом: ЧМК, А-763.

...думаю помістити в «Волыни» справоздання з першої книжки «Літе[ратурно]-наук[ового] вістника».— Така рецензія під заголовком «Галицький літературно-науковий вісник» була надрукована в газеті «Волынь» від 14 лютого 1898 р. за підписом «М.К.»

...говорив з ним і про статтю Грінченкову.— Див. прим. до листа 142.

146. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 140—141.

Подається за автографом: ЧМК, А-764.

...мушу сьогодні написати замітку про Кулиша...— Йдеться про статтю «К годовщине смерти П. А. Кулиша», надруковану в газеті «Волынь» від 1 лютого 1898 р. за підписом «М.К.»

147. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 141—142.

Подається за автографом: ЧМК, А-765.

...млинці у Мінеля.— М. Коцюбинський жив у готелі Мінеля.

148. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 142—144.

Подається за автографом: ЧМК, А-766.

...ті статті в «Волыни», що про Золя.— Йдеться про так звану «справу Дрейфуса» і про виступ Е. Золя проти процесу над Дрейфусом у статті «Я звинувачую».

149. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 230—231.
Подається за автографом: ЧМК, А-767.

150. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 231—232.
Подається за автографом: ЧМК, А-768.

151. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 144—145.
Подається за автографом: ЧМК, А-769.

Критика на Складку Грінченка.— Мова йде про рецензію Б. Грінченка на альманах «Складка» (Спорудив К. А. Білиловський, С.-Петербург, 1897).

152. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 145—146.
Подається за автографом: ЧМК, А-770.

...мою замітку про Куліша...— Див. прим. до листа 146.

Барбуша — Варвара Іванівна Колесникова, чернігівська учителька, товаришка В. Коцюбинської.

Русова Софія Федорівна (1856—1940) — українська культурно-освітня діячка буржуазно-націоналістичного напряму, тоді саме готувала статтю про М. Коцюбинського.

153. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 146—147.
Подається за автографом: ЧМК, А-771.

Нарікаєш мене «ділопроізводителем»...— Мова йде про посаду «делопроизводителя оценочного стола», котру запропонували М. Коцюбинському, бо Б. Грінченко, який її обіймав, був призначений секретарем Чернігівської земської управи.

...ро[з]бивши статтю Мордовця на дві половини.— М. Коцюбинський у «Волыни» від 6—7 лютого 1898 р. (№ 29—30) передрукував з незначними змінами відповідь Д. Мордовця на статтю в «Биржевых ведомостях», що висміювала літературну мову Галичини. До статті Д. Мордовця письменник написав таку примітку: «Здесь мы вынуждены сделать поправку. Г[осподин] Мордовцев, перечисляя имена малорусских писателей, пропустил бесспорно лучшего, талантливейшего романиста Панаса Мирного, автора превосходных романов: «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія» и др., а также таких известных писателей, как Наталія Кобринська, О. Маковей и др., и привел имена совсем мало известных, как Ружный, Корш, Стешенко».

154. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 148.
Подається за автографом: ЧМК, А-772.

...з усякими Угерами та Блохами...— Мова йде про

житомирську етикетну фабрику Угер і Блох, де друкувалася «Волынь».

Спасибі тобі, Вірусенько, за Єфименко.— Ймовірно, йдеться про «Очерки истории Правобережной Украины» О. Єфименко (1895), що зберігаються в ЧМК.

155. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 149—150.
Подається за автографом: ЧМК, А-773.

156. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 85.
Подається за першодруком.

...спасибі Вам за Вашу цікаву статтю.— Йдеться про статтю «Из заметок о сельских чтениях» (див. прим. до листа 142).

157. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 150—151.
Подається за автографом: ЧМК, А-774.

Число «Зорі» пришли мені...— Див. прим. до листа 140.

«Детский отдых» — щомісячний журнал, виходив у Петербурзі (1881—1907).

Перелигін Микола Іванович — учитель з Сергієва-Посада Московської губернії, перекладав на російську мову дитячі оповідання М. Коцюбинського.

158. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 151—152.
Подається за автографом: ЧМК, А-775.

Василь Трохимович — Андрієвський.

159. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 243—245.
Подається за автографом: ЧМК, А-776.

Соня — Софія Устинівна Дейша, сестра Віри Устинівни.

Костя — Костянтин Устинович Дейша, брат Віри Устинівни.

160. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 153—154.
Подається за першодруком: ЧМК, А-777.

161. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 154—155.
Подається за автографом: ЧМК, А-778.

...послухати оперу «Норму»...— «Норма» — опера композитора В. Белліні.

Новинку про осуд Золя...— Див. прим. до листа 148.
...що діється в Угорщині.— Йдеться про аграрний рух, який виник у зв'язку з неврожаєм 1897 р.

162. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 155—156.
Подається за автографом: ЧМК, А-779.
Мама пише, що й досі не бачилась з Недзвєдським...— Мати М. Коцюбинського їздила у Вінницю до Недзвєдського по гроші за проданий будинок.
...звістку про «Вістник»..— Див. прим. до листа 145.

163. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 156—157.
Подається за автографом: ЧМК, А-780.
Оля Гортинська — родичка Віри Устинівни.

164. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 158—159.
Подається за автографом: ЧМК, А-781.

165. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 159—160.
Подається за автографом: ЧМК, А-782.

166. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано· Твори, т. 5, 1961, стор. 253—255.
Подається за автографом: ЧМК, А-783.

167. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 255—256.
Подається за автографом: ЧМК, А-784.

168. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 160—161.
Подається за автографом: ЧМК, А-785.
Вольфман — працівник коптори газети «Волынь».
Буховецький — соліст Житомирської опери.
Пальшау, пані Холщевникова — чернігівські знайомі Коцюбинських.

169. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 162.
Подається за автографом: ЧМК, А-786.

170. До Віри Коцюбинської

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 162—163.
Подається за автографом: ЧМК, А-787.

171. До Григорія Коваленка-Коломацького

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 85—87. Фотокопія автографа (останні два абзаци) опублікована у книзі Г. Коваленка-Коломацького «В дні журби і печалі», К., 1918.
Подається за першодруком.
Коваленко-Коломацький Григорій Андрійович — див. прим. до листа 115.
...2 числа «Казбека», в яких надруковано Ваш переклад мого оповідання...— Йдеться про оповідання «Посол від чорного царя», яке було надруковане у владикавказькій газеті «Казбек» за 1898 р.

172. До Костя Паньківського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 190.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 447.
...брата Вашого...— Мова йде про Северина Федоровича Паньківського (1872—1943) — українського актора, який грав у трупі М. Кропивницького.

173. До Панаса Мирного

Вперше надруковано: журнал «Червоний шлях», 1923, № 9, стор. 193—194.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 5, № 593.
Пишучи до мене листа...— 3 травня 1898 р. Панас Мирний, вперше прочитавши оповідання М. Коцюбинського, писав: «І все то-то — щире золото, все то-то — само життя, оброблене в невеличкі рямці дотепною рукою мастака-художника. Спасибі Вам, добродію, велике спасибі...» (Панас Мирний, Зібрання творів у семи томах, т. VII, «Наукова думка», К., 1971, стор. 431).

174. До Костя Паньківського

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 264—265.
Подається за автографом: ЧМК, А-1043.
...сподівався дістати пропущені цензурою свої книжечки...— «Для загального добра», «Пе коптьор», «Хо».
...це все я написав до редакції «Вістника»...— Див. «Додатки», лист 5.

175. До Якова Жарка

Вперше опубліковано: Твори, т. III, 1956, стор. 196—198.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 442.
...від д. Карпенка...— від І. К. Карпенка-Карого.

...який Коваленко писав Вам про мене, чи чернігівський, чи з Владикавказа? — «Владикавказький» — Григорій Андрійович Коваленко-Коломацький, бо він служив у Владикавказі в армії, «чернігівський» — Григорій Олексійович Коваленко, бо жив у Чернігові.

Про Віталія Гаврилов[ич а]... — В. Г. Боровика.

176. До Панаса Мирного

Вперше надруковано: журнал «Червоний шлях», 1923, № 9, стор. 194—195.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 5, № 594.

...свою фотографію та оповідання... — Можливо, оповідання «Морозенко», яке Панас Мирний подарував М. Коцюбинському з дарчим написом: «Талановитому ратаєві рідної мови М. М. К. від щирого серця. Автор. 31/V 1898 р.»

...затверджено статут нового добродійного товариства імені Шевченка... — Йдеться про «Общество имени Т. Г. Шевченко для вспомоществования пуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга», статут якого був затверджений 20 липня 1898 р.

Я тепер лагоджу до цензури томик... оповідань з мслдуванського побуту. — «По-людському. Оповідання з басарабського життя», Львів, 1900.

177. До Данила Мордовця

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 89—90.

Подається за автографом: ЧМК, А-1032.

...з уклінним проханням вислати мені приміряик статуту... — Д. Мордовець відповів у листі, що коли статут буде надрукований, вишле його письменнику (ЧМК, А-2124).

178. До Панаса Мирного

Вперше надруковано: журнал «Червоний шлях», 1923, № 9, стор. 195—196.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 5, № 595.

...видати альманах... — Мова йде про альманах «Хвиля за хвилею», що вийшов у Чернігові 1900 р.

Чи Ви дістали посилку... — Мається на увазі посилка з творами М. Коцюбинського. У листі від 12 серпня 1898 р. Панас Мирний писав: «Спасибі Вам велике за Ваші оповідання. Галицькі видання мені менше вподобалися, ніж чернігівські» (Панас Мирний, Зібрання творів у семи томах, т. VII, стор. 439).

179. До Панаса Мирного

Вперше надруковано: журнал «Червоний шлях», 1923, № 9, стор. 196.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 5, № 596.

Казка Ваша... — «Казка про Правду та Кривду» Панаса Мирного.

...пришліть нам що-небудь...— Панас Мирний до альманаху «Хвиля за хвилею» нічого не надіслав.

tout á vous — завжди ваш (франц.).

180. До Наталі Кобринської

Вперше надруковано: «Михайло Коцюбинський (До 75-річчя з дня народження). Збірник матеріалів, статей, віршів та нарисів». Вінниця, 1939, стор. 36.

Подається за автографом: ЧМК, А-678.

...помістити у тому збірнику оповідання Ваше «Виборець»...— Хоч Н. І. Кобринська дала згоду, однак оповідання до альманаху «Хвиля за хвилею» не ввійшло, бо його зняла царська цензура.

181. До Олени Пчілки

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 272—273.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 459.

...промову на науковій «академії»...— Стаття «Промова п. Наталії Кобринської на науковій академії в ювілей відродження руско-української літератури», надрукована в газеті «Діло» від 5 листопада 1898 р.

...панні Ларисі...— Лесі Українці.

182. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VIі, 1930, стор. 91—92.

Подається за першодруком.

П. Н. Солонина — див. прим. до листа 126.

Андрієвська Ольга Трохимівна — чернігівська знайома Коцюбинських. Була звинувачена у переховуванні творів, «підбурюючих до звеження існуючого в державі суспільного устрою» (ЦДІА УРСР, ф. 318, № 763, арк. 2).

1899

183. До Миколи Вороного

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 93.

Подається за автографом: ЧМК, А-476.

...з трупою Тобілевичів...— І. Карпенка-Карого, П. Саксаганського та М. Садовського.

Юрій Тобілевич — можливо, син Івана Тобілевича — Юрій Іванович Тобілевич.

184. До Наталі Кобринської

Вперше надруковано: «Михайло Коцюбинський (До 75-річчя з дня народження). Збірник матеріалів, статей, віршів та нарисів», стор. 37—38.

Подається за автографом: ЧМК, А-680.

...Ви дозволили нам вибрати щось одповідаюче нашим цензурним вимогам.— Н. І. Кобринська надіслала оповідання «Дама Карова» і «Ой Орле, Орле, сивий Соколе!», рукописи яких зберігаються в ЧМК (А-122, А-121).

...де дістати потрібний матеріал...— Письменниця відповіла, що знає лише повість Федьковича «Штефан Славич», яка друкувалася в «Вечорницях», 1863, № 13—16.

Присланy в листі до мене вирізку з газети...— Див. прим. до листа 181.

185. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: журнал «Радянське літературознавство», 1960, № 3, стор. 124.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 3с/309, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 1—2 зв.

Листування між В. Гнатюком і М. Коцюбинським розпочалося 1899 р. і тривало до 1913 р.

1914 р. у Львові В. Гнатюк опублікував 126 листів М. Коцюбинського (Листи до Володимира Гнатюка), з своєю передмовою та коментарями.

...є ще один нарис з життя кримських татар...— Йдеться про оповідання «В путах шайтана».

...а Ваша Спілка...— Мається на увазі Українсько-руська видавнича спілка, яка видала збірки творів М. Коцюбинського: «В путах шайтана і інші оповідання» (1899), «По-людському» (1900), «Поєдинок і інші оповідання» (1903), «У грішний світ» (1905), «Дебют» (1911), «Тіні забутих предків» (1913).

186. До Григорія Мачтета

Вперше надруковано: Збірник І, стор. 31.

Подається за фотокопією: ІЛ, ф. 7, № 437. Оригінал зберігається в Державній бібліотеці ім. В. І. Леніна.

...увидеться с Вами в Киеве на съезде...— Мається на увазі XI археологічний з'їзд, який відбувся в серпні 1899 р. у Києві.

187. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 27.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 3с/309, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 3—4.

...на всі пропозиції Спілки...— Українсько-руської видавничої спілки.

188. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 27—28.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 3с/309, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 6—7.

Refusé — відмовлено (франц.). Такий напис робила царська цензура, коли не пропускала видання, що надсилалися з-за кордону.

189. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 28—30.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 3с/309, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 9—10 зв.

Більшу річ пишу...— «Дорогою ціною».

190. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 260.

Подається за першодруком.

191. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 30—31.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 3с/309, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 11—12 зв.

«Гамлет» Шекспіра і «Народність» Каутського...— У листі від 4(16) листопада В. Гнатюк запитував М. Коцюбинського, чи вислати йому «Гамлет» Шекспіра у перекладі П. Куліша, «Народність і її початки» К. Каутського, які видала Українсько-руська видавнича спілка.

«Покори» не висилайте...— Йдеться про збірку новел О. Кобилянської у виданні Українсько-руської видавничої спілки.

...нападають клерикали...— Публікуючи листа, В. Гнатюк дав до цього місця таку примітку: «Деякі видання Вид[авничої] спілки викликали в перших роках заїлі, але зовсім безгрунтовні критики «правовірних католиків», що бажали б мати у кождій книжці причинок до богословської літератури; пізніше устали ці напади, бо їх аранжери переконалися, мабуть, що своїми виступами не дійдуть до цілі, а лиш осмішать себе» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 31).

«Громадські промисловці» — Збірка оповідань і нарисів С. М. Ковалева, яку видала Українсько-руська видавнича спілка 1899 р.

...може б розходились швидше...— Це місце В. Гнатюк супроводив такою приміткою: «Се була, очевидно, лише благородна ілюзія, бо хоч у кілька літ пізніше перенесено до Києва не лише друк «Літ[ературно]-наук[ового] вісника», але й деяких книжок, то через те загальний фінансовий стан видавництва зовсім не поправився, і треба було аж переводити деякі значніші операції фінансові при помочі інших товариств та деяких осіб, щоб він не захитався» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 31).

192. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 31—32.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Гнат. 285, арк. 6.

193. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 32.

Подається за першодруком.

...мої дитячі оповідання...— Йдеться про видання: М. Коцюбинський, Оповідання, Львів, 1900. 48 с. (видання Руського товариства педагогічного, № 72), куди ввійшли: «Вечір», «Маленький грішник», «Харитя», «Завидющий брат», «Ялинка», «Наша хатка» та переклад оповідання «Святий вечір у Христа» Ф. М. Достоєвського.

194. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 32—33.

Подається за першодруком.

Чч. 10, 11 і 1 Вид[авничої] спілки...— Йдеться про видання Українсько-руської видавничої спілки: ч. 10 — У. Шекспір. Гамлет, принц данський; ч. 11 — Генрик Понтоппідан. Із хат. Оповідання; ч. 1 — С. Ковалів. Дезертир і інші оповідання.

195. До Костя Паньківського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 190—191.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 448.

196. До Наталі Кобринської

Вперше надруковано: «Михайло Коцюбинський (До 75-річчя з дня народження). Збірник матеріалів, статей, віршів та нарисів», стор. 38—39.

Подається за автографом: ЧМК, А-680.

...та оце кінчаю більше оповідання.— Мова йде про «Дорогою ціною».

1900

197. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 33.

Подається за першодруком.

198. До Петра Стебницького

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 290—291.

Подається за автографом: ЧМК, А-1063.

Стебницький Петро Януарійович (1862—1923) — український письменник (псевдонім Павло Смуток) і громадський діяч

ліберально-буржуазного напряму, один з провідних діячів Петербурзької української громади.

...15 примірників творів Левицького...— Йдеться про другий том «Повісті і оповідання» Івана Нечуя-Левицького, що вийшли у Києві 1900 р.

199. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 291.

Подається за першодруком.

...Вашого дуже цінного Словаря...— Див. прим. до листа 33.

...лагоджу і незабаром подам до цензури збірку моїх оповідань...— Мова йде про збірку «Оповідання», т. І, К., 1903. 443 с.

200. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 34—35.

Подається за першодруком.

201. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 35.

Подається за автографом: ЧМК, А-479.

202. До Андрія Дуляка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 102—103.

Подається за першодруком.

Спасибі Вам і за те, що Ви для мене наготовили...— Мова йде про фольклорні записи А. Дуляка, бо в архіві Коцюбинського збереглися його записи з поміткою: «С. Лопатинцы, 1900 р., 14 ноября А. Дуляк».

Рахни — Рахни-Лісові, залізнична станція, що знаходилась за 8 *км* від Лопатинців.

203. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 35—37.

Подається за першодруком.

Шаховський — Шаховський Микола Володимирович (1856—1906) — начальник Головного управління у справах друку.

...звернув увагу на їх невинний зміст і дозволив їх продавати в Росії.— Це місце листа В. Гнатюк так прокоментував: «Се зроблено, але, очевидно, безрезультатно. До самої «конституції» не могли йти вільно ніякі українські видання з Галичини до Росії, хоч би вони були такі «революційні», як математичний або лікарський збірник, як жерела до української історії або пам'ятки української літератури» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 36).

...видані Спілкою переклади Кулішеві Шекспіра.— Ось коментар В. Гнатюка до цього місця: «З Кулішевими перекладами Шекспіра вийшла ціла історія. О. Кулішева просила не лише кн[язя] Шаховського про дозвіл пустити їх до Росії, але вносила навіть просьбу до самої цариці. Здається, О. Кулішева дістала по довгих заходах прихильну відповідь» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 36).

...«Хіба ревуть воли»...— На засіданнях дирекції Українсько-руської видавничої спілки В. Гнатюк порушував питання про видання роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні? Роман з народного життя», але безрезультатно.

204. До Володимира Гнатюка

Вперше опубліковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 37—38.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 2272, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 13—13 зв.

...замість обіцяного довшого оповідання посилаю Вам оцю дрібничку...— М. Коцюбинський надіслав В. Гнатюку, замість «Дорогою ціною», оповідання «По-людському», яке було надруковане у збірці під такою ж назвою (Львів, 1900, Українсько-руська видавнича спілка, 1 серія, № 24).

205. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 38—39.

Подається за першодруком.

...останні 2 аркуші повісті Мирного...— Йдеться про повість Панаса Мирного «Лихі люди».

206. До Панаса Мирного

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 298—299.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 5, № 597.

207. До Кароля Беднарського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 190.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 4328.

Беднарський Кароль — див. прим. до листа 5.

208. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 39—40.

Подається за першодруком.

209. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 40—41.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 309 чт., оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 15—16.

210. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 41—43.

Подається за автографом: ЧМК, А-480.

...чимало є «превосходительных»...— Деякі високі чиновники в Росії, за цензурним статутом, мали право одержувати по одному примірнику закордонних видань, навіть заборонених цензурою. В листі від 18 серпня 1900 р. В. Гнатюк запитував М. Коцюбинського: «Може у Вас в Чернігові є яке «превосходительство», що на його адресу можна б було вислати?» (Збірник II, стор. 105).

Замір Спілки.. — В. Гнатюк дає такий коментар до цього місця: «Се відноситься до малої серії Літ[ературно]-наукової бібліотеки Вид[авничої] спілки, яка постала за моєю ініціативою і на яку я добув у першім році її існування невеличку підмогу. Зразу мала вона бути стисло популярна, але пізніше змінено її програму. В перших роках видавано її періодично, по 24 числа на рік, і за окремою передплатою» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 42).

Моя пані дуже дякує добр[одію] Франкові...— Іван Франко пообіцяв Вірі Коцюбинській написати передмову до збірки оповідань М. Коцюбинського.

...(для Ю. А.)...— Ймовірно, йдеться про дружину народника Дебагорія-Мокрієвича Юлію Олександрівну Гортинську.

211. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка. стор. 43—44.

Подається за першодруком.

...поки що намітив лише біографію Джузеппе Гарібальді.— У листі від 18 серпня 1900 р. В. Гнатюк писав М. Коцюбинському: «Іще одна просьба до Вас. Спілка хоче видавати брошури популярного змісту з різних наук та брошурки для молодіжі 10—16 літ (описи подорожів, біографії славетних людей і т. п.» (Збірник II, стор. 105). Біографії Д. Гарібальді М. Коцюбинський не написав.

...поки не зупинилась ще, що саме взяти до перекладу.— До цього місця В. Гнатюк дав таку примітку: «Сим замірам не довелося здійснитися з різних причин» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 43).

212. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 112.

Подається за першодруком.

...я хотел бы поместить их приложением...— М. Коцюбинський, який виконував обов'язки секретаря редакції «Земского сборника Черниговской губернии», вмістив етнографічні матеріали Б. Грінченка в грудневій книжці збірника за 1900 р. під назвою «Из уст народа. Этнографические материалы.— Б. Д. Гринченка (отдельное приложение)».

213. До Гната Львовича

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 114.

Подається за першодруком.

Львович Гнат Васильович — див. прим. до листа 73.

...повернув зі своєї подорожі...— У січні 1901 р. М. Коцюбинський з дружиною їздив до Москви і Петербурга, де зустрічався з Г. Мачтетом.

214. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 45—47.

Подається за першодруком.

215. До Івана Франка

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 309—310.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 1624, стор. 110.

Від імені редакційного комітету М. Коцюбинський надіслав багатьом письменникам текст звернення без суттєвих змін. Лист-звернення до Панаса Мирного у другому абзаці закінчується так: «...звертаюся до Вас, високоповажний Опанасе Яковичу, з проханням — дозволити нам помістити в тому альманахові Ваше «Серед степів», яке було призначене до другої, чергової книжки «Хвиля за хвилею» («Червоний шлях», 1923, № 9, стор. 197).

У зверненні до О. Кобилянської цей абзац має таку редакцію: «...звертаюся до Вас, високоповажана добродійко, з уклінним проханням пособити нам у сій справі, давши до альманаху своє, хоч би й невеличке, оповідання» (Збірник III, стор. 151).

У зверненні, надісланому Д. І. Яворницькому, М. Коцюбинський просить його дати «до альманаху чи свої рядки з подорожі, чи відповідну статтю історичного змісту українською мовою» (ІЛ, ф. 7, № 585).

216. До Василя Стефаника

Вперше надруковано: Збірник II, стор. 84.

Подається за автографом: ЧМК, А-1066.

«Синя книжечка. Образки» — збірка новел В. Стефаника (Чернівці, 1899), зберігається в бібліотеці М. Коцюбинського у ЧМК.

«Мужича смерть» — мається на увазі оповідання М. Мартовича «Мужицька смерть» (ЛНВ, 1898, кн. 10), яке ввійшло до збірки Л. Мартовича «Не-читальник» (Львів, 1900), котра знаходиться в бібліотеці М. Коцюбинського.

217. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 117.

Подається за першодруком.

...Звертаю Вам вірші Кримського і Ваше оповідання...— Маються на увазі два цикли А. Кримського «На теми з Хейяма», «З Абуль-Аля» та оповідання Б. Грінченка «Болотяна квітка», що ввійшли до альманаху «Дубове листя».

Марія Миколаївна — дружина Б. Грінченка.

Lalka — відомий роман польського письменника Болеслава Пруса «Лялька».

...будуть поміщені у нас в альманахові....— Мається на увазі «Дубове листя. Альманах на згадку про П. О. Куліша. Упорядкували М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко», К., 1903.

218. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 47—48.

Подається за автографом: ЧМК, А-481.

Тільки що дістав Ваш привіт.— Йдеться про лист В. Гнатюка від 10 березня 1901 р., у якому він розповідав про справи Спілки, просив вислати «Дорогою ціною» і надсилав свою фотографію (див.: Збірник II, стор. 111—112).

...для альманаху в честь Куліша...— Йдеться про новелу «Лялечка».

...не маємо спромоги читати «Вістника» навіть.— До цього місця В. Гнатюк зробив примітку: «Літ[ературно]-наук[овий] вісник» доходив зразу до Росії, хоч із різними перешкодами. Але коли число російських передплатників зросло до півтора сотки, його зовсім заборонено і не допускано аж до кінця 1906 р. З початком 1907 р. перенесено його друк до Києва, а у Львові лишено тільки окрему адміністрацію для Галичини» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 47—48).

219. До Василя Стефаника

Вперше надруковано: Збірник II, стор. 84.

Подається за автографом: ЧМК, А-1067.

...дякую за бажання подарувати мені Ваші новели.— У бібліотеці М. Коцюбинського зберігаються збірки новел Стефаника «Камінний хрест», «Дорога». В. Стефаник писав М. Коцюбинському: «Ваші писання читаю радо, і вони мені найбільше подобаються зі всіх теперішніх наших» (Збірник II, стор. 85).

1902

220. До Андрія Шелухіна

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 119.

Подається за першодруком.

Шелухін (Шолуха) Андрій Павлович — знайомий М. Коцюбинського, доглядач Чернігівського музею В. В. Тарновського.

Уманець Федір Михайлович — див. прим. до листа 126.

...смотрителя музею...— Йдеться про музей українських старожитностей В. В. Тарновського (сина), подарований ним 1897 р. Чернігівському губернському земству і відкритий у Чернігові 1902 р.

221. До Андрія Шелухіна

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 121—122.

Подається за першодруком.

...пр[оф.] Демченка...— Ймовірно, Іван Демченко, український етнограф, музикант, автор «Українського весілля з голосами», Одеса, 1905.

добр[одія] Лукашевича.— Очевидно, Андрій Лукашевич, інженер, громадський діяч.

Феодосія Степанівна — Феодосія Степанівна Шкуркіна (Богданка).

Володимир Іванович.— Мова йде про В. І. Самійленка, який тоді працював у Катеринодарі.

222. До Миколи Перелигіна

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 316—317.

Подається за чернеткою автографа: ЧМК, А-1044.

Перелигін Микола Іванович у відповідь на цей лист просив вибачення за помилки, які трапилися не з його вини, і висловив глибоку пошану до письменника (ЧМК, А-2158).

Передо мною лежат «Огоньки».— Огоньки. 1. Маленький грешник. 2. Харитя. 3. Пятизлотник. Сборник детских рассказов. Пер. Н. И. Перелыгина, Издание Д. П. Ефимова, М., 1899. 54 с.

...помещен мой рассказ ц[од] з[аглавием] «Дорогою ціною».— «Киевская старина», т. 76, 1902, кн. I, стор. 103—167. Окремий відбиток: К., 1902. 65 с.

223. До Михайла Комарова

Вперше надруковано: Записки, 1929, стор. 261—262.

Подається за першодруком.

Вчора послав я до цензури великий том своїх оповідань...— М. Коцюбинський, Оповідання, т. I, К., в друк. П. Барського, 1903. 431 с.

224. До Григорія Коваленка-Коломацького

Вперше надруковано цей уривок з листа у кн.: Г. Коваленко-Коломацький, В дні журби і печалі, К., 1918, стор. 23—25.

Подається за першодруком.

...опріч оповідання в «Киев[ской] стар[ине]»...— Йдеться про твір «Дорогою ціною».

...для альманаху в честь Куліша...— Альманах «Дубове листя».

...для катеринодарського альманаху...—Оскільки упорядник альманаху «З-над хмар і з долин», який вийшов в Одесі 1902 р., М. Вороний жив у Катеринодарі, письменник називає альманах катеринодарським.

...Київського на пам'ять Конисського...— Літературний збірник, зложений на спомин О. Конисського, К., 1903.

225. До Петра Оконешникова

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 128—129.

Подається за автографом: ЧМК, А-1042.

Оконешников Петро Миколайович — знайомий М. Коцюбинського, вчився у музично-драматичному училищі філармонійного товариства.

226. До Миколи Вороного

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 129.

Подається за автографом: ЧМК, А-476.

...виясниться справа з нашим бюро.— Йдеться про Чернігівське статистичне бюро, в якому М. Коцюбинський клопотав посаду для М. Вороного.

Арнольд — виконував обов'язки завідуючого статистичним бюро.

До чого воно йдеться, невідомо.— Чернігівське статистичне бюро «стало притулком для багатьох політично неблагонадійних інтелігентів, тому адміністрація міста тримала його під особливим наглядом. Завели навіть спеціальну секретну справу канцелярії чернігівського губернатора про протиурядову діяльність службовців Чернігівського статистичного бюро губернського земства. В поліцейській справі особливого відділу департаменту поліції «О сыне чиновника Михаиле Михайлове Коцюбинском. 1899 г.» відзначалося, що Коцюбинський належить до групи осіб, які надають як моральну, так і матеріальну підтримку активним діячам чернігівських революційних гуртків» («М. М. Коцюбинський як громадський діяч. Документи, матеріали, публікації», К., 1968, стор. 12).

Як Ваш альманах? — «З-над хмар і з долин».

227. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 230.

Подається за автографом: ЧМК, А-482.

...за такі цінні дарунки.— Йдеться про «Етнографічні збірники», що видавалися у Львові Науковим товариством ім. Шевченка.

228. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 48—49.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. Гнатюка, № 285, арк. 7—8 зв.

...«Етнографічні матеріали» Малинки...— Йдеться про видання: Малинка А. Н. Сборник материалов по малорусскому фольклору. Чернигов, 1902, стор. XXIV + 388.

Рецензію на збірку О. Малинки В. Гнатюк надрукував у «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (1902, т. XLVI, стор. 37—42).

Малинка Олександр — український етнограф, упорядник збірників етнографічних матеріалів. Друкувався в «Киевской старине», «Этнографическом обозрении», «Земском сборнике Черниговской губернии».

...в «Вістнику» надрукована замітка про мої писання...— Мова йде про рецензію С. Волоха на альманах «Хвиля за хвилею», в якій розглядається оповідання М. Коцюбинського «Для загального добра» («Літературно-науковий вісник», 1902, кн. IV). У листі від 12 червня 1902 р. В. Гнатюк писав М. Коцюбинському: «Була тільки про Вас згадка в статті Франка «Із останніх десятиліть», де він подає літературний огляд праць за новіші часи і ліпше місце про Вас» (Збірник II, стор. 115).

229. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 49—51.

Подається за першодруком.

«Етнографічні записки».— «Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Зібрав Володимир Гнатюк», т. III, що вийшли як IX т. «Етнографічного збірника», який видавала етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

...тільки посилайте рекомендованим, під опаскою.— До цього місця В. Гнатюк дав такий коментар: «Професори університетів належали до тих осіб, що могли діставати по одному примірникові заграничних видань, хоч і до них прикладено не раз різні мірки, а одеський професор, Ол. Маркевич, стратив навіть посаду через заграничні книжки» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 50).

...одно з нових оповідань.— «На камені», що було надруковане у «Літературно-науковому віснику», 1902, т. 20, кн. 1, стор. 131—144.

До Мирного написав...— У листі від 12 червня 1902 р. В. Гнатюк просить М. Коцюбинського, щоб він звернувся до Панаса Мирного з проханням надіслати до «Вісника» «Повію» (див.: Збірник II, стор. 115).

...чи багато зібрали етнограф[ічного] матеріалу? — В. Гнатюк збирав етнографічні матеріали у селах Коропець та Плужники Бучацького повіту.

230. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 51—52.

Подається за автографом: ЧМК, А-483.

...аби третій томик вийшов ще сього року.—

Йдеться про видання: М. М. Коцюбинський, Поєдинок і інші оповідання, Львів, вид. Українсько-руської видавничої спілки, 1903. 148 с.

231. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 52—53.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 3с/309, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 21—22.

...етнографічні збірники (3)...— Див. прим. до листа 229.

Один мій чернігівський знайомий, інженер...— І. М. Якубович.

Ставропігія — львівський монастир, який підлягав безпосередньо константинопольському патріархові. Монастир мав велику бібліотеку, друкарню, в якій готувались видання, присвячені, зокрема, церковній архітектурі в Галичині.

...помер Рильський...— Рильський Тадей Розеславович.

232. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 53—54.

Подається за першодруком.

...велика подяка... за ради, вказівки і прислані етнографічні програми.— У листі від 14 жовтня 1902 р. В. Гнатюк писав, що вислав М. Коцюбинському програму, надруковану в І т. «Етнографічного збірника», а також рекомендував ознайомитися з іншими численними програмами і вказував, де їх можна знайти (див.: Збірник II, стор. 119).

233. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 326.

Подається за автографом: ЦНБ, III, 37619.

Лист написано рукою М. Коцюбинського, рукою І. Шрага дописано: «Разом з жінкою сердечно вітаємо Вас і родину Вашу; 16-го сподіваюсь бути в Києві. Листа від Вашої дочки не дістав. Мих[айло] Мих[айлович] писав до д. Кобилянської, але відповіді ще не дістав. Буде писати до неї завтра. Ваш Шраг».

234. До Ольги Кобилянської

Вперше надруковано: журнал «Вільна Буковина», 1940, № 1, стор. 43.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 14, № 777.

...у деяких місцях мова Вашого оповідання не буде зрозумілою широкій публіці...— У відповідь на це О. Кобилянська в листі від 29 жовтня 1902 р. написала: «Відмініть у «Битві», якщо конче потрібно — мову...» (Збірник III, стор. 153).

235. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 54.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 3с/309, оп. № 1, од. зб. 2272, арк. 24 зв.

236. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. IV, 1951, стор. 48.

Подається за першодруком.

...Спасибі Вам велике од нас обох за книжечку...— Можливо, йдеться про повість Б. Грінченка «Під тихими вербами», що вийшла в 1902 р. у Києві (зберігається в бібліотеці М. Коцюбинського).

...наскільки скривдила мене цензура...— В оповіданні «Лялечка», надрукованому в альманасі «Дубове листя», цензура зробила великі купюри.

237. До Панаса Мирного

Вперше надруковано: журнал «Червоний шлях», 1923, № 9, стор. 197—198.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 5, № 599.

...до альманаху в честь Гоголя.— Альманах, присвячений пам'яті М. Гоголя в зв'язку з 50-річчям з дня його смерті, не вийшов у світ.

...які Ви прислали б до редакції.— Роман «Повія» був надрукований в альманасі «Рада», перша частина — 1883 р., друга — 1884 р.

Я прохав би Вас написати мені, що Ви про се думаєте.— У листі від 8 грудня 1902 р. Панас Мирний писав: «Щодо «Повії», то я її уже одним тим не можу дати до «Вісника», що вона й досі не викінчена,— дві частини ніяк не діждуться ні доброї години, ні зайвого часу, щоб їх викінчити. До того ж я обіцяв «Повію» киянам до моїх повних творів,— повинна б піти до 4 тому, якщо до того часу виготовлю. Пообіцяти одному, а дати другому — це не личить. От через це напишіть д. Гнатюку, що не можу я дати «Повії» до «Вісника», бо вона й досі не викінчена» (Панас Мирний, Зібрання творів у семи томах, т. VII, стор. 494).

238. До Д. І. Яворницького

Вперше надруковано: журнал «Радянське літературознавство», 1964, № 4, стор. 106—107.

Подається за фотокопією автографа: ІЛ, ф. 7, № 583. Оригінал листа зберігається у Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. І. Яворницького.

Дружні взаємини між письменником та вченим тривали багато років. Д. І. Яворницький неодноразово читав лекції для членів чернігівської «Просвіти». Він завжди високо цінував творчість М. Коцюбинського (див.: М. М. Шубравська, Д. І. Явор-

ницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність, К., 1972, стор. 80—84).

Сподіваюся, що Ви... не одмовитесь запомогти, чим зможете.— У листі-відповіді від 7 листопада 1902 р. Д. І. Яворницький виявив готовність накреслити Якубовичу маршрут для ознайомлення з цікавими архітектурними пам'ятками. Крім того, він радив звернутися до П. Г. Сластьона.

239. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 56.

Подається за першодруком.

Згода! Робіть так, як уважаєте потрібним і кращим.— У листі від 12 листопада 1902 р. В. Гнатюк викладав свої плани щодо видання творів М. Коцюбинського і просив письменника написати, чи він згоден з ним (див.: Збірник II, стор. 122).

240. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 56.

Подається за першодруком.

241. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 56—57.

Подається за першодруком.

242. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 143.

Подається за першодруком.

243. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 57—58.

Подається за першодруком.

...золотий Корфу...— В. Гнатюк так коментує це місце в листі М. Коцюбинського: «Я довідався перший раз про свою хворобу, якої сам не завважав, у грудні 1902 р. і за порадою лікаря виїхав на острів Корфу, де пробув півчверта місяця. При повороті додому вибрався я з Будапешта на етнографічну екскурсію по наших колоніях в Угорщині, а через різні невигоди і пригоди стратив усе, що добув на Корфу» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 57).

Доманицький — Василь Миколайович Доманицький. На грецький острів Корфу В. Гнатюк поїхав за порадою Доманицького.

244. До Панаса Мирного

Вперше скорочено надруковано: ЛНВ за 1903 р. у розділі «Хроніка і бібліографія», стор. 216—217, під заголовком «Новий український альманах». Повністю опубліковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 145—146.

Подається за автографом: ЧМК, А-1046. Автографи листа зберігаються у ЦНБ, ІЛ.

Аналогічні листи-звернення, написані М. Коцюбинським разом з М. Чернявським, були надіслані І. Франку, В. Стефанику, М. Старицькому, Л. Яновській, О. Кобилянській та ін. Альманах «З потоку життя», упорядкований М. Коцюбинським і М. Чернявським, вийшов 1905 р. у Херсоні.

245. До Миколи Вороного

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 146—147.

Подається за першодруком.

...в і н т е р е с а х В а ш о г о в и д а н н я.— Мова йде про альманах «З-над хмар і з долин», упорядником якого був М. Вороний.

246. До Івана Липи

Вперше скорочено надруковано: журнал «Життя й революція», 1928, кн. 1, стор. 108. Повністю опубліковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 147—148.

Л и п а Іван Львович (1865—1923) — український письменник буржуазно-націоналістичного напряму. Один з організаторів ліберально-просвітянського «Братства тарасівців». За фахом був лікарем.

Л а с к а в и й б р а т е! — Це усталене звертання між членами «Братства тарасівців».

...о ц і з а п р о с и п и...— Йдеться про звернення М. Коцюбинського і М. Чернявського взяти участь у альманасі «З потоку життя» (див. прим. до листа 244).

...в і д к л и к а ю с ь н а В а ш з а к л и к...— І. Липа в листі від 26 січня 1903 р. просив М. Коцюбинського дати до альманаху «Багаття» свій твір. Цей альманах вийшов 1905 р. в Одесі, однак М. Коцюбинський участі в ньому не взяв. У своєму листі І. Липа писав: «Цей альманах буде вже не «з-над хмар і долин», а про землю з усіма її пекучими потребами» (ЧМК, А-1916).

247. До Любові Яновської

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 341.

Подається за автографом: ЧМК, А-1124.

С п о д і в а є м о с я, щ о д о в е д е м с п р а в у д о л а д у...— Йдеться про альманах «З потоку життя».

248. До Івана Нечуя-Левицького

Вперше надруковано: журнал «Життя й революція», 1926, кн. 1, стор. 73.

Подається за автографом: ЧМК, А-1034.

249. До Михайла Старицького

Вперше надруковано: журнал «Україна», 1926, кн. 2-3, стор. 182.

Подається за автографом: ЧМК, А-1062.

«Нова рада».— Український літературний альманах, вийшов 1908 р. у Києві після смерті М. Старицького, який був його упорядником.

...робота аж до 2-х альманахів — одеського й нашого чернігівського.— Одеського «З-над хмар і з долин» (1903), чернігівського «З потоку життя» (1905).

250. До Осипа Маковея

Вперше надруковано: Збірник III, стор. 167.

Друкується за першодруком.

...просимо написати для нашого збірника...— Йдеться про альманах «З потоку життя».

251. До Гната Львовича

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 153.

Подається за першодруком.

252. До Бориса Грінченка

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 345.

Подається за автографом: ЦНБ, ф. III, № 37621.

253. До Івана Нечуя-Левицького

Вперше надруковано: журнал «Життя й революція», 1926, кн. 1, стор. 73.

Подається за автографом: ЧМК, А-1035.

...дати таки що-небудь для нашого збірника.— Мова йде про новий альманах «З потоку життя».

254. До Миколи Вороного

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 158.

Подається за автографом: ЧМК, А-476.

...не обізвались на запросини до альманаху...— Йдеться про альманах «З потоку життя».

...як же «З-над хмар»? — Див. прим. до листа 245.

255. До Леся Мартовича

Вперше надруковано· Твори, т. III, 1956, стор. 241.

Подається за автографом: ЧМК, А-1023.

...нічого не дасте до мого альманаху...— Альманах «З потоку життя».

256. До Івана Нечуя-Левицького

Вперше надруковано: журнал «Життя й революція», 1926, кн. 1.
Подається за автографом: ЧМК, А-1036.

257. До Івана Липи

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 159—160.
Подається за першодруком.
...прочитав Ваше оповідання.— Йдеться про оповідання І. Липи «До п'ятого коліна», яке в альманасі «З потоку життя» не було надруковане.
...й друге своє оповідання...— «Чужа жінка», теж не надруковане.
До Вашого збірника...— Мається на увазі збірник «Багаття» (Одеса, 1905), до якого письменник не подав своїх творів.

258. До Івана Франка

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 349.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 1631.
...до нашого альманаху...— Альманах «З потоку життя».

259. До Андрія Чайковського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 193.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 532.
Рукопис Ваш не дійшов до мене...— Йдеться про рукопис оповідання А. Чайковського «За чужі гріхи», який він вислав для альманаху «З потоку життя».

260. До Ольги Кобилянської

Вперше надруковано: Збірник III, стор. 154—155.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 14, № 779.
...надіслати обіцяну новелу...— Новелу «Ідеї», надруковану в альманасі «З потоку життя».

261. До Івана Франка

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 194.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 1631, стор. 299.
...спасибі Вам за прислані вірші! — В альманасі «З потоку життя» надруковані вірші І. Франка «Стріли».
Посилаю Вам етнографічну програму нашої архівної комісії.— Йдеться про спеціальну програму по збиранню матеріалів з археології, етнографії, історії, у складанні якої велику участь брав М. Коцюбинський. Він написав розділи «Народная словесность», «Бандуристы (кобзари), лирники».

262. До Ольги Кобилянської

Вперше надруковано: Збірник III, стор. 155.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 14, № 780.

263. До Любові Яновської

Вперше надруковано: журнал «Україна», 1947, № 3, стор. 35.
Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 452.

Вашу «Лісову квітку»...— Л. Яновська надіслала в подарунок примірник саме 1903 р. надрукованої комедії «Лісова квітка».

...я радо поміщу їх у збірнику.— В альманасі «З потоку життя» було надруковано тільки оповідання Л. Яновської «Два дні з життя», комедія «Блискавка» до альманаху не ввійшла.

Ф. С. Троян — Трояп Федір Савич, статистик, знайомий Коцюбинського.

264. До Панаса Мирного

Вперше скорочено надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 162—163. Повністю опубліковано: Твори, т. III, 1949, стор. 253—254.
Подається за автографом: ЧМК, А-1025.

На жаль, не можу погодитися з висловленими Вами думками.— У листі до М. Коцюбинського від 30 березня (12 квітня) 1903 р. Панас Мирний писав: «Що ж до нашої інтелігенції, то її ще досі не було, вона ще тільки починає складатися, та й то, вихована іншою школою, вона досі не подала таких яскравих зразків, щоб їх можна було назвати своїми, оригінальними... Через те і література не захоплювала їх, бо нічого було захоплювати. Кожна література, якщо вона хоче бути не мертвою, а живою, зможе подати тільки те, що дає само життя; тягти ж її на дибу вищих матерій, то це обрікати її стати літературою Тредьяковських, Озерових і т. ін.» (Панас Мирний, Зібрання творів у семи томах, т. VII, стор. 498—499).

265. До Володимира Короленка

Вперше надруковано: журнал «Українська література», 1943, кн. 3-4, стор. 204.
Подається за фотокопією: ЧМК, А-688.

...материал ... для биографии Гл. Ив. Успенского.— В. Г. Короленко в цей час збирав матеріали для написання біографії Г. І. Успенського. Довідавшись, що Чернігівська архівна комісія має цінні матеріали, що стосуються перебування письменника в Чернігові у 1856—1861 рр., він звернувся до М. Коцюбинського.

...брата его...— Брат Г. І. Успенського, Яків Іванович, був лісничим у Батуринському лісництві на Чернігівщині.

...краткое знакомство с Вами...— М. Коцюбинський познайомився з В. Короленком у Полтаві на відкритті пам'ятника І. Котляревському.

266. До Панаса Мирного

Вперше надруковано: Твори, т. III, 1956, стор. 254—255.

Подається за фотокопією: ЧМК, А-1027.

...дати щось певеличке для того числа «Свободи»...— Газета «Свобода» була заснована в 1893 р. українськими емігрантами в США.

З одним з її редакторів І. Арданом В. Гнатюк підтримував зв'язки, прохав його записувати фольклор серед трудової української еміграції. Панас Мирний подав до газети вірш «Не літа такі страшні».

А я все згадую Полтаву...— У Полтаві Коцюбинський зустрічався з Панасом Мирним на відкритті пам'ятника І. Котляревському.

267. До Андрія Чайковського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 194—195.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 533.

...жалкував, що Вас не було в Полтаві!—На відкритті пам'ятника І. Котляревському.

268. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 58—60.

Подається за першодруком.

...взяти уділ у ювілейному числі «Свободи».— Ось як коментує В. Гнатюк це місце в листі М. Коцюбинського: «В 1904 р. обходила американська часопись «Свобода» річницю десятилітнього свого заснування. З того приводу постановив тодішній її редактор, д. Іван Ардан, видати окреме ювілейне, ілюстроване число, з творами різних наших письменників, а мене просив про посередництво між ним та деякими письменниками і іншими діячами. Я сповнив його просьбу, яка й увінчалася дуже гарним результатом» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 58).

...постараюся вислати, що зможу.— М. Коцюбинський вислав нарис «Хмари», який був опублікований у «Свободі», 1904, № 21, 26 травня, стор. 4—5.

Д[обродій] Коваленко...— Григорій Андрійович Коваленко-Коломацький (див. прим. до листа 115].

...Левицький (один і другий)...— Іван Нечуй-Левицький, Модест Левицький.

Григоренко — Григоренко Грицько (псевдонім О. Є. Судовщикової-Косач).

Наталка-Полтавка — літературний псевдонім Симонової (Кибальчич) Надії Матвіївни (1857—1918), української письменниці.

...після подорожі до Корфу? — Див. прим. до листа 243.

...Ви не приїхали до Полтави.— В. Гнатюк так коментує це місце: «В Полтаві відслонено 1903 р. пам'ятник І. Котля-

ревського, а на свято відслонення виїздила окрема делегація з Галичини. Я, на жаль, із незалежних від мене причин, не міг виїхати з нею» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 159).

269. До Миколи Вороного

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 167—169.

Подається за автографом: ЧМК, А-477.

...п р е з е с — голова (польськ.).

...з с к л а д о м с п р а в а н е я с п а.— Йдеться про посаду для М. Вороного в книжковому складі Чернігівського земства.

Л и с т о п а д — працівник складу, чиє місце мав зайняти М. Вороний.

«О с о к о р и» — поезії М. Вороного, надруковані в альманасі «З потоку життя».

270. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 60—61.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 2272, арк. 28—29.

271. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 61.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 2272, арк. 28—29.

272. До Євдокії Короленко

Вперше надруковано: журнал «Українська література», 1943, № 3-4, стор. 206.

Подається за автографом: ЧМК, А-1810.

К о р о л е н к о Євдокія Семенівна — дружина В. Г. Короленка.

...о т в е ч а ю н а В а ш е п и с ь м о.— В листі від 5 жовтня 1903 р. Євдокія Семенівна просила надіслати книжки для народної бібліотеки ім. М. Гоголя у Полтаві (ЧМК, А-1810).

...з а д о р о г о й д л я м е н я п о д а р о к.— У бібліотеці М. Коцюбинського зберігаються такі книги В. Короленка з дарчими написами: «Очерки и рассказы», кн. 1, 10-е изд., СПб., 1903; «Очерки и рассказы», кн. 2, 5-е изд., СПб., 1902; «Очерки и рассказы», кн. 3, 2-е изд., СПб., 1903.

273. До Гната Львовича

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 170—171.

Подається за першодруком.

...з а ф о т о г р а ф і є ю Л и с е н к о в о г о а д р е с а.— Фотографія адреса Лисенкові, якого йому в день ювілею піднесли чернігівці. Зберігається у Чернігівському державному літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського.

Д л я В а ш о г о м у з е ю...— 14 жовтня 1903 р. Г. Львович пи-

сав М. Коцюбинському: «Хочу зробити штемпеля для своєї збірки, напишіть, як ліпше висловити фразу «Собрание украинских древностей», щоб часом не надрукувати чого смішливого» (ЧМК, А-2010).

274. До Андрія Чайковського

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 365—367.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 534.

...6 манускриптів...— Мова йде про матеріали з галицьких газет, які надсилав А. Чайковський М. Коцюбинському.

Бережани — районний центр Тернопільської області.

275. До Осипа Маковея

Вперше надруковано: Збірник ІІІ, стор. 168.

Подається за автографом: ЛНБ, ф. НТШ, арк. 241.

276. До Володимира Короленка

Вперше надруковано: журнал «Українська література», 1943, № 3-4, стор. 207.

Подається за фотокопією: ЧМК, А-690.

«Южное обозрение» — щоденна газета, виходила в Одесі з 1896 по 1906 р.

«Русское богатство» — щомісячний журнал, виходив у Петербурзі з 1876 по 1918 р., друкував твори передових російських письменників. З початку 90-х років журнал став органом ліберальних народників, згодом проповідував примирення з царським урядом і відмову від будь-якої революційної боротьби.

1904

277. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 61—64.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ф. НТШ, № 2272, арк. 32—34 зв.

Aland.— Ось яке пояснення дає В. Гнатюк: «При кінці 1903 р. був я приневолений виїхати до санаторії для грудних недуг в Аланді за Баденом, у Долишній Австрії, де пробув поверх три місяці» (Листи до Володимира Гнатюка, стор. 61).

...повний збірник творів Л. Глібова.— Йдеться про видання: Л. Глібов, Байки, К., 1904.

...заходився я скласти літературний альманах...— «З потоку життя».

...оповід[ання] «Чужий»...— Віршоване оповідання Лесі Українки «Одно слово», первісна назва його була «Чужий».

Луцький Остап (1833—?) — український поет-модерніст, перекладач, учасник літературного угруповання «Молода муза».

Вербицький Микола Андрійович (1843—1909) — український поет і педагог.

...скінчив один альманах, а вже берусь за дру-

гий.— Плани письменника щодо укладання альманаху лише з творів, друкованих виключно в Галичині, не здійснились.

Лі Ахо — Юхапі Ахо (1861—1921) — фінський письменник, журналіст, кращі реалістичні твори присвятив селу.

278. До Івана Липи

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 177.

Подається за першодруком.

...Краківського альманаху.— «За красою. Альманах в честь Ольги Кобилянської. Зібрав і видав Остап Луцький», Чернівці, 1905. Оскільки ідея видання альманаху виникла у Кракові, М. Коцюбинський назвав альманах краківським.

...спасибі за прихильні рядки в «Южн[ом] обозр[ени и]...— М. Коцюбинський помилився, бо рецензія І. Липи на І том творів письменника була надрукована в «Южных записках», 1904, ч. 9, стор. 48—49.

Микола Вороний в неволі у Мельпомени...— У той час Вороний був актором.

...д. Луценкові...— Йдеться про Івана Луценка — одеського лікаря, українського громадського діяча.

...Сергію Павловичу.— Мається на увазі Шелухін Сергій Павлович (1864—1938).

...нашкрябав щось маленьке...— цикл «З глибини».

279. До Олександри Косач

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 374—375.

Подається за автографом чернетки: ЧМК, А-685.

Олександра Косач-Судовщикова — Косач Олександра Євгенівна (Грицько Григоренко). Була головою видавничої «Комиссии для просмотра малорусских книжек при издательском комитете Харьковского общества грамотности». Від імені видавничої комісії звернулась до М. Коцюбинського з проханням дозволити видати деякі його твори.

Комитет Харьковского общества грамотности — ліберально-просвітницька установа, яка утримувала свої школи, видавала книжки тощо.

...какие из моих рассказов намечены комиссией.— В листі від 15(2) квітня 1904 р. О. Косач писала, що комісія відібрала оповідання «На камені», «Пе коптьор», «По-людському», «П'ятизлотник» і просила пояснити слова, які вказала у реєстрі (ЧМК, А-1819).

280. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 64—65.

Подається за першодруком.

...чи поміг Вам Аланд? — Див. прим. до листа 277.

«Киевские отклики» — щоденна літературно-політична, економічна та громадська буржуазно-ліберальна газета, що виходила в Києві у 1903—1907 рр.

281. До Андрія Чайковського

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 196—197.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 7, № 535.

...я помістив там дрібницю, «Fata morgana»...— «Киевская старина», т. 84, 1904, кн. 3, стор. 383—412.

282. До Івана Франка

Вперше надруковано: Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940, стор. 197.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 3, № 1631, стор. 303.

283. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 66.

Подається за автографом: ЧМК, А-485.

284. До Віталія Боровика

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 181.

Подається за першодруком.

285. До Миколи Вороного

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 181.

Подається за першодруком.

Віра Миколаївна— дружина Миколи Вороного.

286. До Андрія Дуляка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 182—183.

Подається за першодруком.

287. До Остапа Луцького

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 183.

Подається за першодруком.

..до Вашого альманаху.— Альманах «За красою», присвячений О. Кобилянській.

...я почав писати для Вас новелу...— «У грішний світ».

288. До Остапа Луцького

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 183—184.

Подається за першодруком.

...що такою невдатною річчю вітаю шановну письменницю.— Йдеться про новелу М. Коцюбинського «У грішний світ», що була надрукована в альманасі на честь Ольги Кобилянської «За красою».

289. До Остапа Луцького

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 184.
Подається за першодруком.

290. До Остапа Луцького

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 184—185.
Подається за першодруком.
...один з Ваших віршів, який і увійшов до альманаху.— В альманасі «З потоку життя» був надрукований вірш О. Луцького «З життя (Так жаль мені... Коли вся ярь міняє...)».

291. До Петра Солонини

Вперше надруковано: журнал «Україна», 1930, травень-червень, стор. 68.
Подається за першодруком.

292. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 66—68.
Подається за першодруком.

293. До Івана Липи

Вперше надруковано: журнал «Життя й революція», 1928, кн. 1, стор. 108.
Подається за першодруком.
...Ваш збірник.— Йдеться про альманах «Багаття», Одеса, 1905.
...дозвіл «Села» та газети? — Можливо, мова йде про тижневик «Етнографічний вісник — Село» та газету «Новина», на видання яких цензура не дала дозволу.

294. До Володимира Гнатюка

Вперше надруковано: Листи до Володимира Гнатюка, стор. 68—69.
Подається за першодруком.
[...] — у виданні В. Гнатюка пропуск.

295. До Івана Нечуя-Левицького

Вперше надруковано: журнал «Життя й революція», 1926, кн. 1, стор. 74.
Подається за автографом: ЧМК, А-1037.

296. До Івана Липи

Вперше надруковано: журнал «Життя й революція», 1928, кн. 1, стор. 108—109.
Подається за першодруком.

...з оповід[анням] М. Левицького...— Мова йде про оповідання «Пенсія».

...новелкою Лесі Українки...— Див. прим. до листа 277.

...Ваше «Багаття»...— Див. прим. до листа 293.

ДОДАТКИ

1. До департаменту поліції

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 441—442.

Подається за автографом: ЦДАЖР СРСР, ф. ДП5, № 6378, ч. 1, арк. 47—48.

2. До департаменту поліції

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 442—443.

Подається за автографом: ЦДАЖР СРСР, ф. ДП5, № 6378, ч. 1, арк. 53.

3. До начальника Чернігівської губернії

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 443—444.

Подається за автографом: ЦДАЖР СРСР, ф. ДП5, ч. 1, арк. 50—51 зв.

4. До начальника Чернігівської губернії

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 445.

Подається за автографом: ЦДАЖР СРСР, ф. ДП5, № 6378, ч. 1, арк. 49—49 зв.

5. До редакції «Літературно-наукового вісника»

Друкується вперше.

Подається за автографом: ЦДІАЛ, ЛНВ, ф. 401, оп. 1, од зб. 2, арк. 1—2.

6. До Іллі Чавчавадзе

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 446—447.

Подається за копією автографа: ЧМК, А-4629.

Оригінал листа зберігається в Літературно-меморіальному музеї Іллі Чавчавадзе у м. Кварелі (Грузія). Під листом підписи М. Коцюбинського, Б. Грінченка, В. Коцюбинської, М. Загірньої, В. Самійленка та ін.

7. До Данила Мордовця

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 9—94.

Подається за автографом: ЧМК, А-667.

Під листом стоять підписи О. Русова, Б. Грінченка, В. Самійленка, М. Коцюбинського.

8. До Чернігівської губернської земської управи

Вперше надруковано: журнал «Україна», 1930, травень-червень, стор. 63.

Подається за першодруком.

9. До Льва Толстого

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 449.

Подається за автографом: ЧМК, А-1867.

Серед 200 підписів — прізвища М. М. Коцюбинського та В. У. Коцюбинської.

10. До Полтавської міської думи

Вперше надруковано: журнал «Радянське літературознавство», 1940, № 5-6, стор. 207.

Подається за автографом: ЧМК, А-1653.

11. До Полтавської міської думи

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 165.

Подається за автографом чернетки: ЧМК, А-1053.

Привітання Полтавській думі в день столітнього ювілею нової української літератури М. Коцюбинський написав від імені Чернігівського музично-драматичного товариства.

12. До Ольги Кобилянської

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 451.

Подається за автографом: ІЛ, ф. 14, № 1041.

13. До редактора «Киевской газеты»

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 171—172.

Подається за автографом чернетки: ЧМК, А-1056.

Збереглася відповідь редакції «Киевской газеты»: «Редакция «Киевской газеты». В прошлом году мы возбуждали ходатайство перед Главным управлением по делам печати о разрешении нам пользоваться львовскими и галицкими изданиями, но ответа никакого не последовало. В нынешнем году мы повторили это ходатайство. Как только получится утвердительный ответ, мы не замедлим ввести у себя рекомендуемый Вами отдел» (ЧМК, А-1053).

З такою пропозицією М. Коцюбинський звертався і до редакції газети «Киевские отклики».

14. Чернетка автобіографічного листа

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 453.

Подається за автографом чернетки: ЧМК, А-447.

15. До Миколи Лисенка з приводу ювілею

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 454.
Подається за автографом чернетки: ЧМК, А-1078.

16. До Миколи Лисенка

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 454—455.
Подається за автографом: ЧМК, № 657-М.
Серед прізвищ — імена М. Коцюбинського, М. Вороного, В. Коцюбинської, П. Солонини, О. Андрієвської.

17. До Миколи Лисенка

Вперше надруковано: Твори, т. VII, 1930, стор. 171.
Подається за першодруком.

18. До Чернігівської губернської земської управи

Вперше надруковано: журнал «Україна», 1930, травень — червень, стор. 68.
Подається за першодруком.

19. Начерк листа до редакції «Русского богатства»

Вперше надруковано: Твори, т. 5, 1961, стор. 455.
Подається за автографом: ЧМК, А-1074.

СПИСОК
УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ
ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ, ЗБІРНИКИ ТА ІНШІ ВИДАННЯ

Твори, т. VII, 1930	— М. Коцюбинський, Твори, т. VII. Листування (1886—1906), Державне вид-во України, Харків — Київ, 1930.
Твори, т. IV, 1951	— М. Коцюбинський, Твори, т. IV, Держлітвидав України, К., 1951.
Твори, т. III, 1956	— М. Коцюбинський, Твори, т. III, Держлітвидав УРСР, 1956.
Твори, т 5, 1961	— М. Коцюбинський, Твори в шести томах, т. 5, Вид-во АН УРСР, К., 1961.
Листи до Володимира Гнатюка	— М. Коцюбинський, Листи до Володимира Гнатюка. З передмовою і поясненнями В. Гнатюка, Львів, 1914.
Збірник I	— Чернігівський державний меморіально-літературний музей М. Коцюбинського. Збірник I. Чернігів, 1941.
Збірник II	— Музей М. Коцюбинського в Чернігові. Збірник II. М. Коцюбинський і Західна Україна. Чернігів, 1940.
Збірник III	— Музей М. Коцюбинського в Чернігові. Збірник III. М. Коцюбинський і Західна Україна. [Уфа]. Вид-во АН УРСР, 1943.
ЛНВ	— «Літературно-науковий вісник»
Записки, 1927	— «Записки Історично-філологічного відділу Української Академії наук», 1927, кн. XV.
Записки, 1929	— «Записки Історично-філологічного відділу Української Академії наук», 1929, кн. XXIII.
Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940	— «Записки історичного та філологічного факультетів (Львівський ун-т)», т. I, 1940.

МІСЦЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТОГРАФІВ

ЧМК — Чернігівський літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського.

ІЛ — Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Відділ рукописів.

ЦНБ — Центральна наукова бібліотека АН УРСР. Відділ рукописів.

ЦДАЖР СРСР — Центральний державний архів Жовтневої революції, найвищих органів державної влади і органів державного управління СРСР.

ЦДІАЛ — Центральний державний історичний архів УРСР у Львові.

ЛНБ — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР. Відділ рукописів.

ПОКАЖЧИК ІМЕН, НАЗВ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ВИДАВНИЦТВ

Альянаки — 107
Амет — 93, 368
Андрієвська Ольга Трохимівна — 229, 412
Андрієвський Василь Трохимович — 48, 85, 89, 114, 202, 357, 366, 381
Андрієвський Є.— 371
Андрій — див. А. Кучинський
Анненський Микола Федорович — 265
Антон Григорьевич — див. Мончинський Антон Григорович
Аплаксіна О. І.— 345
Ардан Іван — 404
Арнольд — 266
Архівна комісія — див. Чернігівська губернська вчена архівна комісія
Афанасія Федорівна — див. Міхневич Афанасія Федорівна
Ахо Юхані — 309, 407

Б. Г.— див. Гріпченко Борис Дмитрович
«Багаття» — 322, 400, 402, 409, 410
Багріновський — 130
Байрон Джордж Гордон — 258
Бакуринська Марта — 81, 365
Баптиданов — 49, 358
Барабуша—див. Колесникова В. І.
Барвінок Ганна (Нечуй-Вітер А., Кулішева, Кулішиха, Білозерська-Куліш Олександра Михайлівна) — 109, 249, 250, 369, 390
Барвінський Олександр — 13, 15, 17—22, 24, 26, 27, 29, 31, 34, 60, 109, 348, 349, 350, 351, 353, 354, 368
Барвінщуки — 109, 368
Бачинський Юліан — 66, 362
Беднарський Кароль — 13, 251, 252, 348, 390
Беетс М.— 194
Белей Іван Михайлович — 12—14, 15, 16, 18, 347, 348, 349, 360
Белліні Вінченцо — 381
Бенедиктов Володимир Григорович — 373
«Бібліотека найзнаменитших повістей» («Бібліотека «Діла») — 12, 27, 347
Білиловський Кесар Олександрович — 380
Білозерський Олімпій Михайлович — 256
«Биржевые ведомости» — 380
Бічер-Стоу Гаррієт — 48, 357
Блох — 198, 380, 381
Богатчук Іван — 246
Богданка — див. Шкуркіна-Левицька Теодосія Степанівна
Бонза — див. Сіземський А.
Бонзиха — див. Сіземська
Борисов — 86
Бордуляк Тимотей Гнатович — 231
Боржковська — 83, 119
Боржковський Валеріан Василь-

вич — 23, 33, 83, 119, 154, 184, 190, 192, 195, 351, 354, 365
Боровик Віталій Гаврилович (Віталь, Віталій) — 31, 35, 44, 54, 60, 70, 85, 89, 105, 110, 114, 120, 123, 136, 152, 153, 154, 170, 177, 180, 217, 224, 314, 354, 384, 408
Боровик Галина (Галинка) — 136, 369
Боровик Олена (Боровичка, Олена) — 85, 105, 136, 154, 366
Боровики — 153, 154
Боян — 340
Боярський — 182
«Братство тарасівців» («Товариство тарасівців») — 357, 361, 365 — 367, 369, 400
«Буковина» — 74, 76, 89, 161, 165, 166, 168, 181, 184, 194, 211, 212, 338, 364, 367
Бурже Поль — 163
Буховецький — 215, 382

Вагнер М. П.— 12, 350
Василевська Людмила — див. Дніпрова Чайка
Василенко М. П.— 260
Вахнянин Анатоль (Наталь) Климович — 109
В. Гр.— див. Кравченко Василь Григорович
Вербицька Віра Миколаївна — 314, 408
Вербицький Микола Андрійович — 308, 406
Вернер — див. Гайденштам Вернер — 194
«Вести» — див. «Киевские вести»
«Вестник Европы» — 118, 369
Викул — 37
Від Густав-Йоганнес — 309
«Вільна Буковина» — 397
Вільчинський Альберт — 110, 369
Віра Миколаївна — див. Вербицька Віра Миколаївна
«Вістник» — див. «Літературно-науковий вістник»
Віталій — див. Боровик Віталій Гаврилович
Возняк Михайло Степанович — 347
Войцеховський — 154
«Волынь» («Житомирский листок») — 130, 133, 134, 136, 139, 141, 144, 145, 150, 153, 154, 161, 163, 169, 185, 187, 190, 197, 198, 200, 203, 206, 207, 211, 218, 338, 371, 373, 376, 378, 379
Володя — див. Міхневич Володимир Федорович
Волох Сергій — 396
Волошин Олександр Федорович — 56, 359
Вольфман — 198, 214, 216, 382
Вороний Микола Кіндратович — 108, 109, 230, 266, 281, 282, 286, 287, 298—300, 308, 310, 314, 317, 318, 366, 385, 395, 400, 401, 405, 412

«Газета варшавська» — 135
Гайденштам Вернер (Вернер) — 194
«Галичанин» — 165, 166, 168, 194, 211, 212, 375
Гамсун Кнут — 309
Гарборг Арне — 309
Гарібальді Джузеппе — 254, 391
Гауптман Гергарт — 194
Гегела — 86
Гейне Генріх — 347, 350
Гетьманець — див. Коваленко-Коломацький Григорій Андрійович
Гладилович Дем'ян — 12
Глібов Леонід Іванович — 67, 307, 334, 406
Гнатюк Володимир Михайлович — 232—237, 243, 245—249, 251—255, 257, 266—271, 274, 275, 277—279, 296, 307—309, 311—314, 317—319, 320, 321, 345, 386—393, 395—399, 401, 405—409
Гоголь Микола Васильович — 30, 163, 398
Головкінський — 159, 376
Гомер — 27
Гонта Іван — 30
Гортинська Ольга Олександрівна — 209
Гортинська Юлія Олександрівна — 391
Гортинські — 216
Горький Максим — 352
Грабовський Павло Арсенович — 366, 373

Григоренко Грицько (Судовщикова-Косач Олександра) — 298, 308, 310, 404, 407
Гріневецький — 172
Грінченко Борис Дмитрович (Б. Г., Чайченко) — 32, 44, 45, 47—57, 65—67, 69, 70, 72—74, 127—131, 168, 173, 185, 188, 194, 202—206, 223, 226, 229, 231, 232, 255, 258, 260, 264, 271—275, 278, 308, 322, 354, 356—360, 362—365, 370, 371, 376, 379, 380, 381, 391, 392, 393, 397, 398, 410
Грінченко Настя (Настя)—66, 362
«Громадський голос» — 338
Грохольський, граф — 347

Дабіжа Петро Романович—11, 347
Данте Алігієрі — 27, 31, 233, 354
Даша — 197
Дебагорій-Мокрієвич Володимир Карпович — 391
Дебагорій-Мокрієвич Юля (Юля) — 391
Дейша Василь Устинович (Вася, Василь) — 167, 184, 186, 203, 212, 217, 373, 376, 379
Дейша Костянтин Устинович (Костя) — 203, 381
Дейша (Садовська) Софія Устинівна (Соня) — 203, 381
Делянов Іван Данилович — 154, 374
Демченко Іван — 263, 394
Державна бібліотека ім. В. І. Леніна — 386
Дефо Даніель — 358
«Детский отдых» — 201, 329, 381
«Дзвінок» — 26, 44, 45, 240, 307, 338, 348
Дікарєв Митрофан Олексійович — 130, 371
«Діло» — 16, 17, 20, 165, 228, 338, 347, 350, 385
Дніпрова Чайка (Василевська Людмила, Чайка) — 172, 231, 308, 377
Добровольський Петро Михайлович — 136, 372
Доманицький Василь Миколайович — 279, 399
Достоєвський Федір Михайлович — 240, 241, 388
Драгоманов Михайло Петрович — 16, 66, 168, 173, 357, 367
Драгоманова-Косач Олена Петрівна — див. Пчілка Олена
Дрейфус Альфред — 379
«Дрібна бібліотека» — 59, 60, 219, 347, 349, 360
Дружинін — 54, 359
«Дубове листя» — 286, 393, 395
Дуляк Андрій Андрійович — 314, 315, 359, 389, 408

Еволянський С.— 371
Ейсмонд Антон Петрович — 54
«Этнографическое обозрение» — 396
«Етнографічний вісник» («Село») — 320, 409
«Етнографічний збірник» — див. («Етнографічні записки») — 395—397
«Эф» — див. Козловський Е. А.

Євдокія Семенівна — див. Короленко Євдокія Семенівна
«Епархиальные ведомости» — 20, 348
Єремієв Григорій (Єремій) — 51, 52, 67, 72, 75, 76, 78, 93, 114, 118, 126, 154, 182, 237, 244, 256, 320, 358, 362, 364, 369
Єремій — див. Єремієв Григорій
«Естествознание и география» — 116, 118, 369
Єфименко Олександра Яківна — 198, 381

Жарко Яків Васильович (Жарченко) — 223, 224, 383
«Життя й революція» — 356, 400, 401, 402, 409
«Житє і слово» — 63, 73, 81, 87, 109, 110, 115, 126, 220—222, 235, 332, 365
«Житомирский листок» — див. «Волынь»
«Журнальные постановления» («Постановления») — 109, 369
Жюль Верн — 48

«З-над хмар і долин» — 287
«З потоку життя» — 316, 406
«За красою» — 316, 320, 407, 408

Загірня (Грінченко) Марія Миколаївна — 127, 182, 183, 188, 231, 259, 275, 358, 359, 363, 370, 393, 410
Загорський М. П.— 30
Заїка І.— 351
Залуквич — див. Масляк Володимир Іванович
«Записки» — див. «Записки Наукового товариства ім. Шевченка»
Записки, 1927 — 346, 347, 351, 352, 357, 369
Записки, 1929 — 350, 351, 356, 359, 364, 370, 387, 389, 394
Записки істор. та філол. факультетів (Львівський ун-т), 1940 — 347, 348, 349, 355, 360—363, 390, 402, 404, 408
«Записки Наукового товариства ім. Шевченка» («Записки») — 166, 167, 171, 376, 396
«Запомога» — 23, 24, 351
Збірник I — 386
Збірник II — 392, 393, 396, 397, 399
Збірник III — 364, 392, 397, 401, 403, 406
Звіздочот Т.— див. Зіньківський Трохим Абрамович
Зелєнай — 107
«Земский сборник Черниговской губернии» — 109, 166, 255, 260, 334, 369, 376, 391, 396
Зіньківський Трохим Абрамович (Звіздочот Т., Певний Т.) — 59, 60, 81, 231, 360, 361, 365
Зічі Міхай (Михайло Олександрович) — 30
«З-над хмар» — див. «З-над хмар і з долин»
«З-над хмар і з долин» («З-над хмар») — 395, 400, 401
«З потоку життя» — 309, 313, 319, 400, 401, 402, 409
Золя Еміль — 96, 163, 190, 379, 382
«Зоря» — 14, 16, 22, 24—30, 32, 35, 36, 45—47, 53, 54, 56—59, 62, 63, 67—72, 86, 92, 93, 109, 115, 124, 140, 147, 157, 160, 163, 167, 181, 184, 190, 191, 201, 206, 209, 220, 222, 223, 228, 235, 257, 269, 329, 331, 351—355, 357, 360—366, 368, 369, 373, 376, 378, 381
Зощенко М. І.— 30
І. Л.—див. Шраг Ілля Людвигович
Ібсен Генрік — 190
Іванова — 85
«Иллюстрированный мир» — 30, 353
Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» (Календар «Просвіти») — 36, 47
Імшенецький Гаврило Самійлович (Мишанецький, Мишинецький — 55, 94, 136, 359, 368, 372
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР — 346, 355, 357, 360—363, 370, 380—386, 388, 390, 392, 397, 398, 400, 402—404, 406, 408, 414

«Казбек» — 218, 374, 383
Календар «Просвіти» — див. «Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта»
Карпенко — див. Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван Карпович — 76, 126, 223, 370, 385
Катерина II — 367
Каутський Карл — 238, 387
Кацавейченко-Оконешников Петро Миколайович — 266, 395
Кибальчич Надія Костянтинівна — 298
Кибальчич Надія Матвіївна (Наталка Полтавка, Полтавка Н.) — 298, 308, 404
Кисляков — 265
«Киевская газета» — 337, 411
«Киевская старина» («Україна») — 23, 57, 211, 223, 247, 251, 264, 265, 285, 299, 308, 310—312, 318, 346, 356, 360, 371, 394, 396, 408
«Киевские отклики» — 311, 312, 407, 411
Клавдія Федорівна — див. Міхневич (Мончинська) Клавдія Федорівна
Клодт Михайло Петрович — 30
Княжевич — 100, 101, 108, 110, 120, 365
Княжевичі — 112, 113
Кобилянська Ольга Юліанівна — 236, 272, 273, 290, 291, 298, 308, 318, 337, 376, 387, 397, 400, 402, 403, 408, 411

Кобринська Наталія Іванівна — 227, 228, 231, 232, 241, 242, 380, 385, 386, 388
Коваленко Григорій Олексійович — 384
Коваленко С.— 357
Коваленко-Коломацький Григорій Андрійович (Гетьманець, Сьогобочний) — 217, 218, 226, 265, 266, 298, 301, 318, 374, 383, 384, 394, 395, 404
Ковалів Степан Михайлович — 238, 387, 388
Коген А. М.— 130—134, 136, 137, 143, 144, 147—150, 152—155, 162, 168, 170—172, 175, 178, 179, 181—183, 186—188, 190, 192, 194—196, 200, 204, 206, 207, 209, 211, 213, 214, 216, 371
Козлов — 365, 368, 370
Козловський Е. А. («Эф», Фідлер) — 130, 133, 134, 142, 146, 147, 151, 160, 161, 166, 169, 170, 172, 175, 183, 188, 196, 199, 371, 377
Козуб Захар — 26, 349, 351
Козуб Сергій — 346, 352, 356
Колесникова Варвара Іванівна (Барбуша) — 380
Кольцов Олексій Васильович — 30
Комаров Михайло Федорович (Комар, М. Уманець) — 23—25, 39, 40, 42, 43, 55, 58, 67, 75, 86, 108, 114, 115, 126, 127, 182, 237, 244, 245, 262, 264, 265, 350, 351, 353, 355, 356, 359, 361, 366, 370, 387, 389, 394
Кондратенко Гаврило Павлович — 30
Коніський Олександр Якович (Перебендя) — 67, 116, 194, 199, 266, 369, 395
Кордуба Мирон — 366, 368
Корицький — 134, 146
Коровицький Г. І.— 187
Короленко Володимир Галактіонович — 295, 296, 302, 305, 306, 403, 406
Короленко Євдокія Семенівна — 302, 306, 405
Корш Федір Євгенович (Хв. Корж) — 380
Косач Олександра — див. Судовщикова-Косач Олександра
Костя — див. Дейша Костянтин Устинович
Котляревський Іван Петрович — 30, 297, 299, 301, 304, 335, 336, 377, 403, 404
Коцюбинська (Дейша) Віра Устинівна (Віра, Вірунечка) — 60—62, 64, 65, 77—114, 115—124, 158—216, 234, 275, 361, 362, 364—383, 391, 410, 411, 412
Коцюбинська Лідія Михайлівна (Лідя) — 29, 30—33, 59, 79, 84, 89, 130, 135, 136, 139, 142, 145, 146, 156, 157, 159, 160, 163—166, 168—174, 176—178, 180, 181, 183—186, 187, 189—194, 195—197, 216, 217, 346, 361, 364
Коцюбинська Ольга Михайлівна (Оля) — 11, 217, 347
Коцюбинський Леонід Михайлович (Льоня) — 146, 154, 170, 180, 217, 347, 367, 373, 377
Коцюбинський Хома Михайлович (Хомка) — 146, 373
Коцюбинський Юрій Михайлович (Юрась, Юрко, Юрок) — 61, 79, 82, 84, 95, 101, 102, 106, 112, 120, 121, 130, 135, 136, 139, 140—142, 145, 150, 156, 157, 159, 160—165, 167, 168, 170—174, 176—178, 180, 181, 183—186, 189—197, 199, 201, 202, 204, 206—210, 212, 213—215, 217, 361
Кошлаков П. Є.— 175
Кравченки — 153
Кравченко Василь Григорович (В. Гр.) — 139, 141, 143, 144, 153, 158, 162, 163, 165, 166, 170, 182, 190, 195, 202, 206, 207, 209, 373, 374
Кравченко Уляна (Шнайдер Юлія Юліївна) — 109, 368
Краківська академічна громада — 30
Кранц Михайлина Марківна (Михалина) — 135, 136, 193, 204, 208, 217, 372
Крешун Симеон — 37
Кривко Олександр — 109, 369
«Крымский вестник» — 117, 369
Кримський Агатангел Юхимович — 60, 86, 89, 109, 231, 241, 259, 275, 298, 308, 361, 366, 367, 368, 393
Кримський філоксерний комітет — 54, 56, 58, 67, 69, 70, 100, 157, 187, 327, 330, 377

Кропивницький Марко Лукич — 11, 75, 76, 220, 383
Кузьменко В.— 357
Куліш Пантелеймон Олександрович — 195, 247, 250, 258, 259, 260, 261, 275, 366, 367, 379, 380, 387, 390, 393, 395
Кухаренко Яків — 21, 25, 188, 351
Кучинський Андрій — 120, 370

Л. С.— див. Срібний Олесь
Лариса — див. Українка Леся
Левенко В.— див. Леонтович Володимир
Левитський Володимир Ф.— 86
Левицький Володимир — див. Лукич Василь
Левицький (Нечуй) Іван Семенович — 16, 86, 115, 243, 283, 286, 298, 307, 308, 323, 348, 368, 389, 400, 402, 404, 409
Левитський Микола Васильович — 86, 366
Левицький Модест — 308, 322, 404, 410
Левко — 98
Ленін Володимир Ілліч — 365, 366
Леонтович Володимир (Левенко В. І.) — 67
Лермонтов Михайло Юрійович — 152
Липа Іван Львович (І. Січовик) — 109, 282, 288, 289, 298, 300, 309, 319, 320, 322, 323, 337, 369, 400, 402, 407, 409
Липницький — 328, 332
Лисенко Микола Віталійович — 109, 170, 285, 303, 338, 339, 340, 377, 405, 412
«Листок объявлений» — 198
Листопад — 299, 300
Лі Юнас — 309
Лідя — див. Коцюбинська Лідія Михайлівна
Ліза, Лізе́ — див. Новосьолова Лизавета Максимівна
Ліндфорс Софія — див. Русова Софія
Лінев — 172
«Літературний збірник, вложений на спомин Олександра Кониського» — 266, 395
«Літературно-наукова бібліотека видавництва «Українська видавнича спілка» — 391
«Літературно-науковий вістник» («Вістник», «Літературний вістник», «Вістник Галицький», «Галицько-літературний вістник») — 21, 165, 166, 168, 175, 184, 187, 194, 199, 202, 207, 211, 218, 219, 223, 239, 253, 260, 268, 269, 271, 275, 318, 319, 320, 331, 332, 338, 350, 356, 367, 368, 376, 382, 383, 387, 392, 393, 396, 398, 400, 410
Ліхняк — див. Ліхнякевич А. В.
Ліхнякевич (Ліхняк) А. В.— 118, 167, 170, 172, 369, 376
Лубенець Тиміш Григорович (Хуторний) — 135, 151
Лукашевич Андрій — 263, 394
Лукич Василь (Левицький Володимир) — 21, 24—30, 34—37, 57—59, 62—63, 67—69, 71—73, 92, 115, 121, 124, 277, 351—354, 357, 359, 360, 361—363
Луценко І.— 310, 407
Луцький Остап — 308, 315—317, 320, 354, 355, 406, 407
Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР — 346, 348—354, 387, 410
Львович Гнат Васильович — 80, 169, 259, 284, 285, 303, 365, 392, 401, 405
Льдов — див. Розенблюм Вітольд-Костянтин Михайлович
Льоня — див. Коцюбинський Леонід Михайлович

Маковей Осип — 74—76, 89, 165, 194, 219, 231, 284, 364, 367, 376, 380, 401, 406
Малинка Олександр — 267, 396
«Малороссийско-червонорусский словарь живого и актового языка» («Словниця Піскунова») — 46, 357
Малявко Є. І.— 155, 160, 374
Мальований Тарас — 89, 93, 180, 215, 216, 217, 361, 368, 378
Мальчевська — див. Міхневич Марія Федорівна
Мамін-Сибіряк Дмитро Наркісович — 352
Марина — див. Печерна Марина

Мария Федоровна — див. Міхневич Марія Федорівна
Марія Миколаївна — див. Загірня (Грінченко) Марія Миколаївна
Маркевич Ол.— 396
Маркович Марія — див. Вовчок Марко
Маркс Карл — 66
Мартинович Порфир Денисович — 297, 308
Мартович Лесь Семенович — 258, 261, 287, 392, 401
Масляк Володимир Іванович (Залуквич) — 86
Мачтет Григорій Олександрович — 141, 153, 156, 177, 179, 181, 201, 209, 210, 216, 233, 234, 378, 386, 392
Мачтет Тетяна Григорівна (Таня) — 179, 184, 211, 233, 234
Мельник — 246
Мельников Кіндрат — 349
Менделєєв Дмитро Іванович — 365
Метерлінк Моріс — 309
Микешин Михайло Осипович — 30
Микола (Міхновський) — див. Міхновський Микола Іванович
Мирний Панас — 60, 220, 221, 223—227, 248—251, 269, 270, 275—281, 292—298, 301, 302, 307, 308, 361, 380, 383, 384, 392, 396, 398, 400, 404
Михайловський Микола Костянтинович — 341
Михалина — див. Кранц Михайлина Марківна
Мишанецький, Мишинецький — див. Імшенецький Гаврило Самійлович
Мілютін Дмитро Олексійович — 123, 370
Мільтон Джон — 31, 354
Мінель — 175, 189, 209, 379
Мірау (Пенер) — 90, 105, 115, 117, 119, 366, 367
«Миссионерское обозрение» — 376
Міхневич Афанасія Федорівна — 11, 347
Міхневич Володимир Федорович — 8
Міхневич Клавдія Федорівна (Мончинська) — 9, 346
Міхневич Марія Федорівна — 7—11, 346, 347
Міхневич Таїсія Федорівна — 11, 347
Міхновський Микола Іванович — 77, 83, 93, 120, 128, 131, 134, 364—366, 372
Міцкевич Адам — 31, 34, 110
Могилянський М. М.— 345
«Молода Муза» — 406
Молчанов — 87
Мольєр Жан Батист — 223, 233
Мончинська — див. Міхневич Клавдія Федорівна
Мончинський Антін Григорович — 9, 346
Мончинські — 347
Мопассан Анрі-Рене-Альбер-Гі де — 158, 163, 183
Мордовець Данило Лукич (Мордовцев) — 194, 196, 197, 199, 225, 226, 334, 380, 381, 410
Москвич Г.— 159, 166, 367, 376
«Музыкально-драматический кружок» — див. Чернігівське музикально-драматичне товариство

«Надежда» (Петербурзьке транспортне товариство) — 84, 365
«Народ» — 16, 46
Настя — див. Грінченко Настя
Наталка Полтавка — див. Кибальчич Надія Матвіївна
«Наукова бібліотека» — 12
Наукове товариство ім. Шевченка (Товариство НТШ) — 219, 270, 331, 332, 348, 395, 396
«Научное обозрение» — 80, 365
Недоборовський Зосима Федорович — 21, 350, 351
Недоборовські — 11, 347
Нейман Чеслав Гермогенович — 9, 17, 346, 347
Нечуй-Вітер А.— див. Барвінок Ганна
Нечуй-Левицький Іван Семенович — див. Левицький (Нечуй) Іван Семенович
Недзведський — 207, 379, 382
«Нива» — 30, 353
«Нижегородский телеграф» — 376
Николай Федорович — див. Аненський М. Ф.
Німцевич — див. Урсин-Німцевич Олександр

Німцевичі — 108, 123
Німцевичка — див. Урсин-Німцевич Н.
«Нова рада» — 401
«Новина» — 409
«Новороссийский телеграф» — 376
Новосьолова Лизавета Максимівна (Ліза, Лізе́) — 61, 64, 65, 79, 83—85, 88, 90, 92, 94, 95, 97, 99, 102, 105—107, 116, 117, 136, 158, 159, 168, 173, 182, 184, 202, 208, 213, 361
НТШ — див. Наукове товариство ім. Шевченка

«Образование» — 379
«Общество им. Т. Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга» (Добродійне товариство ім. Шевченка) — 225, 384
Овчинников — 39, 356
«Одесский листок» — 329
Одеська філоксерна комісія (Одеський філоксерний комітет) — 45
Ожешко (Ожешкова) Еліза — 59, 360
Озеров Владислав Олександрович — 403
Оконешников — див. Кацавейченко-Оконешников Петро Миколайович — 266
Олександр II — 368
Олена (Боровик) — див. Боровик Олена
Олена (Пчілка) — див. Пчілка Олена
Ольга Трохимівна — див. Андрієвська Ольга Трохимівна
Орешко — Якименко Ольга Степанівна (Самійленко, пані Самійленкова, Сива) — 162, 183, 186, 375, 378
Островський — 265
Павленко С.— див. Шелухін Сергій Павлович
Павлик Михайло Іванович — 17, 194, 360
Павлов Олексій Петрович — 369
Пальшау — 215, 382
Панич — див. Є. Тимченко
Паньківський Кость — 27, 59, 60, 70—72, 124, 125, 168, 181, 184, 204, 219—222, 230, 240, 241, 360, 370, 383, 388
Паньківський Северин — 383
Певний Т.— див. Зіньківський Трохим Абрамович
Пенер — див. Мірау
«Первый сборник товарищества русских художников-иллюстраторов...» («Сборник артистов иллюстраторов») — 30
Перебендя — див. Коніський Олександр Якович
Перелигін Микола Іванович — 201, 263, 264, 381, 394
Петербурзьке транспортне товариство — див. «Надежда»
Петро Романович — див. Дабіжа Петро Романович
Печерна Марина — 178, 376
Пешехонов — 265
Піскунов Фортунат — 46, 357
Плевако Федір Никифорович — 373
Плеханов Георгій Валентинович — 365
Плет — 117, 118, 369
«По морю и суше» — 66, 86, 329, 351, 362, 366
Погибка Панас Іванович — 25, 33, 35—41, 43, 44, 351, 355, 356, 362
Полтавка Н.— див. Кибальчич Надія Матвіївна
Поляков В. А.— 30
Полуботок П. Л.— 379
Понтоппідан Генрік — 388
Попов — 134, 137, 146, 160, 162, 165
«Постановления» — див. «Журнальные постановления»
Потапенко Гнат Миколайович — 59, 349
Потупейко М.— 350
«Правда» — 15, 17, 19, 20, 24, 29, 31, 35, 220, 235, 348—350, 353, 354, 355
«Просвіта» — 375, 398
Прус Болеслав — 393
Птичка-невеличка — див. Розенблюм Вітольд-Костянтин Михайлович
Пулюй Іван — 366
Пушкін Олександр Сергійович — 152

Пчілка Олена (Драгоманова-Косач Олена Петрівна, Олена) — 228, 232, 385
П'ясецький — 207

«Рада» — 275, 356, 366, 371, 398
«Радянське літературознавство» — 386, 398, 411
Ракочі А.— 109
Ракоші Віктор — 194
Ремньова — 111
Рєпін Ілля Юхимович — 30
Рильський Тадей — 271, 397
«Рідна школа» — див. Руське педагогічне товариство
«Рідний вільник» — 25, 28, 29
«Родина» — 30, 353
Розенблюм Вітольд-Костянтин Михайлович (Льдов, Птичка-невеличка, В. Родов, Розенблят, Розенталь) — 152, 374
Руданський Степан Васильович — 46, 109
Рудченко — див. Білик Іван Якович
«Руслан» — 338
Русов Олександр Олександрович — 410
Русова Софія (Ліндфорс) — 196, 380
«Русская мысль» — 27, 86, 352
«Русские ведомости» — 80, 83, 117, 295, 305, 365, 369, 376
«Русский труд» — 376
«Русско-малороссийский словарь» Є. К. Тимченка («Словниця Тимченкова») — 83, 115, 366, 369, 370
«Русское богатство» — 306, 341, 406, 412
«Руська бесіда» — 72, 363
«Руська історична бібліотека» — 27
Руське педагогічне товариство (Педагогічне товариство у Львові, «Рідна школа», «Українське педагогічне товариство») — 239, 240, 368, 369, 388
Ружний Іван — 380

Садовський Микола Карпович — 385
Саксаганський (Тобілевич) Панас Карпович — 385
Салтиков-Щедрін Михайло Євграфович — 365
Самійленко Володимир Іванович (Сивенький, Сивий) — 31, 62, 67, 70, 72, 74, 109, 110, 223, 226, 231, 233, 234, 337, 354, 358, 361—363, 369, 394, 410
Самійленко (Самійленкова), пані — див. Орешко-Якименко Ольга Степанівна
Сапешко К. М.— 372
«Сборник артистов-иллюстраторов» — див. «Первый сборник товарищества русских художников-иллюстраторов»
«Світ» — 347
«Свобода» — 296, 298, 301, 312, 317, 404
«Север» — 30, 353
«Село» — див. «Етнографічний вісник»
Сергій Павлович — див. Шелухін Сергій Павлович
Сива — див. Орешко-Якименко Ольга Степанівна
Сивенький, Сивий — див. Самійленко Володимир Іванович
Симиренко Василь Федорович — 39, 40, 356
Сіземський А. (бонза) — 79, 118, 120, 122, 164, 199, 364
Сіземська (бонзиха) — 118, 120, 369
Січовик І.— див. Липа Іван Львович
«Складка» — 194, 380
Скробишевський (Скробиш) — 176, 185, 377, 379
Сластьон П. Г.— 399
«Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки — 35, 58, 76, 167, 244, 355, 360, 364, 376, 389
«Словниця Піскунова» — див. «Малороссийско-червонорусский словарь живого и актового языка»
Смуток П.— див. Стебницький Петро Януарійович
«Сніп» — 366
Соломоновський — 123, 145
Солонина Петро Миколайович —

136, 165, 229, 263, 317, 340, 372, 376, 385, 409, 412
Солонини — 165
Соня — див. Дейша Софія Устинівна
Срібний Олесь (Л. С.) — 81, 365
Старицький Михайло Петрович — 45, 46, 223, 283, 284, 298, 308, 322, 357, 400, 401
Стасюлевич Михайло Матвійович — 369
Стебницький Петро Януарійович (П. Смуток) — 388
Стефаник Василь — 258, 259, 287, 308, 337, 392, 393, 400
Стешенко Іван Матвійович — 380
Стороженко Олекса — 194
Стріндберг Юхан Август — 309
Сумцов Микола Федорович — 185, 379
Сьогобочний — див. Коваленко-Коломацький Григорій Андрійович

Таїсія Федорівна — див. Міхневич Таїсія Федорівна
Таня — див. Мачтет Тетяна Григорівна
Тарас — див. Мальований Тарас
Тарновський Василь Васильович — 394
Терещенко В.— 357
Тжцінський Павло Карлович — 88, 135, 139, 367, 372
Тимченко Євген (Панич) — 115
Тихомиров К. І.— 30
Тобілевич Іван Карпович — див. Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван Карпович
Тобілевич Юрій Іванович — 230, 385
Тобілевичі, брати — 230, 385
Толстой Лев Миколайович — 335, 411
Толстой Олексій Костянтинович — 30
Томá Амбруаз — 375
Тредьяковський Василь Кирилович — 294, 403
Трібель — 210
Троян Федір Савич — 292, 408
Турбацький Лев — 161

Угер — 198, 380, 381

«Україна» — 401, 403, 409, 411, 412
Українка Леся (Лариса) — 194, 228, 231, 232, 241, 308, 322, 337, 385, 406, 410
«Українська література» — 403, 405, 406
Українське педагогічне товариство — див. Руське педагогічне товариство
«Українсько-руська видавнича спілка» («Спілка», «Видавнича спілка») — 232—236, 240, 242, 245, 247—253, 260, 267—269, 320, 386—388, 390, 391, 393, 397
Уманець М.— див. Комаров Михайло Федорович
Уманець Федір Михайлович — 370, 375, 394
Урсин-Німцевич Н. (Німцевичка) — 111
Урсин-Німцевич Олександр (Німцевич) — 55, 93, 108, 111, 123, 360, 361, 370
Успенський Гліб Іванович — 105, 295, 352, 365, 403
Успенський Яків Іванович — 403

Федорович Олександр — див. Волошин Олександр Федорович
Федькович Юрій — 232, 386
Феодосія Степанівна — див. Шкуркіна-Левицька Феодосія Степанівна
Фет (Шеншин) Афанасій Афанасійович — 152
Фідлер — див. Козловський Е. А.
Флегонт — див. Шехутський Флегонт
Франко Іван Якович — 13—17, 20, 73, 81, 109, 159, 160, 166, 194, 231, 254, 257, 258, 260, 290, 291, 298, 308, 313, 347, 350, 360, 368, 375, 391, 392, 396, 400, 402, 408

Харжевський — 88, 89, 367
«Харьковское общество для распространения в народе грамотности» — 310, 311, 407
«Хвиля за хвилею» — 245, 249, 272, 384, 385, 396
Холщевникова — 215, 382
Хромовський Іван — 165

Хуторний — див. Лубенець Тиміш Григорович

Центральна наукова бібліотека АН УРСР — 346, 397, 400, 401, 406
Центральний державний історичний архів у Львові — 386, 387, 390, 391, 397, 398, 405, 406
Центральний державний історичний архів УРСР у Києві — 385
Центральний державний архів Жовтневої революції, найвищих органів державної влади і органів державного управління СРСР (ЦДАЖР СРСР) — 410

Чавчавадзе Ілля Григорович — 333, 334, 410
Чайка — див. Дніпрова Чайка
Чайковський Андрій Якович — 289, 297, 298, 303—305, 308, 312, 322, 402, 404, 406
Чайченко — див. Грінченко Борис Дмитрович
Чарнецький — 152
Чебан Єлисавета — 49
Чебанов — 156, 158, 190, 215, 374
«Червоний шлях» — 383, 384, 392, 398
Чернігівська губернська вчена архівна комісія (Архівна комісія, учена архівна комісія) — 270, 295, 335, 336, 403
Чернігівське музикально-драматичне товариство (Чернігівське драматичне товариство) — 336, 340, 411
Чернігівський літературно-меморіальний музей М. Коцюбинського — 346, 353—356, 358, 361—386, 388, 389, 391—396, 400—407, 410—412
Чернігівський музей української старовини В. Тарновського — 394
Чернявський Микола Федорович — 258, 286, 298, 308, 316, 322, 393, 400
Чехов Антон Павлович — 352
Чикаленко Євген Харлампович — 130, 245, 371

Шаховський М. В.— 247, 248, 249, 250, 253, 389, 390
Шаховський М. Л.— 265
Шевченко Т. Г.— 14, 16, 19, 30, 168, 173, 254, 333, 339, 348, 353, 362, 367
Шекспір Вільям — 27, 238, 247, 250, 258, 387, 388, 390
Шелухін (Шолуха) Андрій Павлович — 262, 263, 320, 393, 394
Шелухін Сергій Павлович (С. Павленко) — 300, 310, 407
Шехутський Флегонт (Флегонт) — 168, 376
Шіллер Фрідріх — 359
Шільдер А. П.— 30
Шкуркіна-Левицька Теодосія Степанівна (Богданка) — 61, 64, 65, 107, 185, 186, 188, 191, 199, 202, 263, 361, 394
Шнайдер Юлія Юліївна — див. Кравченко Уляна
Шнейдер — 145
Шніцлер Артур — 309
Шолуха — див. Шелухін Андрій Павлович
Шопен Фрідріх — 209
Шпігель — 156
Шраг Ілля Людвигович — 157, 158, 229, 285, 312, 375, 397
Шубравська М. М.— 398
Шраги — 158
Шухевич Володимир — 13, 15, 26, 29, 348, 352

Щербина — 265
Щурат Василь Григорович — 86
«Южное обозрение» — 305, 309, 406, 407
«Южные записки» — 407
Юля — див. Дебагорій-Мокрієвич Юля
Юрченко — 121

Яворницький Д. І.— 276, 398, 399
Яворський Д.— 313, 314
Яків Іванович — див. Успенський Яків Іванович
Якубович І. М.— 276, 397, 399
Ян — 171
Яновська Любов Олександрівна — 282, 291, 292, 298, 308, 400, 403

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. М. Коцюбинський. *Фото 1895 р.* . . . . 4—5
2. Лист до Віри Коцюбинської від 12 жовтня 1896 р. *Автограф* 22
3. М. М. Коцюбинський з дружиною Вірою Устинівною. *Фото 1897 р.* . . . . . 96—97
4. М. Коцюбинський, В. Самійленко, Б. Грінченко та ін. *Фото 1898 р.* . . . . . 112—113
5. Лист до Панаса Мирного від 16 липня 1903 р. *Автограф* 293
6. Будинок-музей М. М. Коцюбинського у м. Чернігові. *Фото В. І. Криворучка. 1972 р.* . . . . . 304—305
7. Будинок-музей М. М. Коцюбинського у м. Чернігові. Вітальня. *Фото В. І. Криворучка. 1972 р.* . . . . . 320—321

ЗМІСТ

1886

1. До Марії Міхневич 7
2. До Марії Міхневич 8

1887

3. До Марії Міхневич 10

1890

4—6. До Івана Белея . . . . . 12—14
7. До Івана Франка 14
8. До Олександра Барвінського 15
9. До Івана Франка 16
10—11. До Олександра Барвінського . . . . 17—18
12. До Івана Белея 18

1891

13. До Олександра Барвінського 19
14. До Івана Франка 20
16. До Олександра Барвінського . . . . . 20—21
17. До Василя Лукича 21

1892

18. До Михайла Комарова 23
19. До Олександра Барвінського 24
20 До Василя Лукича 24
21. До Панаса Погибки 25
22. До Володимира Шухевича 26
23. До Василя Лукича 26
24. До редактора «Зорі» 27
25. До Василя Лукича 28
26. До Олександра Барвінського 29
27. До Василя Лукича 29
28. До Олександра Барвінського 31

29. До Олександра Барвінського 31
30. До Василя Лукича 32
31. До Панаса Погибки 33

1893

32. До Олександра Барвінського 34
33. До Василя Лукича 34
34. До Панаса Погибки 35
35. До Василя Лукича 36
36—38. До Панаса Погибки . . . . . 37—39
39. До Михайла Комарова 39
40. До Панаса Погибки 40

1894

41. До Михайла Комарова 42
42. До Михайла Комарова 43
43. До Панаса Погибки 43
44. До Бориса Грінченка 44
45. До Василя Лукича 45
46—49. До Бориса Грінченка . . . . . 47—51

1895

50. До Бориса Грінченка 52
51. До Бориса Грінченка 53
52. До Михайла Комарова 55
53. До Бориса Грінченка 56
54. До Василя Лукича 57
55. До Василя Лукича 58
56. До Костя Паньківського 59
57. До Костя Паньківського 59
58. До Віри Дейші 60
59. До Василя Лукича 62

1896

60. До Віри Дейші 64
61. До Бориса Грінченка 65
62. До Василя Лукича 67
63. До Василя Лукича 68
64. До Бориса Грінченка 69
65. До Костя Паньківського 71
66. До Василя Лукича 72
67. До Бориса Грінченка 73
68. До Осипа Маковея 74
69. До Михайла Комарова 75
70. До Осипа Маковея 76
71—85. До Віри Коцюбинської . . . . . 77—106
86. До Михайла Комарова 114
87—90. До Віри Коцюбинської . . . . . 115—121
91. До Костя Паньківського 124

1897

92. До Михайла Комарова 126
93–96. До Бориса Грінченка . . . . . 127—129
97. До Віри Коцюбинської 129
98. До Бориса Грінченка 130
99—120. До Віри Коцюбинської . . . . . 131—156

1898

121—155. До Віри Коцюбинської . . . . . 158—198
156. До Бориса Грінченка 200
157—170. До Віри Коцюбинської . . . . . 200—216
171. До Григорія Коваленка-Коломацького 217
172. До Костя Паньківського 219
173. До Панаса Мирного 220
174. До Костя Паньківського 221
175. До Якова Жарка 223
176. До Панаса Мирного 224
177. До Данила Мордовця 225
178. До Панаса Мирного 226
179. До Панаса Мирного 227
180. До Наталі Кобринської 227
181. До Олени Пчілки 228
182. До Бориса Грінченка 229

1899

183. До Миколи Вороного 230
184. До Наталі Кобринської 231
185. До Володимира Гнатюка 232
186. До Григорія Мачтета 233
187—189. До Володимира Гнатюка . . . . . 234—236
190. До Михайла Комарова 237
191. До Володимира Гнатюка 238
192. До Володимира Гнатюка 239
193. До Володимира Гнатюка 239
194. До Володимира Гнатюка 239
195. До Костя Паньківського 240
196. До Наталі Кобринської 241

1900

197. До Володимира Гнатюка 243
198. До Петра Стебницького 243
199. До Михайла Комарова 244
200. До Володимира Гнатюка 245
201. До Володимира Гнатюка 246
202. До Андрія Дуляка 246
203—205. До Володимира Гнатюка . . . . . 247—249
206. До Панаса Мирного 249
207. До Кароля Беднарського 251
208—211. До Володимира Гнатюка . . . . . 251—254
212. До Бориса Грінченка 255

1901

213. До Гната Львовича 256
214. До Володимира Гнатюка 257
215. До Івана Франка 258
216. До Василя Стефаника 258
217. До Бориса Грінченка 259
218. До Володимира Гнатюка 260
219. До Василя Стефаника 261

1902

220. До Андрія Шелухіна 262
221. До Андрія Шелухіна 262
222. До Миколи Перелигіна 263
223. До Михайла Комарова 264
224. До Григорія Коваленка-Коломацького 265
225. До Петра Оконешникова 266
226. До Миколи Вороного 266
227—232. До Володимира Гнатюка . . . . . 266—271
233. До Бориса Грінченка 271
234. До Ольги Кобилянської 272
235. До Володимира Гнатюка 274
236. До Бориса Грінченка 274
237. До Панаса Мирного 275
238. До Д. І. Яворницького 276
239—241. До Володимира Гнатюка 277
242. До Бориса Грінченка 278
243. До Володимира Гнатюка 278

1903

244. До Панаса Мирного 280
245. До Миколи Вороного 281
246. До Івана Липи 282
247. До Любові Яновської 282
248. До Івана Нечуя-Левицького 283
249. До Михайла Старицького 283
250. До Осипа Маковея 284
251. До Гната Львовича 284
252. До Бориса Грінченка 285
253. До Івана Нечуя-Левицького 286
254. До Миколи Вороного 286
255. До Леся Мартовича 287
256. До Івана Нечуя-Левицького 287
257. До Івана Липи 288
258. До Івана Франка 289
259. До Андрія Чайковського 289
260. До Ольги Кобилянської 290
261. До Івана Франка 290
262. До Ольги Кобилянської 291
263. До Любові Яновської 291
264. До Панаса Мирного 292
265. До Володимира Короленка 295
266. До Панаса Мирного 296
267. До Андрія Чайковського 297

268. До Володимира Гнатюка 298
269. До Миколи Вороного 299
270—271. До Володимира Гнатюка . . . . . 301—302
272. До Євдокії Короленко 302
273. До Гната Львовича 303
274. До Андрія Чайковського 303
275. До Осипа Маковея 305
276. До Володимира Короленка 305

1904

277. До Володимира Гнатюка 307
278. До Івана Липи 309
279. До Олександри Косач 310
280. До Володимира Гнатюка 311
281. До Андрія Чайковського 312
282. До Івана Франка 313
283. До Володимира Гнатюка 313
284. До Віталія Боровика 314
285. До Миколи Вороного 314
286. До Андрія Дуляка 314
287—290. До Остапа Луцького . . . . . 315—316
291. До Петра Солонини 317
292. До Володимира Гнатюка 317
293. До Івана Липи 319
294. До Володимира Гнатюка 320
295. До Івана Нечуя-Левицького 321
296. До Івана Липи 322

ДОДАТКИ

1. До департаменту поліції 327
2. До департаменту поліції 328
3. До начальника Чернігівської губернії . . . 329
4. До начальника Чернігівської губернії . . . 330
5. До редакції «Літературно-наукового вісника» 331
6. До Іллі Чавчавадзе 333
7. До Данила Мордовця 334
8. До Чернігівської губернської земської управи 334
9. До Льва Толстого 335
10. До Полтавської міської думи 335
11. До Полтавської міської думи 336
12. До Ольги Кобилянської 337
13. До редактора «Киевской газеты» 337
14. Чернетка автобіографічного листа 338
15—17. До Миколи Лисенка з приводу ювілею 338—340
18. До Чернігівської губернської земської управи 340
19. Начерк листа до редакції «Руского богатства» 341

Примітки 343

Список умовних скорочень використаних джерел 413

Покажчик імен, назв періодичних видань громадських організацій та видавництв 415

Список ілюстрацій 426

КОЦЮБИНСКИЙ МИХАИЛ МИХАЙЛОВИЧ

Сочинения в семи томах

Том пятый

(На украинском языке)

Редактор *В. Я. Пипченко*
Художній редактор *В. П. Кузь*
Технічний редактор *М. А. Притикіна*
Коректори *О. С. Улезко, Л. В. Малюта*

Здано до складання 7.XII 1973 р.
Підписано до друку 28.V 1974 р. БФ 01415.
Зам. № 3—2992. Вид. № 223. Тираж 60 000.
Папір № 1, 84×108¹/₃₂. Друк фіз. арк. 13,5+5 вкл.
Умовн.-друк. арк. 23,2.
Обліково-видавн. аркушів 21,84. Ціна 1 крб. 57 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Рєпіна, 3.

Надруковано з матриць Головного підприємства республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, м. Київ, Довженка, 3 в Київській книжковій друкарні наукової книги, вул. Рєпіна, 4. Зам. 4-473.